

**SUVERENLİYİN KONSTITUSION-HÜQUQİ ANLAYIŞI
VƏ DÖVLƏTİN XARİCİ SİYASƏTİ: AZƏRBAYCAN
QLOBAL ÇAĞIRIŞLAR KONTEKSTİNDƏ
(Konfrans materialları, Bakı, 2025, may)**

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ
СУВЕРЕНИТЕТА И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА
ГОСУДАРСТВА: АЗЕРБАЙДЖАН В КОНТЕКСТЕ
ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ
(Материалы конференции, Баку, 2025, май)**

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONCEPT OF
SOVEREIGNTY AND FOREIGN POLICY OF THE
STATE: AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF GLOBAL
CHALLENGES
(Conference proceedings, Baku, 2025, may)**

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
“Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət” kafedrası**

**SUVERENLİYİN KONSTITUSİON-HÜQUQİ ANLAYIŞI
VƏ DÖVLƏTİN XARİCİ SİYASƏTİ: AZƏRBAYCAN
QLOBAL ÇAĞIRIŞLAR KONTEKSTİNDƏ
(Konfrans materialları, Bakı, 2025, may)**

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ
СУВЕРЕНИТЕТА И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА
ГОСУДАРСТВА: АЗЕРБАЙДЖАН В КОНТЕКСТЕ
ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ
(Материалы конференции, Баку, 2025, май)**

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONCEPT OF
SOVEREIGNTY AND FOREIGN POLICY OF THE
STATE: AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF GLOBAL
CHALLENGES
(Conference proceedings, Baku, 2025, may)**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Siyasi İdarəetmə fakültəsinin
Elmi Şurasının 28 aprel 2025 il tarixli 7 sayılı protokolu
ilə çapa məsləhət bilinmişdir

Bakı - 2025

İdeya müəllifi, tərtib edəni və elmi redaktor:
prof., dr. **Namiq Əliyev**
Layihədə doktorantların və magistrantların elmi məsləhətçisi:
dos., dr. **Nəsrin Süleymanova**
Buraxılışa məsul:
PhD in ethics, master of international law **Tamerlan Hacıyev**
Rəyçilər:

dr. **Nadir Bədəlov**
dr. **Fərhad Hüseynov**

Suverenliyin konstitusion-hüquqi anlayışı və dövlətin xarici siyasəti: Azərbaycan qlobal çağırışlar kontekstində (Konfrans materialları, Bakı, 2025, may). Prof., dr. Namiq Əliyevin elmi redaktəsi ilə. – Bakı: “Elm və təhsil”, 2025. - 494 s.

***Elmi redaktorun və Akademiyanın baxışları müəlliflərin
fikirləri ilə heç də üst-üstə düşmür***

İSBN 978-9952-587-34-0

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası, 2025

Mündəricat

Urхан К. Әләкбәров. Ön söz / Урхан К. Алекперов. Предисловие. / Urхан К. Alakbarov. Preface	7
Намик Г. Алиев (Азербайджан). Конституция, суверенитет и некоторые международно-правовые аспекты внешней политики Азербайджана на данном этапе	19
Hasan Oktay (Türkiye). Azərbaycan Güney Kafkasya'nın parlayan yıldızı.....	31
Elçin Əhmədov (Azərbaycan). Azərbaycanın xarici siyasəti: Qarabağ müharibəsi, ərazi bütövlüyü və suverenliyin bərpası	37
Zurab Khonelidze (Georgia). University Diplomacy in the Context of the New World Order.....	56
Эмин Дж. Гаджинский (Азербайджан). Имидж Президента в системе государственной власти Азербайджана.....	66
Татьяна Полоскова (Россия). Суверенитет государства в контексте новой геополитической архитектоники мира..	82
Шапи Ягизаров (Азербайджан). Политические, нормативные и функциональные особенности становления института президентства в Азербайджанской Республике	93
Карлыгаш Нугманова (Казахстан). Транскаспийский международный транспортный маршрут — ключ к взаимосвязи между Азией и Европой... ..	108
Mehman Süleymanov (Azərbaycan). Azərbaycanın suverenliyi və antiterror tədbirinin nəticələri.....	121
Ольга Радова (Молдова). Роль Гагаузской Автономии в национальной безопасности Молдовы в контексте Евроинтеграционных процессов	140
Nəsrin Süleymanlı (Azərbaycan). Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası prosesi: siyasi-hüquqi və beynəlxalq kontekst	160

Теодор Дечев (Болгария). Некоторые проблемы энергетической взаимосвязанности Болгарии и Азербайджана в европейском и региональном контексте.....	184
Ромелла Гюльалиева (Азербайджан). Уголовно-правовые средства обеспечения территориальной безопасности Азербайджанской Республики.....	206
Юрий Бочаров (Израиль). Влияние глобальных вызовов на внешнюю политику и стратегию государств Кавказа и Ближнего Востока.....	217
Джаннатхан Эйвазов (Азербайджан). Национальная безопасность, геополитические интересы и внешняя политика государств в условиях глобализации.....	224
Davit Tchotchua (Georgia). Post-Soviet Georgia and forms of manifestation of hard power in international relations	239
Виктор Мизин (Россия). Реалии российско-азербайджанского стратегического партнёрства.....	251
Elnur Hacaliyev (Azərbaycan). Konstitusiya quruluşunun tam təmin edilməsi və yeni strateji hədəflər	262
Huseyn Sultanli (United Kingdom). Is the relationship between sovereignty and foreign policy in contemporary international relations a tangible one? The case of Azerbaijan and its energy security	273
Руслан Шевченко (Молдова). Участие Молдовы в процессах глобализации и проблемы сохранения национального суверенитета	288
Тамерлан Гаджиев (Азербайджан). Этика искусственного интеллекта в контексте суверенитета и прав человека: вызовы и перспективы в эпоху глобальных изменений	300
Гасан Алиев (Азербайджан). Цифровой суверенитет и внешняя политика Азербайджана: роль искусственного интеллекта в конституционных и международных вопросах	313

Səbinə Mustafayeva (Azərbaycan). Azərbaycanca suverenliyin və insan hüquqlarının konstitusiyə və beynəlxalq-hüquqi meyarları	325
Aynur Kərimova (Azərbaycan). Beynəlxalq hüquq kontekstində Azərbaycan-Suriya münasibətləri və dövlət suverenliyi.....	341
Fidan Xəlilova (Azərbaycan). “Hay dat” doktrinasının Ermənistanın xarici siyasəti kontekstində təhlili	352
Роза Байрамлы (Азербайджан). Год Конституции и Суверенитета Азербайджана: исторические вызовы и негативное влияние армянской диаспоры на отношения Азербайджана и Армении	365
Pərvin İbrahimova (Azərbaycan). Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi regionda təhlükəsizliyin təmin olunmasında əsas amil kimi	373
Azər Həziyev (Azərbaycan). Azərbaycanın rəqəmsal suverenliyi: mövcud çağırışlar və imkanlar	386
Günay Rüstəmovə (Azərbaycan). Психология и права человека в эпоху искусственного интеллекта: перспективы и вызовы для суверенитета	396
Aysel Məmmədova (Azərbaycan). Azərbaycanın regionda və beynəlxalq aləmdə suverenliyini qoruma istiqamətləri.....	409
Güləy Veyisova (Azərbaycan). Qlobal təhlükəsizlik və enerji siyasəti çərçivəsində Azərbaycan.....	422
Айшан Бехбудова (Азербайджан). Внешняя политика Азербайджана как значительный фактор влияния на правовую структуру национального суверенитета в контексте вызовов глобализации	430
İbrahim Bilalov (Azərbaycan). Azərbaycanın qonşu dövlətlərlə suverenliyə əsaslanan əməkdaşlıq siyasəti	438
Zahra Musayeva (Azerbaijan). Theoretical understanding of sovereignty and its evolution in international relations...	447

Марзия Аслан (Азербайджан). Азербайджан в условиях изменения климата: правовые аспекты обеспечения суверенитета в контексте экологических вызовов	461
Fuad Şammədov (Azərbaycan). Suveren Azərbaycanın təhlükəsizliyinin təminində beynəlxalq təhlükəsizlik institutları ilə əməkdaşlıq: NATO təmsalında	472
Aytac Ağazadə, Nərmin Hüseynova, Sərdar Nəsrullayev (Azərbaycan). Qlobal çağırışlar fonunda Azərbaycanın enerji siyasəti və suverenlik məsələləri.....	482

Urxan K. ƏLƏKBƏROV (Azərbaycan),
akademik, Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rektoru

ÖN SÖZ

Bu nəşr, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət" kafedrasının təşkil etdiyi beynəlxalq konfransın materiallarına həsr olunub. Onlar, suverenlik və dövlətin xarici siyasətinin konstitusion-hüquqi anlayışlarının əsas problemlərinin dərk edilməsi və inkişafı sahəsində qiymətli bir töhfə təqdim edir. Konfransın mövzusu "Suverenliyin konstitusion-hüquqi anlayışı və dövlətin xarici siyasəti: Azərbaycan qlobal çağırışlar kontekstində" müasir dövlət idarəçiliyi elmi və praktikasında ən aktual məsələlərdən biridir və həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq hüquq və siyasi realıq çərçivəsində qarşısında duran çağırışlara necə cavab verdiyini anlamağa kömək edir.

Müasir dünyada suverenlik anlayışı və onun mahiyyəti getdikcə daha aktual hala gəlir. XXI əsrin əvvəlində bu anlayış, qloballaşma, dövlətlərarası asılılığın güclənməsi, transmilli fəaliyyətləri və xarici amillərin ölkələrin daxili işlərinə müdaxiləsi problemləri ilə qaçılmaz şəkildə əlaqələndirilir. Suverenlik, beynəlxalq hüququn və daxili dövlət quruluşunun əsas prinsipi olaraq aktuallığını qorumaqda davam edir, lakin eyni zamanda daha çox, həyata keçirilməsinin mövcud yanaşmalarının yenidən qiymətləndirilməsini, dərk edilməsini və hətta tənzimlənməsini tələb edən çağırışlarla üzləşir.

Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, müstəqilliyini bərpa etdiyi gündən etibarən hər zaman öz suverenliyini təsdiq və müdafiə etmə məsələsi ilə üzləşib. Bu məsələ, ölkənin coğrafi mövqeyi, mürəkkəb geosiyasi vəziyyət və beynəlxalq siyasi və iqtisadi sistemə inteqrasiyası şəraitində xüsusilə aktuallaşır. Azərbaycanın xarici siyasəti, milli maraqların müdafiəsi və daxili sa-

bitliyin qorunması istiqamətində yönəlmişdir və bu, dövlət suverenliyinin gücləndirilməsi üzrə strategiyanın ayrılmaz bir hissəsidir. Dövlətimizin xarici siyasəti, həm dövlətlərlə ənənəvi diplomatik qarşılıqlı əlaqəni, həm də BMT, ATƏT, MDB kimi beynəlxalq təşkilatlarda fəal iştirakını və regional təşəbbüslərdə və layihələrdə yer almasını əhatə edən çoxpilləli və çoxşaxəli yanaşmalarla xarakterizə olunur.

Konfransın mövzusu, yalnız suverenliyin hüquqi və siyasi aspektlərini deyil, həm də onların dövlətlərin qarşısında duran daxili və xarici çağırışlarla əlaqəsini əks etdirən geniş bir sual spektrini əhatə edir. Bu gün suverenlik artıq beynəlxalq kontekstdən müstəqil və dəyişməz bir anlayış olaraq qəbul edilmir. Artan sayda beynəlxalq sazişlər, dövlətlərin qlobal iqtisadi və siyasi proseslərə qatılması və terrorizm, kibertəhlükələr, iqlim dəyişikliyi kimi təhdidlərin meydana çıxması, dövlətlərdən milli maraqları və beynəlxalq öhdəlikləri balanslaşdırmağı tələb edir.

Azərbaycan, Şərq və Qərb, Avropa və Asiya kəsişməsində yerləşən bir ölkə olaraq, suverenliyin strateji əhəmiyyəti, milli maraqlarını çoxsaylı beynəlxalq çağırışlar və təhdidlər qarşısında səmərəli şəkildə müdafiə etmək bacarığındadır. Ölkəmiz, qonşu dövlətlərlə bir çox tarixi, mədəni və iqtisadi əlaqələrə sahib olmaqla yanaşı, eyni zamanda qlobal dünya cəmiyyətindəki mövqeyini gücləndirmək üçün fəal şəkildə çalışır və regionda sülh şəraitində birgəyaşayış, sabitlik və irəliləyişin təmin olunmasına yönəlmiş xarici siyasətin vacibliyini anlayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə həyata keçirilən müasir biliklərə əsaslanan innovasiya siyasəti, Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin təmin olunmasında mühüm amildir. 2023-2025-ci illərdə Ümumdünya İqtisadi Forumu (Cenevrə), Dünya Bankı (Vaşinqton) və digər beynəlxalq inkişaf institutları tərəfindən dərc edilən məlumatlar göstərir ki, ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən dövlət idarəçiliyinin yeni texnologiyaları, Azərbaycanın hal-hazırda enerji keçidi və dayanıqlı inkişaf edən inklüziv cəmiyyətin qurulması məqsədlərinə nail olmaq üçün maddi və insan resurslarının effektiv istifadəsində

dünya lideri olmasına imkan yaratmışdır. Bu nailiyyətlər və onların qlobal cəmiyyət tərəfindən tanınması, ölkənin suveren inkişafı üçün mühüm amillərdir.

Bu nəşrdə təqdim olunan materiallar, konfransa qatılan doqquz ölkədən olan iştirakçılar tərəfindən təklif edilən dərin elmi araşdırmaların, konstruktiv müzakirələrin və praktiki analizlərin nəticəsidir. İştirakçılar arasında dövlət idarəetməsi, beynəlxalq münasibətlər, hüquqşünaslıq sahələrində çalışan alimlər və mütəxəssislər, eləcə də dövlət və özəl sektorlardan olan nümayəndələr yer almışdır. Hər bir müəllif, suverenliyin konstitusiyahüquqi dərk edilməsi, xarici siyasət fəaliyyətinin təhlili və dövlət xidmətləri və beynəlxalq orqanlar üçün praktiki tövsiyələrin hazırlanması ilə bağlı aktual məsələlərin həllinə öz töhfəsini vermişdir.

Bu toplunun əsas məqsədi müasir geosiyasi və iqtisadi reallıqlar şəraitində suverenliyin rolunun daha dərin təhlilini və dərk edilməsini təmin etmək üçün bir platforma yaratmaqdır. Biz, suverenlik anlayışının nəzəri aspektlərini və həmçinin onun dövlətin real siyasi və iqtisadi həyatında həyata keçirilməsini təmin edən hüquqi və siyasi mexanizmlərin praktiki əhəmiyyətini əhatə etməyə çalışdıq.

Bu topluda təqdim olunan materiallar, dövlət müstəqilliyinin və xarici siyasətin konstitusiyahüquqi əsasları ilə maraqlanan geniş bir mütəxəssis, araşdırmaçı və tələbə dairəsi üçün qiymətli məlumat mənbəyi ola bilər. Onlar, müasir sürətlə dəyişən qlobal mənzərədə suverenliyin inkişafını hərtərəfli başa düşməyə və oxucunun daxili dövlət suverenliyi ilə beynəlxalq əlaqələr arasındakı qarşılıqlı əlaqəni daha dərinləndirməsinə imkan yaradacaq.

Biz ümid edirik ki, bu materiallar həm də xarici iqtisadi fəaliyyət, beynəlxalq hüquq, diplomatiya və beynəlxalq münasibətlərlə məşğul olan şəxslərə, eləcə də Azərbaycanda və digər ölkələrdə dövlət hakimiyyəti institutlarını yaxşılaşdırmaq üçün çalışanlara praktiki kömək göstərəcəkdir.

Şübhəsiz ki, bu konfransın elmi və praktiki platforma kimi əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilməlidir, çünki burada suverenlik, beynəlxalq təhlükəsizlik və xarici siyasətə dair nəzəri və praktiki məsələlər müzakirə olunur. Biz əminik ki, bu konfrans çərçivəsində aparılmış müzakirələr və çıxarılan nəticələr, dövlət idarəçiliyi, beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq sahəsində elmin və praktikanın inkişafına ilham verməyə və təsir etməyə davam edəcəkdir.

Konfransın bütün iştirakçılarına dəyərli fikirləri və təklifləri üçün təşəkkür edirik və ümid edirik ki, bu topludakı materiallar dövlət siyasəti nəzəriyyəsi və praktikasına əhəmiyyətli bir töhfə verəcək, daha da irəliləmək üçün tədqiqatların aparılmasına və Azərbaycanın müasir şəraitdə davamlı inkişafının təmin edilməsi və milli təhlükəsizliyinin qorunması üçün yeni effektiv strategiyaların hazırlanmasına əsas olacaqdır.

Urkhan K. ALAKBAROV (Azerbaijan),
academician, rector of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of
Azerbaijan

PREFACE

This collection is dedicated to the materials of the international conference organized by the Department of "International Relations and Foreign Policy" of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan. The materials represent a valuable contribution to the understanding and development of key issues related to the constitutional-legal concept of sovereignty and foreign policy in the context of global challenges. The theme of the conference, "The Constitutional-Legal Concept of Sovereignty and Foreign Policy: Azerbaijan in the Context of Global Challenges," is one of the most relevant topics for contemporary science and practice of public administration, as well as for understanding

how Azerbaijan responds to the challenges it faces within the framework of international law and political reality.

In the modern world, the concept and essence of sovereignty is becoming increasingly relevant. At the beginning of the 21st century, it is inevitably linked to the issues of globalization, the strengthening of interstate interdependence, transnational activity, and the interference of external factors in the internal affairs of countries. Sovereignty, as a fundamental principle of international law and domestic governance, remains significant, but at the same time, it is increasingly facing challenges that require a reassessment, rethinking, and even adjustment of established approaches to its implementation.

Azerbaijan, as an independent state, since the moment of the restoration of its state independence, has always faced the task of affirming and defending its sovereignty. This task becomes especially relevant in the context of a complex geopolitical situation, the country's geographic location, and its integration into the international political and economic system. Azerbaijan's foreign policy, which is focused on protecting national interests and maintaining internal stability, is an integral part of the strategy to strengthen state sovereignty. The foreign policy of our country is characterized by multi-level and multifaceted approaches, which include both traditional diplomatic interaction with states and active participation in international organizations such as the UN, OSCE, CIS, as well as involvement in regional initiatives and projects.

The theme of the conference covers a wide range of issues that reflect not only the legal and political aspects of sovereignty but also their connection to the internal and external challenges faced by states in the context of global instability. It is important to note that today sovereignty is no longer perceived as something absolute and independent of the international context. The growing number of international agreements, countries' participation in global economic and political processes, as well as emerging threats such as

terrorism, cyber threats, and climate change, require states to balance national interests with international obligations.

For Azerbaijan, located at the crossroads of East and West, Europe and Asia, the strategic significance of sovereignty lies in its ability to effectively defend its national interests amidst numerous international challenges and threats. Our country, being connected by many historical, cultural, and economic ties with neighboring states, is simultaneously working actively to strengthen its position in the global community, understanding the importance of foreign policy aimed at ensuring peaceful coexistence, stability, and progress in the region.

It should be noted that the policy of innovative, knowledge-based development implemented in the country is an important factor in ensuring the sovereignty of the Republic of Azerbaijan. Data published in 2023-2025 by the World Economic Forum (Geneva), the World Bank (Washington), and other international development institutions indicate that the new public administration technologies implemented by the country's President, Ilham Aliyev, have ensured that the Republic of Azerbaijan is currently a global leader in the effective use of material and human resources to achieve the goals of energy transition and the building of a sustainably developing, inclusive society. These achievements and their recognition by the international community are key factors in the sovereign development of the country.

The materials presented in this publication are the result of in-depth scientific research, constructive discussions, and practical analyses proposed by conference participants from nine countries, including both scholars and practicing experts in the fields of public administration, international relations, jurisprudence, as well as representatives of public and private institutions. Each author has contributed to addressing relevant issues related to the constitutional-legal understanding of sovereignty, the analysis of foreign policy activities, and the

development of practical recommendations for civil service and international bodies.

The main objective of this collection is to create a platform for further in-depth analysis and reflection on the role of sovereignty in the context of contemporary geopolitical and economic realities. We aimed to cover both the theoretical aspects of the concept of sovereignty and the practical significance of the legal and political mechanisms that ensure its implementation in the real political and economic life of the state.

The materials presented in this collection can serve as a valuable source of information for a wide range of specialists, researchers, and students interested in the constitutional-legal foundations of state independence and foreign policy. They will provide a comprehensive understanding of the evolution of sovereignty in the modern, rapidly changing global landscape, as well as deepen the reader's understanding of the relationship between internal state sovereignty and external relations on the world stage.

In turn, we hope that these materials will provide practical assistance to those directly involved in foreign economic activity, international law, diplomacy, and international relations, as well as to those working to improve the institutions of state power in Azerbaijan and other countries.

Certainly, the significance of the conference as a scientific and practical platform, where theoretical and practical issues related to sovereignty, international security, and foreign policy are discussed, cannot be overestimated. We are confident that the discussions and conclusions made during this conference will continue to inspire and influence the further development of science and practice in the fields of public administration, international relations, and international law.

We thank all the participants of the conference for their valuable ideas and suggestions, and we hope that the materials of this collection will make an important contribution to the theory and practice of public policy, serve as a foundation for further research, and help develop new effective strategies for

achieving sustainable development of the Republic of Azerbaijan and ensuring its national security in the contemporary context.

Урхан К. АЛАКБАРОВ (Азербайджан),
академик, ректор Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящий сборник посвящен материалам международной конференции, организованной кафедрой «Международные отношения и внешняя политика» Академии Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики. Они представляют собой ценный вклад в осмысление и развитие ключевых проблем конституционно-правового понятия суверенитета и внешней политики государства в условиях глобальных вызовов. Тема конференции «Конституционно-правовое понятие суверенитета и внешняя политика государства: Азербайджан в контексте глобальных вызовов» является одной из наиболее актуальных для современной науки и практики государственного управления, а также для понимания того, как Азербайджан отвечает на вызовы, стоящие перед ним в рамках международного права и политической реальности.

В современном мире понятие и сущность суверенитета становится все более актуальным. В начале XXI века оно неизбежно связано с проблемами глобализации, усиления межгосударственной зависимости, транснациональной активности и вмешательства внешних факторов в внутренние дела стран. Суверенитет как основополагающий принцип международного права и внутригосударственного устройства сохраняет свою актуальность, но при этом он все чаще сталкивается с вызовами, которые требуют новой оценки, переосмысления

и даже корректировки устоявшихся подходов к его реализации.

Азербайджан, как независимое государство, начиная с момента восстановления своей государственной независимости, всегда стоял перед задачей утверждения и защиты своего суверенитета. Эта задача приобретает особую актуальность в условиях сложной геополитической ситуации, географического положения страны, а также её интеграции в международную политическую и экономическую систему. Внешняя политика Азербайджана, ориентированная на защиту национальных интересов и сохранение внутренней стабильности, является неотъемлемой частью стратегии укрепления государственного суверенитета. Внешняя политика нашей страны характеризуется многоуровневыми и многогранными подходами, которые включают в себя как традиционное дипломатическое взаимодействие с государствами, так и активное участие в международных организациях, таких как ООН, ОБСЕ, СНГ, а также участие в региональных инициативах и проектах.

Тематика конференции охватывает широкий спектр вопросов, которые отражают не только юридические и политические аспекты суверенитета, но и их связь с внутренними и внешними вызовами, стоящими перед государствами в условиях глобальной нестабильности. Важно отметить, что сегодня суверенитет уже не воспринимается как нечто абсолютное и независимое от международного контекста. Растущее число международных соглашений, участие стран в глобальных экономических и политических процессах, а также возникающие угрозы, такие как терроризм, киберугрозы, изменение климата, требуют от государств балансировки национальных интересов и международных обязательств.

Для Азербайджана, находящегося на стыке Востока и Запада, Европы и Азии, стратегическое значение

суверенитета заключается в способности эффективно защищать свои национальные интересы на фоне множества международных вызовов и угроз. Наша страна, будучи связана многими историческими, культурными и экономическими узами с соседними государствами, одновременно активно работает над укреплением своего места в глобальном мировом сообществе, понимая важность внешней политики, направленной на обеспечение мирного сосуществования, стабильности и прогресса в регионе.

Следует отметить, что реализуемая в стране политика инновационного, базирующегося на современных знаниях развития является важным фактором обеспечения суверенитета Азербайджанской Республики. Данные, опубликованные в 2023-2025-ом годах Всемирным Экономическим Форумом (Женева), Всемирным Банком (Вашингтон), другими международными институтами развития, свидетельствуют о том, что новые технологии государственного управления, реализуемые Президентом страны Ильхам Алиевым, обеспечили тот факт, что Азербайджанская Республика в настоящее время является мировым лидером в области эффективного использования материальных и человеческих ресурсов для достижения целей энергетического перехода и построения устойчиво развивающегося инклюзивного общества. Эти достижения и признание их мировым сообществом являются важными факторами суверенного развития страны.

Материалы, представленные в данном издании, являются результатом глубоких научных исследований, конструктивных дискуссий и практических анализов, предложенных участниками конференции из девяти стран, среди которых были как ученые, так и практикующие специалисты в области государственного управления, международных отношений, юриспруденции, а также представители государственных и частных структур. Каждый из авторов внес свой вклад в решение актуальных

вопросов, связанных с конституционно-правовым осмыслением суверенитета, анализом внешнеполитической деятельности и выработкой практических рекомендаций для государственной службы и международных органов.

Основной задачей этого сборника является создание платформы для дальнейшего углубленного анализа и осмысления роли суверенитета в условиях современных геополитических и экономических реалий. Мы стремились охватить как теоретические аспекты понятия суверенитета, так и практическую значимость правовых и политических механизмов, обеспечивающих его реализацию в реальной политической и экономической жизни государства.

Материалы, представленные в данном сборнике, могут служить ценным источником информации для широкого круга специалистов, исследователей и студентов, интересующихся конституционно-правовыми основами государственной независимости и внешней политики. Они обеспечат всестороннее понимание эволюции суверенитета в современном быстро меняющемся глобальном ландшафте, а также углубление понимания читателем взаимосвязи внутреннего государственного суверенитета и внешних отношений на мировой арене.

В свою очередь, мы надеемся, что эти материалы окажут практическую помощь и тем, кто занимается непосредственно внешнеэкономической деятельностью, международным правом, дипломатией и международными отношениями, а также тем, кто работает над улучшением институтов государственной власти в Азербайджане и других странах.

Конечно же, нельзя переоценить значимость конференции, как научной и практической платформы, на которой обсуждаются теоретические и практические вопросы, касающиеся суверенитета, международной безопасности и внешней политики. Мы уверены, что обсуждения и выводы, сделанные в рамках этой

конференции, будут продолжать вдохновлять и влиять на дальнейшее развитие науки и практики в области государственного управления, международных отношений и международного права.

Благодарим всех участников конференции за их ценные идеи и предложения, а также надеемся, что материалы этого сборника станут важным вкладом в теорию и практику государственной политики, послужат основой для дальнейших исследований и разработки новых эффективных стратегий для достижения устойчивого развития Азербайджанской Республики и обеспечения его национальной безопасности в современных условиях.

Намик Г. АЛИЕВ (Азербайджан),
доктор юридических наук, профессор, Чрезвычайный и
Полномочный посол, Государственный советник второго
класса, руководитель кафедры «Международные отношения
и внешняя политика» Академии Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской Республики

КОНСТИТУЦИЯ, СУВЕРЕНИТЕТ И НЕКОТОРЫЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА НА ДАННОМ ЭТАПЕ

Açar sözlər: Konstitusiya, suverenlik, Azərbaycan, Ermənistan, Cənubi Qafqaz, Türkiyə, Rusiya, 44 günlük müharibə, sülh müqaviləsi, Minsk qrupu, Zəngəzur dəhlizi

Keywords: Constitution, sovereignty, Azerbaijan, Armenia, South Caucasus, Turkey, Russia, 44-day war, peace treaty, Minsk Group, Zangezur corridor

Ключевые слова: Конституция, суверенитет, Азербайджан, Армения, Южный Кавказ, Турция, Россия, 44-дневная война, мирный договор, Минская группа, Зангезурский коридор

44-дневная Отечественная война, обусловленная необходимостью освобождения азербайджанских земель от армянской оккупации, восстановления территориальной целостности Азербайджанской Республики, практически выполнила требования четырех резолюций Совета Безопасности ООН.

Далее начались первые шаги по делимитации и демаркации азербайджано-армянской государственной границы. В интересах мира и стабильности в Южно-Кавказском регионе этот процесс должен был быть завершен подписанием соответствующего мирного

соглашения о взаимном признании государственных границ.

В сентябре 2023 года Азербайджан полностью восстановил свой суверенитет и территориальную целостность [См.: 4]. Это являлось жизненно важным не только в контексте Южного Кавказа и национальной безопасности, но и для дальнейшего развития инфраструктуры, энергетики, транспортных коммуникаций, торговли, что определяет будущее экономики Азербайджана и благосостояние его народа.

Азербайджан прошел путь от важных достижений в деле восстановления суверенитета, территориальной целостности до реализации крупных инфраструктурных проектов, авторитетного присутствия на международных форумах и вклада в их работу.

Правовая основа суверенитета Азербайджана

Понятие суверенитета Азербайджана предполагает справедливую, современную, сильную, стабильную власть, одной из первых мер в формировании которой является создание «общественного договора». Сторонники либеральной теории под понятием «общественный договор» подразумевают Конституцию. Именно она лежит в основе возможностей проводить независимую политику и является тем правовым инструментом, соблюдение и реализация которого призваны обеспечить успех государства.

В соответствии с Конституцией Азербайджана [1], «свободно и независимо решать свою судьбу и определять свою форму правления — суверенное право народа Азербайджана» (ст. 2), а народ Азербайджана является единственным источником государственной власти (ст. 1).

Однако в период обретения независимости территориальная целостность Азербайджана была нарушена, конституционный порядок и законность на определенной его части - в нагорной части Карабаха и семи прилегающих к ней районах - не могли быть обеспечены на

протяжении трех десятков лет вследствие оккупации этих территорий со стороны Республики Армения.

После полного восстановления территориальной целостности и суверенитета Азербайджана в 2023 году действие Конституции было обеспечено на всей территории государства, а Распоряжением Президента Ильхама Алиева от 19 сентября 2024 года был учрежден День государственного суверенитета Азербайджанской Республики [7].

Суверенитет и авторитет государства в международных отношениях

Признав законный суверенитет Азербайджана над освобожденными территориями, современный мир осознал возможность торжества международного права и принял новые реалии на Южном Кавказе. Все это изменило геополитический ландшафт региона, выведя Азербайджан в его лидеры. Появились новые предпосылки для развития прочных двусторонних отношений Азербайджана с Турцией, Россией, другими странами региона. Внерегиональные, глобальные, игроки пришли к пониманию, что невозможно построение отношений с Южным Кавказом без их развития с Азербайджаном.

Председательство Азербайджана в Движении неприсоединения, объединяющем порядка 120 стран мира, возродило эту организацию, что резко повысило авторитет страны среди большинства государств.

Успехи и возросший авторитет Азербайджана обусловили возможность вступления страны в «исламскую восьмерку» - D-8 [6], которая теперь будет переименована в D-9. Это один из определяющих моментов повышения значимости государства как в исламском мире, так и в Организации тюркских государств. Напомним, что D-9 позиционируется как крупная и представительная организация, представляющая 60 процентов мусульман всего мира.

Продолжает расти роль Азербайджана в других международных структурах, прежде всего в Организации тюркских государств (ОТГ) и Организации Черноморского Экономического Сотрудничества (ОЧЭС). Укрепление связей с ключевыми региональными игроками является одним из важнейших направлений внешней политики Азербайджана, формирует его позицию как в региональной, так и в международной политике.

Крупнейшим и важнейшим событием года явилось успешное проведение в ноябре 2024-го в Баку 29-й сессии Конференции сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата – COP29. Азербайджан неоднократно подтверждал свою приверженность прозрачным и инклюзивным действиям по борьбе с изменением климата. Его экологическая политика обеспечивает баланс между «зеленым» переходом и экономической стабильностью. Таким образом, Азербайджан превратился в ключевого игрока в секторе устойчивой энергетики.

Зангезурский коридор – внешнеполитический приоритет

В региональной повестке стоит вопрос невыполнения Арменией своего международного обязательства по открытию наземного транспортного сообщения между Нахчываном и остальной частью Азербайджана. Азербайджанское государство ожидает от Армении выполнения ее обязательств, взятых в Трехстороннем заявлении от 10 ноября 2020 года. В соответствии с ними сообщение между Нахчываном и остальной частью Азербайджана должно быть безопасным и беспрепятственным. Обязательство Армении не является взаимным и не обусловлено ничем: *«Республика Армения гарантирует безопасность транспортного сообщения между западными районами Азербайджанской Республики и Нахчыванской Автономной Республикой с целью организации беспрепятственного движения граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях»* [2].

Эта норма соглашения директивная и обязательна к исполнению без предусловий.

При этом нами не случайно выделены слова «безопасность» и «беспрепятственное движение», которые Армения пытается все время забыть. Это означает, что ни пограничному контролю, ни таможенным процедурам железнодорожное сообщение между Нахчываном и остальной частью Азербайджана не подлежит. Должны быть выполнены и другие обязательства Армении.

Через восстановление Зангезурского коридора, подаренного советской властью в 20-х годах прошлого века Республике Армения [5, с. 85-89], открытие транспортных коммуникаций, реализацию благодаря им масштабных инфраструктурных, транспортных и других проектов лежит ускоренное развитие экономики стран Южного Кавказа, развитие и укрепление связей стран тюркского мира, диверсификация маршрутов Срединного коридора и т.д.

Мирный договор с Арменией

Процесс работы над текстом мирного договора при малейшем продвижении вперед сопровождался заявлениями лидера и других официальных лиц Армении о готовности вот прямо сейчас подписать мирный договор.

Долгое время Республика Армения пыталась «подтолкнуть» Азербайджан к подписанию мирного договора, в котором не были обговорены все необходимые условия. Азербайджану приходилось неоднократно объяснять армянской стороне, что в дипломатии, в переговорном процессе существует правило, в соответствии с которым, если не согласованы все положения договора, то не согласовано ничего. Договор - это комплексный документ, охватывающий все вопросы, требующие урегулирования. Формальное удаление из него несогласованных на какой-то момент положений приводит к обратному результату: не получается документ с как бы согласованными вопросами, а, напротив, все согласованные

вопросы теряют статус согласованных. Удаленные из проекта несогласованные вопросы (положения, пункты) не делают этот договор согласованным, а разрушают уже достигнутые договоренности, ломают переговорный процесс. *Если не согласовано все - то не согласовано ничего!*

Наконец, Ереван объявил о завершении работы над текстом, но попытался форсировать подписание соглашения, делая вид, что не понимает, что согласованный текст еще не означает его обязательное подписание. Армянской стороне предстоит еще выполнить некоторые условия, без реализации которых мирный договор не может быть подписан. Прежде всего, речь идет о внесении изменений в Конституцию Армении и другие акты, которые имеют территориальные претензии к Азербайджану, совместном обращении в ОБСЕ о ликвидации Минской группы и др.

Необходимость выполнения условий для подписания мирного договора

Цепочка нелегитимных актов, на которых построено первое армянское государство на Южном Кавказе, представляет собой поступательное принятие армянством юридически ничтожных нормативных актов, положенных в основу этого несубъектного государства.

Совместное постановление Верховного Совета Армянской ССР и Национального Совета Нагорного Карабаха от 1 декабря 1989 года «О воссоединении Армянской ССР и Нагорного Карабаха» нарушили сразу три конституции в Советском Союзе – Конституцию СССР, Конституцию Азербайджанской ССР и Конституцию Армянской ССР. Поэтому с момента принятия оно являлось нелегитимным и юридически ничтожным. На его основе 23 августа 1990 года Верховный Совет Армянской ССР, «развивая демократические традиции независимой Республики Армения, образованной 28 мая 1918 года»,

принял Декларацию о независимости Армении. Документ был подписан тогдашним председателем Верховного Совета Армянской ССР (будущим первым президентом Армении) Леоном Тер-Петросяном, одним из идеологов армянского нацизма, агрессии и вытекающих из них преступлений, совершенных в конце 1980 гг. и в период его правления.

Декларация, положившая в свою основу нелегитимный документ, априори становилась юридически ничтожной и не должна была признаваться мировым сообществом. Но самое интересное, что именно она была положена в основу Конституции Республики Армения 1995 года, в преамбуле которой содержится указание об этом. А это означает, что в Конституции Республики Армения содержатся территориальные претензии к Азербайджану, и любое мирное соглашение, подписанное Пашиняном, будет противоречащим Конституции и дважды нелегитимным: из-за Декларации и из-за противоречия Конституции.

Реализация продекларированной Пашиняном в феврале 2025 года в обращении к народу необходимости принятия новой Конституции позволит Республике Армения осуществить «переход от остаточного функционирования безгосударственной нации к функционированию государственно-образованного народа», подвести легитимную основу под создание своего независимого государства, а заодно, после выполнения второго условия, выйти на подписание мирного договора с Азербайджаном.

Второе условие - совместное обращение по поводу ликвидации Минской группы ОБСЕ. В свое время МГ ОБСЕ оставила в стороне и суть конфликта, и международное право (прежде всего принципы ОБСЕ), чем в принципе должна была руководствоваться в своей деятельности, то есть, более четверти века Минская группа занималась не разрешением конфликта, а «дипломатическим туризмом» - этот термин

прочно вошел в политологический лексикон именно благодаря поездкам ее сопредседателей.

За все время деятельности МГ мы не видели ни одного аналитического документа, составленного сопредседателями и вынесенного на обсуждение других членов Минской группы. Не была согласована единая позиция по объективной политико-правовой оценке конфликта для его дальнейшего разрешения. Общеизвестно, что, не поставив диагноз болезни, невозможно ее лечить. Как сопредседатели намеревались урегулировать конфликт, не говоря о том, что имели место агрессия и оккупация территорий Азербайджана?!

Поддержание и восстановление мира и стабильности, как во всем мире, так и в отдельных его частях, применение санкций к стране-агрессору являются прямой обязанностью таких авторитетных международных структур, как ООН, ОБСЕ, Совет Европы, НАТО и др. Сопредседатели Минской группы ОБСЕ необоснованно монополизировали все права по решению конфликта и таким образом блокировали его урегулирование. Они не только не согласовывали свои действия с другими членами Минской группы, но и ревностно реагировали, когда другие вышеперечисленные организации всего лишь высказывали мнение о конфликте. Целью было заставить Азербайджан смириться с замораживанием конфликта.

Также было модно говорить о мерах по укреплению доверия (как будто оно имело место быть). Однако о каком доверии могла идти речь, если на территории Азербайджанской Республики присутствовали армянские оккупационные войска, а сопредседатели закрывали глаза на принципы и нормы ОБСЕ, Устав ООН и не требовали их вывода?

Любая дипломатическая деятельность, и прежде всего по урегулированию конфликтов, должна опираться на нормы международного права и решения международных организаций. Минская группа так и не вспомнила про 4

невыполненные резолюции Совета Безопасности ООН 1993 года, хотя три из них (за исключением самой первой) были приняты на основе докладов не генерального секретаря ООН, а председателя Минской группы ОБСЕ.

Минская группа – это покойник, которому не выдано свидетельство о смерти. Почему же теперь Республика Армения официально не требует роспуска Минской группы?

МГ ОБСЕ подменяла принципы и нормы международного права некими «правилами», определяемыми чьими-то геополитическими интересами. Намерение воскресить ее проистекает из геополитических интересов известных нам стран присутствовать на Южном Кавказе, вмешиваться во внутренние дела региональных государств. И Республика Армения, как несубъектное образование, имеющее территориальные претензии к Азербайджану, создает для этого необходимые условия. В ее понимании наличие Минской группы сохраняет карабахскую проблему. Это тупиковый путь. Вопрос Карабаха решен, территориальная целостность Азербайджана восстановлена. Азербайджанское государство обеспечивает права всех национальных меньшинств, проживающих на его территории в соответствии с национальным законодательством и международным правом.

Если Армения действительно хочет не на словах, а на деле доказать, что признает территориальную целостность Азербайджана, ей следует самостоятельно или вместе с Азербайджаном обратиться в ОБСЕ с просьбой о роспуске Минской группы.

В заключение...

В столь непростое время геополитической волатильности и тектонических процессов «Год Конституции и Суверенитета» [3] призван явиться годом развития масштабных достижений Азербайджана, укрепления его регионального лидерства и авторитета в мировой политике.

Библиография:

1. Конституция Азербайджанской Республики. – Баку: Qanun, 2016
2. Заявление Президента Азербайджанской Республики, премьер-министра Республики Армения, Президента Российской Федерации от 9/10 ноября 2020 года. Официальный сайт президента Азербайджанской Республики (president.az). - president.az/ru/articles/view/45923
3. Об объявлении 2025 года в Азербайджанской Республике «Годом Конституции и Суверенитета». Распоряжение Президента Азербайджанской Республики - https://azertag.az/ru/xeber/2025_god_v_azerbaidzhane_obyavlen_godom_konstitucii_i_suvereniteta_rasporyazhenie-3354467
4. Алиев, Намик. Восстановление территориальной целостности и суверенитета Азербайджана: правовые аспекты. – Баку: Elm və təhsil, 2023. – 202 с.
5. Алиев, Намик. Армянская экспансия и международные договоры по Южному Кавказу в XIX-XX вв. Издание второе, дополненное. – Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2021. – 184 с.
6. МИД: Азербайджан вступил в D-8. - <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/azerbajdzhan-vstupil-v-d-8/>
7. Об учреждении в Азербайджанской Республике Дня государственного суверенитета. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 19 сентября 2024 года. - <https://president.az/ru/articles/view/66855>

Namiq H. ƏLİYEV (Azərbaycan),
hüquq elmləri doktoru, professor, Fövqəladə Və Səlahiyyətli
Səfir, 2-ci dərəcəli Dövlət müşaviri, Azərbaycan
Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyaşının "Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət"
kafedrasının müdiri

KONSTITUSİYA, SUVERENLİK VƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNİN BU MƏRHƏLƏDƏKİ BƏZİ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə. Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, suverenliyi və beynəlxalq hüquq prinsipləri arasındakı əsas aspektlər ölkənin xarici siyasəti kontekstində araşdırılır. Azərbaycan suverenliyinin həyata keçirilməsini təmin edən xarici siyasətin konstitusiya əsasları tədqiq olunur. Xüsusi diqqət, Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı, hüquqi öhdəlikləri və tərəfdaşlıqları daxil olmaqla, beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən hüquqi mexanizmlərə yönəldilir. Məqalədə həmçinin, Azərbaycanın indiki dövründə qarşılaşdığı aktual beynəlxalq hüquqi çağırışlar, o cümlədən təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqə məsələləri təhlil edilir. Konstitusiyanın rolu, yalnız xarici iqtisadi strategiyanı müəyyənləşdirməklə deyil, həm də dövlətin müstəqilliyini və təhlükəsizliyini gücləndirməyə yönəlmiş xarici siyasətin formalaşmasının əsasını təşkil edən bir əsas sənəd kimi nəzərdən keçirilir.

Namiq H. ALIYEV (Azerbaijan),
doctor of law, professor, Extraordinary and Plenipotentiary
Ambassador, State Counselor of the 2nd Class, Head of the
department of International relations and foreign policy at the
Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Azerbaijan

**CONSTITUTION, SOVEREIGNTY, AND SOME
INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF
AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY AT THE PRESENT
STAGE**

Summary. This article examines the key aspects of the relationship between the Constitution of the Republic of Azerbaijan, its sovereignty, and international legal principles within the context of the country's foreign policy. The constitutional foundations of foreign policy, which ensure the implementation of Azerbaijan's sovereignty, are explored. Special attention is given to the legal mechanisms that regulate Azerbaijan's international relations, including its participation in international organizations, legal obligations, and partnerships. The article also analyzes the current international legal challenges faced by Azerbaijan, including issues of security, territorial integrity, and interaction with neighboring states. The role of the Constitution is considered as the primary document that not only defines the foreign economic strategy but also serves as the foundation for shaping foreign policy aimed at strengthening the independence and security of the state.

Hasan Oktay (Türkiye),
tarix elmləri doktoru, professor,
“Kafkassam” Strateji Araşdırmalar Mərləzinin Rəhbəri,
Vizyon Universitetinin prorektoru

AZERBAYCAN GÜNEY KAFKASYA’NIN PARLAYAN YILDIZI

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Ermənistan, Türkiyə, Rusiya, 44 günlük müharibə, Türk Dövlətləri Birliyi.

Keywords: South Caucasus, Azerbaijan, Armenia, Turkey, Russia, 44-day war, Organization of Turkic States.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Азербайджан, Армения, Турция, Россия, 44-дневная война, Организация тюркских государств.

Güney Kafkasya’da üç ölkə Azərbaycan Gürcistan və Ermenistan Sovyet sistemi dağılınca birlikdə bağımsızlıklarını ilan etmişlərdi. Gürcistan’ın Karadeniz üzerinden dünyaya dəniz yolu ilə açılma imkânı varken Azərbaycan isə Hazar Dənizi’ni Azak Dənizi üzerinden Karadeniz’e bağlayan uzunluğu 101 kilometrə Don Volga kanalı üzerinden kiçik gəmilərlə dünya su yolu sistemində bağlanabilmektedir. Ermenistan isə bir kara dövləti olaraq dənizlərlə bağlantısı yoxdur. Gürcistan və Ermenistan Çarlıq dönmündə Rus projesi olaraq Türkistan ilə Osmanlı Dövləti arasındakı toprak temasını kesəbilmək üçün kurulmuş iki önəmli idarə mərkəzi idi. Tiflis və Revan Guberniyaları olaraq fəaliyyət göstərirkən Azərbaycan toprakları doğrudan Rus işğalı altında yaşamaya başladı. Gürcistan və Ermenistan sürekli Moskova’dan dəstəklənir və bölgədə kendi ayaqları üzərində durması konusunda yardım alırdı. Rusların Güney Kafkasya siyasəti bu iki idarə yeri Tiflis və Revan üzerinden işliyərdi. Moskova’da gəncələşən 1917’dəki Ekim Dəvrini sonrasında meydana gələn otoritə boşluğunda, 28 Mayıs 1918’də Azərbaycan bağımsızlığını ilan etmiş, sonrasında Azərbaycan Milli Şurası

oluşmuş, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade yeni cumhuriyeti ve 1991 de tekrar bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ı etkileyen birçok yenilik yapmıştır.

Üç Güney Kafkasya ülkelerinin kader çizgileri birbirini takip etmiştir. 1918de birlikte bağımsız devlet olunmuş, sonra Sovyet sistemi içerisine girmişler sonra yine 1991 de birlikte bağımsız olmuşlardı. Azerbaycan'ın Sovyet sistemi içerisinde diğer iki devlete göre merkez ile ilişkileri göreceli olarak biraz daha geride idi. Zira Rusların tarih sahnesine çıktıklarından beri Türklere karşı verdikleri mücadeleden kalma bir korkuları vardı. Stalin döneminde ise Turan oluşumundan korkulduğu için Gürcistan içindeki Ahıska Türklerini sürgün ederek Türklere arasında coğrafi teması kesmiş oldu. Rusların bu çekincesi hala devam etmekte olup 1991de Sovyet sistemi çökerken Ruslar Güney Kafkasyayı kaybedersek Türkistan üzerindeki etkimizi kaybederiz korkusu ile Ermenistan üzerinden Sovyetlerden yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan topraklarının yedi rayonunu ve Dağlık Karabağı işgal ettirdi. İşgal haritasına baktığımızda stratejik bir bakış açısı ortaya çıkar. Türkiye ile Azerbaycan arasında kurulması muhtemel ilişkiyi kesebilmek için Ruslar Güney Kafkasya'da Ermeniler üzerinden hareket ettiler. Gürcistan bağımsızlığını kazandıktan sonra batı ile ilişkileri artırarak Rusya'dan her geçen gün bağımsızlığını daha da kuvvetlendirdi. Buna rağmen Rusya Gürcistan üzerindeki baskılarını Abhazya ve günlük iş hattı geçişi olarak son derece önemli olduğundan Rusya bölgede kontrolünü devam ettirebilmek için baskılarını hala devam ettirmektedir.

44 günlük işgal altındaki toprakların azad edilme savaşı sonrası ve Ermenistan'ın Rusya'dan asılı vaziyetten kurtulma çabaları Azerbaycan için önemli fırsatlar doğururken diğer taraftan da Rusya Ermenistan'ı kaybedersem Azerbaycan'ı yeniden ele geçirebilirmiyim diye bölgedeki baskılarını artırdı. Moskova 44 günlük savaş sonrası imzalattığı 10 Kasım ateşkes anlaşmasını kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda yazmış

olmasına rağmen daha sonra ortaya çıkan Ukrayna savaşı Rusya'yı Güney Kafkasya'da strateji değiştirmeye mecbur etti ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı yeniden gerçekleşmiş oldu. Ruslar 1991de Azerbaycan'ı baskılayabilmek için Ermenistan üzerinden hareket etmiş ve rayon işgalleri Dağlık Karabağ'ın durumu ve Hocalı katliamını gerçekleştirmişlerdi. 32 yıl süren bu baskılama 44 günlük savaş ile devre dışı bırakılmış ama Ruslar bir Sovyet artığı olan Baas rejiminin Suriye'de çökmesi sonrası yine Azerbaycan'a bedel ödetmeye kalktı. 26 Aralık 2024 tarihinde Grozni semalarında Azal havayollarına ait bir yolcu uçağının vurulması tamamen yine Azerbaycan üzerinde Güney Kafkasya'ya ve Kazakistan üzerinde de Türkistan'a mesaj vermek istedi. Fakat Rusların bu planı ilk plan kadar uzun sürmedi ve uçağın düşürüldüğü hemen ortaya çıktı. Ruslar uçağı Hazar denizine düşürtüp delil karartması yaparak ama bu olay üzerinden de baskılarını devam ettirmek istiyordu. 1991 ve 2024 operasyonu devre dışı kaldığı için Azerbaycan artık süverenliğini bağımsızlığını ve Türk devletler teşkilatı içerisindeki konumu ile varlığını sürdürecektir. Bundan sonraki hamle ise Türkiye Ermenistan Azerbaycan 3lü barışı ile Güney Kafkasya'da barışı yeniden 1801 öncesine döndürmek gerekiyor.

Bibliyografiya:

1. Süleymanov E. *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Sovyetler Birliğı'nin Çöküşü*. - Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları, 2010.
2. Hille C. *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*. - Leiden: Brill, 2010.
3. Cornell S. E. *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. - London: Routledge, 2011.
4. Walker C. *Armenia and Karabakh: The Struggle for Unity*. - New York: Palgrave Macmillan, 1998.

5. Şahinoğlu A. *Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Stratejik Boyutu*. - Ankara: SETA Analiz, 2015.
6. De Waal T. *The Caucasus: An Introduction*. - Oxford: Oxford University Press, 2018.
7. Zürcher E. J. *Turkey: A Modern History*. - London: I.B. Tauris, 2004.
8. De Waal T. *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. - New York: New York University Press, 2003.
9. Cornell S. E. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. - Uppsala: Uppsala University, 1999.
10. Cohen A. *Russian Imperialism: Development and Crisis*. - Westport: Praeger Security International, 2007.

Hasan Oktay (Türkiye),
tarix elmləri doktoru, professor,
“Kafkassam” Strateji Araşdırmalar Mərləzinin Rəhbəri,
Vizyon Universitetinin prorektoru

**AZƏRBAYCAN CƏNUBİ QAFQAZIN PARILDAYAN
ULDUZU**

Xülasə. Cənubi Qafqaz bölgəsi – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan – 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra müstəqilliklərini əldə etdilər. Gürcüstan Qara dənizə çıxış imkanına malik olduğu halda, Azərbaycan Don-Volqa kanalı vasitəsilə qlobal su yollarına bağlanır, Ermənistan isə dənizlərə çıxışı olmayan quru dövləti olaraq qalır. Tarixən Çar Rusiyası dövründə Gürcüstan və Ermənistan, Türkünstan ilə Osmanlı dövləti arasında ərazi əlaqəsini kəsmək üçün tampon zonalar kimi yaradılmış, Azərbaycan isə birbaşa Rusiya işğalında saxlanılmışdır.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Rusiya region üzərində təsirini qorumaq məqsədilə xüsusilə Ermənistan vasitəsilə Azərbaycana qarşı siyasət yeritdi. Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı yeddi rayonun işğalı, Azərbaycan və Türkiyə arasında mümkün birliyi pozmaq üçün həyata keçirilən strateji

planın tərkib hissəsi idi. Lakin Azərbaycanın 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsində qazandığı qələbə bu işğala son qoydu və bölgədə geosiyasi tarazlığı dəyişdirdi.

Ukraynada davam edən müharibə Rusiyanın Cənubi Qafqazda təsirini zəiflədərək Azərbaycanın suverenliyini möhkəmləndirməsi üçün yeni imkanlar yaratdı. 26 dekabr 2024-cü ildə Qroznı səmasında AZAL hava yollarına məxsus sərnişin təyyarəsinin vurulması da Moskvanın Azərbaycana təzyiqlərini davam etdirmək cəhdlərindən biri idi. Lakin bu plan iflasa uğradı və Azərbaycan müstəqilliyini daha da gücləndirdi, Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində mövqeyini möhkəmləndirdi.

Gələcək perspektivdə, Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistan arasında üçtərəfli sülh təşəbbüsü Cənubi Qafqazda uzunmüddətli sabitliyin əsasını qoya bilər və bölgəni 1801-ci ildən əvvəlki geosiyasi vəziyyətinə qaytara bilər.

Hasan Oktay (Türkiye),
doctor of historical sciences, professor,
Head Of “Kafkassam” Strategic Research Center,
Vice-rector of Visyon University

THE SHINING STAR OF THE SOUTH CAUCASUS IS AZERBAIJAN

Summary. The South Caucasus region, comprising Azerbaijan, Georgia, and Armenia, gained independence following the collapse of the Soviet Union in 1991. While Georgia had access to the Black Sea, Azerbaijan relied on the Don-Volga Canal to connect to global waterways, and Armenia remained a landlocked state. Historically, during the Tsarist era, Georgia and Armenia were established as buffer zones to prevent territorial continuity between Turkestan and the Ottoman Empire, whereas Azerbaijan remained under direct Russian occupation.

Following the Soviet dissolution, Russia pursued policies to maintain influence over the region, particularly by leveraging

Armenia against Azerbaijan. The occupation of Azerbaijani territories, including Nagorno-Karabakh and seven surrounding districts, was part of a broader strategy to disrupt potential Azerbaijani-Turkish unity. However, Azerbaijan's victory in the 44-day war of 2020 reversed this occupation and reshaped regional geopolitics.

The weakening of Russia's influence due to the ongoing Ukraine conflict has provided Azerbaijan with new opportunities to assert its sovereignty. Attempts to destabilize Azerbaijan, including the December 26, 2024, attack on an Azerbaijani civilian aircraft near Grozny, reflect Moscow's continued pressure. Nevertheless, Azerbaijan has consolidated its independence and strengthened its role within the Organization of Turkic States.

Moving forward, a trilateral peace initiative between Turkey, Armenia, and Azerbaijan could serve as a foundation for lasting regional stability, potentially restoring the South Caucasus to its pre-1801 geopolitical framework.

Elçin ƏHMƏDOV (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyasının “Beynəlxalq münasibətlər və xarici
siyasət” kafedrasının professoru, siyasi elmlər doktoru,
“Qarabağ İrsini Araşdırma Mərkəzi”nin rəhbəri

AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİ: QARABAĞ MÜHARİBƏSİ, ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜ VƏ SUVERENLİYİN BƏRPASI

Açar sozlər: Azərbaycan Respublikası, xarici siyasət, etnik təmizləmə, təcavüz, işğal, Qarabağ, hərbi-diplomatik uğurlar, informasiya müharibəsi, ərazi bütövlüyü və suverenlik.

Keywords: The Republic of Azerbaijan, foreign policy, ethnic cleansing, aggression, occupation, Karabakh, military-diplomatic success, information warfare, territorial integrity and sovereignty.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, внешняя политика, этническая чистка, агрессия, оккупация, Карабах, военно-дипломатические успехи, информационная война, территориальная целостность и суверенитет.

Azərbaycanın milli maraqlara əsaslanan xarici siyasəti.
2003-cü ildən keçən 20 ildən artıq müddət ərzində Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu dinamik şəkildə və uğurla inkişaf etdirən Prezident İlham Əliyev tərəfindən milli maraqlara əsaslanaraq həyata keçirilən xarici siyasət nəticəsində Azərbaycanın çox böyük uğurlara imza atması ölkəmizin dünya birliyində mövqelərinin yüksəlməsini təmin etmişdir.

Hazırda Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda əsas söz sahibi olan dövlət kimi çətin geosiyasi şəraitdə müstəqil xarici siyasət həyata keçirir. Artıq ölkəmiz bütün regional məsələlərdə əsas iştirakçıdır və dövlətimizin başçısının qeyd etdiyi kimi,

regiondakı strateji əhəmiyyətli heç bir layihə Azərbaycanın razılığı olmadan reallaşa bilməz. Eləcə də ölkəmiz Avropa təhlükəsizlik arxitekturasının etibarlı tərəfdaşı kimi qitənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə reallaşan Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Qars, TANAP, TAP və digər layihələr Azərbaycanı qlobal iqtisadiyyatda özünəməxsus iqtisadi modelə malik ölkə kimi səciyyələndirir. Bu layihələr Azərbaycanın, Türkiyənin, eləcə də digər ölkələrin enerji təhlükəsizliyi üçün böyük təminat verməklə yanaşı, iki qardaş dövlətin birliyi və strateji tərəfdaşlığı regional təhlükəsizlik baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın enerji diplomatiyası regional təhlükəsizliyə, beynəlxalq əməkdaşlığa və milli maraqlara xidmət edir.

Nəticədə, Azərbaycan yalnız beynəlxalq regionda gedən proseslərdə deyil, eyni zamanda, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən proseslərə də təsir göstərmək imkanı qazanmışdır. Ona görə də bu gün dünyanı narahat edən və həyati əhəmiyyətli bir sıra problemlərdə aparıcı dövlətlərin başçıları Azərbaycan rəhbərinin mövqeyi ilə hesablaşırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2020-ci ilin yanvar ayında 14-cü dəfə Dünya İqtisadi Forumu çərçivəsində “Strateji baxış: Avrasiya” mövzusunda keçirilən panel iclasında moderatorun “Avrasiyada indi böyük qüvvələr yerləşib, bir tərəfdən Rusiya, o biri tərəfdən Çin. Azərbaycanın Prezidenti kimi Siz birinci növbədə kimə zəng edərsiniz – Moskvaya, yoxsa Pekinə?” sualına cavab olaraq Prezident İlham Əliyevin “Bakıya” cavabı böyük önəm kəsb edir. Dövlət başçısının bu cavabı Azərbaycanın müstəqil, heç kimdən asılı olmayan, milli maraqların hər zaman uca tutulduğu siyasət yürütdüyünün bariz nümunəsidir. Prezident İlham Əliyev bildirdi ki, Azərbaycanın qonşu ölkələrlə münasibətləri dostluq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, mehriban qonşuluq prinsiplərinə əsaslanır. Eyni zamanda, dövlət başçısı vurğuladı ki, Azərbaycan üçün onun milli maraqları həmişə birinci yerdədir və buna görə də

müstəqillik illəri ərzində qazandığımız bütün nailiyyətlər xalqımızın müstəqilliyimizə sadıq olmasına, siyasi və iqtisadi sahələrdə çox ciddi islahatlar həyata keçirdiyimizə görə əldə olunub.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin yüksək diplomatik istedadı sayəsində son 20 il ərzində ölkəmizin dünyanın siyasi-iqtisadi mənzərəsini müəyyən edən aparıcı dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətləri keyfiyyətə yeni müstəvidə daha da inkişaf etdirilmişdir. Azərbaycan 2011-ci il oktyabrın 24-də 2012-2013-cü illər üzrə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə BMT-yə üzv olan 193 dövlətdən 155-nin dəstəyi ilə inamlı qələbə qazanmışdır [1]. BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv qəbul olunması müstəqillik tarixində əldə edilmiş ən böyük nailiyyətlərdən biri olmaqla, Azərbaycanın son illər dünya miqyasında artan siyasi nüfuzunun bariz sübutu kimi qəbul edilir.

Bu illərdə Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı daha da genişlənmişdir. 2018-ci ilin iyul ayında Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında qəbul olunmuş “Tərəfdaşlıq prioritetləri” adlı mühüm sənəddə bir çox məsələlər öz əksini tapmaqla yanaşı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə, sərhədlərimizin toxunulmazlığına dəstək və hörmət ifadə olunmuşdu. Həmçinin 2018-ci il iyulun 11-12-də Brüsseldə keçirilmiş NATO Zirvə görüşünün Yekun Bəyannaməsində də Alyans üzvlərinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə dəstək və hörməti öz əksini tapmışdır [25]. Onlar regiondakı mövcud münaqişələrin məhz bu prinsiplər əsasında həll olunmasının zəruriliyini bildirmişdilər.

Bununla yanaşı, Türk Dövlətləri Təşkilatının güclənməsi və nüfuzunun artmasında da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin böyük rolu olmuşdur. 2019-cu il oktyabrın 15-də Bakıda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VII Zirvə görüşü keçirildi və Azərbaycan bu təşkilatda sədrliyə başladı [2]. Bunun

davamı olaraq, oktyabrın 25-26-da Qoşulmama Hərəkətinə üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarından Bakıda keçirilən XVIII Zirvə görüşündə 60-a yaxın ölkənin dövlət və hökumət başçısı, həmçinin beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, ümumilikdə isə 160-a yaxın ölkə və beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri iştirak etdilər [3]. Zirvə görüşü iki gün ərzində beynəlxalq münasibətlər sistemində ən mühüm hadisə idi.

Ümumilikdə, özündə 120 ölkəni birləşdirən və BMT-dən sonra dünyada ən böyük siyasi təsisat olan Qoşulmama Hərəkətinin XVIII Zirvə görüşünün Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Bakıda keçirilməsi və 2019-2022-ci illər üzrə sədrliyin Azərbaycana həvalə edilməsi ölkəmizin böyük diplomatik uğuru oldu. Bununla yanaşı, son illərdə Azərbaycanın ev sahibliyi etdiyi, eləcə də Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən bir sıra mühüm əhəmiyyət kəsb edən qlobal tədbirlər Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunu xeyli yüksəltdi.

Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində hərbi-diplomatik uğurları. Son 20 il ərzində Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində aparılan islahatlar ordumuzun istər döyüş, istərsə də mənəvi-psixoloji hazırlığının güclənməsinə zəmin yaratdı. Azərbaycan ordusu ən müasir silahlar və texnika ilə təchiz olundu. Qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ildən keçən dövr ərzində hərbi xərclər 15 dəfədən çox artırılmışdır.

2016-cı ilin Aprel döyüşləri – Azərbaycanın Vətən müharibəsindəki böyük hərbi Qələbəsinin başlanğıcı və Ermənistanın “qüdrətli ordusu”nun yalnız mif olduğunun təsdiqi kimi tarixə düşdü. 2016-cı il aprelin 2-dən 5-dək davam edən Azərbaycan Ordusunun uğurlu əks-hücum əməliyyatları ölkəmizə hərbi-strateji nöqtəyi-nəzərindən çox böyük üstünlüklər verdi. İlk növbədə, Azərbaycan çox mühüm psixoloji qələbə qazandı. Azərbaycan Ordusu Qarabağın şimal və cənub hissələrində çox böyük strateji əhəmiyyətə malik

yüksəklikləri azad etdi. Bununla da Azərbaycan öz torpaqlarını azad etmək bacarığını, potensialını, döyüş əzmini nümayiş etdirdi. Nəticədə 4 günlük döyüşlərin beynəlxalq əks-sədası da dərhal eşidildi və Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarının 20%-ni işğal altında saxlaması bir daha bütün dünyaya xatırladıldı.

2003-cü ildən Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Silahlı Qüvvələrin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar bu gün Azərbaycan Ordusunun dünyanın ən qüdrətli orduları sırasına daxil olmasına imkan yaratdı.

Qeyd etmək vacibdir ki, 2016-cı il aprel ayının əvvəlində cəbhə xəttində Ermənistanın növbəti hərbi təxribatı ilə üzləşən ordumuz əks-hücum keçərək işğalçılara güclü zərbələr endirmiş və qısa müddətdə Ağdərə, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarında 2 min hektar ərazini düşməndən azad etmiş, işğal altında qalan torpaqlara nəzarət etmək imkanını artırdı. Bunun davamı olaraq, 2018-ci ilin may ayının 20-dən 27-dək Naxçıvan Muxtar Respublikasının 11 min hektardan çox ərazisi, o cümlədən Şərur rayonunun Günnüt kəndi düşməndən azad edilmiş, dövlət sərhədi boyunca əlverişli yüksəkliklər ələ keçirildi, Yerevan–Gorus–Laçın yolu nəzarətə götürüldü. Nəticədə minlərlə hektar torpaq işğalçılardan azad edildi, on minlərlə hektar ərazi Azərbaycanın nəzarətinə keçdi [4, s.132]. Qeyd etmək vacibdir ki, 2016-cı ilin Aprel döyüşləri Azərbaycanın Vətən müharibəsindəki böyük hərbi Qələbəsinin başlanğıcı və Ermənistanın “qüdrətli ordusu”nun yalnız mif olduğunun təsdiqi kimi tarixə düşdü.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mühüm beynəlxalq tədbirlərdə dəfələrlə Ermənistanın işğalçılıq siyasətini ifşa edərək təcavüzkarın faşist ideologiyası yürütdüyünü və terrorizmin dövlət səviyyəsində dəstəkləndiyini bütün dünyaya bəyan etmiş, xüsusilə, son illərdə Azərbaycan diplomatiyasının səyləri nəticəsində münaqişənin həlli ilə bağlı BMT Baş Assambleyası, Qoşulmama Hərəkatı, Avropa İttifaqı, Avropa

Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Türk Dövlətləri Təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatların sənədləri buna müvafiq hüquqi baza yaratmışdı.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə bağlı Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən səsləndirilən əsassız fikirlər tarixi reallıqları, münaqişənin əsl mahiyyətini əks etdirmirdi. Bunu Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2019-cu il oktyabrın 3-də Rusiya Federasiyasının Soçi şəhərində “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik toplantısında [5] və həmin il oktyabrın 11-də Aşqabadda MDB Dövlət Başçıları Şurasının məhdud tərkibdə iclasında [6], oktyabr ayının 25-26-da Qoşulmama Hərəkatının Bakıda keçirilən XVIII Zirvə görüşündə çıxışları zamanı tutarlı faktlarla sübut etdi [3]. 2020-ci il fevralın 15-də Münhen Təhlükəsizlik Konfransı çərçivəsində isə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı panel müzakirələr zamanı [7], eləcə də iyunun 18-də Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrinin videokonfrans formatında keçirilən Sammitində [8] Ermənistanın yürütdüyü faşist ideologiyası, Azərbaycana qarşı etnik təmizləmə, dövlət terrorizmi və işğalçılıq siyasətini ifşa edən Prezident İlham Əliyev Ermənistanın baş nazirinə beynəlxalq hüquqdan və tarixdən əsl dərs keçdi.

Mühüm beynəlxalq toplantılarda “Azərbaycanın ərazi bütövlüyü istənilən digər ölkənin ərazi bütövlüyü kimi eyni dəyərə malikdir” fikrini bütün dünyaya bəyan edən Prezident İlham Əliyev dəfələrlə bildirdi ki, bizim mövqeyimiz həm tarixi ədalətə, eyni zamanda beynəlxalq hüquqa əsaslanır və heç vaxt Azərbaycan torpağında ikinci erməni dövlətinin yaranmasına icazə verilməyəcək, işğal edilmiş bütün torpaqlar işğalçılardan azad olunmalı, Azərbaycan vətəndaşları öz doğma yurdlarına qayıtmalıdır.

Münhen Təhlükəsizlik Konfransı çərçivəsində diqqətə çatdırıldı ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları əsassızdır, tarixi faktların və beynəlxalq hüquq prinsiplərinin ermənisayaq təfsirindən başqa bir şey deyil. Bu baxımdan

Azərbaycan Prezidenti Ermənistanın baş nazirinin diqqətinə çatdırdı ki, erməni xalqı öz müqəddəratını artıq təyin edib, onların erməni dövləti var: “Mənim məsləhətim belə olacaq ki, onlar ikinci dəfə öz müqəddəratını təyin etmək üçün Yer kürəsində başqa yer tapsınlar, Azərbaycanda yox!” [7]

Nəticədə, Prezident İlham Əliyevin 2019-cu il oktyabrın 3-də “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik toplantısı kimi mühüm beynəlxalq platformada qətiyyətlə söylədiyi “Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi” devizi bir ildən sonra, xüsusilə 44 gün ərzində reallığa çevrildi.

Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Ermənistanın işğalı altında olan Azərbaycan torpaqlarını azad etmək üçün Azərbaycan Ordusunun sentyabrın 27-də Qarabağda başladığı genişmiqyaslı və uğurlu əks-hücum əməliyyatları nəticəsində noyabrın 9-dək 5 şəhər, 4 qəsəbə və 286 kənd işğaldan azad edildi. 44 gün ərzində Cəbrayıl şəhəri və rayonun 90 kəndi, Füzuli şəhəri və rayonun 53 kəndi, Zəngilan şəhəri, rayonun Mincivan, Ağbənd, Bartaz qəsəbələri və 52 kəndi, Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsi və 35 kəndi, Tərtər rayonunun 3 kəndi, Qubadlı şəhəri və 41 kəndi, Xocalı rayonunun 9 kəndi, Şuşa şəhəri, Laçın rayonunun 3 kəndi, həmçinin Ağdərə və Murovdağ istiqamətlərində bir neçə strateji yüksəklik, Zəngilanda isə Bartaz, Sığirt, Şükürataz yüksəklikləri və daha 5 adsız yüksəklik azad olundu [9; 10]).

2020-ci il noyabrın 8-i isə Azərbaycan tarixinə ən şanlı bir gün kimi yazıldı. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusu tarixi, mədəni və strateji əhəmiyyətə malik, Qarabağın tacı olan Şuşa şəhərini işğalçılardan azad etdi [9; 10]. Bu, 44 gün içərisində aparılan uğurlu əks-hücum əməliyyatlarının sırasında ən mühüm tarixi hadisə və böyük hərbi Qələbə oldu. Azərbaycanın hərbi-diplomatik uğurları, xüsusilə strateji əhəmiyyətli Şuşa şəhərinin azad edilməsi müharibənin sonrakı gedişinə, eləcə də taleyinə ciddi təsir göstərdi və hərbi meydanında olduğu kimi, diplomatiya meydanında da uğurlarını şərtləndirdi.

Azərbaycan Vətən müharibəsinin 44 günü ərzində beynəlxalq hüquq prinsiplərini, xüsusilə BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsini rəhbər tutub öz ərazilərini azad etmək hüququndan istifadə edərək uğurlu və genişmiqyaslı əks-hücum əməliyyatları həyata keçirdi. Nəticədə, Azərbaycan dövləti oktyabrın 4-də Cəbrayıl şəhərinin, 17-də Füzuli şəhərinin, 20-də Zəngilan şəhərinin, 25-də Qubadlı şəhərinin işğalçılardan azad olunması ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi və 27 il yerinə yetirilməmiş qalan 874 və 884 sayılı qətnaməni özü icra etdi [9; 10].

Azərbaycanın hərbi-diplomatik qələbəsi ilə nəticələnən 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində noyabrın 20-də Ağdamın və 25-də isə Kəlbəcərin işğaldan azad edilməsi 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanmış üçtərəfli Bəyanatın müvafiq maddəsinin yerinə yetirilməsini, eləcə də münafişənin hərbi-siyasi həllini müəyyənləşdirdi [26].

Bununla yanaşı, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi və 27 il yerinə yetirilməmiş qalan, eləcə də işğalçı qüvvələrin Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər və Ağdam rayonlarından çıxmasını nəzərdə tutan 822 və 853 sayılı qətnamələr də məhz Azərbaycanın şərtləri ilə icra edildi [14]. Bunun davamı olaraq üçtərəfli Bəyanatın müvafiq maddəsinə əsasən, Ermənistan silahlı qüvvələrinin 2020-ci il dekabrın 1-dən Laçın rayonundan çıxması Azərbaycanın hərbi-diplomatik uğurlarının nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Prezidentinin dekabrın 3-də imzaladığı Sərəncama əsasən, noyabrın 8-i bayram günləri sırasına daxil edildi və hər il Azərbaycanda Zəfər Günü kimi təntənəli şəkildə qeyd edilir [18]. Bununla yanaşı, 2021-ci il iyunun 15-də Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Ermənistan işğalından azad edilən, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı, Qarabağın tacı olan Şuşa şəhərinə səfər etməsi və iki dost, qardaş dövlət arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir [19]. Azərbaycanın İkinci Qarabağ

müharibəsindən sonra dünyaya nümunə olan Azərbaycan-Türkiyə həmrəyliyi və strateji tərəfdaşlığı daha da yüksək səviyyəyə qalxdı, xüsusilə regional təhlükəsizlik baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edən müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması mühüm hadisə kimi tarixə yazıldı .

Azərbaycanın informasiya müharibəsində qazandığı uğurlar. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli Azərbaycan Ordusu sentyabrın 27-dən Ermənistanın hərbi təcavüzünə cavab olaraq, 30 ildən artıq işğal altında olan torpaqlarımızı azad etmək üçün genişmiqyaslı əks-hücum əməliyyatları həyata keçirməklə yanaşı, düşmənin bu illər ərzində yaratdığı “yenilməzlik” mifologiyasına son qoydu. Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin xarici kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi çoxsaylı müsahibələr 30 ildən artıqdır ki, davam edən Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları, hərbi təcavüzü, yürütdüyü işğalçılıq siyasəti, xüsusilə müharibə cinayətlərinin mahiyyətini açmaqla bunun bütün region üçün yaratdığı ciddi təhdidləri, davam edən hərbi əməliyyatlarla bağlı tarixə, beynəlxalq hüquqa və ədalətə əsaslanaraq tutarlı arqumentlər üzərində qurulan aydın, məntiqli fikirləri, Azərbaycanın haqlı mövqeyinin konkret faktlarla dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna rol oynadı. Həmçinin bu müsahibələr informasiya məkanında da düşmənin yalan üzərində qurulmuş təbliğat maşınına ağır zərbə vurdu və Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin, eləcə də onun himayədarlarının işə olunması ilə nəticələndi.

Hərbi-diplomatik uğurlarla yanaşı, Azərbaycan Prezidentinin İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə 30-a qədər xarici KİV təmsilçilərinə, xüsusilə Türkiyənin “TRT Haber”, “CNN Türk”, “Haber Global”, “Habertürk”, “NTV”, “A Haber” televiziya kanalları, Rusiyanın “Rossiya-1”, “Pervıy Kanal”, “RBK” televiziya kanalları, TASS, “İnterfax”, “Ria Novosti” agentlikləri, Almaniyanın “ARD”, Böyük Britaniyanın “Sky

News”, ABŞ-ın “Fox News”, İspaniyanın EFE televiziya kanallarının , İtaliyanın “Rail” televiziya kanalı və “la Repubblica” qəzeti, Fransanın “France 24” televiziya kanalı və “Le Figaro” qəzeti, Yaponiyanın “Nikkei” qəzeti, o cümlədən nüfuzlu “Euronews”, “CNN”, “BBC News”, “Al Jazeera”, “Al Arabiya” televiziya kanallarının müxbirlərinə verdiyi müsahibələrdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, cəbhə zonasında son hərbi əməliyyatlarla bağlı arqumentlər üzərində qurulan aydın, məntiqli fikirləri, bütün suallara konkret faktlarla cavabları Azərbaycanın haqlı mövqeyinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir [4, s.253].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev fevralın 26-da mətbuat konfransında Dağlıq Qarabağın statusu məsələsinə də “nida” işarəsi qoyaraq bildirdi ki, Ermənistana və erməni xalqına yanlış vədlər vermək lazım deyil, onları bu günə salan səbəblərdən biri də məhz o idi, xülya idi, iddia idi, əsassız istəklər idi. Bu istəklərə rəvac verən bəzi xarici ölkələrin siyasətçiləri də erməni xalqının bu rəzil duruma salınmasında öz rolunu oynadılar: “Status haradadır, onu hər kəs bilir. Hesab edirəm ki, Ermənistan və erməni xalqı üçün bu məsələ nə qədər az dilə gətirilərsə, o qədər də yaxşı olar. Ona görə status məsələsi, ümumiyyətlə, gündəlikdən çıxmalıdır. Ona görə statusla bağlı hesab edirəm ki, əgər kimsə bu gün bu məsələni qaldırırsa, sülhə yox, qarşıdurmaya daha çox xidmət göstərir” [12].

Hər zaman, xüsusilə, Münhen Təhlükəsizlik Konfransında bəyan etdiyi kimi Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın əzəli torpağı olduğunu diqqətə çatdıran dövlət başçısı vurğuladı ki, faktiki olaraq, biz bu gün, ümumiyyətlə, Dağlıq Qarabağ ifadəsini də işlətməməliyik və Qarabağ aralıq-daglı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir.

Nəticədə, bu, informasiya müharibəsində də Azərbaycanın haqlı mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdi, uzun illər Ermənistanın yürütdüyü faşist ideologiyası, xalqımıza qarşı etnik təmizləmə, soyqırımı, dövlət terrorizmi və işğalçılıq

siyasətinin, eləcə də erməni yalanlarının dünya miqyasında ifşası istiqamətində əhəmiyyətli rol oynadı, tarixi ədalətin Zəfər çalmasını şərtləndirdi.

Azərbaycanın hərbi meydanında tarixi Qələbəsinə yüksək dəyərləndirən dünyanın bir sıra hərbi-siyasi ekspertlərinin fikirlərini Ukraynanın “İnter” telekanalının müxbiri də təsdiq etdi: “Azərbaycanın işğal olunmuş rayonlarının azad edilməsi üçün xüsusi əməliyyat, mənim fikrimcə, həm hərbi texnologiyaların tətbiqi baxımından, ən başlıcası, dinc əhali və hərbiçilər arasında tələfatın minimuma endirilməsi, həm də yeni hərbi texnologiyaların tətbiqi baxımından nümunəvi əməliyyat idi. Azərbaycan bütün dünyaya göstərdi ki, səngər müharibəsi artıq keçmişdə qalıb və mən əminəm ki, bu, bir çox hərbi məktəblərin dərsliklərinə daxil ediləcək” [12].

Bu baxımdan, bir sıra aparıcı beynəlxalq KİV-lərə müsahibələrində Prezident İlham Əliyevin prinsipial mövqeyi, səsləndirdiyi tutarlı dəlillər və əsaslı fikirlər Azərbaycanın bu haqlı mübarizəsinə dəstək verən bir sıra ölkələrin, nüfuzlu xadimlərin, beynəlxalq ekspert və siyasətçilərin sayını daha da artırıb, Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin ifşa olunması prosesini genişləndirərək informasiya müharibəsində də tarixi ədalətin Zəfər çaldığını göstərdi.

Prezident İlham Əliyevin həm Vətən müharibəsinin gedişi dövründə, həm də 2021-ci il fevralın 26-da keçirilən geniş mətbuat konfransında tarixə, beynəlxalq hüquqa və ədalətə əsaslanan məntiqli fikirləri dünyanın aparıcı KİV-də yayılaraq Azərbaycan, xüsusilə Qarabağ həqiqətlərini tutarlı faktlarla bütün dünyaya çatdırdı.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Bakıda Hərbi Qənimətlər Parkının açılışında bildirmişdir ki, İkinci Qarabağ müharibəsi bizim şanlı tariximizdir, xalqımız bu müharibə ilə bağlı əbədi qürur hissi keçirəcək və biz müzəffər xalq kimi özümüzü dünyada təsdiq etmişik. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın milli maraqlarını uca tutan, Prezident İlham Əliyevin prinsipial mövqeyi hərbi, diplomatiya

meydanında olduğu kimi, informasiya savaşında da uğurlarımızı şərtləndirirdi və tarixi Qələbəmizin əsasını qoydu. Azərbaycan Prezidentinin qeyd etdiyi kimi, biz döyüş meydanında, informasiya məkanında və siyasi müstəvidə də Qələbə qazandıq.

Ümumiyyətlə, İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra qazanılan tarixi Qələbə, xüsusilə Azərbaycanın hərbi, diplomatik və informasiya məkanındakı uğurları nəticəsində yaranmış reallıqların beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında yeni yanaşmalar tələb edir. Bu baxımdan İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsindən sonra Qarabağda, o cümlədən Şuşada keçirilən beynəlxalq tədbirlər müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Həmçinin, işğaldan azad edilmiş ərazilərə səfər edən xarici ekspertlərin, tədqiqatçıların, ictimai xadimlərin ermənilər tərəfindən işğal vaxtı törədilən vandalizm aktlarının, xüsusilə Azərbaycanın tarixi memarlıq abidələrinin vəhşicəsinə dağıdılmasının şahidi olması çox zəruridir. Bununla yanaşı, keçirilən beynəlxalq tədbirlər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə, xüsusilə Şuşada aparılan genişmiqyaslı bərpa-quruculuq işləri ilə beynəlxalq ictimaiyyətin daha yaxından tanış olması, həmçinin Azərbaycanın mədəni irsinin dünyaya çatdırılması baxımından da çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan, Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə 2023-cü il 21-23 iyul tarixlərində 49 ölkədən 150 xarici qonağın, o cümlədən dünyanın 34 ölkəsinin dövlət informasiya agentliyi, 12 beynəlxalq təşkilat və media qurumunun iştirakı ilə “4-cü Sənaye İnqilabı dövründə Yeni Media” mövzusunda 1-ci Şuşa Qlobal Media Forumu və 2024-cü il 20-22 iyul tarixlərində 50-yə yaxın ölkədən 150-dən çox xarici qonağın, o cümlədən 30-a yaxın ölkənin informasiya agentliyinin, 3 beynəlxalq təşkilatın və 82 media qurumunun iştirakı ilə “Yalan məlumatların ifşası: Dezinformasiyaya qarşı mübarizə” mövzusunda keçirilən 2-ci Şuşa Qlobal Media Forumu Azərbaycan həqiqətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması baxımından çox mühüm bir platforma oldu [20-21]. Bütün qeyd edilən faktlara və təhlilə

əsaslanaraq əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın müasir tarixinin yeni və şərəfli dövrü yazılır.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyinin bərpası. 2023-cü il sentyabrın 19-20-də Azərbaycan apardığı lokal antiterror tədbirləri nəticəsində həm ərazi bütövlüyünü, həm də suverenliyini bərpa edərək Cənubi Qafqaz regionunda sülhün bərqərar olması üçün əsaslı zəmin yaratdı. 2023-cü il oktyabrın 15-i daha bir şərəfli gün kimi tarixə düşdü. Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyev Ağdərədə, Xocalıda, Əsgəranda, Xocavənddə və Xankəndidə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağını ucaltdı [13].

Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyev oktyabrın 15-də Xankəndi şəhərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağını ucaldarkən çıxışanda demişdir: “Azərbaycan torpağında heç bir tarixi, coğrafi və siyasi əsası olmayan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti də 100 il bundan əvvəl - 1923-cü ildə yaradılmışdır. Bu, 100 ilin tarixidir. Görün, bu 100 il ərzində xalqımız nə qədər əzab çəkib, tarix bizi nə qədər sınağa çəkib. Əyilmədik, sınımadıq, o boyda böyük faciə ilə təkbəşinə üz-üzə qalmışdıq, heç kim bizim yanımızda durmadı. Torpaqlarımız işğal altına düşəndə heç bir ölkə arxamızda dayanmadı, heç mənəvi dəstək də göstərmədilər. Bütün əsas güclər Ermənistanın arxasında idi və bugünkü tarix onu bir daha göstərir”[13].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövləti İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra əzəli torpaqlarını işğaldan azad etməklə yanaşı, 100 il əvvəl – 1923-cü ildə Qarabağda məqsədli şəkildə pozulmuş inzibati-ərazi bölgüsünü də yenidən təmin etdi. Azərbaycan Prezidentinin 2021-ci il iyulun 7-də imzaladığı Fərmana əsasən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılması ilə tarixi ədalət bərpa edilmiş oldu [14].

Nəticədə İkinci Qarabağ müharibəsi son yüz ildə şərəf və qəhrəmanlıq salnaməsi kimi Azərbaycan tarixinə yazıldı. Bu gün üçrəngli müqəddəs bayrağımız Azərbaycanın bütün işğaldan azad edilmiş ərazilərində - Cəbrayıl, Füzulidə, Zəngilanda, Qubadlıda, Kəlbəcərdə, Laçında, Ağdamda, Şuşada,

Xocavənddə, Hadrutda, Ağdərədə, Xocalıda və Xankəndidə qürurla dalğalanır.

Bununla yanaşı, 1919-cu ildən 104 il sonra - 2023-cü il noyabrın 8-də Xankəndi şəhərində keçirilən və Vətən müharibəsində əldə edilən Zəfərin üçüncü ildönümünə həsr olunan hərbi parad Azərbaycanın hərbi tarixinə də şərəfli bir gün kimi yazıldı. Əziz şəhidlərimizin xatirəsinin bizim qəlbimizdə əbədi yaşayacağını və bütün dünyaya Azərbaycan xalqının gücünü, iradəsini, əyilməz ruhunu göstərdiyimizi vurğulayan Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev hərbi paradı çıxışı zamanı demişdir: “XXI əsrdə heç bir ordu bizim qədər peşəkarlıq, fədakarlıq göstərməmişdir. Heç bir xalq öz doğma torpağını bu qədər əziz tutub uğrunda ölümə getməyə hazır olmamışdır. Bunu biz hamımız yaxşı bilirik, bunu dünya da bilsin” [15].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2024-cü il yanvarın 10-da yerli televiziya kanallarına müsahibəsində 2024-cü ilə suverenliyini tam bərpa etmiş ölkə kimi, xalq kimi başladığımızı xüsusi qeyd etdi və müasir tariximizin yeni dövrünün də məhz sentyabrın 20-dən (2023-cü il – E.Ə.) sonra başladığını diqqətə çatdıraraq vurğuladı ki, istər siyasi müstəvidə, istər hərbi müstəvidə, istər ölkəmizdə gedən proseslər nöqtəyi-nəzərindən bu hadisə bütün işlərimizin, elə bil ki, son nidası idi [16].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2024-cü il sentyabrın 19-da Dövlət Suverenliyi Gününün təsis edilməsi haqqında imzaladığı Sərəncamda vurğulan ki, cəmi 23 saat davam etmiş və sentyabrın 20-də başa çatmış əməliyyat nəticəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu qarşısına qoyulmuş bütün vəzifələri yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirmişdir. Beləliklə, növbəti parlaq Qələbə nəticəsində Azərbaycan Respublikasının suverenliyi tam bərpa edilmişdir: “Azərbaycan xalqının həyatında müstəsna əhəmiyyət kəsb edən şanlı Zəfər sayəsində bu gün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı suverenliyimizin bərqərar olduğu bütün ərazilərdə əzəmətlə dalğalanmaqdadır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində üzləşdiyi

çətinliklərə, işğala, məhrumiyyətlərə baxmayaraq, heç bir qüvvə xalqımızın müstəqillik, dövlətçilik əzmini sarsıda bilməmişdir. Azərbaycan xalqı bu gün öz müstəqil dövlətinə sahibdir, qəhrəman əsgər və zabitlərimizin, şəhidlərimizin qanı hesabına əldə edilmiş ərazi bütövlüyümüz, suverenliyimiz xalqımızın milli sərvətidir” [22].

Bibliografiya:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi münasibəti ilə Bəyanatı. – Azərbaycan, 2011, 25 oktyabr
2. Bakıda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VII Zirvə Görüşü. – 15.10.2019. - <https://president.az/az/articles/view/34442>
3. Bakıda Qoşulmama Hərəkətinə üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının XVIII Zirvə Görüşü. – 25.10.2019. - <https://president.az/az/articles/view/34578>
4. Vətən müharibəsi tarixi. Şəxsiyyət faktoru (27 sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il). – Bakı: Təhsil, 2021. – 444 s.
5. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Soçidə “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik iclasının plenar sessiyasında çıxışı. – 03.10.2019. - <https://president.az/az/articles/view/34346>
6. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Aşqabadda MDB Dövlət Başçıları Şurasının məhdud tərkibdə iclasında çıxışı. – 11.10.2019. - <https://president.az/az/articles/view/34410>
7. Münxen Təhlükəsizlik Konfransı çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı panel müzakirələr. – 16.02.2020. <https://president.az/az/articles/view/35813/videos>
8. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrinin videokonfrans formatında Sammitində çıxışı. – 19.06.2020. - <https://president.az/az/articles/view/39235>

9. 2020-ci il sentyabrın 27-dən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində aparılan əks-hücum əməliyyatları ilə bağlı mühüm hadisələrin xronikası. - https://files.preslib.az/site/qarabag/xronika_az.pdf.
10. İşğaldan azad edilmiş şəhər və kəndlərimiz. - 01.12.2020. - <https://azertag.az/xeber/-1622227>.
11. Azərbaycan hərbi-diplomatik uğurları ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 və 853 sayılı qətnamələrinin icrasını da təmin etdi. – 26.11.2020. - <https://azertag.az/xeber/-1651629>
12. Azərbaycan Prezidenti, İlham Əliyevin yerli və xarici media nümayəndələri üçün mətbuat konfransı – 26.02.2021. - <https://president.az/az/articles/view/50738>
13. Prezident İlham Əliyev Xankəndi şəhərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağını ucaldıb və çıxış edib. – 15.10.2023. - <https://president.az/az/articles/view/61587>
14. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. – 07.07.2021. - <https://president.az/az/articles/view/52389>
15. Xankəndi şəhərində Vətən müharibəsində əldə edilən Zəfərin üçüncü ildönümünə həsr olunan hərbi parad keçirilib. – 08.11.2023. - <https://president.az/az/articles/view/62139>
16. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yanvarın 10-da yerli televiziya kanallarına müsahibəsi. – 10.01.2024. - <https://president.az/az/articles/view/63017>
17. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti. – 08.11.2020. - <https://president.az/az/articles/view/45756>
18. Azərbaycan Respublikasında Zəfər Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. – 03.12.2020. - <https://president.az/az/articles/view/48455>

19. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması. – 15.06.2021. - <https://president.az/az/articles/view/52115>
20. Prezident İlham Əliyevin Şuşa Qlobal Media Forumunda çıxışı. – 21.06.2023. - <https://president.az/az/articles/view/60544>
21. Prezident İlham Əliyevin 2-ci Şuşa Qlobal Media Forumunda çıxışı. - 20.07.2024. - <https://president.az/az/articles/view/66533>
22. Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. – 19.09.2024. - <https://president.az/az/articles/view/66855>
23. Şuşada Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət başçılarının qeyri-rəsmi Zirvə görüşü. – 06.07.2024. - <https://president.az/az/articles/view/66415>
24. “Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ Bəyannaməsi”nin imzalanması. – 06.07.202. – <https://president.az/az/articles/view/66416>
25. Brussels Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 11-12 July 2018. - <https://www.mfa.gov.az/files/documents-of-international-organizations-on-the-armenia-azerbaijan-conflict.pdf>
26. Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. – 10 november 2020.- <https://en.president.az/articles/45923>

Elchin AHMEDOV (Azerbaijan),
The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan
Professor, Doctor of Political Sciences of
the Department of International Relations and Foreign Policy,
Head of the “Karabakh Heritage Research Center”

AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY: KARABAKH WAR, RESTORATION OF TERRITORIAL INTEGRITY AND SOVEREIGNTY

Summary. The article extensively analyzes the factors that determined Azerbaijan's historical victory in the Second Karabakh War, the issues of territorial integrity and restoration of sovereignty. At the same time, the article examines the restoration of territorial integrity and sovereignty as the main priority direction of Azerbaijan's foreign policy based on national interests under the leadership of President Ilham Aliyev. The article analyzes the successes in the military, diplomatic and information space to liberate the occupied Azerbaijani lands. Also, the historical and political significance of the restoration of Azerbaijan's territorial integrity and sovereignty on September 19-20, 2023 is separately studied.

Эльчин АХМЕДОВ (Азербайджан),
доктор политических наук, профессор кафедры
“Международные отношения и внешняя политика”
Академии Государственного Управления при Президенте
Азербайджанской Республики,
руководитель «Центра исследования наследия Карабаха»

**ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА:
КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА, ВОССТАНОВЛЕНИЕ
ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ И
СУВЕРЕНИТЕТА**

Резюме. В статье подробно анализируются факторы, определившие историческую победу Азербайджана во Второй Карабахской войне, а также вопросы восстановления территориальной целостности и суверенитета. В то же время в статье рассматривается восстановление территориальной целостности и суверенитета как ключевой приоритет внешней политики Азербайджана, основанной на национальных интересах под руководством президента Ильхама Алиева. В статье анализируются успехи в военном, дипломатическом и информационном пространстве по освобождению оккупированных территорий Азербайджана. В статье отдельно рассматривается историческое и политическое значение восстановления территориальной целостности и суверенитета Азербайджана в 19-20 сентября 2023 года.

Zurab KHONELIDZE (Georgia),
Professor and Rector of Sokhumi State University
**UNIVERSITY DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE
NEW WORLD ORDER**

Açar sözlər: Universitet diplomatiyası, müasir qlobal geosiyasi mənzərə, yeni dünya nizamı.

Keywords: University Diplomacy, Contemporary Global Geopolitical Landscape, New World Order.

Ключевые слова: Университетская дипломатия, современный глобальный геополитический ландшафт, Новый мировой порядок.

The implementation of the new peace policy initiated by U.S. President Donald Trump and his team prompts us to reflect on the necessity of strengthening security, economic opportunities, freedom, and state sovereignty for the countries of the South Caucasus, including our own, in the context of understanding the future world order and the evolving geopolitical landscape.

In this regard, we believe that specialized research institutions focusing on the strategic planning, development, and informational support of the South Caucasus countries are already actively engaged in this field. Naturally, Sokhumi State University is also involved in this work, having recently presented the new peace paradigm in the form of university diplomacy.

Where do we see the place and role of university diplomacy in the U.S. administration's peace policy and the architecture of the new world order?

The necessity of a new world order has arisen from the demands for global peace and a stable way of life. This issue has been a recurring theme throughout the history of the South Caucasus countries for centuries. The modern world, often referred to as the era of artificial intelligence and digital technologies, is characterized by advancing scientific

innovations and technological progress. In such times, for nations residing in geopolitically complex regions, it is crucial to maintain peace while preserving their national and cultural identity, as well as fundamental national concepts. The university serves as the primary and conceptually significant repository for safeguarding and advancing these values. It is a global educational instrument but, at the same time, the most active bearer of national concepts.

In a geopolitically complex region like the Caucasus, survival over the centuries would have been impossible without well-established and time-tested conceptual perspectives. The national values and principles of the South Caucasian nations are reflected in the collective political, cultural, and ethno-psychological behaviors of these peoples. As the renowned Georgian writer Otar Chiladze once said:

"A person resembles the country they call their homeland, and a homeland belongs to free people, not slaves. Slavery is not the bondage of the body but the castration of the soul. And whoever deprives another of their freedom is a slave themselves" [1].

Indeed, if we look at the collective historical experience of the Georgians, this concept has not changed and should not change today. Its function must be embraced by the new paradigm of university diplomacy. As we have previously written, the combination of two compatible characteristics—university and diplomacy—has formed our new vision: a new paradigm of "from theory to action." This has created a non-classical or formal, but rather a completely new type of international relations and diplomacy—"university diplomacy"—which serves as a creator of a regulatory system for conflicts (not limited to ethnic-political ones, nor just the conflicts in Georgia) and not merely as a servant. This signifies a new, original means of ensuring peace through its autonomy [2].

According to university diplomacy, the process of conflict resolution has different requirements, significantly higher, and is based on three main components:

Education as the main instrument for the development of society and the country, as well as democracy.

Science as the highest pinnacle of education, which is closest to the truth and knows no boundaries.

The healthiest, most pragmatic, and motivated part of society—youth.

These three components are concentrated within the university; however, the university's role in conflict resolution has yet to be assessed, leaving it in the position of an indifferent observer.

Clearly, the university has positioned itself as a universal educational hub since its establishment, without which no form of social success or accurate definition of development prospects is conceivable. It is within the university's confines that the idea of "the formation of a new Europe" was born. However, it is a fact that there are serious problems both in Europe and globally that, unfortunately, cannot be resolved based on existing approaches.

Georgia, with its complex neighborhood, is not an autonomous, isolated system. It is, historically and geographically, at the epicenter of geopolitical, geoeconomic, and regional-political interests that encompass not only the Georgian but also the South Caucasian and broader Caucasian socio-cultural and political space. Defining our destiny and realizing state objectives (including, first and foremost, the restoration of unity and territorial integrity) extends beyond the borders of the state, acquiring regional and global dimensions; it cannot depend solely on Georgia or on the country that continues to occupy 20 percent of our territory.

While it is true that the South Caucasus is a unified region, we should understand the regional space (which itself is a synthesis of Caucasian, Eastern, and Western elements) as

referring specifically to the South Caucasus, where the priority significance of the organizing center has always belonged to Georgia. As for the Caucasus being a cradle of world civilizations and its belonging to that history, Georgia is also part of the narrative known as Caucasian unity. However, it is a fact that since the 4th century, the realization of this idea of unity has not been achieved. Therefore, instead of clinging to an old idea, especially today when the acknowledgment of Caucasian solidarity is unacceptable to considerable powers, primarily Russia, we should view the Caucasus as merely a cultural and civilizational community of the Caucasian peoples. In contrast, the South Caucasus should be regarded as a unified regional space comprised of sovereign states that will present themselves together before the world's major geopolitical centers, primarily the USA, and through it, the European Union and Russia [3].

Recently proposed scientific diplomacy provides a new broad key for conflict resolution, aiming to establish constructive international partnerships by utilizing the essential scientific cooperation of nations. The resources inherent in scientific diplomacy encompass a crucial segment of university education—science itself. Since university life integrates two primary paradigms: teaching and research, the unity of education and science, scientific diplomacy plays a significant role in the process of conflict resolution. It emphasizes vital resources such as the educational process and its most important subject, the student.

A holistic approach to the issue and systemic analysis lead us to reflect on the fact that it is inconceivable to achieve any form of success or prospects for societal development without the elite hub of education—the university. Thus, there is a significant level of trust and expectations from society towards the university as a historically established institutional entity. Among other possibilities, it serves as the foundation for education, information acquisition, the generation and

dissemination of new knowledge, the expression and realization of individual skills, as well as critical, creative, strategic, and genuine state thinking. Additionally, it plays a crucial role in forming appropriate, knowledge-based perspectives that address contemporary challenges. Furthermore, the university is a cornerstone of progress and continuity: it creates the middle class and elite, shapes culture, values, and a system of values among people, especially among the youth—namely, the generation that undergoes the initial stages of socialization within universities.

Based on this, the new systemic paradigm for conflict resolution—university diplomacy—should be a broader, more extensive, and effective strategy that, in addition to scientific cooperation, encompasses the sacred methodological processes of teaching and the engagement of students in the establishment of partnerships in the peace process [4].

"University diplomacy" encompasses two significant categories: "university" and "diplomacy." Their organic integration and parity form a completely new phenomenon. "University diplomacy" includes unique, yet still underutilized, possibilities for problem-solving and self-regulation. It represents an innovative form of communication among interested subjects, specifically a new bilateral form of diplomacy and peace education, which aims to activate the existing, yet previously unutilized resources—academic and research (university) potential.

This creates an opportunity to establish a new format for peacebuilding within the university space, which will facilitate communication through a peace language and scientific dialogue, thereby contributing to:

The restoration of genuine trust and the systematic scientific understanding of the prolonged state of unresolved conflicts—"neither peace nor war."

Clarifying the essence of the underlying causes of conflicts and analyzing, evaluating, and seeking common

ground among the interests of the involved and other interested parties.

The democratization of the peace process and the exclusion of any form of violence.

Creating a positive, constructive attitude.

Studying the causes of conflicts and the interests of the involved interested parties.

Generating a concept based on maximum consensus, the so-called "common ground" principle, which will later define the form and content of a document of mutual agreement.

A model (algorithm) should be created by understanding and integrating the substantive functions of the university and diplomacy, ensuring and fostering a solid prospect for the peaceful resolution of conflicts.

The university serves as a center of intellectual independence, where thinking passes the baton of academic excellence to diplomacy. "Thinking" and "existence," that is, the university and diplomacy, complement and enhance each other through creating connections, "borrowing" strength, "adding" strength, and fostering cooperation.

Thus, by merging academic-research and socio-political activities, "university diplomacy" should be transformed into a unique method for the peace process and a means to navigate conflicts, steering all types of confrontations from confrontation and deadlock into peaceful channels [5].

The combination of two compatible qualities—university and diplomacy—has shaped our new vision: a new paradigm of "From Theory to Action." This approach creates a non-classical, non-formal, and entirely new type of international relations and diplomacy: "university diplomacy." It serves as a system for regulating conflicts (not limited to ethnopolitical or state conflicts) and, fundamentally, as an original means of ensuring peace [6].

We firmly believe that university diplomacy, which involves the integration of universities, science, and scientific

values to address current problems, will expand our capabilities in the field of peacebuilding, enhance trust among the parties involved, and create a favorable and sustainable framework for the gradual resolution of conflicts. In the case of the scientific diplomacy proposed by the European Union, we are dealing with the application of scientific knowledge and analysis in a global context, aimed at increasing the inclusiveness of science on the diplomatic stage: in the foreign ministries of countries and in various sectors and fields, facilitating the development of contemporary social interactions and fostering peace and well-being. This approach addresses global challenges. University diplomacy is grounded in our specific challenges, and within the framework of the peace format proposed by the new US administration (under Donald Trump and his team), university diplomacy further enhances its capabilities and creates a new stage for peace education and the establishment of sustainable peace.

The expansion of the university diplomacy format and the ongoing historical processes today provide an opportunity for the scientific community of the South Caucasian countries (Georgia, Azerbaijan, Armenia), Turkey, the USA, the European Union, Israel, and Russia to come together to analyze the global historical processes currently taking place in the modern world. Based on these new realities, they can develop conceptual approaches within the framework of a peace format to address the issue of regulating the new world order.

In our opinion, in order to maintain a balance among the major global powers and to address the additional interests of the primary regulator of policy, Georgia should acquire an international role that aligns with its worldview and environmental conditions. It is necessary to justify the need for a unified dialogue space, including for the external world, to restore or create a new fully-fledged democratic space for negotiations with both domestic political circles and Eastern countries, thus becoming a cohesive, united multi-ethnic state.

In this endeavor, university diplomacy emerges as a new paradigm, and its implementation can only be achieved by scientific circles and the academic community.

University diplomacy offers new opportunities in the process of establishing a new world order. By fostering broader societal engagement in the processes of peace and security maintenance, university diplomacy promotes the inclusion of not only scholars but also students and all individuals involved in university life in the processes of conflict resolution and addressing other global issues.

Bibliography:

1. Otar Chiladze. *A Man in the Newspaper Column* (Poem), Otar Chiladze's Collection of Works. - Tbilisi, 2011.
2. Zurab Khonelidze. *"Soft Power" in Contemporary Politics and Georgia*.
3. *Historiani: A Scientific Collection Dedicated to the 80th Anniversary of Roin Metreveli's Birth*. - Tbilisi, Artanuji Publishing, 2019, pp. 580-600.
4. Zurab Khonelidze. *A New Strategy for Conflict Resolution*, International Peer-Reviewed Journal *Dergi Karadeniz*, Proceedings of the First International Symposium on Social Sciences. National University of Georgia. - Tbilisi, 2019, pp. 55-58.
5. Zurab Khonelidze. *The Georgian Paradigm of Peace – Perspectives of University Diplomacy*, Georgian Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts. - Tbilisi, 2023, pp. 24-26.
6. Zurab Khonelidze. *The Georgian Paradigm of Peace*. - Tbilisi, 2021.
7. Zurab Khonelidze. *The Georgian Paradigm of Peace, Proceedings of the 19th Congress of Turkish Historians*, October 3-7, 2022. - Ankara, Turkey.

Zurab HONELIDZE (Gürcüstan),
Suxumi Dövlət Universitetinin professoru və rektoru

UNİVERSİTET DİPLOMATİYASI YENİ DÜNYA NİZAMI KONTEKSTİNDƏ

Xülasə. Baş verən qlobal geosiyasi dəyişikliklər və tarixi proseslər kontekstində bu məqalədə müəllif tərəfindən çoxdan hazırlanmış sülh paradiqması - "universitet diplomatiyası" üçün Donald Tramp və onun komandası yanında Yeni ABŞ administrasiyasının sülh yolunda təklif etdiyi sülh siyasəti çərçivəsində yeni imkanlar təqdim olunur.

Müəllif "universitet diplomatiyası"-nın cəlb edilməsini və tətbiqini müharibələr, təhdidlər və çağırışlar ilə xarakterizə olunan müasir qlobal geosiyasi mənzərə çərçivəsində modernləşmə və yeni dünya nizamının formalaşdırılması üçün effektiv vasitə hesab edir. Məqalədə Cənubi Qafqaz, Türkiyə, ABŞ, İsrail, Avropa İttifaqı və Rusiyadan olan alimlərin yeni sülh təşəbbüslərinin həyata keçirilməsinə və yeni dünya nizamının formalaşmasına cəlb edilməsi təklif olunur.

Зураб ХОНЕЛИДЗЕ (Грузия),
профессор и ректор Сухумского государственного
университета

УНИВЕРСИТЕТСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Резюме. В контексте происходящих глобальных геополитических сдвигов и исторических процессов в данной статье представлены новые возможности для давно разработанной автором парадигмы мира - "университетской дипломатии" — в рамках политики мира, предложенной новой администрацией США при Дональде Трампе и его команде, на пути к установлению мира. новый мировой порядок.

Автор рассматривает привлечение и применение "университетской дипломатии" как эффективного инструмента модернизации и формирования нового мирового порядка в рамках современного глобального геополитического ландшафта, который характеризуется войнами, угрозами и вызовами. В статье предлагается привлечь ученых из стран Южного Кавказа, Турции, США, Израиля, Европейского союза и России к реализации новых мирных инициатив и формированию нового мирового порядка.

Эмин ГАДЖИНСКИЙ (Азербайджан),
доктор философии по истории, доцент кафедры
«Международные отношения и внешняя политика»
Академии Государственного Управления при
Президенте Азербайджанской Республики

ИМИДЖ ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, prezident obrazı, prezidentlik institutu, Azərbaycan Konstitusiyası, 44 günlük müharibə

Keywords: Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, İlham Aliyev, image of the president, institution of the presidency, Constitution of Azerbaijan, 44-day war

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, имидж президента, институт президентства, Конституция Азербайджана, 44-дневная война

Вопрос о роли политического лидера в управлении государством является критически важным, сложным и постоянно актуальным. Роль политического лидера возрастает в переломные, переходные периоды развития страны, когда политические события, темпы, формы, сроки кардинальных преобразований приобретают отчетливо выраженную личностную окраску. Именно в такие периоды власть перестает быть анонимной, резко повышается личная ответственность политического лидера.

Лидерство обладает признаком универсальности, так как это явление встречается повсюду. Лидером может стать кто-то особенный, наделенный своего рода божественным даром вести за собой массы, руководить. Этот дар современная политическая наука обозначает, как особую способность внушать людям веру. Кроме того, лидерство

имеет групповую природу: оно возникает там, где формируются группы. Лидерство возникает тогда, когда появляется потребность в субъекте, «способном продуцировать общественную идею, выражать то, что сознает общество, быть носителем коллективного сознания и организатором коллективных действий» [4, с. 333].

В эпоху глобализации и активного внедрения передовых технологий важность образа, или имиджа, как механизма воздействия на массовое сознание значительно усилилась. Исторически значимый для мировой политики аспект имиджа в современные времена превратился в центральный элемент, определяющий восприятие лидеров стран, стратегии принятия и реализации ключевых политических решений, подходы к урегулированию международных споров и методы преодоления критических ситуаций, влияющих на благосостояние государства и населения.

Именно имидж первого лица государства во многом определяет специфику отношения к проводимой им внутренней и внешней политике, особенностям выстраивания взаимоотношений с другими странами и их лидерами, влияя на сложные аспекты международных процессов, значимость и удельный вес собственной страны, как в региональном, так и глобальном масштабах. Практика показывает, что положительный имидж первого лица государства становится показателем силы и авторитета как самого политического лидера, так и возглавляемого им государства, или, наоборот, отрицательный имидж первого лица подрывает доверие и интерес общественности, как к первому лицу, так и государству [14, с.71].

В последнее время подавляющее большинство, практически все главы государств стремятся представить себя в наилучшем ракурсе, поскольку их позитивный образ и высокая репутация являются составной частью национального капитала. Немаловажной чертой является то,

что положительный имидж первого лица государства помогает осознать и признать зарубежными странами и их народами внутренних и внешних политических приоритетов страны, результатов качественного изменения системы государственного управления и практического обновления социально-экономической деятельности, а значит помогает эффективному решению главных стратегических и тактических политических проблем.

Концепция имиджа политического лидера обладает многоаспектностью и функциональной насыщенностью, занимая значимое место на пересечении нескольких областей знаний, включая психологию, социологию, политологию и другие. В контексте каждой из этих дисциплин рассматриваются уникальные аспекты имиджа, подчеркивая его многогранность и важность в современном политическом дискурсе [8, с. 268].

В современном мире феномен имиджа стал ключевым элементом для понимания и оценки действий глав государств, их роли в решении крупных политических задач, урегулировании политических кризисов и нахождении выхода из сложных ситуаций на государственном уровне. Имидж лидера во многом формирует подход к ведению как внутренней, так и внешней политики, влияя на детали межгосударственных отношений и определяя место страны в международном сообществе. Положительно воспринимаемый имидж может служить индикатором политической мощи и авторитета, тогда как негативный образ может свидетельствовать об их отсутствии.

Имидж лидера имеет как внутреннее, так и внешнее измерение, которые неразрывно связаны между собой. В контексте внутренней политики имидж оказывает заметное воздействие на предпочтения избирателей, способствуя определенному исходу выборов.

Ключевыми чертами внешнеполитического имиджа

являются безупречная репутация лидера, его личностные качества, такие как порядочность, честность, справедливость и трудолюбие, а также приверженность демократическим принципам и общечеловеческим ценностям.

Для успешной оптимизации внешнеполитического имиджа лидера страны важно, чтобы он обладал харизмой и был связан с позитивными или нейтральными, но запоминающимися особенностями. Увлечения спортом, наличие хобби и другие личные интересы, как правило, вызывают у публики интерес и симпатию, укрепляя в сознании людей определенные ассоциации с его персоной. Общий масштаб личности, ее обаяние и многосторонний талант играют ключевую роль в достижении успеха на международной арене. Создание внешнеполитического имиджа требует кропотливого подхода, тщательной проработки и высокой точности в отличие от формирования внутривластного имиджа.

Имидж политического лидера складывается из трех главных элементов. Во-первых, важны индивидуальные качества лидера, включая как физические, так и психологические характеристики, характер и уникальный стиль принятия решений. Во-вторых, социальный статус лидера, который формируется не только благодаря его официальной позиции, играет роль в определении его ролевого поведения и взаимодействия с различными социальными группами. В-третьих, лидер выступает в роли символа определенных действий и направлений развития, что добавляет его образу символической значимости [2].

Президент Азербайджана Ильхам Алиев представляет собой яркий пример того, как образ лидера может тесно переплетаться с имиджем власти страны. Являясь выпускником МГИМО, президент Азербайджана Ильхам Алиев обладает высоким образованием и знанием нескольких иностранных языков, что укрепляет его позиции

как политика и усиливает его имидж.

Особенность его имиджа заключается не только в успешной политике, которую он воплощает в жизнь, но и в его личных качествах, которые отличают его среди мировых политических деятелей. Именно эти факторы в комплексе способствуют формированию и укреплению его положительного образа на международной арене.

Устойчивое развитие Азербайджана, направленное на защиту национальных интересов, включая территориальную целостность, неприкосновенность границ и суверенитет страны, а также безопасность и благополучие населения, стоит в центре усилий президента Ильхама Алиева. Его деятельность, охватывающая широкий спектр направлений, отражает целостный и системный подход к управлению государством.

Анализируя развитие и укрепление позитивного имиджа Ильхама Алиева, азербайджанский политолог Н. Алекперова выделила три ключевых этапа его президентства:

- Довоенный период, охватывающий время с его прихода к власти 15 октября 2003 года до начала военных действий 26 сентября 2020 года;

- Военный этап, датированный с 27 сентября по 10 ноября 2020 года, когда Азербайджан вел активные боевые действия за восстановление своей территориальной целостности;

- Послевоенный период, начавшийся с 11 ноября 2020 года и продолжающийся до настоящего времени, характеризующийся восстановлением и развитием освобожденных территорий, и дальнейшим укреплением международного статуса страны» [15].

Примечательно, что на протяжении всего времени президентства Ильхама Алиева наблюдалась лишь положительная динамика в росте его имиджа. В начале своего политического становления Ильхам Алиев

воспринимался как идеологический и политический наследник и достойный продолжатель дел Гейдара Алиева. Однако со временем его образ как государственного деятеля приобрел новые черты не только в глазах азербайджанцев, но и во всем мире.

Для эффективной оптимизации своего внешнеполитического образа государственный лидер акцентирует внимание на демонстрации своих личностно-деловых качеств, умело скрывает недостатки, проявляет психологическую уверенность в общении, т.е. занимается самопрезентацией — искусством создания положительного впечатления о себе.

Основой для формирования притягательного имиджа Президента Азербайджана являются исключительно реальные достижения и результаты реализуемой им политики интенсивных направленных реформ. Среди ключевых направлений этих реформ — социальные, структурные и кадровые изменения, каждое из которых вносит вклад в укрепление его положительного образа. Кроме того, Ильхам Алиев стремится сотрудничать с высококвалифицированными специалистами, имеющими позитивный имидж, и избегает контактов с лицами, которые могли бы навредить его репутации. Благодаря формированию новой команды управления на всех уровнях государственной власти, достигнуты значительные успехи, влияющие на имиджевую составляющую [9].

Лидерский талант и реформаторские инициативы И. Алиева, преобразовавшие Азербайджан в успешное и стремительно развивающееся государство, нашли отклик и признание на международной арене. В 2014 году имя Ильхама Алиева было включено в список самых влиятельных мусульман мира, а в следующем году он был удостоен звания «Человек года». По данным компании The Business Year, Азербайджан под руководством Президента добился в 2015 году значительных достижений в

реализации проектов, важных для обеспечения безопасности Европы, успешно провел первые Европейские игры, внес вклад в создание международных транспортных коридоров Север-Юг и Восток-Запад, а также организовал и провел ряд важных международных гуманитарных форумов [10].

Высокий статус и имидж президента Ильхама Алиева выразился в единогласном решении стран-членов Движения неприсоединения в выборе Азербайджана в качестве председателя организации на 2019-2022 годы. Одним из приоритетов председательства Азербайджана в Движении неприсоединения была поддержка нуждающихся стран [3, с. 407].

Понимание психологической сущности положительного внешнеполитического имиджа лидера Азербайджана требует учета нескольких важных аспектов, которые играют ключевую роль в его формировании. Важно, чтобы усилия по улучшению имиджа азербайджанского государственного лидера служили достижению национальных интересов и решению внешнеполитических задач. Создание положительного образа лидера страны требует целенаправленной, последовательной работы, исключая стихийность и фрагментарность, так как непостоянство информации, особенно при поддержке недостоверных фактов, может подорвать единство восприятия лидера и создать неверное представление о его эффективности.

На современном этапе важно, чтобы внешнеполитический имидж лидера Азербайджана был направлен на создание и укрепление положительного восприятия страны со стороны международных институтов и сообщества. Это включает стремление к признанию и поддержке от мировых политических и экономических элит, активное участие в международных форумах и вклад в решение глобальных проблем. Такая стратегия позволяет

не только укрепить международное положение Азербайджана, но и способствует достижению внешнеполитических целей, улучшению отношений с другими государствами и получению поддержки важных международных инициатив [13].

Разработка стратегии улучшения внешнеполитического образа Азербайджана и его лидера предполагает акцент на международном взаимодействии, принимая во внимание внешние факторы и текущие тенденции мировой политики. Особое внимание уделяется прагматизму внешнеполитической стратегии, которая должна строиться на понимании интересов потенциальных партнеров и возможностей, которые Азербайджан может предложить мировому сообществу в качестве стимулов и перспектив сотрудничества [14, с. 74].

На текущем этапе Азербайджан воспринимается как значимый экономический партнер, способный заинтересовать как западные, так и восточные страны, хотя и в определенных секторах экономики. В то время как Запад смотрит на Азербайджан преимущественно как на источник сырья и рынок сбыта своих товаров, важно развивать и другие аспекты сотрудничества, подчеркивая взаимовыгодность и долгосрочные перспективы отношений.

В начале XXI века Азербайджан получил уникальный шанс улучшить свой международный имидж, и руководство страны эффективно им воспользовалось. Западные СМИ начали относиться к стране более объективно, отмечая положительные изменения в ее экономике. Президент Ильхам Алиев подчеркнул значительное снижение внешнего долга страны до 6,4 млрд долларов, что демонстрирует уверенный экономический рост [12].

Однако без активного продвижения собственных успехов, без усиленной работы государства по улучшению восприятия страны и ее руководства за рубежом, добиться стойкого изменения международного имиджа сложно. Это

требует целенаправленных и систематических действий всех уровней власти.

Заинтересованность и поддержка общества являются ключевыми факторами в вопросе национальной идентичности и образа президента. В связи с этим президент Ильхам Алиев высоко ценит общественное мнение, особенно в контексте проведения реформ. В 2019-2020 годах, Центр социальных исследований (STM) провел масштабный социологический опрос среди тысячи респондентов, выбранных случайным образом, для изучения общественного мнения.

Анализ данных опросов, оценивающих восприятие деятельности президента Ильхама Алиева в аспектах внутренней и внешней политики, а также уровень доверия к нему в современной ситуации, свидетельствует о растущем доверии и поддержке населения по отношению к его политике. Эти исследования подчеркивают, что значительное большинство граждан поддерживает направление реформ, нацеленных на улучшение благосостояния и развития страны.

В сравнении с другими ветвями власти, президент пользуется наивысшим уровнем доверия среди граждан. Аналитические данные показали, что доверие к президенту значительно превосходит доверие к парламенту, местным органам исполнительной власти и судебной системе. Это выделяет президента как наиболее доверяемого лидера в глазах азербайджанского общества [1].

Особенности азербайджанской политической культуры традиционно выделяют ключевую роль президентского института в государственной системе. Такая значимость подкреплена как закрепленными в Конституции Азербайджана полномочиями, так и фактической политической деятельностью президента в определении и реализации стратегических направлений внутренней и внешней политики. В общественном

сознании и взгляде иностранцев образ Азербайджана тесно связан с фигурой президента, его действиями и заявлениями [7, с. 12].

Продолжая политический курс, заданный общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, Ильхам Алиев внес новые направления в стратегию страны, в том числе активное формирование позитивного имиджа Азербайджана на международной арене.

Значимый вклад в повышение имиджа президента внесла 44-дневная освободительная война в 2020 году, в ходе которой проявились его лидерские качества: мудрость, дипломатический талант и стратегическое видение. Этот период стал свидетельством его компетенций как государственного деятеля и полководца нового времени.

Именно при Ильхаме Алиеве Азербайджан, смог вернуть свои исторические территории, долгое время находившиеся под оккупацией. Выступление Ильхама Алиева на Генеральной Ассамблее ООН в 2021 году подчеркнуло масштаб трагедии и разрушений, причиненных оккупацией, и подняло вопросы урбицида и культурцида, демонстрируя ущерб культурному и городскому наследию региона. Эти действия и заявления отражают его роль как лидера, способного на смелые и решительные шаги во имя восстановления справедливости и территориальной целостности своей страны [11].

Ярким примером того, что в период войны с Арменией укрепился имидж Ильхама Алиева как мощного лидера, стала его роль в изменении геополитического устройства на Южном Кавказе.

Особенно важную роль в формировании его имиджа играют интервью и выступления перед зарубежными СМИ, особенно во время 44-дневной войны между Азербайджаном и Арменией. Благодаря умелому лидерству, Алиеву удалось достичь значимой победы для своей страны, восстановив контроль над оккупированными

территориями и укрепив свой авторитет как главнокомандующего.

Победа в этой войне стала значимым достижением, ведь в современной истории международных отношений мало какой стране удавалось достичь своих целей в военном конфликте, не являясь одним из постоянных членов Совета Безопасности ООН. Азербайджан нарушил этот стереотип, демонстрируя важность соблюдения международного права и восстановления справедливости.

В ходе военных действий Ильхам Алиев активно делился своими взглядами, давая многочисленные интервью ведущим мировым СМИ. Среди них были такие издания и телеканалы, как «Первый канал», «РБК», «Al Jazeera», «Al Arabiya», «Sky News», «Rai 1», «La Repubblica», «EFE», «France 24», «Le Figaro», «Nikkei», «NTV», «Haber Global» и другие. Особенно запомнились его беседы с «BBC», «ARD», «Fox News».

Президент Ильхам Алиев остро отреагировал на вопросы журналиста «BBC News», касающиеся свободы слова в Азербайджане, критически указав на ситуацию с основателем WikiLeaks Джулианом Ассанжем. Он выразил свою позицию, отметив двойные стандарты и проблемы с свободой прессы в других странах [6].

Интересен факт, что «BBC» опубликовал на своем канале в «Youtube» неполное интервью с Алиевым, опустив упомянутый выше момент. Это вызвало негативную реакцию пользователей «Youtube», которые в комментариях выразили поддержку позиции президента Азербайджана, критикуя телеканал за предвзятость и непрофессионализм. Это подчеркивает способность Ильхама Алиева защищать интересы своей страны на международном уровне.

Интервью данные президентом И. Алиева иностранным журналистам ведущих мировых СМИ стали поводом для громких заголовков в прессе и повышения имиджа президента Азербайджана [14, с. 80].

Важность обсуждения с корреспондентом американского телеканала «Fox News» вопросов коррупции и династического управления также стала ключевым моментом. Президент Алиев обратил внимание на масштабные реформы и борьбу с коррупцией в своей стране, поднимая вопросы, актуальные и для других государств, в том числе США, где семьи политиков занимали высшие должности, демонстрируя глобальное распространение этой проблемы.

Создание, непрерывное укрепление и продвижении выдающегося имиджа президента Ильхама Алиева, особенно в контексте его знаковой победы в освободительной Отечественной войне 2020 года, показывают, что его публичный образ заметно выделяется среди искусственно созданных имиджей многих современных политических фигур. В отличие от имиджей, сконструированных при помощи манипуляций и приемов профессиональных имиджмейкеров, образ Ильхама Алиева является примером натурального имиджа, прямо связанного с его осознанной и направленной на результат деятельностью. Это образ выдающегося политика, мыслящего реалистично, успешного государственного лидера и преданного своей стране патриота, который своими действиями оставил заметный след в истории своего народа и всего человечества.

В контексте глобализации и усиления культурного взаимопроникновения, создание положительного имиджа Азербайджана на международном уровне требует как внешних усилий, так и внутренней убежденности азербайджанской общественности в важности этой задачи. Президент Алиев подчеркивает независимость политического курса страны, отмечая, что Азербайджан не ищет покровительства и стремится к самостоятельности, соответствующей стратегическим интересам нации [5].

Весьма существенно для Азербайджана является формирование его международного облика, учитывая

стратегические партнерские связи с разнообразными мировыми державами и регионами. Разнообразие международных партнерств делает особенно значимым вопрос о восприятии Азербайджана на глобальном уровне, при этом отношение к стране и ее репутации будет варьироваться в зависимости от геополитической позиции каждого государства, будь то США, страны Евросоюза или Азия.

Обобщая подходы к улучшению внешнеполитической репутации азербайджанского лидера, необходимо акцентировать внимание на текущем состоянии и будущих перспективах развития имиджевых стратегий в Азербайджане. Важно осознавать, что имидж главы государства играет ключевую роль в формировании общего внешнего вида страны на международной арене. Этот образ объединяет в себе как моментальные аспекты, связанные с текущей политической ситуацией и личностью лидера, так и долгосрочные представления о стране, складывающиеся на протяжении истории.

Исходя из вышеизложенного, можно отметить, что институт президентства охватывает совокупность конституционных норм, устанавливающих основы функционирования и организации президентской власти. Важными аспектами института являются механизм избрания президента, его роль и место в государственной структуре, а также предоставляемые ему полномочия и гарантии.

В Азербайджане институт президентства является в историческом масштабе относительно новым явлением, но уже занимает важное место в политической системе страны.

Библиография:

1. В Азербайджане 94,7% респондентов доверяют президенту... -<https://report.az> › [vnutrennyaya-politika](#) › [v-azerbaydz..](#)

2. Высокие цели, большие достижения - путь развития под руководством президента Ильхама Алиева. - <https://report.az> >
3. Гаджинская Н.С. История колониализма и глобализации. Учебное пособие. – Баку: АГПУ, 2024, с. 407
4. Зеркин Д. П. Политология. - Ростов на Дону: Феникс, 1996, с. 333
5. Алиев Ильхам. Главное - держать баланс. - **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
6. Ильхам Алиев дал интервью телеканалу BBC News [Электронный ресурс]. URL: - <https://ru.president.az/articles/4584> (дата обращения 10.06.2021) Nagorno-Karabakh: President Ilham Aliyev speaks to the BBC – BBC News [Электронный ресурс]. URL:
7. Конституция Азербайджанской Республики (на русском языке). – Баку: Qanun, 2016,
8. Нейматова А. Я. Проблема имиджа в политике и политической науке. - Вестник МГИМО-Университета, 2011, (2(17)), с. 268-269
9. Основные направления стратегии экономического развития Президента Ильхама Алиева. - <https://azertag.az>
10. Президент Азербайджана назван человеком года в Море. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://azeritoday.com/archives/64924> (дата обращения: 30.06.2016).
11. Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева 23 сентября 2021 г. на 76-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. - <https://president.az/ru/articles/view/53197>
12. Речь Президента Ильхама Алиева на церемонии инаугурации в Милли Меджлисе 14 февраля 2024 года. - <https://president.az/ru/articles/view/63979>
13. Участие президента Азербайджана Ильхама Алиева во Всемирном экономическом форуме в Давосе. - <https://minval.az> > news

14. Ягизаров Ш. Н. Институт Президентства Азербайджана и его роль в формировании имиджа страны. – Баку: Jekoprint, 2024. - 71 с.
15. Яркий имидж Президента Азербайджана Ильхама Алиева в свете его политической деятельности. - <https://turktoday.info> >

Emin HACINSKI (Azərbaycan),

tarix üzrə

fəlsəfə doktoru,

AR Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət” kafedrasının dosenti

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ SİSTEMİNDƏ PREZİDENT İMİCİ

Xülasə. Artan qloballaşma prosesləri və yeni texnologiyaların fəal inkişafı şəraitində imic kütləvi şüura təsir edən güclü vasitəyə çevrilir. Bu termin çox geniş və tez-tez işlədilir və məhz siyasətdə özünün ən irimiqyaslı və rəngarəng formalarını alır. Milli imicinin formalaşması və yayılması ölkələr arasında beynəlxalq siyasi və iqtisadi rəqabətin ən mühüm vasitəsinə çevrilmişdir. Bu məqalədə tədqiqatın mövzusu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və dövləti imicinin formalaşması və inkişafıdır.

Emin HAJINSKI (Azerbaijan),
Doctor of History,
Associate professor of the Department of International relations
and foreign policy
of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Azerbaijan

THE IMAGE OF THE PRESIDENT IN THE SYSTEM OF STATE POWER OF AZERBAIJAN

Summary. In the context of strengthening globalization processes and active development of new technologies, image becomes the most powerful means of influencing mass consciousness. This term is used very widely and often, and it is in politics that it acquires the most large-scale and colorful forms. Formation and dissemination of national image has become the most important means of international political and economic competition between countries. The subject of the study in this article is the formation and development of the image of the President and the state of the Republic of Azerbaijan.

Татьяна ПОЛОСКОВА (Россия),
доктор политических наук, кандидат философских наук,
Государственный советник РФ Первого класса

СУВЕРЕНИТЕТ ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ АРХИТЕКТониКИ МИРА

Açar sözlər: suverenlik, kvazi-dövlət, müqavilə və ya «razıləşma», Trampın fenomeni, «düzgün məntiq inqilabı».

Keywords: Sovereignty, quasi-state, contract or "deal," the Trump phenomenon, the "revolution of common sense."

Ключевые слова: суверенитет, квази-государство, договор или «сделка», феномен Трампа, «революция здравого смысла».

Современный мир в 2025 году вступил в новую фазу своего геополитического развития. Происходящие стремительные изменения в системе международных отношений вносят коррективы не только в сложившуюся после Второй мировой войны договорную основу миропорядка, на которой, во многом, зиждется международное право. Но и заставляют переосмыслить такие, казалось бы, незыблемые понятия как суверенитет государств.

Традиционно под суверенитетом понимают **независимость государства во внешних делах и верховенство государственной власти**, совокупность верховных прав, принадлежащих государству или его главе. Суверенитет предполагает, что государство имеет полную юридическую власть над своей территорией и населением и может вводить свои собственные законы и политику без вмешательства извне. Однако, очевидно, что есть реальный суверенитет, когда государство обладает всеми

вышеперечисленными праздниками, и есть феномен квази-государств, которые не в состоянии обеспечить себе независимость.

Однако, как отмечает эксперт по международному праву Любовь Бердыгулова, «квазигосударства необходимо рассматривать исключительно как явления Нового времени, так как до указанного периода отсутствовали универсальные юридические предписания, позволяющие объявить определенное государственно-подобное образование «вне закона» с точки зрения общепринятых международно-правовых норм. История явления квазигосударств показывает, что через стадию «самопровозглашенного государства» прошло едва ли не большинство государств мира, начиная от Нидерландов (последние получили юридическое признание только в 1648 г., т. е. через 70 лет после обретения фактической независимости), США, государств Латинской Америки и т.д» [1].

Однако, в условиях геополитических потрясений статус квази-государства ставит его носителя в заведомо не выгодное положение, не только лишая статуса реального игрока, но и создает угрозу даже подобию суверенитета. А глобальные изменения в геополитической архитектонике мироустройства налицо. Да и не только квази-государства.

Как отметил в интервью РИА-Новости Чрезвычайный и Полномочный посол РФ Александр Яковенко, "заявления Трампа о претензиях на Гренландию и Панамский канал, а также о присоединении Мексики и Канады к США могут показаться экстравагантными в привычной для нас послевоенной системе координат: суверенитет, нерушимость границ и тому подобное. Но на это можно посмотреть и иначе тогда все будет выглядеть куда как реалистично. Особенно если признать, что нынешняя смена власти в Вашингтоне имеет все признаки революции - как во внутренней, так и во внешней политике. При том, что не только для Соединенных Штатов, но и для многих стран мира, включая все западные (как мы это

наблюдаем в последние три года), вопрос стоит не о поддержании статус-кво, которого не может быть по определению в эпоху тектонических перемен в мире, а о выживании в качественно изменившейся среде обитания. Дело в том, что послевоенной ялтинско-потсдамской системе в этом году исполнится 80 лет. Срок немалый. Сошлюсь на недавний доклад Национального исследовательского института мировой экономики и международных отношений имени Е.М. Примакова РАН (ИМЭМО) с ежегодным прогнозом на 2025-й. Там делается вывод о "практически полном развале" этой системы "с ее договорами и институтами".

Так что же происходит с системой международного права и чем это грозит суверенитету государств? Член Российской ассоциации международного права, сотрудник кафедры международного и европейского права Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ Эмиль Сайфуллин уверен, что происходящие процессы по смене геополитической архитектуры мира не означают, что «международное право не работает или что от него надо отказаться. Международное право даже в нынешнем его состоянии — это сдерживающий фактор многих негативных процессов, узнать о которых мы сможем, лишь упразднив его. Неуважение и нигилизм по отношению к международному праву приведет лишь к тому, что его окончательно вытеснит право сильного. В этом смысле осознать необходимость международного права можно на примере из внутригосударственного права — преступления разной степени тяжести продолжают совершаться людьми, в какие-то периоды и годы правоохранительные органы даже фиксируют их рост. Но ни у кого не возникает даже мысли провозгласить, что уголовное право мертво, правоохранительная система не работает и вообще от них надо отказаться» [3].

Ряд экспертов полагает, что в современном мире имеет место и профанация понимания, что такое

международное право. А отсюда и неверные выводы о его глубоком кризисе, из которого «не видно выхода». Более того, у зрителей новостных телепередач периодически возникает резонный вопрос – как вообще могут в современном мире одновременно сосуществовать международное право и такие ужасающие международные правонарушения, как агрессия, геноцид, апартеид и т.д.? Корень подобных рассуждений кроется в восприятии международного права как некой глобальной нерушимой конституции, что закономерно порождает несколько завышенные ожидания от действующей системы международного права. Подобные ожидания зачастую приводят к серьезным разочарованиям. Устав Организации Объединенных Наций – не всемирная конституция, сама организация – не мировое правительство, а международное право – это документально закрепленный статус-кво между основными игроками на мировой политической арене. Это не право свободы и не право всеобщей любви и дружбы. Это лишь правила игры, придуманные самими игроками.

Тем не менее, феномен Трампа как раз идеально вписывается в построение новой архитектоники мира, где под основной прицел попадают сложившиеся государственные границы, а также, само понятие, и практика суверенитета. Еще не пройдя инаугурацию, Дональд Трамп озвучил цели и задачи своего внешнеполитического курса, которые, на самом деле, означают претензии на новый передел сфер влияния. В основе этого передела лежит, прежде всего, борьба за ресурсы, что Трамп и не считает нужным скрывать. Однако, озвучил это Трамп далеко не в первый раз.

По оценке известного американского политолога Эдварда Лозанского, которую он дал личности Трампа и его стратегии еще в 2018 году, во время его первого прихода к президентской власти, «Трамп действует как бизнесмен, он считает деньги. Участие во всех международных организациях не бесплатное, а Америка почти всегда берёт на себя львиную

долю расходов на их содержание. Если ты инвестируешь в недвижимость в Нью-Йорке, ты знаешь, что получаешь прибыль, а сейчас возникает ситуация, когда США не только не получают прибыли, но и несут убытки... Трамп выходит из тех соглашений, где Америка теряет деньги. Но не ломает всё как слон в посудной лавке. Он ищет компромисса. Взамен старых он будет искать новые соглашения. Возможно, с Китаем или Россией».

The Guardian комментирует, «стратегия Трампа очевидна. И тот, кто ее игнорирует, не будет иметь права голоса при формировании нового миропорядка. Трамп откажется от "мягкой силы" ради политики коммерческой выгоды».

Не случайно, термин договор заменяется в лексиконе политиков коммерческим сугубо коммерческим словом «сделка». Исходя из такого подхода к решению острейших современных проблем, в отличие от ряда европейских политиков, не стал разыгрывать карту: "Россия - изгой". Он сразу четко и внятно заявил, что переговоры о будущем Украины он будет вести с Путиным. И это вовсе не из неуважения права Украины на суверенитет. Трамп понимает, что есть пул больших игроков. И поэтому открыто декларирует, что современные государства не могут быть равны, а потому «передел мира» должны осуществлять страны, обладающие реальным суверенитетом и входящие в число «новых империй» (либо «новых старых» империй). К этому пулу, несомненно, принадлежит Россия, Турция, Китай и сами США. Коллективный Запад не в той экономической, финансовой и морально-политической форме, чтобы серьезно влиять на мировой передел. К тому же, эти страны, являясь центром политического, экономического и культурного притяжения формируют вокруг себя пул суверенных государств.

Трамп определил происходящее как "революцию здравого смысла". И это определение касается не только

внутренней ситуации в США. Некоторые эксперты считают, что к происходящему более подходит термин «Трампирующая Америка». И возникает вполне закономерный вопрос, право силы, которое сейчас пытается реализовать Трамп, кардинально меня архитектуру современного мира и сам подход к суверенитету государств, позволяющий делать их недра и территории предметом «делок», имеет ли пределы роста и есть ли красные линии?

Мы полагаем, что внешняя политика должна строиться не на основе мифов и давно истлевших лозунгов, типа "великой Армении", а на основе реальных, прежде всего, экономических интересов государств. Да, Трамп и в отношении политических договоров, в том числе, предполагаемого решения проблемы конфликта Россия-Украина использует термин "сделка". И, на мой взгляд, это совсем не плохо. Любой внешнеполитический шаг государства, и большого, и малого, должен иметь прагматический смысл. Но эти желания должны опираться на реальные возможности государства, его потенциал. Игроки на мировой арене не равнозначны. И разумный игрок выстроит такую систему взаимодействия с более сильными фигурами "международной шахматной доски", которая даст ему возможность укрепить свои позиции. А не наращивать явно безнадежные конфликтные ситуации, как это делает уже несколько лет Пашинян. Да и не только он.

Не случайно Трамп подписал указ о запрете помощи другим странам, если она противоречит стратегическим интересам США. Понятно, что стратегические интересы США это, прежде всего, интересы крупных национальных корпораций. Но и это понятно. Завоевывать влияние на других территориях следует за счет инвестиционного и экономического присутствия. Как это делает основной конкурент США на "великой шахматной доске" Китай. И как это делает сейчас Турция. И не только она.

Переговоры надежнее вести, пусть даже с врагами, но на основе четких обязательств. Клятвы в вечной дружбе взамен

на экономическую и военную помощь, уверения в стиле "кормите нас себе в ущерб, а мы ваш форпост" и т.п. – это все уходящая натура. И ситуация с Абхазией тому лишнее подтверждение. Чего больше в подобных моделях международных отношений - наивности, ханжества или скрытых коррупционных схем, сказать однозначно не берусь, я видела разные варианты подобных мезальянсов. В том числе, и на постсоветском пространстве. Как правило, это вело в итоге к серьезным проблемам.

Очевидно, что конфликтные отношения с Россией наносят урон экономическим интересам США, бьют, прежде всего, по бизнесу. А интересы бизнеса в США всегда были приоритетны: «что хорошо для «Дженерал Моторс, то хорошо для Америки». Да и США - это больше корпорация, чем государство в его классическом смысле. Любой политический ход должен быть оправдан его экономической целесообразностью.

В любом серьезном бизнесе, как и в политических переговорах, обязательно должен присутствовать элемент доверия. Не случайно В. Путин отметил, что «целью встречи США и РФ в Эр-Рияде было повышение доверия». Хотела бы отметить, что китайские корпорации, плотно обосновавшиеся на российской территории, не испытывают восторга от предстоящего возвращения американских бизнесменов. Но на то и бизнес, чтобы была здоровая конкуренция.

Грядущий передел территории «суверенной Украины» - реальный показатель смены геополитической архитектуры современного мира, с правом сильного. Трамп заявил, что будет стремиться к тому, чтобы Украина в рамках возможного мирного соглашения с Россией вернула себе "как можно больше". "Мы сделаем все возможное, чтобы заключить наилучшее соглашение для обеих сторон. Но что касается Украины - мы постараемся очень сильно, чтобы они смогли вернуть как можно больше", - заявил он, комментируя вопрос о

возможности возвращения Киеву утраченных в ходе конфликта с Россией территорий.

Безусловно, в современном мире «право силы» не может быть абсолютным. Ему есть и предел ресурса тех же США, он тоже не безграничен. И естественное сопротивление других игроков. В чем же выход?

А выход в создании новой договорной сети, которая будет соответствовать геополитическим изменениям. Это является сложной и долговременной задачей, но вполне решаемой.

Библиография:

1. Бердыгулова Л. А. Квазигосударства на постсоветском пространстве: историко-правовое исследование. Дисс. на соискание степени кандидата юрид. наук по специальности 12.00.01. – Москва, 2007, с. 5
2. Яковенко Александр. Волк и три поросенка: Вашингтон определил для союзников новую роль. - РИА-Новости, 2025, 10 января
3. Сайфуллин Эмиль. Международное право умерло. Да здравствует международное право! // Сайт Российского совета по международным делам. 22 июня 2022 года
4. Сазонова Кира. Международное право в меняющемся мире: вчера, сегодня, завтра // Государственная служба, 2014, №3 (89)
5. Бовдунов Александр, Заквасин Алексей. «Доктрина выхода»: почему США планомерно отказываются от участия в работе международных организаций. – RT, 2018, 21 июня

Tatyana POLOSKOVA (Rusiya),
siyasi elmlər doktoru, fəlsəfə elmləri namizədi,
Rusiya Federasiyasının Birinci dərəcəli Dövlət müşaviri

DÖVLƏT SUVERENLIYI YENİ GEOPOLİTİK DÜNYA MEMARLIĞI KONTEKSTİNDƏ

Xülasə. Müasir dünya 2025-ci ildə özünün geopolitik inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyub. Beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən sürətli dəyişikliklər, yalnız II Dünya Müharibəsindən sonra formalaşan dünya nizamının müqavilə əsaslarını dəyişdirməklə kifayətlənmir, həm də beynəlxalq hüququn təməlini təşkil edən bu əsasların yenidən qiymətləndirilməsinə səbəb olur.

Lakin, bu dəyişikliklər, dövlətlərin suverenlik kimi sarsılmaz görünən anlayışlarını da yenidən düşünməyə vadar edir. Suverenlik, dövlətin öz ərazisi və əhalisi üzərində tam hüquqi hakimiyyətə malik olduğunu və xarici müdaxilə olmadan öz qanunlarını və siyasətini həyata keçirə biləcəyini nəzərdə tutur.

Ancaq, aydın olur ki, real suverenlik mövcuddur, burada dövlət bütün yuxarıda qeyd olunan səlahiyyətlərə sahibdir, və kvazi-dövlətlər fenomeni mövcuddur, onlar öz müstəqilliyini təmin etməyə qadir deyillər. Ancaq geopolitik sarsıntılar şəraitində kvazi-dövlət statusu onu daşıyanı məlum olmayan vəziyyətə salır, yalnız real oyunçu statusunu itirmir, eyni zamanda suverenlik anlayışının belə təhdid altına düşməsinə səbəb olur. Dünyanın geopolitik memarlığındakı qlobal dəyişikliklər artıq açıq-aydın görünür. Həm də yalnız kvazi-dövlətlərə deyil. Bəs beynəlxalq hüquq sistemində nə baş verir və bu, dövlətlərin suverenliyinə nə vəd edir? Nə üçün Tramp fenomeni yeni dünya memarlığının qurulmasında ideal şəkildə oturur, burada əsas hədəf, mövcud dövlət sərhədləri və həmçinin suverenlik anlayışı və praktikasıdır? Diplomatiya və beynəlxalq

hüquqda «güc hüququ»nu həyata keçirmək üçün «böyümə hədləri» və «qırmızı xətləri» haradadır?

Tatyana POLOSKOVA

(Russia),

Doctor of Political Sciences, Candidate of
Philosophical Sciences, State Councilor of the Russian
Federation, First Class

STATE SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF THE NEW GEOPOLITICAL ARCHITECTONICS OF THE WORLD

Summary. In 2025, the modern world entered a new phase of its geopolitical development. The rapid changes taking place in the system of international relations are making adjustments not only to the contractual framework of the world order that developed after the Second World War, on which international law is largely based. But they also force us to rethink such seemingly inviolable concepts as the sovereignty of states.

Traditionally, sovereignty is understood as the independence of the state in external affairs and the supremacy of state power, a set of supreme rights belonging to the state or its head. Sovereignty presupposes that a State has full legal authority over its territory and population and can impose its own laws and policies without outside interference. However, it is obvious that there is real sovereignty when a state has all of the above-mentioned holidays, and there is the phenomenon of quasi-states that are unable to secure their independence.

However, in the context of geopolitical upheavals, the status of a quasi-state puts its bearer in a deliberately unfavorable position, not only depriving it of the status of a real player, but also endangers even the semblance of sovereignty. And global changes in the geopolitical architecture of the world order are evident. And not only quasi-states. So what is

happening to the system of international law and how does it threaten the sovereignty of States? Why does the Trump phenomenon fit perfectly into the construction of a new architecture of the world, where the established state borders, as well as the very concept and practice of sovereignty, fall under the main scope? Where are the "limits of growth" and "red lines" for the implementation of the "right of force" in diplomacy and international law?

Шапи ЯГИЗАРОВ (Азербайджан),
доктор философии по истории, доцент
кафедры «История» Академия Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской Республики

ПОЛИТИЧЕСКИЕ, НОРМАТИВНЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Prezidentlik İnstitutu, Azərbaycan Konstitusiyası, Azərbaycanca prezident seçkiləri

Key words: Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, İlham Aliyev, institute of presidency, Constitution of Azerbaijan, presidential elections in Azerbaijan

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, институт президентства, Конституция Азербайджана, выборы президента в Азербайджане

Вступление на путь независимости в 1991 году представляло собой эпохальное событие в истории Азербайджанской Республики, отмечая начало нового этапа в ее развитии. Этот период ознаменовался стремлением к демократическим преобразованиям и поиском новой модели государственного управления. Однако, в своем стремлении к созданию эффективной системы управления, Азербайджан столкнулся с необходимостью учесть и уникальные особенности своего исторического и политического наследия, а также особенности национальной культуры и менталитета.

Одним из центральных вопросов, стоявших перед азербайджанским обществом, было определение роли и полномочий президента в системе государственного управления. Этот вопрос стал объектом внимательного

изучения и обсуждения, поскольку создание эффективного института президентства требовало адаптации мирового опыта к местным условиям.

Институт президентства, хотя и широко распространен в развитых странах мира, представляет собой новое явление для Азербайджана.

Для полного понимания процесса становления института президентства в Азербайджане важно проследить исторический контекст его формирования в рамках Советского Союза. В СССР попытки внедрения выборного президентства предпринимались еще в период подготовки проекта Конституции 1936 года. Однако подавляющее влияние И. Сталина и его предпочтение коллегиальной формы правления помешали реализации этой инициативы. И. Сталин высказывался против создания должности единоличного президента, настаивая на распределении его полномочий среди членов Президиума Верховного Совета, что привело к формированию коллегиальной президентской системы [10].

Президентство, введенное в СССР, в период «перестройки» даже несмотря на короткий срок своего существования, оказалось значимым. Оно создало базу для учреждения подобной структуры власти в Союзных республиках, но в то же время столкнулось с трудностями [2, с. 112].

Учреждение президентства в республиках было вызвано несколькими факторами, включая изменения в политической системе, увеличение политического влияния органов власти, национальное самосознание, защиту прав граждан, необходимость обеспечения гарантий, а также амбиции политических лидеров.

Хотя введение президентства в СССР и его последующее распространение на республики было связано с кризисными ситуациями и неразрешенными проблемами, это действие было необходимым шагом в условиях меняющегося общества и политической системы [1, с. 2].

В Азербайджане вопрос об учреждении президентства активно обсуждался на различных уровнях общества и государственных органов. Обсуждения велись с учетом критической ситуации, требующей эффективного института власти. Множество факторов, как объективных, так и субъективных, влияли на принятие решения о введении президентства.

Важно, что создание института президентства в республиках было первым шагом в формировании новой политической системы и перераспределении государственной власти, способствовало защите суверенитета и обеспечению гарантий прав граждан. Таким образом, президентство стало неотъемлемой частью политического и государственного устройства постсоветских государств.

Учреждение института Президента в Азербайджанской Республике было обусловлено комплексом факторов:

- Резким ослаблением исполнительной власти, что подорвало эффективность правительственных действий.
- Серьезными недостатками и сбоями в системе применения законов, что нарушало законность и порядок в обществе.
- Уменьшением внимания к вопросам дисциплины и правопорядка, что создавало потенциальные угрозы для общественной безопасности.
- Необходимостью консолидации власти, прежде контролировавшейся партийными органами, для повышения эффективности управления.
- Ростом ответственности регионов за свою политическую и экономическую обстановку, что требовало более активного участия в местных вопросах [9].

Переломным моментом в истории Азербайджанской государственности стало принятие Верховным Советом 18 октября 1991 года Конституционного акта "О Государственной Независимости Азербайджанской Республики" [7].

18 октября 1991 года, в результате всенародного

референдума о государственной независимости был принят Конституционный акт о Государственной Независимости. При обсуждении статьи о государственном языке 31 октября 1995 года, Гейдар Алиев отметил: «Несомненно, в связи с произошедшими с того времени в стране большими переменами, обретением Азербайджаном государственной независимости... основным документом для нас является принятый 18 октября 1991 года Конституционный акт» [14].

После завоевания государственной независимости Азербайджан столкнулся с серьезными препятствиями, особенно обусловленные армянской агрессией в Карабахе и поддержкой Россией пророссийских правительств. В этой обстановке страна предпринимала первые шаги для международного признания. В конце 1991 года Азербайджан был признан Турцией, Румынией, Пакистаном, США, Россией, Ираном, а в марте 1992 года Азербайджан стал членом ООН.

В начале своего пути как независимое государство, Азербайджан столкнулся с огромными трудностями и не смог эффективно решить множество срочных проблем строительства государства. Эти проблемы включали отражение атак со стороны, стабилизацию политической обстановки внутри страны, предотвращение скатывания общества в абсолютный хаос и гражданскую войну, а также создание экономики, способной хотя бы минимально функционировать. Непрофессиональные подходы к управлению и отсутствие компетентности у правительства под руководством президента А. Муталибова, особенно в сферах внешней политики, обороны и экономических реформ, лишь усилили политические разногласия в обществе и способствовали росту сепаратистских настроений. В таких условиях не было возможности для консолидации нации в целях достижения долгосрочных задач, и цели эти оставались неопределенными. Это привело к полной деградации государственных и социальных институтов.

В октябре 1993 года Гейдар Алиев был избран Президентом Азербайджана. Благодаря умелой внутренней и внешней политике Гейдару Алиеву удалось быстро изменить обстановку и стабилизировать политическую ситуацию, вернув общественную жизнь к привычным рамкам гражданских отношений.

Под его руководством произошли значительные позитивные изменения в стране. Несмотря на оккупацию Арменией значительной территории, независимость Азербайджана стала несомненной, а суверенитет страны не подвергался сомнению.

В стране начались значительные позитивные изменения. Независимость Азербайджана получила четкие контуры, суверенитет страны, несмотря на оккупацию Арменией значительных территорий, фактически не подвергался сомнению.

Гейдар Алиев чётко оценил ситуацию в стране и сумел сплотить и мобилизовать всё азербайджанское общество для решения срочных и жизненно важных задач, необходимых для самосохранения государства.

В период правления президента Гейдара Алиева были заложены основы для разработки и принятия новой Конституции Республики, отмечая ключевой момент в её истории. 12 ноября 1995 года, в результате общенационального голосования, новая Конституция была утверждена народом. Этот акт представляет собой важнейшее событие в хрониках Азербайджана, устанавливая Президента Азербайджанской Республики как вершителя исполнительной власти, что ясно изложено в шестой главе "Исполнительная власть" Конституции 1995 года [8].

С 1993 по 2003 год был временем испытаний для Азербайджана, когда страна столкнулась с серьезными угрозами своему суверенитету и стабильности. В этот сложный исторический момент Гейдар Алиев, выдающийся лидер и государственный деятель, сыграл решающую роль в

стабилизации обстановки в стране, выводе ее из глубокого кризиса и внешнеполитической изоляции, закладывая фундамент для ее процветания.

Благодаря его мудрому руководству Азербайджан смог преодолеть внутренние конфликты и экономические трудности, обеспечив себе путь к устойчивому развитию и укреплению международного авторитета. Лидерство Гейдара Алиева, отмеченное его политическим опытом, харизмой и авторитетом, оставило неизгладимый след в истории Азербайджана, привнеся значимый вклад в обеспечение национальной независимости и государственности.

В ходе его правления были заложены основы для:

- восстановления стабильности в общественно-политической сфере страны, развития и укрепления демократических процессов и институций;
- укрепления государственной структуры и создания действенной системы управления государством;
- внедрения новых моделей поведения в обществе и формирования гражданского сознания, основанного на принципах открытости и демократии;
- определения основных направлений экономического прогресса на фоне стабилизации ситуации на фронте;
- разработки стратегии развития нефтяной отрасли, включая подписание исторического "Контракта века", что способствовало превращению страны в ключевого энергетического игрока в регионе;
- укрепления позиций Азербайджана как важного участника международного проекта "Великий Шелковый путь";
- разработки и реализации сбалансированной внешнеполитической стратегии, направленной на укрепление международного авторитета страны;
- создания эффективных вооруженных сил, готовых к защите национальных интересов [4, с.3].

Эти годы ознаменовались периодом глубоких и

всесторонних преобразований, которые задали вектор развития Азербайджана как современного, самодостаточного государства с активной жизненной позицией на международной арене.

Гейдар Алиев на протяжении своего правления не только теоретически, но и практически реализовал целостную систему норм и ценностей, приведшую к созданию эффективной модели устойчивой демократии. В его президентский период были заложены крепкие основы для динамичного развития Азербайджана, достигнуто признание страны как полноправного участника мирового сообщества и созданы предпосылки для ее будущего прогресса.

Создание института президентства и принятие новой демократической Конституции в 1995 года были направлены на формирование правового государства и развитие гражданского общества в Азербайджане. Учреждение президентства обеспечило стране стабильность и эффективное управление, а новая Конституция закрепила основные права и свободы граждан, став важной вехой в демократическом развитии страны.

К 2003 году Азербайджан вступил в новую фазу своей истории, отмеченную значительными достижениями в разнообразных сферах развития. Государство подтвердило свою способность к долгосрочной устойчивости, а общество продемонстрировало активность и готовность к продолжению пути развития. Независимость современного азербайджанского государства стала неоспоримым фактом, признанным как на уровне национального самосознания, так и в международном контексте, во многом благодаря уникальным качествам Гейдара Алиева, таким как харизма, стратегическое видение, лидерские качества и опыт.

С приходом к власти Ильхама Алиева в 2003 году страна вошла в новый этап своего развития, когда перед государственностью встали задачи адаптации к современным вызовам, при сохранении ключевых системных ценностей.

Ильхам Алиев, ставший выбором азербайджанской нации, успешно справился с этими задачами, подтвердив свою роль как символа нового этапа в истории страны.

Президент Ильхам Алиев продолжает последовательную работу по укреплению и модернизации азербайджанской государственности, акцентируя внимание на необходимости дальнейшего совершенствования конституционного законодательства. Этот подход подчеркивает стремление к постоянному обновлению и адаптации к текущим реалиям, сохраняя при этом твердость основ, заложенных предшественниками.

В сентябре 2016 года, на фоне глубоких социальных, политических и экономических перемен, Азербайджан предпринял решительные шаги к реформированию своей Конституции через всенародное голосование. Этот процесс был мотивирован стремлением страны адаптироваться к современным глобальным и локальным вызовам, согласно чему около 80% проголосовавших поддержали предложенные изменения, выражая общенациональное желание к продвижению демократических принципов и усовершенствованию механизмов государственного управления [5].

В результате проведенного референдума, в основной закон страны были внесены важные коррективы, в числе которых стоит отметить увеличение срока службы Президента с 5 до 7 лет, как отражено в статье 101, а также создание новых должностей первого вице-президента и вице-президентов, указанных в статье 103. Эти новшества легли в основу укрепления структуры государственного аппарата, предоставляя главе государства прерогативу прямого назначения на указанные должности, что является существенным шагом к повышению оперативности и результативности управленческой деятельности [8].

После введения поправок в Конституцию первый вице-президент Азербайджана стал обладать полномочиями заместить Президента в случае его отставки или утраты

способности исполнять свои обязанности. 21 февраля 2017 года по указу действующего Президента Ильхама Алиева, Мехрибан Алиева, выдающаяся общественный и политический деятель, занимавшая пост депутата и руководившая межпарламентскими и культурными фондами, а также являвшаяся послом доброй воли в ряде международных организаций, была назначена на эту высокую должность [13].

Это решение подчеркивает важность расширения полномочий исполнительной власти в Азербайджане, что является ответом на текущие вызовы в общественно-политической жизни и экономике страны, а также частью усилий по реализации государственного суверенитета. Дополнения к Конституции, принятые на референдуме, также предоставили Президенту право инициировать досрочные президентские выборы, предлагая возможность обращения за вотумом доверия граждан для их проведения.

Это говорит о том, что введенные изменения подчеркивают стремление к гибкости в управлении государственными процессами, а также адаптацию избирательной системы к международным стандартам, предусматривая возможность проведения выборов в разное время года для оптимизации политического календаря страны.

Продление срока службы президента Азербайджана до семилетнего периода позволяет начать осуществление президентских функций с момента старта финансового цикла. Это открывает дополнительные перспективы для улучшения эффективности в реализации программ и инициатив в социальной и экономической областях. В соответствии с указом, изданным главой Азербайджанской Республики 5 февраля 2018 года, 11 апреля того же года страна провела досрочные президентские выборы [12].

В нынешнее время политическая арена отличается высокой динамикой и изменчивостью, пронизана

явлениями, указывающими на глубокие и устойчивые трансформации. Скорость этих изменений порождает новые вызовы и напряженность, влияющие на базовые политические структуры. В условиях такой политической нестабильности, когда кризис рассматривается как неотъемлемая часть глобального экономического процесса, возрастают требования к эффективности института президентства. Следующий этап реформ, начатый после выборов 2018 года, демонстрирует ключевые направления развития и модернизации в стране.

В своем выступлении 15 июля 2022 г. Президент Азербайджана Ильхам Алиев отметил: «наша страна успешно развивается, задачи, поставленные нами по всем направлениям, выполняются» [14]. Сегодня Азербайджан выделяется как одна из наиболее быстро прогрессирующих стран на мировой арене, что является результатом осмысленной политики управления и проведения прогрессивных реформ в экономической сфере.

Первоначально, азербайджанское правительство отменило практику административного планирования, переориентировавшись на стратегическое развитие экономики через выполнение целевых государственных программ по развитию ключевых отраслей.

Далее, был заложен фундамент законодательства, соответствующего принципам рыночной экономики, с акцентом на её интеграцию в глобальную систему: это включало меры по либерализации цен, структурирование финансовой и налогово-таможенной политики, а также создание благоприятных условий для бизнеса и привлечения зарубежных инвестиций.

Учитывая значительные успехи страны и возвращение под контроль ранее оккупированных территорий, Азербайджан столкнулся с необходимостью адаптации к новым региональным условиям и мировым процессам. Это потребовало гибкости и опережающих

действий, в том числе в сфере политического управления, что и привело к решению о проведении досрочных президентских выборов.

В результате решение о проведении досрочных президентских выборов 7 февраля 2024 года стало логичным шагом в направлении дальнейшего укрепления и развития президентского института в стране, подчеркивая стремление Азербайджана к прогрессу и модернизации [6].

Досрочные президентские выборы стали ключевым, переломным моментом для Азербайджана. В отличие от предыдущих досрочных выборов в 2018 году голосование в 2024 году ознаменовалось тем, что после восстановления контроля над Карабахом в период с 2020 по 2023 годы, выборы впервые проводились на всей территории страны, включая Карабах. Более 20 тысяч избирателей из Карабаха активно участвовали в выборном процессе, что было воспринято населением Азербайджана как знаковое историческое событие [3].

Инициатива Президента Ильхама Алиева организовать досрочные выборы отражала стремление к укреплению легитимности управляющих структур страны. Как подчеркнул Ильхам Алиев, основной задачей этого решения было подтверждение суверенитета Азербайджана, символическое завершение одного исторического периода и начало нового этапа в жизни государства.

Важным аргументом, выдвинутым в поддержку досрочных выборов, отражает исторический контекст. Впервые после получения независимости голосование охватило всю территорию Азербайджана. Проведение досрочных выборов, по словам Президента Ильхама Алиева, ознаменовало завершение двадцатилетнего периода его пребывания у власти в 2023 году. Президент подчеркнул значимость этого момента, призывая рассматривать его как важную веху, требующую осмысления и оценки достигнутых результатов [11].

На данном историческом этапе общество Азербайджана воспринимает происходящие изменения как начало эры нового, принципиально отличного Азербайджана. Этот период символизирует переход к новым горизонтам развития и самоидентификации страны.

Одним из аспектов, мотивирующих досрочные выборы, является стремление к гармонизации внутренних политических процессов Азербайджана с глобальными тенденциями. Учитывая, что в ближайшие годы ожидаются выборы в ключевых государствах, таких как Россия, страны Евросоюза, США и Грузия, проведение выборов в Азербайджане практически одновременно с этими событиями позволит сформировать актуальную политическую повестку. Это не только обеспечит синхронизацию с международными процессами, но и станет ответом на внешние вызовы, а также демонстрацией единства и поддержки президента Ильхама Алиева со стороны населения страны в ответ на критику со стороны западных стран.

Проведение досрочных выборов в 2024 году, их причины и последствия являются ключевыми для понимания текущего политического курса Азербайджана. Эффективность политической системы и доверие граждан к власти определяются в значительной степени функционированием института президентства, который служит основой для успешного преодоления вызовов современности под руководством Президента Ильхама Алиева, что подчеркивает готовность азербайджанского народа следовать за своим лидером в построении суверенного и процветающего государства.

Библиография:

1. Алескеров М., Меликова М., Алиев Ш., Оруджов А., Ибрагимов А. и др. Президент Азербайджанской

- ССР: Беседа за "круглым столом // Коммунист, 1990, 17 мая, с.2.
2. Богданов С. В. Формирование и развитие института президентской власти в СССР (1990-1991) //Вестник Московского университета, Сер. 21, 2011, №3, с. 106-125
  3. Впервые в истории независимого Азербайджана выборы прошли по всей стране. - <https://www.aa.com.tr> >
  4. Гейдар Алиев – основоположник идеи, ставшей фундаментом национального возрождения и развития азербайджанской идеологии / Бакинский рабочий, 2016, с. 2-3
  5. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики О проведении всенародного голосования (референдума) в целях внесения изменений в Конституцию Азербайджанской Республики. - <https://www.constcourt.gov.az> > 2016-07-19
  6. Ильхам Алиев назначил на 7 февраля 2024 года внеочередные президентские выборы в Азербайджане. - <https://www.currenttime.tv> >2024
  7. Конституционный акт Азербайджанской Республики о государственной независимости Азербайджанской Республики. - www.azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/ru/09.pdf
  8. Конституция Азербайджанской Республики. Официальный сайт президента Азербайджанской Республики. - <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution>
  9. Официальный сайт президента Азербайджанской Республики. - ru.president.az/azerbaijan/holidays
  10. Принята «Сталинская» конституция. - <https://www.prilib.ru> > history

11. Прошло 20 лет со дня первого избрания Ильхама Алиева президентом Азербайджана. - <https://report.az> >
12. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики об объявлении внеочередных выборов Президента Азербайджанской Республики. Официальный сайт президента Азербайджанской Республики. - <http://ru.president.az/articles/26943>
13. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о назначении М. А. Алиевой Первым вице-президентом Азербайджанской Республики от 21 февраля 2017. - Официальный сайт президента Азербайджанской Республики ru.president.az/articles/22850
14. Речь Президента Азербайджана Гейдара Алиева на расширенном обсуждении статьи о государственном языке в проекте новой Конституции Азербайджанской Республики. - <https://lib.aliyev-heritage.org/ru/7360077.html>
15. Речь Ильхама Алиева на совещании 15 июля посвященном итогам шести месяцев 2022 года. - <https://ru.president.az/articles/view/56987>

Şəpə YAGİZAROV (Azərbaycan),

tarix üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Respublikası Prezident yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Tarix” kafedrasının dosenti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA PREZİDENTLİK İNSTITUTUNUN TƏLƏBƏSİNİN SİYASİ, NORMATİV VƏ FUNKSİYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə. Məqələdə müəllif Azərbaycan Respublikasında prezidentlik institutunun yaranmasının əsas amilləri müəyyən edilməyə çalışılır. Onun tarixi inkişaf yolu və siyasi sisteminin formalaşmasını göstərir. Müəllif Azərbaycan Respublikasında

prezidentlik institutunun formalaşmasının siyasi, normativ və funksional xüsusiyyətlərini araşdırır. Məqalənin normativ əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktı, o cümlədən prezidentlik institutunun formalaşdırılması sahəsində elmi tədqiqatlar təşkil edir. Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəsna rolu açıqlanır. Azərbaycanda prezidentlik institutunun xüsusiyyətləri Prezident İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərliyinin son iyirmi ildə daha da inkişaf etdirilib.

Shapi YAGIZAROV (Azerbaijan),
PhD in History, assistant professor
The Academy of Public Administration
Under the President of the
Republic of Azerbaijan

**POLITICAL, NORMATIVE AND FUNCTIONAL
FEATURES OF THE FORMATION OF THE INSTITUTE
OF PRESIDENCE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Summary. The article attempts to identify the main factors of the establishment of the institute of presidency in the Republic of Azerbaijan. The historical path of its development and the formation of its political system are shown. The author considers political, normative and functional features of the establishment of the institute of presidency in the Republic of Azerbaijan. The normative basis of the article was formed by the Constitution of the Azerbaijan Republic, the Constitutional Act "On the State Independence of the Azerbaijan Republic", as well as scientific research in the field of formation of the institute of presidency. The article reveals the outstanding role of the national leader Heydar Aliyev. The peculiarities of the institute of presidency in Azerbaijan have been further developed in the last twenty years President Ilham Aliyev's leadership of the country.

Карлыгаш НУГМАНОВА (Казахстан),
доктор политических наук, профессор, академик,
Президент Международного центра
геополитического прогнозирования «Восток-Запад»,
директор Ассоциации политических
исследований «Астана»,
профессор Университета «Туран»

ТРАНСКАСПИЙСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТРАНСПОРТНЫЙ МАРШРУТ - КЛЮЧ К ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ АЗИЕЙ И ЕВРОПОЙ

Açar sözlər: Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi (TBND), transqitəyəngəl ticarət yolu, multimodal nəqliyyat marşrutu, logistika əlaqəsi, Xəzər dənizi, Avrasiya körpüsü.

Keywords: Trans-Caspian International Transport Corridor (TCTC), transcontinental trade route, multimodal transport route, logistics connection, Caspian Sea, Eurasian bridge.

Ключевые слова: Транскаспийский международный транспортный коридор (ТМТМ), трансконтинентальный торговый путь, мультимодальный транспортный маршрут, логистическая связь, Каспийское море, Евроазиатский мост.

Введение. В комплексе причин, определяющих актуальность анализа Среднего транспортного коридора следует выделить необходимость решения важной методологической задачи – интегрирования гетерогенного знания о природе данного проекта и получения его системной характеристики с целью создания теоретической модели и способной быть познавательным средством в дальнейших научных исследованиях этого объекта.

Актуальность выбранной темы диктуется еще тем, что на фоне нынешних геополитических потрясений региональное позиционирование стран полностью

изменилось, и в этой ситуации Срединный транспортный коридор является мощным фактором консолидации участников стран Китая, Казахстана, Азербайджана, Грузии, Турции и стран ЕС.

Будучи альтернативой другим крупным транспортным коридорам между Азией и Европой в условиях геополитических изменений данный маршрут имеет огромное значение для Казахстана как надежного поставщика энергоресурсов и стратегических товаров на глобальные рынки.

Несмотря на то, что Транскаспийский международный транспортный коридор (ТМТМ) или так называемый Срединный коридор существует уже 10 лет, но именно в последние 2-3 года темпы его развития ускорились в связи с геополитическими изменениями, в том числе и из-за проблем судоходства через Суэцкий канал изменились традиционные маршруты торговых потоков между двумя крупнейшими экономиками — экономикой Китая и Европейского союза. Казахстан вместе с Азербайджаном, Грузией и Турцией активно вовлечен в развитие совместного транспортного потенциала Среднего коридора. И если Казахстан является воротами в Китай, то, участвующие в Транскаспийском международном транспортном маршруте Азербайджан, Грузия и Турция выступают воротами в ЕС.

Рассматривая Срединный коридор как мультимодальный транспортный маршрут и отдельный институт, необходимо упомянуть, что предшественником его выделения в отдельный коридор была программа «Европа – Кавказ – Азия» (с англ. Transport Corridor Europe – Caucasus – Asia (TRACECA), поддерживаемая и финансируемая Европейским союзом и Европейской комиссией. В списке Соглашения до 2015 года, являлось «развитие экономических отношений, торговли и транспортного сообщения в Европе, а также странах

Черного моря, Кавказа, Каспийского моря и Азии. С течением времени страны прикаспийского региона стали выражать недовольство в то время, как обсуждение идей развития сети коридоров TRACECA поступало от не региональных участников, а также сам фокус на транскаспийское направление не являлся в то время основным. С учетом того, что инициатива позиционировала себя как мост «Европа – Кавказ – Азия», мотив ее создания имел более политический характер. Поэтому целесообразным в то время стало выделение Срединного коридора в отдельную систему. Институт TRACECA не прекратил свое развитие, так как помимо Срединного коридора в сеть коридоров организации входят и другие направления, например Южный коридор.

Идея продвижения Срединного коридора в противовес российским транзитным путям сама по себе не нова, но война на Украине придала этой инициативе новую политическую волю как в государствах региона, так и на Западе. Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ) или Срединный коридор был учрежден в ноябре 2013 года по итогам II Международного транспортно-логистического бизнес-форума «Новый Шелковый путь» в г. Астана. В декабре 2016 года принято решение о создании Международной ассоциации «Транскаспийский международный транспортный маршрут», которая приступила к своей деятельности в феврале 2017 года. В том же году был налажен мультимодальный транспортный сервис по маршруту Китай – Курык/Актау – Баку/Алят – Батуми/Поти и далее в третьи страны, в том числе через новую линию «Баку – Тбилиси – Карс». Казахстан и Азербайджан как главные заинтересованные стороны в развитии транскаспийского транзита делают для этого конкретные шаги. Для повышения транзитного потенциала двух стран между АО «НК «КТЖ» и ЗАО «Бакинский международный морской

торговый порт» был заключен меморандум по сотрудничеству в области логистики и реализации совместных проектов в рамках ТМТМ [1].

На сегодняшний день, уровень кооперации между странами-участницами коридора, особенно Казахстаном, Азербайджаном и Грузией, резко возрос в плане упрощения таможенных процедур и унификации тарифов и правил. ТМТМ позволяет доставлять грузы в 2 раза быстрее, чем морской транспорт, связывая Китай с Европой через Каспийское море.

Несмотря на большой интерес стран-участниц, до недавних пор этот маршрут использовался относительно редко из-за наличия более выгодных альтернатив, таких как Северный и Южный морские пути, транспортный коридор «Север-Юг», а также Транссибирская железнодорожная магистраль, которые в основном проходят через территорию России. После начала военных действий в Украине актуальность Срединного коридора многократно выросла, поскольку европейские рынки стали остро нуждаться в логистических маршрутах в обход РФ, находящейся под санкциями. К тому же, кризис в Красном море открыл новые возможности для раскрытия потенциала ТМТМ и его использования в мировой торговле, особенно между Европой и Азией. В этом контексте ведущую роль в развитии и раскрытии всех возможностей проекта может сыграть Турция, которая обладает высоким логистическим и инвестиционным потенциалом. Крайнюю заинтересованность в развитии маршрута стали проявлять страны Евросоюза, которые рассматривают этот транспортный коридор как один из основных для доставки грузов из Китая в обход России. По словам Хенрика Хололея, высокопоставленного советника Европейской комиссии, Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ) может стать фактором, меняющим правила игры в сфере взаимосвязи между

Азией и Европой. Неоднократные визиты Хололея в Казахстан подчеркивают приверженность Европейского Союза развитию этого маршрута [2].

Транскаспийский маршрут стал ключевым элементом глобальных логистических связей, соединяющих Восток и Запад через Казахстан. Этот динамично развивающийся маршрут не только сокращает время доставки грузов между Китаем и Европой, но и приносит значительные выгоды всем его участникам. «Срединный коридор» привлекает внимание как стран-участниц, так и международных инвесторов благодаря своему потенциалу для развития торговли между Китаем и Европой. Согласно докладу Всемирного банка, значение «Срединного коридора» выходит за рамки простой связи между Китаем и Европой.

Геополитический контекст. Казахстан должен воспользоваться своим геополитическим положением и использовать свой транзитный потенциал в рамках китайской инициативы «Пояс и путь», так как Каспийский регион имеет большое геополитическое значение для страны и чрезвычайно важен для экономики и национальной безопасности Республики Казахстан. Геополитическая нестабильность усилила интерес к «Срединному коридору» как трансконтинентальному торговому пути, способному обеспечить экономическую стабильность и служить резервным маршрутом. Транскаспийский коридор является геополитической альтернативой из-за санкций и ограничений на использование российского маршрута. Коридор укрепляет позиции Казахстана как ключевого игрока в международной логистике. Исходя из этих триггеров Транскаспийский коридор становится важной альтернативой для стран Центральной Азии, Китая и ЕС.

К преимуществам Транскаспийского коридора можем отнести и снижение времени доставки. ТМТМ

позволяет доставлять грузы из Китая в Европу за 15–20 дней, что гораздо быстрее, чем традиционные морские маршруты (40–45 дней). Перевозка товаров по Транскаспийскому коридору становится особенно привлекательной для грузов с высокой добавленной стоимостью (например, электроники или автозапчастей).

Укрепление регионального сотрудничества. Срединный коридор способствует интеграции транспортных систем Казахстана, Азербайджана, Грузии и Турции, развивая экономические связи между странами. Участники ТМТМ, а также аналитики ЕБРР, Всемирного Банка уверены, что к 2030 году этот маршрут сможет обеспечивать транспортировку 10-11 млн тонн грузов в год, и Казахстану отводится важнейшая роль не только как транзитера, но и как самостоятельного поставщика в ЕС критически важных грузов и материалов добывающей и аграрной отраслей [3].

Вызовы и риски:

- Срединный коридор на данный момент является труднопроходимым;
- не полное использование мощностей портов на Каспийском море;
- возможная экологическая катастрофа в связи с его обмелением;
- геополитическая нестабильность (например, напряженность на границах Армении и Азербайджана, Грузии и России, между Ираном и Западом), боевые действия в Черном море;
- недостаток паромов и судов остается «узким обликом».
- снижение уровня Каспийского моря (восточная часть уже пересыхает) угрожает судоходству, особенно в порту Туркменбаши, что может сместить нагрузку на казахстанские и азербайджанские порты.
- низкая координация между регионами таможенных и тарифных стандартов.

Помимо геополитических аспектов, связанных с географической и экономической фрагментацией стран региона, в техническом плане Срединный коридор он все еще недостаточно развит по сравнению с другими транспортными коридорами, как, например, Северный коридор. Сохраняются проблемы с инфраструктурой и обеспечением безопасного и бесперебойного грузопотока, что требует значительных страновых инвестиций. Существующий срединный маршрут, проходящий через Казахстан до берега Каспийского моря и далее паромной переправой грузов через Азербайджан до Европы ограничен объемом 1,5-2 млн т/год, а его значимое увеличение технически невозможно.

Исходя из вышеуказанных рисков, в данной статье предлагаю обосновать с точки зрения международного права возможность создания «Евроазиатского моста» через Каспийское море от Казахстана до Азербайджана. Обосновано исторически существование в древности до VI - VII веков н.э. не известного науке сухопутного маршрута Шелкового пути, проходящего по сухопутному перешейку через Каспийское море по Мангышлакскому порогу от полуострова Мангышлак (Казахстан) до западного берега Каспия.

В частности, речь идет о цикле исторических исследований, позволивших установить, что до VI-го - VII-го веков н.э. существовал еще один маршрут Шелкового пути (ШП), не включенный в современные карты Шелкового пути. Этот путь проходил по вытянутому поперек Каспия геологическому поднятию – Мангышлакскому порогу, сухопутному в античный период, от полуострова Мангышлак (Казахстан) до западного берега Каспия. Примерно, в VI - VII веках н.э. он опустился под воду, в результате тектонических движений земной коры и подъема уровня Каспийского моря.

Возможность создания Евразийского моста через Каспийское море от Казахстана до Азербайджана требует научного анализа и обоснования с различных точек зрения.

Инвестиции требуют геолого-геофизическое, гидрологическое, метеорологическое, экологическое и геополитическое обоснование технологической возможности строительства железнодорожного и автомобильного моста по линии древнего маршрута Шелкового пути, проходящего по Мангышлакскому порогу и его экологической безопасности для Каспийского региона.

Необходимо первичное технико-экономическое обоснование рентабельности строительства железнодорожного моста с указанием его возможной стоимости, сроков строительства, периода окупаемости и политико-экономических выгод для Казахстана и России. При выполнении данной задачи будут использованы нормативные документы и ГОСТы, а также технико-экономические показатели строительства аналогичных мостов через водные акватории в КНР, России, Европейских странах и т. д.

Данный проект требует геополитического обоснования технологической возможности строительства железнодорожного и автомобильного моста по Мангышлакскому порогу через Каспийское море. Будет дано первичное технико-экономическое обоснование рентабельности строительства автомобильного и железнодорожного моста, проходящего через Каспийское море вдоль Мангышлакского порога.

Необходимо также проведение ряда наиболее важных технико-экономических показателей, таких, как: возможная полная стоимость; сроки строительства; период окупаемости; ожидаемые другие социально-экономические выгоды для Казахстана, России и других стран Каспийского региона. Также необходим научный анализ исторического доказательства существования до VI - VII веков н.э.

неизвестного науке маршрута Шелкового пути, проходящего по Мангышлакскому порогу через Каспийское море, который был сухопутным перешейком в античных период.

Данные исследования будут базироваться на античных первоисточниках – китайских, греческих, римских и индоперсидских. Впервые будет проведено комплексное геолого-геофизическое и гидрологическое исследование, доказывающее возможность существования в античный период сухопутного перешейка вдоль Мангышлакского порога. Будет приведено геолого-геофизическое, сейсмологическое, гидрологическое, метеорологическое, экологическое и геополитическое обоснование возможности строительства железнодорожного и автомобильного моста по Мангышлакскому порогу, протяженностью около 230 км, от полуострова Мангышлак (Казахстан) до г. Махачкала (Россия).

Ежегодно, в общей сложности из КНР в страны Европы поставляется около 7 млрд. тонн грузов, из которых, около 98% приходится на морские грузоперевозки. Перенесение части грузопотоков из морских маршрутов в сухопутные является стратегической задачей для Азербайджана и Казахстана. Данный описанный Проект требует совместного научно-практического исследования!

Возвращаясь к главной теме, отмечу, что международное сообщество рассматривает «Срединный коридор» как альтернативу «Северному» и «Южному» коридорам. В свете последних геополитических событий «Северный коридор» вызывает обеспокоенность по поводу безопасности грузовых перевозок, а «Южный коридор» сталкивается с проблемами из-за санкций против Ирана, затрудняя движение по этому маршруту.

Эти изменения в геополитическом ландшафте делают «Срединный коридор» ключевым связующим

звеном между Востоком и Западом, что подтверждается многочисленными иностранными аналитическими статьями и докладом Всемирного банка.

Перспективы развития. Транскаспийского коридора заключаются, во-первых, в модернизации портов и железных дорог, так как Казахстан и Азербайджан активно инвестируют в модернизацию портов и улучшение логистических центров. Планы по увеличению паромного флота на Каспии позволят увеличить пропускную способность морского сегмента. Во-вторых, для повышения эффективности работы коридора важно внедрять цифровые платформы для отслеживания грузов и упрощать таможенные процедуры. Цифровизация и упрощение процедур и координация между странами ТМТМ позволит сократить бюрократические задержки на границах. В-третьих, Казахстану и Азербайджану важно развивать экологически чистые технологии в транспортной инфраструктуре. Устойчивое развитие и зелёная логистика может включать переход на более экологичные виды транспорта и снижение углеродного следа.

Транскаспийский коридор представляет собой важный стратегический проект для Казахстана, открывающий возможности для увеличения транзитных доходов, улучшения инфраструктуры и укрепления экономических связей с Европой, Китаем и странами Кавказа. Однако для полного раскрытия потенциала коридора необходимо решить логистические проблемы, снизить транспортные издержки и обеспечить устойчивое развитие

Заключение. Подытоживая, отмечу, что к 2025 году Срединный коридор через Кавказ и Каспий постепенно станет альтернативой альтернативным маршрутам, но его успех будет зависеть от решения инфраструктурных и логистических проблем. К 2025 году предполагается увеличение пропускной способности портов до 15–20 млн

тонн за счет современных терминалов и увеличения паромного флота. Аналитически, коридоры пока не научились конкурировать с Суэцким каналом по объемам, но его стратегическая ценность для Евразии растёт. Согласно торговой модели, разработанной Всемирным банком, ожидается, что к 2030 году общий товарооборот между Китаем и Европейским Союзом увеличится примерно на 30%. В рамках внутри регионального торгового коридора Срединный коридор будет способствовать расширению торговли между Азербайджаном, Грузией, Казахстаном и Европой.

Для достижения прогноза (10 млн тонн) нужны ускоренные инвестиции, цифровая интеграция и политическая воля стран-участниц. В противном случае он останется нишевым маршрутом с ограниченным влиянием на глобальную торговлю. В перспективе маршрут станет более конкурентоспособным благодаря инвестициям и прогрессивной экономике. Улучшение логистических связей между Азией и Европой открывает новые возможности для стран-участниц, укрепляя их экономическое сотрудничество. Более того, этот маршрут подчеркивает важность международного сотрудничества в развитии устойчивой и эффективной транспортной инфраструктуры.

Библиография:

1. КТЖ и Бакинский порт заключили меморандум о сотрудничестве. - <https://kapital.kz/lifestyle/135446/tiktok-zapuskaet-ezhegodnyj-onlajn-festival-nauryz2025.html> (дата обращения: 22.03.2025 21:05)
2. Революционный маршрут: Срединный коридор. - <https://www.trtrussian.com/novosti/revolyucionnyj-marshrut-sredinnyj-koridor-17436407> (дата обращения: 22.03.2025 22:43)

3. Как Средний коридор меняет глобальную экономику и роль Казахстана в нем. - <https://www.inform.kz/ru/kak-sredniy-koridor-men> (дата обращения: 22.03.2025 20:16)

Karlıqış NUGMANOVA (Qazaxıstan),
siyasi elmlər doktoru, professor, akademik,
Beynəlxalq "Şərq-Qərb" Geopolitik Proqnozlaşdırma
Mərkəzinin Prezidenti, Astanada Siyasi Araşdırmalar
Assosiasiyasının Direktoru, Turan Universitetinin
professoru

**TRANSXƏZƏR DÜNYA NƏQLİYYAT
MARŞRUTU - ASİYA İLƏ AVROPA
ARASINDAKİ ƏLAQƏLƏRİN AÇARI**

Xülasə. Bu məqalədə, Çin ilə Avropa ölkələri arasında Qazaxıstan, Xəzər dənizi, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Avropa ölkələrini birləşdirən Transkaspiyalı Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutunun (həmçinin Orta dəhliz kimi tanınan) mövzusu əhatə olunur. Müəllifin fikrincə, əsas üstünlük, ənənəvi marşrutlar vasitəsilə Rusiya üzərindən keçməməkdir ki, bu da onun siyasətini rəqabət və geopolitik gərginlik şəraitində vacib edir. Transkaspiyalı Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutunun vəziyyətinin kompleks təhlili, Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrinə nəqliyyat-logistika marşrutlarını şaxələndirmək və Çin ilə Avropa arasında ticarət əlaqələrini gücləndirmək üçün mühüm imkanlar açır. Müəllif Orta dəhlizin hazırkı vəziyyətini analiz edir, məqsəd konstruktiv analitik işıqlandırma və bu nəqliyyat marşrutunun real vəziyyəti haqqında elmi əsaslı arqumentasiya hazırlamaqdır.

Karlygash NUGMANOVA (Kazakhstan),
doctor of political science, professor, academician, President of
the International Center for Geopolitical Forecasting "East-
West", Director of the Association of Political Researches in
Astana, professor at Turan University

THE TRANS-CASPIAN INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDOR - A KEY TO THE CONNECTION BETWEEN ASIA AND EUROPE

Summary. This article addresses the Trans-Caspian International Transport Corridor, also known as the Middle Corridor, linking China and European countries through Kazakhstan, the Caspian Sea, Azerbaijan, Georgia, Turkey, and European countries. According to the author, the key advantage is the bypass of traditional routes through Russia, making it a necessary policy in the context of competition and geopolitical tension. A comprehensive analysis of the Trans-Caspian International Transport Corridor reveals significant opportunities for the countries of the Caucasus and Central Asia to diversify their transport and logistics routes and strengthen trade relations with China and Europe. The author analyzes the current state of the Middle Corridor, aiming to provide a constructive analytical perspective and develop scientifically based arguments regarding the real status of this transport route.

Mehman SÜLEYMANOV (Azərbaycan),
Milli Müdafiə Universiteti Hərbi Elmi Tədqiqat
Institutunun
professoru, tarix elmləri doktoru

AZƏRBAYCANIN SUVERENLİYİ VƏ ANTİTERROR TƏDBİRİNİN NƏTİCƏLƏRİ

Açar sözlər: Vətən müharibəsi, üçtərəfli Bəyanat, qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələri, antiterror əməliyyatı, Azərbaycanın suverenliyinin təmini

Keywords: Patriotic War, tripartite declaration, surrender, anti-terrorist operation, sovereignty

Ключевые слова: Отечественная война, трехсторонняя декларация, капитуляция, антитеррористическая операция, суверенитет

Giriş. 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-də başlanan Vətən müharibəsinin böyük Zəfərlə başa vurulması nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin təxminən 30 ilə yaxın davam edən işğalına son qoyuldu. Ermənistanın baş naziri 2020-ci il noyabr ayının 10-da Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevlə birlikdə üçtərəfli bəyanat imzaladı. Həmin Bəyanatla Ermənistan Respublikası hərbi kapitulyasiyaya məğlubiyyətə uğraması ilə barışmalı oldu. [1, s. 67-68].

İlkin hesablamalara görə, Ermənistanın Azərbaycan Ordusu tərəfindən məhv edilmiş hərbi texnikasının ümumi dəyəri 3 milyard ABŞ dollarından çox idi [2].

Üçtərəfli Bəyanatın 3-cü maddəsinə əsasən Dağlıq Qarabağın təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 nəfər odlu silahla silahlanmış hərbi qulluqçusu, 90 ədəd hərbi texnikası və 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirildi. Bu Bəyanatın 4-cü maddəsində isə deyilirdi ki, Rusiya

Federasiyasının sülhməramlı kontingenti Qarabağın dağlıq hissəsindən erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilir [2]. Bununla da nəzərə tutulurdu ki, Qarabağ ərazisi bütün erməni silahlı qüvvələrindən təmizlənsin, bütün köçkünlər geri qaytarılmaqla azərbaycanlı və erməni sakinlərin birləşməsi təmin olunsun və respublikanın bütün ərazilərində Azərbaycan hakimiyyəti bərqərar edilsin. Lakin Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi üzərinə götürdüyü bu öhdəliyi yerinə yetirmədi və Azərbaycan Ordusu 2023-cü il sentyabr ayının 19-20-də tarixlərində Azərbaycanın Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin müvəqqəti yerləşdiyi ərazilərdə qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələrinə qarşı lokal xarakterli anti-terror əməliyyatı keçirdi.

1. Lokal xarakterli antiterror tədbirlərinin başlanmasının səbəbləri

2020-ci il noyabr ayının 8-də Şuşa şəhərinin azad edilməsi Vətən müharibəsinin taxirində həlledici əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu şəhərin azad edilməsindən sonra da Azərbaycan Silahlı Qüvvələri uğurlu döyüşlərini davam etdirdi və noyabr ayının 9-da erməni işğalı altında olan daha 71 kənd, 1 qəsəbə və 8 strateji yüksəklik azad edildi [3]. Bu uğurlu döyüşlərdən sonra qarşıda Xankəndinin azad edilməsi və orada da Azərbaycan bayrağının qaldırılması dayanırdı. Lakin oktyabrın 9-dan 10-na keçən gecə Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan rəhbərləri arasında imzalanan Bəyanatla erməni separatizminə və təcavüzkarlığına birdəfəlik son qoyulması ümidində olan Azərbaycan ictimaiyyətinin ümidlərinin əksinə olaraq hərbi əməliyyatlar dayandırıldı [4].

Əldə edilmiş üçtərəfli Bəyanatda Azərbaycan tərəfinin bütün şərtləri qəbul edildiyi üçün hərbi əməliyyatların dayandırılması məqsədəuyğun hesab edildi. Həmin Bəyanatın bütün şərtlərinin tam şəkildə yerinə yetiriləcəyi təqdirdə hərbi əməliyyatların aparılmasına da bir ehtiyac qalmırdı. Lakin Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi üçtərəfli Bəyanatla öz üzərinə götürdüləri öhdəliyi tam şəkildə icra etmədi. Azərbaycan

can Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, Ermənistanda revanşist qüvvələr baş qaldırdı və beynəlxalq himayədarları da onları Azərbaycana qarşı təxribatçı əməllərə təhrik etməyə başladılar [5, 6].

Ermənilər tərəfindən üçtərəfli Bəyanatın şərtlərinə əməl edilməməsinin səbəblərini də İlham Əliyev çıxışlarının birində səsləndirmişdi: “Əfsuslar olsun, onlar bu günə qədər kiməsə arxalanırlar ki, kimsə gələcək onları xilas edəcək, kimsə gələcək Azərbaycanla müharibə aparacaq. Bunlar hamısı cəfəngiyyətdir. İki il yarım ərzində baş vermiş hadisələr artıq onları da oyatmalıdır, bu yuxudan, bu xülyadan ayıltmalıdır” [7].

Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi, bu rəhbərlik tərəfindən Qarabağda yaradılmış xunta rejimi yeni iddialara düşməklə bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində mövcud olan təbii sərvətləri talan edib Ermənistana daşıyır, digər tərəfdən də Rusiya sülhyaratma kontingentinin müvəqqəti nəzarəti altında olan ərazilərə silah-sursat daşıyırdılar. Müşahidəçilərin də qeyd etdiyi kimi, Erməni hərbi qüvvələrinin yeni bir müharibəyə hazırlaşdıqları göz qabağında idi. Onlar fasiləsiz təminat xətləri yaradır, öndəki postlarını müasir videomüşahidə və rabitə vasitələri ilə təmin edirdilər. Bu açıq müharibə hazırlıqlarının və erməni revanşizminin qarşısını almaq üçün Azərbaycan Ordusunun bölmələri 2022-ci il mart ayının 24-25-də Fərrux dağı ətrafında mövqelərin dəqiqləşdirilməsini apardı. Nəticədə, erməni hərbi qüvvələrinin gözləmədiyi halda Fərrux dağı Azərbaycan qüvvələrinin tam nəzarəti altına düşdü [8].

Fərrux dağının nəzarət altına götürülməsi ilə bu dağla Şuşa arasındakı ərazilərdə Azərbaycanın hərbi qüvvələrinin nəzarəti daha da gücləndi. Lakin erməni hərbi qüvvələri yenə də öz müharibə hazırlıqlarını və hərbi təxribatlarını yenə də dayandırmadılar. Atəşkəs rejimini davamlı şəkildə pozan erməni hərbi qüvvələri 2022-ci il avqust ayının 3-də daha qanlı bir təxribata əl atdılar. Belə ki, Rusiya Federasiyası sülhməramlı kontingentinin müvəqqəti yerləşdiyi Azərbaycan ərazisində mövcud olan qeyri-qanuni erməni silahlı

dəstələrinin üzvləri üçtərəfli Bəyanatın müddəalarını yenidən kobud şəkildə pozaraq 2020-ci il avqustun 3-də Azərbaycan Ordusunun bölmələrinə qarşı terror-təxribat törətdilər. Nəticədə nəticəsində Azərbaycan Ordusunun hərbi qulluqçusu əsgər Kazımov Anar Rüstəm oğlu şəhid oldu. Bununla da kifayətlənməyən qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələrinin üzvləri Kəlbəcər və Laçın rayonları istiqamətindəki Qırxqız yüksəkliyini ələ keçirmək və orada yeni döyüş mövqelərini qurmağa cəhd göstərdilər. Bu yüksəkliyi tutmaq ermənilərə taktiki üstünlük imkanı verə bilərdi. Azərbaycan Ordusu bölmələrinin bu təxribata cavab olaraq keçirdikləri “Qisas” əməliyyatı nəticəsində Qırxqız yüksəkliyi, həmçinin strateji əhəmiyyət kəsb edən Sarıbəbə yüksəkliyi və bir sıra digər hakim yüksəkliklər nəzarətə götürüldü [9].

2022-ci il sentyabr ayının ortalarına yaxın Ermənistan hərbi qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərinə qarşı daha geniş hərbi təxribatları baş verdi. Sentyabrın 11-i axşam saatlarında erməni hərbi qüvvələri Ermənistan ərazisindən Gədəbəy rayonunun Novoivanovka və Laçın rayonunun Hüsülü yaşayış məntəqələrini atəşə tutdular [10].

2022-ci il sentyabr ayının 12-də Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təxribatları daha da genişləndirərək Azərbaycan Ordusunun Daşkəsən, Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisindəki bəzi mövqeləri, sığınacaqlar və dayaq məntəqələri müxtəlif çaplı silahlar, o cümlədən minaatanlardan intensiv atəşə tutdular. Nəticədə şəxsi heyət arasında itkilər baş verdi, hərbi infrastrukturaya ziyan dəydi [11].

2022-ci il sentyabr ayının 12-14-ü arasında Azərbaycan-Ermənistan sərhəd xəttində erməni hərbi təxribatlarının qarşısı uğurla alındı. Bu zaman Azərbaycan Ordusu itkilərlə qarşılaşmalı olsa da sərhəd xəttindəki strateji yüksəklikləri ələ keçirdi və bununla bu istiqamətdən davam edən erməni təxribatlarının qarşısı da alındı. Həmin döyüşlər revanşist niyyətlərindən əl çəkməyən erməni hərbi qüvvələrinə yeni bir zərbə oldu [5].

Lakin Azərbaycan dövlətinin qətiyyəti, imzalanmış üçtərəli Bəyanatın icrasına sədəqətlə yanaşması Ermənistanı sülh yoluna döndərə bilmədi. Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi bu ölkənin daxili işləri ilə məşğul olmaq əvəzinə, Qarabağda hərbi vəziyyətin gərginləşməsi yolunu tutdu, Qarabağa göz dikməkdən əl çəkmədi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev haqlı olaraq qeyd edirdi ki, belə bir siyasət izləməklə Ermənistan kimlərə isə belə bağlayırsa, yenidən faciə ilə üzləşəcəkdilər [12].

Ermənistanın Qarabağ ərazisində yerləşən hərbi qüvvələrə silah və sursat gətirilməsinə və Qarabağdakı təbii sərvətlərin talanaraq Ermənistana daşınmasına etiraz əlaməti olaraq 2022-ci il dekabrın 12-də Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrinin, ekologiya fəallарının və gənc könüllülərin Şuşa-Laçın yolunda etiraz aksiyasına başladı [13]. 2023-cü il aprel ayının 23-də isə Azərbaycanla Ermənistanı quru yolla birləşdirən Laçın yolu üzərində sərhəd-nəzarət postu qoyuldu. Bununla, Azərbaycanın bütün sərhəd xətti respublikanın nəzarəti altına alındı və respublika Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü təmin etdi [5].

2023-cü il sentyabrın 18-də ermənilərin yol üzərində yerləşdirdiyi minalardan 6 nəfər həyatını itirdi. Əvvəlcə Avtomobil Nəqliyyatı Agentliyində çalışan iki nəfər Azərbaycan vətəndaşı Xocavənd rayonunda, sonra isə dörd Daxili İşlər Nazirliyi əməkdaşı həmin rayon ərazisində mina qurbanı oldular [15].

Sentyabr ayının 19-da isə saat 11:45 radələrində Azərbaycan Ordusunun Ağdam rayonu istiqamətində yerləşən mövqeləri Rusiya sülhməramlı kontingentinin müvəqqəti yerləşdiyi Azərbaycan ərazisindəki Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələri tərəfindən minaatanlardan və müxtəlif çaplı atıcı silahlardan atəşə tutuldu. Bu atəş nəticəsində Azərbaycan Ordusunun iki hərbi qulluqçusu yaralandı [16].

Bütün bu baş verənlər göstərdi ki, Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi Azərbaycana qarşı öz iddialarından əl çəkmədiyi kimi, qondarma qurumun qondarma rəhbərliyi də Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan erməni sakinlərin Azərbaycana inteqrasiya edilməsi təkliflərini qəbul etmək fikrində deyil. Vətən müharibəsindən sonra bölgədə cərəyan edən proseslər Azərbaycanın öz ərazilərində suverenliyini bütünlüklə təmin etmək üçün başqa seçim yolu qoymadı və dövlət rəhbərinin əmri ilə Rusiya sülhməramlı kontingentinin müvəqqəti yerləşdiyi Azərbaycan ərazisində lokal xarakterli antiterror əməliyyatının keçirilməsinə qərar verildi.

2.Lokal xarakterli antiterror tədbirinin başlanması və gedişi

Lokal xarakterli antiterror əməliyyatı 2023-cü il sentyabr ayının 19-da, təxminən saat 13-də başladı. Bununla bağlı Müdafiə Nazirliyi tərəfindən açıqlanma olan məlumatda deyilirdi ki, üçtərəfli Bəyanatın müddəalarının təmin olunması, Qarabağ iqtisadi rayonunda törədilən genişmiqyaslı təxribatların qarşısının alınması, Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrinin tərksilah edilərək Azərbaycan ərazilərindən çıxarılması, onların hərbi infrastrukturunun zərərsizləşdirilməsi, işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıdan dinc əhali, habelə bərpa-quruculuq işlərinə cəlb olunmuş mülki işçilər və hərbi qulluqçularımızın təhlükəsizliyinin təmin olunması və Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunun bərpa edilməsi məqsədilə bölgədə lokal xarakterli antiterror tədbirlərinə başlanmışdır. Qeyd olunurdu ki, Azərbaycan Ordusu tərəfindən bu əməliyyatın gedişində mülki əhali və infrastruktur obyektləri hədəfə alınmır, yalnız legitim hərbi hədəflər sıradan çıxarılır. Başlanmış olan bu antiterror əməliyyatı ilə bağlı Rusiya sülhməramlı kontingentinin komandanlığı və Türkiyə-Rusiya Birgə Monitoring Mərkəzinin rəhbərliyi məlumatlandırılıb [17, 18].

Bu antiterror əməliyyatı xüsusi olaraq planlaşdırılmış bir əməliyyat idi. Məqsəd də mülki əhaliyə və infraquruculuq zərər

yetirmədən Müdafiə Nazirliyinin məlumatında göstərilən hədəflərə nail olmaq idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev də bu antiterror əməliyyatının mülki əhaliyə ziyan vurmadan aparılmasını zəruri sayırdı [19].

Mülki əhaliyə və obyektlərə ziyan yetirilmədən antiterror əməliyyatının aparılması isə Azərbaycanın hərbi rəhbərliyindən xüsusi diqqət və qətiyyət tələb edirdi. Çünki təxminən 30 il ərzində Ermənistanın hərbi rəhbərliyi Qarabağın dağlıq hissəsinə böyük sayda hərbi qüvvə və texnika yerləşdirmiş və eşelonlaşdırılmış mühəndis-istehkam sistemi yaratmışdı. Antiterror əməliyyatının aparıldığı sahə mürəkkəb relyefə malik idi, erməni döyüş mövqelərinin əksəriyyəti əlverişli yüksəkliklərdə yerləşmişdi [19].

Əldə edilən məlumatlar da göstərirdi ki, erməni hərbi qüvvələri hətta Vətən müharibəsindən sonra Qarabağın dağlıq hissəsində hərbi imkanlarını xeyli artırmışdılar. Bəlli idi ki, antiterror əməliyyatının başlanması ərəfəsində erməni hərbi qüvvələrinin 300-ə yaxın artilleriya və 50-dən artıq minaatan mövqeləri var idi. Bunlardan başqa erməni hərbi qüvvələrinin ixtiyarında ondan artıq yer-hava raket sistemi, 6 radiolokasiya stansiyası, 20-dən artıq radioelektron mübarizə vasitəsi və təxminən 30 mobil operator baza stansiyası var idi.

Antiterror əməliyyatının başlamasından təxminən bir saat yarım sonra əməliyyatın gedişi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin ilk məlumatı açıqlandı. Həmin məlumatda deyilirdi ki, tədbirlər çərçivəsində yalnız legitim hərbi obyektlər və hərbi infrastruktur dəqiq silahlarla hədəfə alınır və sıradan çıxarılır. Yaşayış məntəqələri yaxınlığında erməni atəş vasitələrinin yerləşdirilməsini nəzərə alaraq ərazidə olan mülki əhalini hərbi obyektlərdən kənar durmasına və Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrinə dəstək verməməsinə çağırış edilmişdi. Bununla bağlı mobil SMS xidməti vasitəsilə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin erməni sakinlərinə məlumat göndərilmişdi. Eyni zamanda səsğüclən-

dirici texniki vasitələrlə əhali xəbərdar edilir və məlumat vərəqələri paylanılırdı. Azərbaycan Respublikasının qanunlarına və beynəlxalq humanitar hüquq normalarına uyğun olaraq təhlükəsizliyinə zəmanət verilən inzibati, sosial, təhsil, tibbi, dini və digər obyektlərin mühafizə və müdafiəsi təşkil olunması bir vəzifə kimi müəyyənləşdirilmişdi. Əhalinin təhlükəli ərazidən təxliyəsinin təmin etmək üçün Laçın yolu üzərində və digər istiqamətlərdə humanitar dəhliz və qəbul məntəqələri yaradılması da Müdafiə Nazirliyi tərəfindən bəyan edildi [20, 21].

Sentyabrın 19-da, axşam saatlarında Müdafiə Nazirliyi tərəfindən antiterror əməliyyatının ilk gününün nəticələri ilə bağlı ictimaiyyətə açıqlama verildi. Bu məlumatda deyilirdi ki, gün ərzində Ermənistan silahlı qüvvələri birləşmələrinin 60-dan çox döyüş mövqeyi Azərbaycan bölmələrinin nəzarətinə keçib, Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrinə məxsus 20-dən artıq hərbi təyinatlı avtomobil, 40-dan artıq artilleriya qurğusu, 30-dan artıq minaatan, 2 ədəd zenit-raket qurğusu, 6-dan artıq "Martira" radioelektron mübarizə stansiyası və digər hərbi təyinatlı vasitələri zərərsizləşdirilib [23]. Lokal xarakterli antiterror əməliyyatının başlamasından dərhal sonra Ermənistanın hərbi-siyasi dairələri, onları dəstəkləyən qüvvələr, güya erməni diasporu geniş təbliğat kampaniyasına başlayaraq Azərbaycanı ermənilər yaşayan məntəqələri və obyektləri vurmaqda ittihamlandırırdılar. Müdafiə Nazirliyinin açıqladığı məlumatda bu ittihamların əsassız olduğu haqqında dəlil və faktlar da ortaya qoyuldu. Təqdim edilən videogörüntülər vasitəsilə də çatdırıldı ki, mülki şəxslərin ziyan görməməsi Azərbaycan bölmələrinin fəaliyyətində də öz əksini tapmışdır. Qeyd olundu ki, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri bölmələrinin hədəfindən yayınmaq məqsədilə Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələri müxtəlif təyinatlı zirehli döyüş texnikası və atəş vasitələrini yaşayış məntəqələrində yerləşdirib. Həm də hərbi təyinatlı obyektlərə mülki şəxsləri cəlb edilir. Azərbaycanın peşəkar hərbi qulluqçuları yüksək dəqiqlikli silah-

lardan istifadə edilməklə hədəfə aldığı hərbi obyektlərin məhv edilməsi üzrə verilən tapşırıqlar bir çox hallarda məhz hərbi obyektə mülki şəxslərin olması aşkar edildikdən sonra obyektin hədəfə alınması dayandırılmışdı. Müdafiə Nazirliyinin məlumatında deyilirdi ki, Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrinin döyüş texnikasını yaşayış məntəqələrində və yaxud onların ətrafında yerləşdirməsinə baxmayaraq yüksək dəqiqliklə həyata keçirilən atəş nəticəsində yalnız uzunmüddətli atəş nöqtələri, döyüş texnikası və hərbi məqsədlər üçün istifadə edilən hərbi infrastruktur sıradan çıxarılır və zərərsizləşdirilir [22, 23].

Antiterror əməliyyatının elə birinci günü Azərbaycan Ordusunun bölmələri və hissələri verilmiş döyüşlərin icrası istiqamətində kifayət qədər ciddi nəticələr əldə etdilər. Əslində, elə ilk saatlardan Qarabağın dağlıq hissəsində dilokasiya edilmiş erməni hərbi obyektlərinə güclü zərbələr vuruldu. Xeyli sayda erməni hərbi texnikası və canlı qüvvəsi məhv edildi. Sentyabr ayının 19-da gecə saatlarında Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi antiterror əməliyyatının aparıldığı rayonda yerləşən Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bölmələrə silahın yerə qoyulması ilə bağlı çağırış etdi. Bildirildi ki, bu halda antoterror əməliyyatı da dayandırılacaqdır [24].

Lakin Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi və Qarabağın dağlıq hissəsində yerləşən erməni hərbi qüvvələri bu çağırışı qəbul etmədilər və oktyabrın 20-də səhərdən döyüşlər yenə davam etdirildi. Davam etdirilən döyüşlərin gedişində Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrinə məxsus minaatan mərmisi ilə dolu 6 ədəd Ural markalı hərbi avtomobil və 4 ədəd minaatan Silahlı Qüvvələrimizin bölmələri tərəfindən qənimət olaraq ələ keçirildi [25].

Bu döyüşlərin gedişində Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin Qarabağın dağlıq hissəsində yerləşən hərbi qüvvələrinə ağır zərbə vuruldu, onların döyüş potensialı məhv edildi. Sentyabrın 20-də günorta saatlarına qədər Ermənistan silahlı qüvvələri birləşmələrinin tərtibləndiyi 90-dan artıq döyüş mövqeyi, eləcə

də bir neçə strateji əhəmiyyətli yüksəklik Silahlı Qüvvələrimizin nəzarətinə keçirildi. Eyni zamanda qarşı tərəfə məxsus 7 ədəd hərbi nəqliyyat vasitəsi, 4 ədəd minaatan, 1 ədəd tank, 2 ədəd piyadanın döyüş maşını və xeyli sayda silah-sursat Azərbaycan bölmələri tərəfindən qənimət olaraq götürüldü [26].

Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi də sentyabrın 20-də Qarabağın dağlıq ərazisində yerləşdirilmiş erməni hərbi qüvvələrinə ağır zərbə vurulmasını etiraf etmək məcburiyyətində qaldı. Bildirilirdi ki, bəzi istiqamətlərdə Azərbaycan hərbi qüvvələri “müdafiə ordusunun” döyüş mövqelərini ələ keçirərək bir sıra yüksəklikləri və strateji yol qovşaqlarını nəzarət altına ala bilmişdir. Bu zaman erməni hərbi qüvvələri tərəfindən xeyli sayda itki verilməsi də qeyd olunurdu [27].

Günorta təxminən saat 13:00 radələrində Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində yaradılmış olan xunta rejiminin rəhbərliyi Azərbaycanın şərtlərini qəbul etməyə və silahı yerə qoymağa hazır olduğunu bildirdi [19].

3. Lokal antiterror əməliyyatının nəticələri

Lokal antiterror əməliyyatının dayandırılması ilə bağlı Müdafiə Nazirliyi tərəfindən ictimaiyyət üçün açıqlama verildi. Həmin açıqlamada deyilirdi:

"Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi bildirir ki, Qarabağın erməni sakinlərinin nümayəndələrinin Rusiya sülhməramlı kontingenti vasitəsilə müraciətini nəzərə alaraq 2023-cü il sentyabrın 20-də saat 13:00-da aşağıdakı şərtlər altında lokal xarakterli antiterror tədbirlərinin dayandırılması barədə razılıq əldə olunmuşdur.

1. Azərbaycan Respublikasının Qarabağ bölgəsində yerləşən Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələri, qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələri silahı yerə qoyur, döyüş mövqelərindən və hərbi postlardan çıxır və tam şəkildə tərksilah olunurlar. Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələri Azərbaycan ərazilərini tərk edir, qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələri buraxılır

2. Paralel şəkildə bütün silah-sursat və ağır texnika təhvil verilir.

3. Yuxarıda qeyd olunan proseslərin Rusiya sülhməramlı kontingenti ilə əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi təmin edilir" [26].

Qondarma qurumun antiterror əməliyyatının dayandırılması ilə bağlı yaydığı açıqlamada isə deyilirdi ki, Rusiya sülhyaratma kontingentinin rəhbərliyinin vasitəçiliyi ilə Ermənistan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçularının və bölmələrinin Rusiya sülhyaratma kontingentinin yerləşdirildiyi zonadan çıxarılması, "Arsaxın müdafiə ordusunun" bütünlüklə tərkisilah edilməsi və ağır silahların, və texnikanın "Dağlıq Qarabağın" ərazisindən çıxarılması haqqında razılaşma əldə edilmişdir. Açıqlamadan sonra bildirilirdi ki, Azərbaycan Konstitusiyası əsasında "Dağlıq Qarabağ" əhalisinin reinteqrasiyası və bu əhalinin həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi sentyabr ayının 23-də Yevlaxda Azərbaycan Respublikasının mərkəzi hakimiyyət nümayəndələri və yerli erməni əhalisi nümayəndələri arasında keçiriləcək görüşdə müzakirə ediləcəkdir [28].

Erməni tərəfi əvvəlcə antiterror əməliyyatının gedişində 100 nəfər, sonradan isə 200 nəfər canlı itkinin olduğunu bildirdi. Bu rəqəmlər ilkin rəqəmlər idi. Yaralıların sayı isə bu rəqəmlərdən yüksək idi [29].

Antiterror əməliyyatının dayandırıldığı saatlardan erməni hərbi qüvvələrindən silahların təhvil alınmasına, erməni döyüş mövqelərinin ləğv edilməsinə, silah və sursat anbarlarının nəzarət altına götürülməsinə başlandı. Xeyli sayda silah və susat müsadirə edildi ki, onların da bir qismi 2021-ci ildə istehsal olunmuşdu [30, 31]. Yəni 2020-ci il noyabr ayının 10-da razılaşdırılmış üçtərəfli Bəyanatın şərtlərinin əksinə olaraq, Ermənistan rəhbərliyi Qarabağın dağlıq hissəsində olan erməni hərbi qüvvələrini silahlandırmaqda davam edirdi.

Oktyabrın ayının 2-də, saat 18:00-a olan məlumata görə, erməni hərbi qüvvələrindən aşağıdakı sayda silah, sursat və

hərbi texnika müsadirə edilmişdi: atıcı silahlar – 2608, qumbaraatanlar – 235, top və haubitsalar – 60, minaatanlar – 64, tank əleyhinə silahlar – 58, HHM silahları – 165, zirehli texnika – 31, avtomobil texnikası – 265, qoşqular – 23, yardımçı texnika – 9, raketlər – 1700, top və haubitsa mərmiləri – 5177, zenit top mərmiləri – 31771, minaatan mərmiləri – 12806, qumbaralar – 5880, əl qumbaraları – 3068, patronlar – 2009970, digər sursatlar – 5778, optik cihazlar – 314, digər cihazlar – 38, fərdi təchizat vasitələri – 1027, müxtəlif silahların qurğuları – 15, digər təchizat vasitələri – 3323 [32].

Bu rəqəmlər ilkin rəqəmlər idi və sonrakı günlərdə də erməni hərbi qüvvələrinə məxsus olan silah və sursatın tapılaraq müsadirə olunması davam etdirildi.

Lokal xarakterli antiterror əməliyyatı başa çatandan sonra aşağıdakı yaşayış məntəqələri də qondarma xunta rejiminin nəzarətindən azad edildi: Qırmızı Bazar qəsəbəsi (Xocavənd), Şuşakənd kəndi (Xocalı), Xəlfəli kəndi (Şuşa), Turşsu qəsəbəsi (Şuşa), Daşkənd kəndi (Xocalı), Heyvalı kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Canyataq kəndi (Ağdərə/Tərtər), Təpəkənd kəndi (Ağdərə/Tərtər), Dağyurd kəndi (Xocalı), Qızıloba kəndi (Xocalı), Çərəkdar kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Qozlukörpü kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Qozlu kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Yuxarı Quşçular kəndi (Şuşa), Zərdəxaç kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Həsənriz kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Qızılqaya kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Yuxarı Oratağ kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Xanqutala kəndi (Ağdərə/Kəlbəcər), Xaçmaç kəndi (Xocalı), Kərkicahan qəsəbəsi (Xankəndi) [33].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev Azərbaycan Ordusunun yeni bir tarixi uğuru ilə sona çatan lokal xarakterli antiterror əməliyyatının nəticələrini belə dəyərləndirirdi: “Sentyabr ayında keçirilmiş antiterror əməliyyatı cəmi bir gün, ondan da az çəkdi. Azərbaycan Ordusu peşəkarlıq və qəhrəmanlıq göstərərək, bütün strateji yerlərə çıxaraq, qısa müddət ərzində o əməliyyatın taleyini həll etdi və düşmən

ordusu təslim olmağa məcbur oldu. Nəinki təslim oldu, hətta 30 il bundan əvvəl bizim torpağımızda yaratdıqları qondarma rejimə də xitam verildi, o rejim də süqut etdi, halbuki bu, qanunsuz rejim idi. Beləliklə, biz tarixi ədaləti bərpa etdik.” [5].

Nəticə. Rusiyanın sülhyaratma kontingentinin yerləşdiyi ərazidə lokal xarakterli antiterror əməliyyatının keçirilməsi tarixi bir zərurət idi. Çünki 2020-ci il noyabr ayının 10-da Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan rəhbərlərinin imzaladığı üçtərəfli Bəyanatın Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilməməsi nəticəsində Rusiya sülhyaratma kontingentinin yerləşdiyi ərazidə çox böyük sayda erməni hərbi qüvvələri qalmaqda idi. Bu qüvvələr Azərbaycanın suverenliyini pozur və Azərbaycan hakimiyyətinin bu ərazilərdə bərqərar edilməsinə imkan vermirdilər. Azərbaycan rəhbərliyinin integrasiya ilə bağlı çağırışlarına məhəl qoymayan erməni hərbi-siyasi rəhbərliyinin təyata keçirdiyi təxribatlar nəticəsində Azərbaycan vətəndaşları ciddi təhlükə ilə qarşılaşmalı olurdu. Bu təhlükənin qarşısının alınması və üçtərəfli Bəyanatın şərtlərinə uyğun olaraq Qarabağın dağlıq hissəsində mövcud olan Ermənistan hərbi qüvvələrinin zərərsizləşdirilməsi üçün lokal xarakterli antiterror əməliyyatının keçirilməsi qərara alındı. Düzgün planlaşdırılmanın aparılması, ordu qüvvələri qarşındada dayanan vəzifələrin dəqiqliklə aydınlaşdırılması, yetərli sayda qüvvə və vəsaitin ayrılması və qətiyyət nümayiş etdirilməsi nəticəsində yalnız legitim hərbi obyektlərin və hədəflərin nişan alınması ilə unikal sayıla biləcək bir əməliyyat həyata keçirildi. Heç 24 saat da davam etməyən bu əməliyyat nəticəsində bölgədəki mülki əhaliyə və obyektlərə ziyan vurulmadan erməni hərbi qüvvələri məhv edildi və Azərbaycanın bütün ərazilərində respublikanın suverenliyi təmin edildi.

Bibliografiya:

1. Zəfər yolu: Qarabağ savaşından Şuşa Bəyannaməsinədək. Nəşri hazırlayanlar İ.Həbibbəyli və K.Şükürov. Bakı, Elm nəşriyyatı, 2021, (904 səh.), s. 67-68

2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 27 sentyabr 2020-ci il [electron resurs] <https://president.az/articles/48205>
3. İlham Əliyev Şuşa və Xankəndi arasındakı kəndlərin də azad olduğunu elan etdi. . 9 noyabr 2020-ci il [electron resurs] . <https://virtualaz.org/aktual/172428>
4. Prezident İlham Əliyev Xankəndi şəhərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağını ucaldıb və çıxış edib. [electron resurs]. 15 oktyabr 2023-cü il
https://azertag.az/xeber/prezident_ilham_eliyev_xankendi_seherinde_azerbaycan_respublikasinin_dovlet_bayragini_ucaldib_ve_chixis_edib_yenilenib_2_video-2788162
5. Xankəndi şəhərində Vətən müharibəsində əldə edilən Zəfərin üçüncü ildönümünə həsr olunan hərbi parad keçirilib. [electron resurs] . 8 noyabr 2023-cü il
<https://mod.gov.az/az/news/xankendi-seherinde-veten-muharibesinde-elde-edilen-zeferin-ucuncu-ildonumune-hesr-olunan-herbi-parad-kecirilib-yenilenib-50052.html>
6. Nağıyev A.2020-ci il 10 noyabr tarixli üçtərəfli Bəyanata zidd olaraq Ermənistan üç il ərzində öz silahlı qüvvələrini, canlı qüvvəsini və texnikasını bizim ərazimizdən çıxarmamışdır. [electron resurs] 23.09.2023
<https://www.qanunla.az/2020-ci-il-10-noyabr-tarixli-ucterefli-beyanata-zidd-olaraq-ermenistan-uc-il-erzinde-oz-silahli-quvvelerini-canli-quvvesini-ve-texnikasini-bizim-erazimizden-cixarmamisdır/>
7. İlham Əliyev Laçın şəhərinə qayıdan əhali ilə görüşüb, evlərin açarlarını onlara təqdim edib. [electron resurs] 28 may 2023-ci il . <https://president.az/az/articles/view/60027>
8. Fərrux əməliyyatı: səbəblər və nəticələr. [electron resurs] 10 aprel 2022-ci il <https://azvision.az/news/290656/news.html>
9. Azərbaycan Ordusu “Qisas” əməliyyatı keçirib. [electron resurs]. 3 a vqust 2022-ci il. <https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-ordusu-qisas-emeliyyati-kecirib-video-41224.html>

10. Azərbaycan Ordusunun mövqeləri atəşə tutulub. [electron resurs]. 3 avqust 2022-ci il. <https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-ordusu-qisas-emeliyyati-kecirib-video-41224.html>
11. Ermənistan silahlı qüvvələri Daşkəsən, Kəlbəcər və Laçın istiqamətlərində genişmiqyaslı təxribat törədib [electron resurs]. 13 sentyabr 2022-ci il. <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvveleri-daskesen-kelbecer-ve-lacin-istiqametlerinde-genismiqyasli-texribat-toredib-42328.html>
12. Prezident İlham Əliyev Zəfər Günü münasibətilə Şuşada təşkil olunan tədbirdə iştirak edib. [electron resurs]. 8 noyabr 2022-ci il <https://mod.gov.az/az/news/prezident-ilham-eliyev-zefer-gunu-munasibetile-susada-teskil-olunan-tedbirde-istirak-edib-yenilenib-44539.html>
13. Şuşa-Laçın yolunda keçirilən etiraz aksiyasının məqsədi ekoloji terrora, təbiətin təcavüzünə son qoyulmasıdır. [electron resurs]. 21.12. 2022-ci il. https://www.yeniazərbaycan.com/YAPxeber_e78546_az.html
14. Prezident İlham Əliyev MDB –yə üzv dövlətlərin təhlükəsizlik və xüsusi xidmət orqanları rəhbərləri şurasının 53-cü iclasının iştirakçılarını qəbul edib/ “Azərbaycan Ordusu” qəzeti, 14 oktyabr 2023-cü il, N-78
15. Четверо силовиков подорвались на mine в Ходжавендском районе. [electron resurs]. 19 sentyabr 2023 <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/392611>
16. Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrinin təxribatı nəticəsində iki hərbi qulluqçumuz yaralanıb. [electron resurs]. 19 sentyabr 2023-cü il. <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvvelerinin-birlesmelerinin-texribati-neticesinde-iki-herbi-qulluqcumuz-yaralanib-49345.html>
17. Müdafiə Nazirliyinin məlumatı. [electron resurs]. 19 sentyabr 2023-cü il

<https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumatı-49348.html>

18. Qarabağ bölgəsində Ermənistanın qeyri-qanuni hərbi fəaliyyəti və növbəti hərbi cinayət planları ilə bağlı anti-terror tədbirlərindən sonra aşkar edilmiş yeni faktlar barədə Xarici İşlər Nazirliyinin və Müdafiə Nazirliyinin birgə mətbuat məlumatı.

<https://mod.gov.az/az/news/qarabag-bolgesinde-ermenistanin-qeyri-qanuni-herbi-fealiyyeti-ve-novbeti-herbi-cinayet-planlari-ile-bagli-anti-terror-te-50161.html>

19. İlham Əliyev xalqa müraciət edib. [electron resurs]. 20 sentyabr 2023-cü il. <https://president.az/az/articles/view/61113>

20. Müdafiə Nazirliyinin məlumatı. [electron resurs]. 19 sentyabr 2023-cü il. <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumatı-49361.html>

21. Serbiya Baş nazirinin I müavini Ermənistanın təxribatları barədə məlumatlandırılıb [electron resurs]. 21 sentyabr 2023

<https://report.az/xarici-siyaset/serbiya-bas-nazirinin-i-muavini-ermenistanin-texribatlari-barede-melumatlandirilib/>

22. Polkovnik Anar Eyvazov: "Bölmələrimiz tərəfindən yalnız legitim hərbi hədəflər zərərsizləşdirilir". [electron resurs]. 19 sentyabr 2023-cü il. <https://mod.gov.az/az/news/polkovnik-anar-eyvazov-bolmelerimiz-terefinden-yalniz-legitim-herbi-hedefler-zerersizlesdirilir-video-49396.html>

23. Müdafiə Nazirliyi yeni video YAYDI. [electron resurs]. 19 sentyabr 2023-cü il <https://modern.az/olke/431547/mudafie-nazirliyi-daha-bir-video-yaydi/>. <https://modern.az/olke/431547/mudafie-nazirliyi-daha-bir-video-yaydi/>

24. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin açıqlaması. [electron resurs]. 26 mart 2022-ci il. <https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-respublikasi-mudafie-nazirliyinin-aciqlamasi-49402.html>

25. Polkovnik Anar Eyvazov: "Ermənistan silahlı qüvvələrinin birləşmələrini silahı yerə qoymağa və təslim olmağa çağırırıq". [electron resurs]. 20 sentyabr 2023-cü il.
<https://mod.gov.az/az/news/polkovnik-anar-eyvazov-ermenistan-silahli-quvvelerinin-birlesmelerini-silahi-yere-qoymaga-ve-teslim-olmaga-cagiriri-9427.html>
26. Polkovnik Anar Eyvazov: "Lokal xarakterli antiterror tədbirlərinin dayandırılması barədə razılıq əldə olunmuşdur". [electron resurs]. 20 sentyabr 2023-cü il.
<https://mod.gov.az/az/news/polkovnik-anar-eyvazov-lokal-xarakterli-antiterror-tedbirlerinin-dayandirilmesi-barede-raziliq-elde-olunmusdur-49444.html>
27. Достигнута договоренность о полном прекращении боевых действий в Нагорном Карабахе [electron resurs]. 20 сентября 2023 г.
<https://news.am/news/782030.html>
28. Степанакерт и Баку договорились о полном прекращении боевых действий с 13:00. 20 сентября 2023 г. [electron resurs]. <https://news.am/news/782038.html>
29. Рубен Варданян: В результате агрессии Азербайджана против Арцаха уже погибли около 100 человек. [electron resurs]. 20 сентября 2023 г.
<https://news.am/rus/news/782016.html>
Число погибших в Арцахе возросло до 200, более 400 человек ранено.
[electron resurs]. 20 сентября 2023 г.
<https://news.am/rus/news/782170.html>
30. Qarabağ bölgəsindəki mülki obyektlərdə aşkarlanan külli miqdarda silah-sursat müsadirə edilib. [electron resurs]. 29 sentyabr 2023-cü il.
<https://mod.gov.az/az/news/qarabag-bolgesindeki-mulki-obyektlerde-askarlanan-kulli-miqdarda-silah-sursat-musadire-edilib-video-49599.html>
31. Qarabağ bölgəsində aşkar olunan sursatların bir qismi 2021-ci ildə istehsal edilib. [electron resurs]. 29 sentyabr

- 2023-cü il. <https://mod.gov.az/az/news/qarabag-bolgesinde-askar-olunan-sursatlarin-bir-qismi-2021-ci-ilde-istehsal-edilib-49916.html>
32. Qarabağ bölgəsində müsadirə edilmiş döyüş texnikası, silah və sursat – SİYAHİ. [electron resurs]. 2 oktyabr 2023-cü il. <https://mod.gov.az/az/news/qarabag-bolgesinde-musadire-edilmis-doyus-texnikasi-silah-ve-sursat-siyahi-49650.html>
33. Azad olunmuş yeni ərazilər - Adlar və xəritə. [electron resurs]. 23 sentyabr 2023-cü il. <https://teleqraf.com/news/qarabagh/391658.html>

Mehman SULEYMANOV (Azerbaijan),
professor at the Institute of Military Scientific Research
of the University of National Defense, Doctor of Historical
Sciences

SOVEREIGNTY OF AZERBAIJAN AND RESULTS OF ANTI-TERRORIST ACTION

Summary. On September 19-20, 2023, a local anti-terrorist operation was carried out against illegal Armenian armed formations in the areas of temporary deployment of Russian peacekeeping forces in Azerbaijan. During this anti-terrorist operation, carried out by the forces of the Azerbaijan Army, a strong blow was dealt to the Armenian armed forces, who did not want to obey the Azerbaijani authorities, without causing any damage to the civilian population and objects.

After this operation, which lasted only 23 hours, the illegal Armenian armed groups were defeated and declared their readiness to surrender and hand over all their weapons. Thus, the sovereignty of the republic was restored in all territories of Azerbaijan. This article provides a preliminary analysis of the local anti-terrorist operation.

Мехман СУЛЕЙМАНОВ (Азербайджан),
профессор Института Военно-Научного
Исследования Университета Национальной Обороны,
доктор исторических наук

**СУВЕРЕНИТЕТ АЗЕРБАЙДЖАНА И
ПОСЛЕДСТВИЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ
МЕРОПРИЯТИЯ**

Резюме. 19-20 сентября 2023 года была проведена локальная антитеррористическая операция против незаконных армянских вооруженных формирований в районах временного размещения российских миротворческих сил Азербайджана. В ходе этой антитеррористической операции, проведенной силами Азербайджанской Армии, был нанесен сильный удар по армянским вооруженным силам, которые не пожелали подчиняться властям Азербайджана, не причинив при этом никакого ущерба гражданскому населению и объектам. После этой операции, продолжавшейся всего 23 часа, незаконные армянские вооруженные формирования были разгромлены и заявили о своей готовности сдаться и сдать все свое оружие. Таким образом, суверенитет республики был восстановлен на всех территориях Азербайджана. В представленной статье проведен предварительный анализ локальной антитеррористической операции.

Ольга РАДОВА (Молдова),
действительный член-корреспондент
Болгарской Академии наук и искусств, доктор
исторических наук, лектор Стамбульского
Университета, Факультета политических наук,
Кафедры политологии и международных
отношений

РОЛЬ ГАГАУЗСКОЙ АВТОНОМИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МОЛДОВЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Açar sözlər: Gagauziya, muxtariyyət, milli təhlükəsizlik, Avropa integrasiyası, Moldova Respublikası, xarici siyasət, daxili təhdidlər, beynəlxalq münasibətlər.

Keywords: Gagauzia, autonomy, national security, European integration, Republic of Moldova, foreign policy, internal threats, international relations.

Ключевые слова: Гагаузия, автономия, национальная безопасность, евроинтеграция, Республика Молдова, внешняя политика, внутренние угрозы, международные отношения.

Исторические предпосылки Гагаузской автономии

Современные интеграционные процессы в Республике Молдова затрагивают ряд важнейших аспектов, касающиеся этнической истории гагаузского народа, его права на культурное наследие, родной язык, религию и, как результат, влияющие на геополитику стран Балканского полуострова, а также всей Юго-Восточной Европы, Евразийского Экономического Союза (ЕАЭС), Европейского Союза (ЕС).

Проведенные нами, на протяжении около 40 лет, академические, фундаментальные научные исследования

показали, что в общетюркской и мировой науке гагаузоведение представляет собой особую область научных знаний. Какое бы гагаузоведческое направление не брали, будь то историческое, этнологическое, культурологическое, демографическое, фольклор или этногенез, расселения гагаузов, а также их переселения – все эти аспекты являются стратегическими исследованиями, затрагивающие интересы стран Юго-Восточной Европы и других регионов Евразии.

Гагаузы – православный, тюркский народ, в самостоятельный этнос сформировавшийся на территории Юго-Восточной Европы, в том числе в историческом Буджаке или Бессарабии, а также в тех территориях, где их предки расселялись в средневековый и в более ранние периоды (начиная с 3000-2500 лет до нашей эры и древнее), по пути следования с востока (Средней Азии или Туркистана) на запад (в Европу).

Буджаком или Бессарабией назывались южные степи между Прутом и Днестром, с севера ограниченные верхним траяновым валом, и, включавшие в себя Аккерманский и большую часть Бендерского уездов. В настоящее время – это равнина в южной части Республики Молдова и Измаильского района Одесской области Украины. Древнее название края - Буджак – тюркского происхождения и связано с пребыванием там тюркских народов. В переводе с тюркского языка слово “Буджак” означает “Угол”.

Начиная с 1813 года, название Бессарабия было распространено и на часть территории Молдовы, находящуюся по левую сторону реки Прут, выше верхнего траянового вала, все эти территории [1] были объединены и административно вошли под общим названием в Бессарабский уезд, который впоследствии был переименован в Бессарабскую Губернию.

В результате проведённых нами (Радовой О.К.) научных исследований в фондах Османского Архива

Республики Турция (Т.С. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde) выявлена карта, составленная в начале XVII века картографами Османского Государства (Devlet-i âlîyye-i Osmaniye (Büyük Osmanlı Devleti)) [2].

На этой карте видны (см. рис.1) границы Богданского Воеводства (*Boğdan Memleketi*), Воеводства Ефлак (*Eflak Memleketi*), воеводства Ердел (*Memleket Erdel*), Ейялета Буджак (*Bucak Viyaleti*), степей или территории Ози (*Özi Kırı*), земли Богдана (*Boğdan Toprağı*), населенные места – Бендерская крепость (*Bender Kalesi*), крепость Ози (*Özi Kalesi*), Татар Пынары (*Tatar Pınarı*), Аккерман (*Akkirman*), Измаил (*İsmail*) и другие населённые пункты. Степи или территории Ёзи кыры (*Özi kırı*) ныне называются Очаковская земля, которая находится на территории современной Украины.

В XVIII-XIX вв. часть гагаузов Балканского полуострова, будучи уже сформированными в самостоятельный этнос, переселились в Буджак и поселились среди местных гагаузов и молдаван [3].

В современный период гагаузское население компактно проживает на своей этнической территории, в Буджаке.

Кроме суверенных Республик, ранее входивших в состав СССР, гагаузы живут в Болгарии, Румынии, Греции, Македонии, небольшое число гагаузов проживает в Турции и в других странах.

продолжается отток гагаузского населения из этого региона в страны ближнего и дальнего зарубежья [6].

Гагаузы и их предки ещё с древнейших времён проживают в Юго-Восточной Европе, на исторических территориях – Буджак, Добруджа, Македония, Фракия, а также в средней Волге, в степях Ёзи (Özi kırsı), где и в настоящее время они расселены; хотя большая часть гагаузов уже ассимилировалась, так как их этническая принадлежность, в разные исторические периоды, в официальных документах фиксировалась под разными этнонимами.

Современные гагаузы – это потомки древних тюрок-гёкогузов (*Gökoguz Türkleri*) [7], являются автохтонным населением Юго-Восточной Европы и проживают на этой территории, начиная более трёх - двух с половиной тысяч лет до нашей эры (3000-2500 лет до н.э.) [8]. Гёкогузы/огузы являются основным компонентом в этногенезе современных гагаузов. Другая часть предков гагаузов заселились в Юго-Восточной Европе (на Балканском полуострове, в Буджаке и других исторических территориях) в раннее средневековье, задолго до появления на этих территориях тюрок-сельджуков и тюрок-осман. Проживая в пределах Римской и Византийской Империи, затем большого Османского Государства, гагаузы и их предки не были разделены какими-либо государственными границами, что способствовало их свободному передвижению на Балканах, а также по всей территории Юго-Восточной Европы и формированию, впоследствии, гагаузского этноса.

В результате упадка и полного распада большого Османского Государства, образовались самостоятельные, новые государства – Греция, Болгария, Македония, Румыния, Турция [9], между которыми установились государственные границы.

Следует отметить, что в момент окончательного падения большого Османского Государства, на

территориях, ранее входящие в его состав, образовались 53 новых государств.

Этноисторические и демографические процессы среди гагаузского населения, их расселение и переселения, впервые исследованы автором данной статьи (член-корр., док. истор. наук О. К. Радовой) и изложены в её научных трудах - в монографии «Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII – первая четверть XIX вв.)», в диссертационном исследовании «Этнодемографическое развитие гагаузов Бессарабии в конце XVIII-XIX веках» [10]. В указанной монографии, автор приводит архивные источники из фондов Национального Архива Республики Молдова (НА РМ), свидетельствующие, что гагаузы в XVI веке уже были расселены на исторической территории Буджак, эти данные позднее подтвердились и архивными документами, хранящимися в фондах Османского Архива Республики Турция [11].

Автором данной статьи проведены фундаментальные научные исследования в области истории и этнологии гагаузов, их этногенеза, демографических процессов – численности населения, рождаемости, смертности, естественного прироста, а также расселении и переселении, языка, религии, культурного наследия. Составлены две оригинальные карты «Расселение гагаузов в Буджаке в конце XVIII – начале XIX вв.» и «Расселение гагаузов в Буджаке в конце XIX – начале XX вв.».

В результате проведённых нами научных исследований в области культурологи выявлены общие элементы в духовной и материальной культуре гагаузов с другими тюркскими народами - азербайджанцами, билирами, турками, юрюками, читаками, татарами, кыпчаками, тюрками-булгарами, болгарями (ныне считающими себя славянами, древние предки современных гагаузов и болгар общие, они тюркского происхождения),

сохранившиеся в их языке, обычаях и обрядах, фольклоре, национальной одежде и пище, в народных танцах и песнях, предметах быта, пословицах и поговорках, сказках и эпических сказаниях, музыкальных инструментах.

В результате окончательного падения Османского Государства, гагаузы волей-неволей оказываются пределах границ вновь образованных государств. В каждом из них через систему образования, а также при посредстве священнослужителей интенсивнее всего развивается культура мажоритарной нации. Таким образом, гагаузская культура, как культура национального меньшинства (по отношению к одному из вышеперечисленных государств), претерпевает сильные изменения, варьирующиеся в зависимости от страны проживания ее носителей.

В XIX столетии, с образованием новых государств, на гагаузов оказали влияние греки, болгары, румыны, составляющие этническое большинство в своих национальных государствах. Влияние это не всегда было следствием естественных процессов. В каждом из новых балканских государств проводились и специальные культурно-языковые и социально-экономические мероприятия, направленные на изменение этнического сознания национальных меньшинств, в том числе и гагаузов.

В результате такой национальной политики у части гагаузов сформировалось двойственное этническое сознание: гагаузы-греки, гагаузы-болгары, гагаузы-турки, гагаузы-румыны. Вследствие чего, значительная часть гагаузов полностью ассимилировалась и только их меньшая часть, в основном старшее поколение, сохранило свою родовую и генетическую память о своей принадлежности к гагаузскому этносу. К примеру, имеются гагаузские семьи, в которых родные братья были записаны под разными национальностями только из-за того, что они волей судьбы остались проживать в пределах разных государств, когда-то

разделивших их своими границами. Однако, где бы ни проживали гагаузы, свой генетический код старались всеми средствами передать потомкам.

После падения Османского Государства, гагаузы, оказавшиеся в пределах границ Греции, обучались греческому письму и языку, а на территории Болгарии – стали обучаться болгарскому письму и языку. В тот период, для сохранения своего этнокультурного единства, гагаузы, в своём большинстве, стремились изучать греческий язык – это у них продолжалось традиционно, (со времён Византийской Империи; также исследования показали, что гагаузы в тот период придерживались канонам Греческой церкви), точно также, как в современный период они (традиционно) стремятся изучать русский язык (после развала СССР), но, одновременно, изучая свой родной – гагаузский язык. В данном случае отчетливо видны параллельные процессы, происходившие в конце XVIII-XIX вв. и продолжающиеся в современный период.

2 августа 1940 года на седьмой сессии Верховного Совета СССР был единогласно принят Закон “Об образовании союзной Молдавской ССР и о принятии её в состав СССР”. В том же законе нашли своё разрешение политические, социальные, экономические, культурные и демографические проблемы. Одновременно с созданием МССР было проведено территориальное размежевание между Молдовой и Украиной. В результате чего “в состав Молдавской ССР вошли город Кишинев и шесть уездов Бессарабии: Бельцкий, Бендерский, Кишиневский, Кагульский, Оргеевский и Сорокский, город Тирасполь и шесть районов из состава Молдавской АССР: Григориопольский, Дубоссарский, Каменский, Рыбницкий, Слободзейский и Тираспольский”. Столицей республики стал город Кишинев. За пределы Молдавии к УССР отошли бывшие Аккерманский и Измаильский уезды Бессарабии, а также южная Буковина [12].

Административно-территориальное размежевание 1940 года привело к тому, что часть гагаузского населения, проживающего в исторической территории Бессарабия или Буджак, оказалась во вновь образованной МССР, а другая часть в составе Украинской ССР. Поскольку обе республики вошли в состав СССР, то обстоятельство, как была прочерчена граница, в ту пору являвшейся только административной (в данный период она является государственной границей между Молдовой и Украиной), существенного значения для гагаузов не имела. Обучение гагаузских детей в школах в обеих республиках велось на русском языке (в тот период, все гагаузы, дома общались между собой только на своём родном гагаузском языке). Это способствовало сохранению этнокультурного единства гагаузов. Однако, со временем, проживание гагаузского этноса в составе двух суверенных государств, в настоящее время – это Молдова и Украина, может привести к возникновению в нем этнокультурных различий, в том числе в этническом сознании, этнической психологии, менталитете гагаузов.

Культурное влияние различных народов, с одной стороны, обогащает духовный мир любого этноса, но, с другой стороны, как результат такого влияния, не столь ощутимый в начальной стадии, со временем, способен повлиять на этническое сознание народа. Такое явление прослеживается в современный период среди гагаузов. В Украине школьное обучение в гагаузских селах переведено на украинский язык, а в Молдове внедряется всеобщее на молдавском (и/или румынском) языке. В первом случае дети усваивают грамоту на базе кириллицы, а во втором на основе латинской графики, но продолжение обучения на русском и гагаузском языках оставляет гагаузам Молдовы шанс на сохранение этнокультурного единства с гагаузами, проживающими в пределах Украины, России, Болгарии и других стран.

В современный период, как и в прошлые столетия, научный интерес вокруг гагаузского этноса всё более усиливается, так как все аспекты исследований в области гагаузоведения затрагивают геополитические интересы многих стран Юго-Восточной Европы.

Гагаузская автономия, как формула мирного разрешения конфликта

После распада Союза ССР, во всех республиках, ранее входивших в его состав, обострились межэтнические и этногосударственные отношения.

Резкому обострению политической ситуации в Молдове, в том числе и в местах компактного проживания гагаузов, способствовало принятие Верховным Советом МССР законов «О статусе государственного языка Молдавской ССР» и «О функционировании языков на территории Молдавской ССР» (1 сентября 1989 года). При претворении вышеуказанных законов в жизнь, отдельные их положения обоснованно были восприняты национальными меньшинствами как дискриминационные и вызвали общественный протест. На этой волне перед гагаузами с новой силой встал вопрос об автономии. Далее события разворачиваются с молниеносной быстротой. В Молдове языковой фактор привел к политической конфронтации, который вылился в политический кризис, известный походом молдавских и румынских волонтеров на гагаузов в октябре 1990 года.

Гагаузия (Гагауз Ери) – это автономное территориальное образование с особым правовым статусом управления, являющаяся составной частью Республики Молдова, и образована благодаря настойчивому требованию гагаузского народа на самоопределение.

До принятия Закона Республики Молдова «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» [13] в

декабре 1994 года, 12 ноября 1989 года в Комрате собрался Чрезвычайный Съезд полномочных представителей гагаузского народа. Делегаты Съезда объявили об образовании Гагаузской Автономной Советской Социалистической Республики (ГАССР) в составе МССР, однако на следующий день Президиум Верховного Совета МССР отменил решения Чрезвычайного съезда гагаузов, объявив их антиконституционными.

В ответ, на принятое Президиумом Верховного Совета МССР Постановления, об отмене решений Чрезвычайного Съезда представителей гагаузского народа от 12 ноября 1989 года, лидеры народного движения «Гагауз халкы», 3 декабря 1989 года созвали второе заседание Чрезвычайного Съезда полноправных представителей гагаузского народа, где делегаты Съезда выразили своё возражение, принятому Постановлению Президиумом Верховного Совета МССР, а также избрали персональный состав членов Временного Комитета, для утверждения Гагаузской Автономии.

В 1989 году делегаты от движения «Гагауз Халкы» передали обращение с 7 тыс. подписями гагаузов в Верховный Совет СССР и ЦК КПСС [19], с требованиями создания ГАССР.

Лидеры народного движения «Гагауз халкы» 19 августа 1990 года провели в Комрате I Съезд гагаузских депутатов всех уровней. Съезд 19 августа 1990 года:

- объявил о полной свободе и независимости гагаузского народа от государственной власти и управления Республики Молдова; о решительном намерении гагаузов приступить к строительству собственного правового государственного образования в форме самостоятельной республики;

- образовал Центральную избирательную комиссию по выборам депутатов в Верховный Совет Гагаузской Республики на 28 октября 1990 года.

20 августа 1990 года Президиумом Верховного Совета Республики Молдова были аннулированы решения Съезда.

Однако, фактически на протяжении пяти лет [20], до принятия в декабре 1994 года Закона Республики Молдова «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)», на юге Республики Молдова действовала Гагаузская Республика, которая имела свой гимн, флаг и герб [21].

В 1992 году, специально, с целью консультации по вопросам Гагаузской Республики, затем и Автономии, группа депутатов Республики Молдова, а также делегация из Гагаузии, вместе с учёными Академии Наук Молдовы выехала в Страсбург. Для консультации гагаузы делегировались также в Российскую Федерацию и в Турцию.

Этническая территория компактного проживания гагаузов - Гагауз Ери - официально была признана Парламентом Республики Молдова 23 декабря 1994 года Законом №344-XIII «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» и определена форма самоопределения гагаузов - территориальное автономное образование с особым правовым статусом, являющаяся составной частью Республики Молдова (Monitorul oficial al R. Moldova, ianuarie, 1995) [22].

В Статье 1.4 Закона Республики Молдова «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» говорится, что «в случае изменения статуса Республики Молдова как независимого государства, народ Гагаузии имеет право на внешнее самоопределение».

В заключении

Следует отметить, что на постсоветском пространстве – это, пожалуй, единственный случай, когда конфликт Региона с Центром удалось урегулировать мирным путем. Мудрость принятых решений, привели к

мирному урегулированию конфликта на юге Молдавии в начале 90-х годов XX столетия.

В современный период Гагаузская Автономия (АТО Гагаузия) служит гарантом национальной безопасности и сохранения суверенитета Республики Молдова. Гагаузская Автономия является примером мирного урегулирования назревших политических вопросов, а уровень поликультурного общения может послужить примером для всей Республики Молдова и других стран.

Соблюдение всеми сторонам Конституционных Законов Республики Молдова и международно-правовых норм, касательно АТО Гагаузии (Гагауз Ери), явится гарантом национальной безопасности, как для Республики Молдова, в том числе и АТО Гагаузии (Гагауз Ери), так и для соседних стран и народов, проживающих на территории Юго-Восточной Европы.

Исходя из вышеперечисленных сложностей на пути евроинтеграции Республики Молдова и геополитических аспектов на территории всей Юго-Восточной Европы, самым приемлемым для Республики Молдова является сохранение её суверенитета, нейтралитета и целостности. Это способствует урегулированию внутренних противоречий в Республике Молдова, а также расширению культурных и экономических связей со странами ближнего и дальнего зарубежья. Таким образом, Республика Молдова, одновременно, явится мостом на пути сближения Евразийского Экономического Союза, Европейского Союза, а также других стран Азии и Европы.

Библиография:

1. Буджака и Молдовы по левую реки Прута находящуюся.
2. Научные исследования в Османском Архиве Республики Турция показали, что в официальных документах везде зафиксировано “Османское Государство” (Devlet-i âliyye-i Osmaniye) и переводится “Большое Османское

- государство” (Büyük Osmanlı Devleti), но нигде не зафиксирован термин «империя», относительно Османского Государства. Поэтому в научной терминологии правильно называть большое Османское Государство, а не Османская Империя.
3. Dr. Radova-Karanastas, Olga. Osmanlı-Rusya-Moldavya Davranışları çerçevesi içerisinde Güney-Doğu Avrupa Gagauzların etnik tarihi // TURAN. Stratejik Araştırmalar Merkezi. Yıl: 2012 - Yaz, CİLT: 4. Sayı: 15, Basım tarihi: Eylül 2012, s. 142-149; http://www.turansam.org/TURAN-SAM_15.pdf; Радова-Каранастас О. К. Болгары и гагаузы Юго-Восточной Европы: общие этноисторические реалии и современность // Межкультурная коммуникация: современная теория и практика. Материалы VII Конвента РАМИ. 28-29 сентября 2012 г. МГИМО. – Москва: Аскет-Пресс; изд-во «МГИМО - Университет», 2013, с. 210-231; - www.mgimo.ru/files2/y05_2013/238120/rami2_intercult.pdf
  4. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi, фонд: BOA, HRT.h, 37.
  5. Там же.
  6. Словосочетание «ближнее зарубежье» по смыслу включает страны, ранее входившие в состав Союза ССР, а словосочетание «дальнее зарубежье» подразумевает все остальные страны, не входившие в состав СССР.
  7. Гёкогуз тюрклері (Gökoguz Türkleri) – небесные тюрки-огузы.
  8. Gagauziya (Gagauz Yeri). Akademik, Dr. Olga Radova (Karanastas). Güneydoğu Avrupa'da Hun öncesi Türkler. Balkanlar'da, Anadolu'da ve Güneydoğu Avrupa'da Hun öncesi Türkler ve bugünkü Gagauzlar. - <https://www.iyigunler.net/haber/guneydogu-avrupa-da-hun-onesi-turkler-351347.html> (дата обращения 14.03.2025 г.).
  9. Здесь речь идет о таких исторических территориях как: Македония, Фракия, Добруджа, Буджак, где в момент

распада большого Османского Государства проживали гагаузы. До образования большого Османского Государства предки гагаузов, да и сами гагаузы, проживали в составе Римской и Византийской Империи. Впоследствии эти территории оказались в составе границ современных государств - Греции, Болгарии, Македонии, Румынии; в определенный исторический период гагаузы проживали в составе Государства Российского и большого Османского Государства, а затем (после победы Государства Российского над большим Османским Государством) часть их (гагаузов) осталась также в пределах территорий современных государств Молдовы, Украины, Турции.

10. Каранастас-Радова, О. К. Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII – первая четверть XIX вв.). - Кишинев-Комрат, 2001, 133 с.; Радова О. К. Автореферат диссертации «Этнодемографическое развитие гагаузов Бессарабии в конце XVIII-XIX вв.» на соискание учёной степени кандидата исторических наук // Москва, 2002. - 34 с.
11. Радова-Каранастас О. К. Путь к себе: Аспекты истории, культуры, демографии, этнографии, этногенеза гагаузов. Сборник научных статей О. К. Радовой-Каранастас. Второе доп. издание. - Кишинев, 2009, с. 234-243.
12. Царанов В. И. (в соавторстве). История Молдавской ССР. – Кишинев: Штиинца, 1984, с. 353; Табак И. В. Население Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1990, с. 73.
13. АТО Гагаузия (Гагауз Ери) - это территориальное автономное образование, с особым правовым статусом как форма самоопределения гагаузов, являющееся составной частью Республики Молдова.
14. Город Комрат ныне является столицей Автономного территориального образования, с особым правовым статусом управления, Гагаузии (Гагауз Ери).

15. См. источники: О создании Гагаузской Автономной Советской Социалистической Республики в составе Молдавской ССР. - Комрат, 1989. - 56 с.; Документы, принятые на первом и втором заседании Чрезвычайного Съезда полномочных представителей гагаузского народа. 12 ноября 1989 года. – Комрат, 1989. - 21 с.
16. Фото взято из источника: <http://wikimapia.-org/16955809/ru/Дом-культуры#/photo/1293875> (дата обращения 18.03.2025 года).
17. Фото взято из личного архива Фёдора Терзи. - <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3223621007712497&set=t.100001938871889&type=3> (дата обращения 18.03.2025).
18. Фото взято из архива Дмитрия Попазогло. - <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10157064443444658&set=t.100001938871889&type=3> (дата обращения 18.03.2025).
19. Радова-Каранастас О. К. (в соавторстве). История переселения немецких колонистов в Бессарабию и основания села Новая Денневица (Светлый). - Кишинев, 2008. - 145 с.
20. До середины 1995 года, пока не были переданы все дела новому руководству
21. Радова-Каранастас, О. К. Путь к себе: аспекты истории, культуры, демографии, этнографии, этногенеза гагаузов. Второе доп. издание. - Кишинев, 2009, с.175-181
22. См.: Закон Республики Молдова «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» и Постановление «О введении в действие Закона «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» №344-XIII от 23 декабря 1994 г.; См. источники: Monitorul oficial al R.Moldova, ianuarie, 1995; Ведомости Народного Собрания Гагаузии. Выпуск I, Комрат, 1995, стр.3-8;

- Сборник законодательных актов Гагаузии (Гагауз Ери). Комрат, 1997, стр. 3-10; Каранастас-Радова О. К. Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII – первая четверть XIX вв.). - Кишинев-Комрат, 2001, с. 113-114
23. Уложение Гагауз Ери принято 14 мая 1998 года. Комрат, 1998, с. 66-67. 24. Ведомости Народного Собрания. Выпуск II. - Комрат, 1995, с. 5
25. Ведомости Народного Собрания. Выпуск II. - Комрат, 1995, с. 4
26. Радова-Каранастас О. К. Гимны, народы и страны // Независимая Молдова, 2008, 11 декабря, №183 (564), с. 2
27. Правящее большинство унизило Гагаузскую автономию // Независимая Молдова, 2011, 31 марта, №43, с. 2
28. Глава Гагаузской автономии считает, что Михай Гимпу должен быть изолирован от общества // Независимая Молдова, 2011, 31 марта, №43, с. 2
29. Депутат от ЛДПР предлагает ограничить депутатам партии Гимпу въезд в Гагаузию // Независимая Молдова, 2011, 31 марта, №43, с. 2
30. Фракция ПКРМ будет жестко отстаивать интересы Гагаузии при рассмотрении бюджета // Независимая Молдова, 2011, 30 марта, №42, с. 3; Националистические заявления Гимпу могут фундаментально затронуть спокойствие Молдовы // Независимая Молдова, 2011, 31 марта, №43, с. 3
31. Gagauziya Halk Topluşunun Danışması (Обращение Народного Собрания Гагаузии, принято 30 марта 2011 г.) // Ana sözü, 2011, 6 апреля, №4 (551)
32. Националистические заявления Гимпу могут фундаментально затронуть спокойствие Молдовы // Независимая Молдова, 2011, 31 марта, №43, с. 3
33. Радова-Каранастас О. К. Историко-культурологические и религиозные аспекты гагаузов Юго-Восточной

- Европы в контексте интеграционных процессов в Республике Молдова. - Гагаузия/Комрат, 2016
34. См.: Закон об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери), Ст. 3 – (1) Официальными языками Гагаузии являются молдавский, гагаузский и русский языки. Наряду с официальными языками на территории Гагаузии гарантируется функционирование и других языков // Ведомости Народного Собрания Гагаузии. Выпуск I. - Комрат, 1995, с. 3
35. См. источник: <https://www.youtube.com/watch?v=VRmqxs2KLIg> (дата обращения 17.03.2025)
36. Каранастас-Радова О. К. Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII-первая четверть XIX вв.). - Кишинёв-Комрат, 2001, с. 116
37. См. источник: <https://guogagauzii.md/press-tsentr/novosti/-item/3715-prepodavateli-detskikh-sadov-mogut-ostatsya-bez-raboty-ministerstvo-obrazovaniya-ne-vklyuchilo-v-shtatnoe-raspisanie-dolzhnost-prepodavatel-gagauzskogo-yazyka> (дата обращения 17.03.2025)
38. См. источник: <https://www.facebook.com/watch/?v=-520326604444660> (дата обращения 16.03. 2025); <https://www.youtube.com/watch?v=VRmqxs2KLIg> (дата обращения 17.03.2025); <https://www.youtube.com/watch?v=VRmqxs2KLIg> (дата обращения 14.03.2025)
39. См. источник: <https://www.coe.int/ru/web/european-charter-regional-or-minority-languages/o-hartii> (дата обращения 17.03.2025 года)
40. См. источник: <https://www.coe.int/ru/web/european-charter-regional-or-minority-languages/o-hartii> (дата обращения 17.03.2025 года). См. также Пояснительный доклад к Европейской Хартии региональных языков или языковых меньшинств/ см. источник <https://base.-garant.ru/4089634/> (Дата обращения 17.03.2025 года)

41. См. источник: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=148> (дата обращения 17.03.2025 года)

Olqa RADOVA (Moldova),

Bolqarıstan Elmlər və İncəsənət Akademiyasının müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, İstanbul Universitetinin Siyasi elmlər fakültəsinin “Politologiya və beynəlxalq münasibətlər” kafedrasının müəllimi.

AVROPA INTEQRASIYASI PROSESLƏRİ KONTEKSTİNDƏ GAGAUZ MUXTARIYYƏTİNİN MOLDOVANIN MILLİ TƏHLÜKƏSİZLİKDƏKİ ROLU

Xülasə. Məqalə, Moldova Respublikasının milli təhlükəsizliyində Gagauz Muxtar Respublikasının rolunun təhlilinə həsr olunub, xüsusən Avropa integrasiyası prosesləri kontekstində. Araşdırma, muxtariyyətin tarixi, siyasi və sosial aspektlərini, eləcə də ölkənin daxili və xarici təhlükəsizliyinə təsirini əhatə edir. Müəllif, Gagauziyanın üzləşdiyi əsas çağırışları və onun Moldova'nın Avropa integrasiyası istiqamətindəki məqsədləri kontekstindəki rolunu araşdırır. Muxtar respublika ilə mərkəzi hakimiyyət arasında əlaqə mexanizmləri və beynəlxalq siyasətin regionda stabilliyə təsiri qiymətləndirilir.

Olga RADOVA (Moldova),

Corresponding member of the Bulgarian Academy of Sciences and Arts, doctor of historical sciences, lecturer at Istanbul University, Faculty of Political Science, Department of Political science and international relations.

**THE ROLE OF GAGAUZ AUTONOMY IN
MOLDOVA'S NATIONAL SECURITY IN THE
CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION
PROCESSES**

Summary. This article analyzes the role of the Gagauz autonomy in the context of Moldova's national security, particularly in light of the country's European integration processes. The study covers historical, political, and social aspects of the autonomy, as well as its impact on the country's internal and external security. The author examines the key challenges faced by Gagauzia and its role within Moldova's European integration aspirations. Mechanisms of interaction between the autonomy and the central government, as well as the impact of international politics on the stability of the region, are also evaluated.

Nəsrin SÜLEYMANLI (Azərbaycan),
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, AR Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyasının “Beynəlxalq münasibətlər və xarici
siyasət” kafedrasının dosenti

AZƏRBAYCANIN ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜNÜN BƏRPASI PROSESİ: SİYASİ-HÜQUQİ VƏ BEYNƏLXALQ KONTEKST

Açar sözlər: Azərbaycan, Ermənistan, Dağlıq Qarabağ,
ATƏT-in Minsk qrupu, BMT TŞ, Vətən müharibəsi

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh,
OSCE Minsk Group, UN Security Council, Patriotic War.

Ключевые слова: Азербайджан, Армения, Нагорный
Карабах, Минская группа ОБСЕ, Совет Безопасности ООН,
Отечественная война.

1994-cü ilin may ayında Ermənistan və Azərbaycan qoşunlarının təmas xəttində atəşkəsin elan edilməsi dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla nizamlanması üçün bir fürsət yaratdı. Lakin Ermənistan rəhbərliyinin millətçi-təcavüzkar siyasətdən əl çəkməməsi nəticəsində bu istiqamətdə hər hansı bir irəliləyişə nail olmaq mümkün olmadı. Yüksək səviyyədə keçirilən görüşlər, Minsk Qrupu həmsədrlərinin vasitəçiliyi ilə aparılan müzakirələr münaqişənin həllində dəyişikliyə yol açmadı. Ermənistan tərəfi Azərbaycanın işğal altındakı rayonlarını geri qaytarmaqdan imtina etdi. Əksinə, işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində qondarma dağlıq Qarabağ respublikası yaradıldığı elan edildi və keçmiş muxtar vilayətdən kənarda işğal edilmiş 7 rayon da qondarma qurumun tərkibinə daxil edildi. Erməni millətçi dairələri keçmiş dağlıq Qarabağ vilayətindən kənarda yerləşmiş Azərbaycan yaşayış məntəqələrinin hamısının adlarını dəyişdilər və bu rayonların ərazisində güclü və eşelonlaşdırılmış (bir neçə xətdə) müdafiə sistemi yaratmağa başladılar. Dağlıq Qarabağdakı qondarma qurumun rəsmiləri hətta onu da bildirdilər ki, bu vilayətdən

kənarda işğal olunmuş rayonların geri qay-tarılması qondarma dağlıq Qarabağ respublikasının konstitusiyasının pozulması deməkdir. Erməni millətçiləri tələb edirdilər ki, Azərbaycan işğal edilmiş rayonlar da daxil olmaqla qondarma dağlıq Qarabağ respublikasının sərhədlərini tanımalı və bu sərhədlərinin rəsmiləşdirilməsinə razı olmalıdır [1, s.198].

2018-ci ilin yazında baş verən məxməri inqilabdan sonra Ermənistanda hakimiyyət dəyişikliyinə meydana gəlməsi və Nikol Paşinyanın respublikanın baş naziri seçilməsi dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında aparılan nizamlanma işlərinə yeni bir nəfəs gətirəcəyinə ümid yaratdı. Lakin bu ümidlər də əbəs oldu. 2018-ci il may ayının 8-də baş nazir seçilən N.Paşinyan səhəri gün, yəni mayın 9-da Xankəndinə səfər etdi, Şuşa şəhərinin işğalının ildönümü mərasimlərində iştirak etdi. Buradakı çıxışları zamanı N. Paşinyan mövcud işğalın möhkəmləndirilməsi üçün bəyan etdi ki, münaqişənin həlli ilə bağlı aparılan danışıqların formatı dəyişdirilməli və dağlıq Qarabağdakı qondarma qurumun nümayəndəsi aparılan müzakirələrin tərəfi olmalıdır [2].

Sonrakı bir neçə ay ərzində də N. Paşinyan dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə istiqmətlənməyən bəyanatlar verməkdə davam etdi. O öz tərəfindən münaqişənin həllinin yeganə yolunu dağlıq Qarabağın qondarma qurumunun rəhbərliyi ilə Azərbaycan rəhbərliyinin müzakirə masası arxasında oturmasında görürdü. N. Paşinyan onu da bildirirdi ki, Ermənistan tərəfi Ermənistanın, Azərbaycanın və dağlıq Qarabağdakı qondarma qurumun maraqlarına cavab verən güzəştə getməyə də hazırdır. Bu güzəşti isə o, qondarma dağlıq Qarabağ respub-likasının tanınmasında və Azərbaycan ərazilərinin işğalının qanuniləşdirilməsində görürdü. N. Paşinyan onu da bəyan edirdi ki, münaqişənin erməni maraqları çərçivədə həlli baş tutmasa onda münaqişənin hərbi həllinə də hazırdırlar. Həmin günlərdə ordu və qondarma qurumun rəhbərliyi ilə məsləhətləşmələr aparmış N. Paşinyan hətta Azərbaycan tərəfinə müəyyən hədələr göndərməkdən də

çəkinmədi. Onun sözlərinə görə, Ermənistan ordusu və qondarma qurumun “müdafiə ordusu” vəziyyəti çox ciddi nəzarət altında saxlayırdılar. Ermənistanın baş naziri münəvişinin hərbi yolla həllinə hazır olduğunu bəyan edəndən sonra əlavə edirdi ki, həm Ermənistan daxilindəkilər və həm də xaricindəkilər bu bəyanatdan ciddi nəticə çıxarmalıdılar [3].

2018-ci ildə Müstəqil Dövlət Birliyinə daxil olan dövlətlərin rəhbərlərinin Düşənbə şəhərində keçirilən görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevlə Ermənistanın baş naziri N. Paşinyan arasında qeyri-rəsmi görüş oldu. Ermənistan mediasının verdiyi məlumata görə, bu görüş zamanı təmas xəttində gərginliyin azaldılması, iki dövlətin müdafiə nazirlikləri arasında bir başa əlaqənin təsis edilməsi məsələsi ətrafında fikir mübadiləsi oldu [4].

Əslində isə sonradan məlum oldu ki, N. Paşinyan bu görüş və söhbət zamanı İlham Əliyevdən ona vaxt verilməsini, keçmiş hakimiyyətin geri qayıtmasına şərait yaranmaması üçün təmas xəttində atəşkəsin qorunmasını, erməni xalqının sülhə hazırlanması üçün zamana ehtiyac olduğunu xahiş etmişdi [5]. Yəni Ermənistanın yeni rəhbəri respublika daxilində vəziyyətin stabilləşdirilməsi və sonra da dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla nizamlanmasında irəliləyişə nail olmaq üçün ona vaxt verilməsini xahiş etdi.

Azərbaycan rəhbərliyi yaxın gələcəkdə danışıqlar prosesinin daha konstruktiv məzmun ala biləcəyinə ümid edərək gərginliyin aradan qaldırılmasına müsbət yanaşdı. Erməni ekspertlərinin də qeyd etdiyi kimi, təmas xəttində sabitliyin qorunması və gücləndirilməsi meyləi özünü göstərməyə başladı. Bakı və İrəvan arasında birbaşa rabitə xətti təsis edildi, xalq diplomatiyasının canlandırılmasının marağı artdı. Bunun nəticəsi kimi, uzun illərdən sonra Azərbaycan və Ermənistan jurnalistləri qarşılıqlı səfərlər etdilər. Lakin çox tezliklə qarşılıqlı münasibətlərdə özünü göstərən müsbət meyllərə son qoyuldu. 2018-ci il dekabr ayında keçirilən parlament seçkilərində N. Paşinyan qələbə qazanaraq Ermənistan daxilində öz möv-

qelərini xeyli möhkəmləndirdi. Erməni ekspertləri qeyd edirdilər ki, Ermənistan baş naziri məhz həmin qələbədən sonra respublikanın Xarici işlər nazirliyinə danışıqlar prosesinin məzmununun dəyişdirilməsi haqqında tapşırıq verdi. Bu isə tərəflər arasında mövcud olan danışıqlar prosesini xeyli çətinləşdirdi. Məlumdur ki, əvvəlki danışıqlar və müzakirələr Madrid prinsipləri üzərində aparılırdı. Vasitəçilər tərəfindən də qəbul edilmiş həmin prinsiplər Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərinin mərhələləri şəkildə geri qaytarılmasını nəzərdə tuturdu. 2018-ci ilin dekabr seçkilərindən sonra Ermənistan tərəfi açıq şəkildə bəyan etdi ki, dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması ilə bağlı əvvəlki razılaşmalar üzərində müzakirələrin davam etdirilməsinə razı deyildir. Başqa sözlə, N. Paşinyan əvvəlki erməni iqtidarlara dövründə müzakirə obyektinə olan məsələlərdən üz döndərməyi qərara aldı. Elə yenə erməni ekspertlərinin fikrincə, N. Paşinyan əvvəlki erməni iqtidara nisbətən daha güclü siyasi mövqeyə malik idi. O da buna arxalanaraq daha ciddi nəticələr əldə edə biləcəyinə inanırdı. Ona görə də onun tərəfindən danışıqlar prosesinə bir anlaşılmazlıq gətirildi. N. Paşinyanın rəhbərlik etdiyi yeni Ermənistan hakimiyyəti dağlıq Qarabağ ətrafında işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərini də başqa bir statusda qəbul etdirməyi qarşılarına məqsəd qoydu. İddia olunurdu ki, bu ərazilər “təhlükəsizlik zolağıdır” [6].

Yeni Ermənistanın baş naziri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində BMT Təhlükəsizlik Şurasının, BMT Baş As-sambleyasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, Qoşulmama Hərəkatının, Avropa Parlamentinin qərarlarına uyğun həll edilməsi ilə bağlı hər hansı bir addım atmadı. Əksinə, dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması ilə bağlı vasitəçilər tərəfindən irəli sürülən və müzakirə masası üzərinə olan təkliflər Ermənistanın yeni rəhbərliyi tərəfindən birmənalı şəkildə rədd edildi. Ermənistandan olan bəzi ekspertlər öz qiymətləndirmələrində belə bir mövqeni heç də doğru saymırdılar. Ermənistanın yeni

rəhbərliyi isə belə bir mövqe ortaya qoydu ki, Qarabağın erməni əhalisinin təhlükəsizliyini Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərinin müstəqilliyinin tanınması ilə təmin etmək olar. İddia olunurdu ki, qondarma qurumun müstəqilliyi tanımadan “təhlükəsizlik zolağına” aid olan ərazilərin geri qaytarılmasından söhbət gedə bilməz. Ermənistanın yeni hakimiyyətinin təmsilçiləri vasitəçilərlə aparılan müzakirələr zamanı əvvəllər əldə edilmiş bütün razılaşmalardan üz döndərdiklərini nümayiş etdirməklə işğalın qanuniləşdirilməsinə yönəlmiş yeni tələbləri ortaya atdılar. Ermənistanın yeni rəhbərliyinin bu təcavüzkar mövqeyi heç bu respublikanı himayə edən vasitəçilər tərəfindən də birmənalı qəbul edilmədi. Onlar açıq şəkildə bəyan etdilər ki, əgər Ermənistan bu yeni tələblərindən əl çəkməsə və güzəşt yolundan üz döndərsə, onda tərəflər arasında müharibə yenidən başlaya bilər.

Erməni diplomatlarmının fikrincə, N. Paşinyan özünün yeni istəklərinə çox əmin idi və inanmırdı ki, vasitəçilər Azərbaycanın müharibəyə başlamasına imkan versinlər. Eyni zamanda Ermənistan rəhbərliyi vaxtaşırı Azərbaycan tərəfinə öz təhdidlərini də göndərməkdən çəkinmirdi. Ermənistan rəhbərliyi bəyan edirdi ki, biz müharibə istəməsək də bizim təhdid edilməyimizə yol vermərik və biz müharibəyə hazırıq [7].

2019-cu il mart ayının 29-da Vyanada Minsk qrupu həmsədrələrinin iştirakı ilə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə Ermənistan baş naziri N. Paşinyan arasında ilk rəsmi görüş təşkil edildi. Ümid edilirdi ki, bu görüş zamanı aparılan müzakirələrdə Ermənistan baş nazirini son zamanlar irəli sürdüyü əsassız tələblərdən geri döndərmək və danışıqlar prosesinin dalandan çıxarılmasını təmin etmək mümkün olacaqdır. Lakin hər hansı bir beynəlxalq qınaqla rastlaşmayacağına əmin olan N. Paşinyan yenə də danışıqlar formatının dəyişdirilməsi və Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərində yaradılmış qondarma qurumun təmsilçilərinin danışıqlar prosesinə cəlb edilməsi üzərində dayandı. Onun sözlərinə görə, Ermənistanın əvvəlki rəhbərləri dağlıq

Qarabağdan olduqları üçün qondarma qurumun maraqlarını da təmsil edə bilirdilər. N. Paşinyan bəyan edirdi ki, o, Ermənistanda doğulduğu üçün dağlıq Qarabağdakı qondarma qurumu təmsil etmir və onların yerinə də qərar qəbul etmək istəmir. Azərbaycan rəhbərliyi isə bu mövqeni birmənalı şəkildə qəbul etmədi [8]. Çünki belə bir təklifin ortaya atılması bir tərəfdən danışıqlar prosesinin süni şəkildə uzadılması, digər tərəfdən də Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin pərdələnməsi, Azərbaycannın ərazi bütövlüyünün parçalanmasının Azərbaycanın daxili probleminə çevrilməsi cəhdi idi. Əslində isə, N. Paşinyan belə bir mövqe ilə Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinin azad olunmasına qarşı olduğunu bir daha ortaya qoyurdu. Belə bir mövqe artıq N. Paşinyan hakimiyyətinin rəsmi siyasətinə çevrilmişdi. Bunun nəticəsi idi ki, 2019-cu ilin fevral ayında Xankəndidə olan Ermənistan Təhlükəsizlik Şurasının katibi də bəyan etmişdi ki, bir qarışı torpağın da təhvil verilməsindən söhbət gedə bilməz [9].

Ermənistanın müdafiə naziri isə N. Paşinyanın və komandası üzvlərinin səsləndirdikləri bəyanatlarından daha təcavüzkar olan bir bəyanatla çıxış etdi və Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasət işləməsini bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Belə ki, Ermənistanın müdafiə naziri David Tonayan 2019-cu ilin mart ayının 30-da, yəni Azərbaycan və Ermənistan rəhbərlərinin Vyana görüşündən bir gün sonra Amerikada erməni diaspora nümayəndələri ilə görüşündə nəinki Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinin geri qaytarılmayacağını, əksinə yeni ərazilərin işğal edilə biləcəyini bəyan etdi. Ermənistanın müdafiə naziri bu görüşdə “yeni müharibə - yeni ərazilər” tezisini ortaya qoydu və bu tezisnin həyata keçməsi üçün strateji planları da açıqladı. D. Tonayan bildirdi ki, “Sülh naminə ərazi mübadiləsi” tezisi artıq köhnəlmişdir və erməni tərəfi anlamaqdadır ki, Madrid prinsiplərinə əsasən, beş və ya yeddi rayonun geri qaytarılması “Arsax”-ın mühəndis-istehkam sistemini ləğv edəcək və erməni ordusunun potensialını zəiflədəcəkdir. Erməni nazir qeyd edirdi ki, Ermənistan ordusu

indi səngər ordusundan hücum ordusuna çevrilməkdədir. Onun sözlərinə görə, Ermənistan ordusu səngərlərdə oturmaqla müdafiə mövqeyinə üstünlük verilməsinə son qoymalı və hücum fəaliyyəti bu ordunun əsas vəzifəsinə çevrilməlidir. “Biz səngər vəziyyətindən, daimi müdafiə vəziyyətindən çıxacağıq. Biz hərbi əməliyyatları düş-mən ərazisinə keçirməyə qadir olan bölmələrin sayını artıracağıq”. D.Tonayan onu da bəyan etdi ki, lazım gələrsə qondarma dağlıq Qarabağın sərhədlərini aşaraq Kür çayına qədər olan əraziləri işğal edəcək, Azərbaycanın neft-qaz xətləri və digər mühüm infrastrukturunu üzərində nəzarəti ələ keçirəcəklər. Ermənistanın müdafiə naziri açıq şəkildə Azərbaycanın dövlət rəhbərliyini də təhdid edirdi və bildirirdi ki, yeni müharibənin başlanacağı təqdirdə Bakı yeni əraziləri itirməli olacaq. Onun sözlərinə görə, bu hal yenidən çoxlu sayda qaçqının Bakıya axışmasına səbəb olacaq ki, bu da hökumətin vəziyyətini çətinləşdirəcəkdir [10].

Ermənistanın müdafiə nazirinin Azərbaycana qarşı bu yeni ərazi iddialarına cavab olaraq Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi 2029-cu il aprel ayının 1-də xüsusi açıqlama verdi. Həmin açıqlamada Ermənistan müdafiə nazirinin iddiaları tənqid kimi qiymətləndirildi və bu iddiaların dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasına xidmət etmədiyini bildirildi. Açıqlamada erməni tərəfinin nəzərinə çatdırılırdı ki, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələr hazırda dünyanın ən güclü orduları sırasındadır və onun tərəfindən işğal altında olan ərazilər qısa zaman ərzində azad edilə bilər. Sonra bildirilirdi ki, Azərbaycan Ermənistandan fərqli olaraq, başqa dövlətlərə qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etmir və özünün beynəlxalq aləmdə tanınmış ərazilərinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının məlum qətnamələri əsasında işğaldan azad olunmasını tələb edir. Bunun dinc şəkildə mümkün olmayacağı halda Xarici İşlər Nazirliyi beynəlxalq hüququn normalarına uyğun olaraq Azərbaycanın öz ərazilərini erməni işğalından azad edilməsinə hazır olduğunu da bildirdi [11].

Qeyd edilməlidir ki, istər N. Paşinyanın işğalçılığın əbədləşdirilməsinə hesablanmış mövqeyi, istər müdafiə naziri D. Tonoyanın Azərbaycanın yeni ərazilərinin işğalına hesablanmış bəyanatı Ermənistanda işğalçılıq təfəkkürünün hakim olduğu müəyyən ictimai-siyasi dairələr tərəfindən rəğbətlə qarşılandı. Bəzi erməni millətçiləri və siyasətşünasları hətta onu da məmnunluqla ictimaiyyətə yeridirdilər ki, Azərbaycanın dövlət rəhbərliyi N. Paşinyanın dediklərini qəbul etməsə, onda D. Tonoyanın dedikləri ilə qarşılaşmalı olacaqdır [12]. Yəni Azərbaycan mövcud realıqla barışmasa, daha böyük əraziləri itirmək qarşısında qalacaqdır.

Amerikadakı ermənilər qarşısındakı çıxışından az sonra Ermənistanın müdafiə naziri Tonayan 2019-cu ilin aprel ayının 13-də Ermənistanın Gədəbəy rayonu ilə sərhəd olan nöqtəsinə gəlib oradan keçmiş Başkənd ərazisini müşahidə etdi və bu əraziyə olan iddiasını açıq şəkildə ortaya qoydu. D.Tonayan bununla bir daha göstərdi ki, Ermənistan rəhbərliyinin Azərbaycanın yeni ərazilərinə olan iddiası heç də adi söhbətlər deyil [13].

Ermənistan rəhbərliyinin dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması ilə bağlı qeyri-konstruktiv və dağıdıcı mövqeyi beynəlxalq vasitəçilər tərəfindən də birmənalı qarşılanmadı. O cümlədən, Rusiyanın xarici işlər naziri Sergey Lavrov 2019-cu il aprel ayının 21-də iştirak etdiyi tədbirlərdən birində dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması məsələsindən danışarkən Ermənistan rəhbərliyinin mövqeyinin qəbul edilməzliyinə də toxundu. O bildirdi ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi məlum dörd qətnamədə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təsdiq olunub və tərəflərə münaqişənin dinc yolla həlli üçün çağırış edilib. S. Lavrovun sözlərinə görə, bu istiqamətdə danışıqlar uzun müddətdir ki, davam edir və bu danışıqların nəticəsi kimi, hazırda masa üzərində Madrid prinsipləri və Kazan sənəd-ləri mövcuddur. Rusiyalı nazir əlavə etdi ki, həmin sənədlərə əsasən işğal altında olan ərazilərin mərhələli şəkildə boşaldılması, kommunikasiya xətlərinin açılması, iqtisadi

blokadanın qaldırılması və s. məsələlər müzakirə obyektidir [14].

Ermənistanın xarici işlər naziri Zöhrab Mnasakanyan Rusiya xarici işlər naziri S. Lavrovun verdiyi bəyanata dərhal münasibət bildirdi və çox açıq şəkildə bildirdi ki, dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması üçün Azərbaycana ərazi güzəştlərinə gedilməsi qəbul edilməzdir: «Erməni tərəfi üçün ilk prioritet təhlükəsizlik məsələsidir. S. Lavrovun haqqında danışdığı ərazilər isə təhlükəsizlik zolağı olmaqdan əlavə, həm də müdafiə xətlərinin yerləşdiyi ərazidir. Heç bir erməni tərəfi heç bir halda heç təsəvvürünə belə gətirə bilməz ki, dağlıq Qarabağ xalqının təhlükəsizliyini zərbə altına qoymaqla buna baxıla bilər» [15].

Bunun ardınca Ermənistanın Xarici işlər nazirliyi Rusiya Xarici işlər nazirliyi ilə əlaqə saxladı və münaqişənin mərhələli həlli barəsində söhbətlərə son qoyulmasını istədi. Bildirildi ki, əks təqdirdə İrəvan rəsmi şəkildə bəyanat verərək dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mərhələli həlli ilə bağlı hər hansı müzakirələrdə iştirak etmədiyini bildirəcək [16].

2019-cu il avqust ayının 5-də Ümumerməni oyunlarının açılışı münasibətilə Xankəndində təşkil edilmiş mərasimdə çıxış edən N. Paşinyan dağlıq Qarabağla bağlı Ermənistanın işğalçı mövqeyi bir daha təsdiq edən bəyanatlar verdi: “Əminəm, indi sizdən çoxları soruşur ki, bəs nə üçün Artsax haqqında heç deyilmir? - Cavabı aydındır. Çünki Artsax Ermənistandır, vəssalam!" Münaqişənin həlli ilə bağlı aparılan müzakirələrin mahiyyətinə gəlincə isə o belə dedi: "yalnız Ermənistan və Qarabağ xalqları tərəfindən təqdir edilən danışıqların yekunları əsasında qəbul olunmuş istənilən həlli məqbul hesab edilə bilər" [17]. Münaqişənin Ermənistan və qondarma dağlıq Qarabağ qurumu üçün məqbul hesab ediləcək variantı isə Azərbaycan torpaqlarının işğalının əbədləşdirilməsi və rəsmiləşdirilməsi kimi qəbul edilirdi. Dağlıq Qarabağı Ermənistanın tərkib hissəsi adlandırmaqla Nikol Paşinyan əslində, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin beynəlxalq hüquq və beynəlxalq

təşkilatların qəbul etdiyi qərarlar çərçivəsində həllindən də imtina etmiş oldu.

Ermənistandan olan ekspertlər də bildirirdilər ki, İrəvan bununla müzakirələrin yalnız Ermənistanın şərtləri əsasında aparılmasına razı olacağını, əks təqdirdə isə bu müzakirələrin aparılmayacağını bildirmiş oldu [18].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ermənistan baş nazirinin bu bəyanatının dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması prosesinə necə təsir göstərməsini belə şərh edirdi. N. Paşinyanın “Qarabağ Ermənistandır” ifadəsindən sonra mən danışıqlar üçün heç bir imkanın olmadığını dedim. Lakin Minsk qrupunun həmsədrləri Ermənistan hakimiyyətinin yeni olduğunu, ola bilsin emosiyalarına və sözlərinə tam hakim ola bilmədiyi üçün məndən xahiş edərək deyirdilər ki, Azərbaycan daha çox anlayış göstərsin. Mən dedim ki, yaxşı, gəlin cəhd edək. Biz sülh yolunu tapmaq istəyirik, ona görə də biz uzun illərdir ki, göz-ləyirdik və bu yayındırıcı yanaşma olmasaydı, yəqin danışıqlar davam edəcəkdə. Bu bəyanatdan sonra mənim Ermənistanın baş naziri ilə görüşüm oldu. Lakin görüşlər tamamilə mənasız idi, rəsmi xarakter daşıyırdı. O, mənə əraziləri geri qaytarmayacaqlarını deyirdi. Əgər onlar bunu etmək istəmirlərsə, əgər onlar neçə illər ərzində Minsk qrupu tərəfindən hazırlanmış prinsiplərə qarşı çıxırlarsa və danışıqları məhv edirlərsə, bundan sonra nədən danışmaq olar ki? Danışıqlar birtərəfli qaydada aparıla bilməz. Bizim tərəfdaşımız olmalıdır. Lakin Ermənistanın simasında bizim hələ danışıqlarda tərəfdaşımız yoxdur” [19].

2020-ci ilin iyul ayının ilk günlərində, Tovuzla sərhəd xəttində baş vermiş məlum hadisələrədən bir neçə gün əvvəl isə özünü Qarabağdakı qondarma rejimin qondarma xarici işlər nazirinin müşaviri adlandıran Ruben Marqaryan adlı birisi beynəlxalq normalara əsasən Azərbaycanı erməni torpaqlarını işğal etməkdə ittihamlandırırdı və qondarma rejim adından keçmiş Şaumyan rayonuna, “Şimali Arsax”a daxil olan Gəncə şəhərinə, Daşkəsən, Gədəbəy, Şəmkir, Xanlar rayonlarına ərazi

iddiaları irəli sürdü. O bəyan edirdi ki, bu ərazilərin ələ keçirilməsi qondarma rejimin (həqiqətdə isə Ermənistan Respublikasının) siyasətinin mühüm istiqamət-lərindən birini təşkil edir. Bununla bağlı BMT-nin bir sıra qərarlarına öz təfəkkürü çərçivəsində istinad edən müəllif hətta Azərbaycanı da bu sənədlərə riayət etməyə və adları çəkilən əraziləri qondarma rejimə qaytarmağa borclu olduğunu bildirdi[20].

2020-ci il iyul ayının əvvəllərində irəli sürülmüş Ermənistan Respublikasının Milli təhlükəsizliyinin yeni strategiyasında da Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətinin güzəştisiz şəkildə davam edəcəyi birmənalı şəkildə öz ifadəsini tapdı. Həmin sənəd “Erməni xalqının milli hədəfləri” adlanırdı. Bu sənəd ilk dəfə N. Paşinyanın Facebook səhifəsində çap olundu. “Arsax”-ın “təhlükəsizliyinin” təmin edilməsi və onun Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması N. Paşinyana görə erməni xalqının başlıca hədəflərindən biri olmalı idi. Bu erməni maraqları strategiyasında qondarma dağlıq Qarabağın beynəlxalq miqyasda tanınılmasına nail olunması Er-mənistanın milli marağı kimi təsbit olunurdu. Bildirilirdi ki, bu münaqişənin nizamlanması ilə bağlı aparılan danışıqlar prosesinin məqsədi, öz müqəddəratını təyin etmə ilə bağlı “Arsax”-ın azadlıq mübarizənin nəticələrinin beynəlxalq aləmə qəbul etdirilməsi olmalıdır. Daha sonra əlavə olunurdu ki, Ermənistan və Arsax xalqının qəbul edə biləcəyi qərar məqsədəuyğun sayıla bilər. Sənəddə dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasının dalana dirənməsinə görə Azərbaycan tərəfi ittihamlanır və Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün güc yolunu seçə bilməsi də qəbuledilməz sayılırdı [21].

Həmin fikirlər “Erməni xalqının milli hədəflər”ndə belə ifadə olunmuşdu:

“...“Arsax”-ın hər hansı bir məhdudiyyət olmadan öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun beynəlxalq səviyyədə tanınması.

...Ermənistanın və “Arsax”-ın, erməni xalqının müstəqilliyi - ən ali dəyərdir.

...”Arsax”-ın nizamlanması prosesinin məqsədi “Arsax” xalqının öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun və bunun nəminə həyata keçmiş “Arsax” azadlıq hərəkatının nəticələrinin müdafiə edilməsi olmalıdır. Müzakirələr nəticəsində Ermənistan və “Arsax” hökumətləri üçün məqbul sayılacaq qərarın yalnız Ermənistanda və “Arsax”-da xalqın bəyənməsindən sonra qəbulu mümkün ola bilər” [22].

Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistan Respublikasının Milli Təhlükəsizliyinin yeni strategiyasının qəbul edilməsi ərafəsində, yəni 2020-ci il ilin iyun ayında Ermənistan silahlı qüvvələrinin Baş qərargah rəisi vəzifəsinə yenidən təyin edilmiş general-leytenant Onik Qasparyanın hökumətə təqdim etdiyi məruzəsində də Azərbaycana qarşı açıq təcavüzə çağırış var idi. Ermənistanın Baş qərargah rəisi təkid edirdi ki, Azərbaycana qarşı qabaqlayıcı və irimiqyaslı hücumu başlansın, Azərbaycan Ordusunun ön xətdə olan şəxsi heyəti, hərbi texnikası, logistika sistemi, təchizat anbarları, digər infrastrukturu məhv edilsin, Azərbaycanın hücum potensialı sıradan çıxarılsın [23].

Yəni Azərbaycana qarşı silahlı təxribata əl atılması əslində, Ermənistanın rəsmi siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdı. Görünür ona görə idi ki, Ermənistanın yeni təhlükəsizlik strategiyasının qəbul edilməsindən dərhal sonra Ermənistan rəhbərliyi Azərbaycana qarşı ciddi hərbi təxribata əl atdı. Belə ki, Ermənistan ordusu 2020-ci il iyul ayının 12-də Azərbaycanın qərbində, dağlıq Qarabağ bölgəsindən xeyli uzaqda, Tovuz rayonu ilə sərhəd xəttində toplardan istifadə etməklə Azərbaycan mövqelərinin üzərinə hücumu keçdi. İyul ayının 17-nə qədər davam edən bu hücum zamanı Azərbaycan Ordusu 12 nəfər şəhid verdi, kəndlərin atəşə tutulması nəticəsində 76 yaşında olan bir sakin qətlə yetilirdi. Həmin təxribatın həyata keçirilməsi bir daha göstərdi ki, Ermənistan öz təcavüzkar siyasətindən əl çəkməmişdir. Məqsəd də bu idi ki, yeni ərazi qoparmaqla, yeni hərbi gərginlik ocağı yaratmaqla dağlıq Qarabağ məsələsində Azərbaycana təzyiq edilsin və bununla

qondarma dağlıq Qarabağ respublikasının müstəqilliyinin tanıtılmasına nail olunsun [24].

2020-ci il avqust ayının 21-də N. Paşinyan Ermənistanın Təhlükəsizlik Şurasının növbəti iclasını çağırırdı və bu iclasın gedişində yenə öz erməni məntiqinə xas olan bəyanatlar səsləndirdi. Ermənistanın baş naziri 2020-ci ilin iyul ayında sərhəd xəttinin Tovuz istiqamətində baş verənləri Ermənistanın qələbəsi kimi qələmə verdi və Azərbaycan tərəfə də çağırış etdi ki, mövcud reallıqla barışsın. Onun sözlərin görə, dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması məsələsində “Arsax” xalqı artıq son nöqtəni qoymuşdur. N. Paşinyanın fikrincə, əgər dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hərbi yolla həllindən söhbət açılsın, “dağlıq qarabağ xalqı” bu məsələni artıq çoxdan həll etmişdir: “...Biz bütün bu müddət ərzində Azərbaycan rəhbərliyinə çağırış edirdik ki, Ermənistanla güc mövqeyindən, gücün dili ilə danışmaq olmaz. Bu, perspektivsiz ritorikadır. Əslində, iyuldakı uğurlu döyüşlər də bunu təsdiq etdi ki, Qarabağ məsələsinin hərbi həlli yoxdur. Fikrimcə, bunun Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən qəbul edilməsi vaxtı çatmışdır”[25].

Vətən müharibəsinin başa çatmasından sonra ictimailəşdirdiyi yazılarında isə N. Paşinyan 2020-ci ilin iyul döyüşlərindən sonra Ermənistan tərəfinin güzəştlərə getməli olduğunu yazırdı və çıxış yolunu da bu güzəştlərdə görürdü: “Bu, həlledici an idi, o zaman biz gərək birtərəfli güzəştlər haqqında qərar qəbul edəydik” [26].

2020-ci il iyul ayının 23-də isə Ermənistanın baş naziri dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması üçün Minsk Qrupu həmsədrələrinin birgə hazırladığı baza prinsiplərini kənara qoyaraq özünün yeddi prinsipini irəli sürdü. Bu prinsiplərin qəbul edilməsi, əslində, Azərbaycan ərazilərinin işğal altında qalması demək idi. Həmin prinsiplər arasında Ermənistanın və Qarabağdakı qondarma qurumun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, qondarma qurumun danışıqlarda birbaşa iştirak etməsi, Azərbaycanın güc tətbiqindən imtina etməsi, Azərbaycanın öz

tələblərindən əl çəkərək məhdudiyyətsiz kompromisə hazır olması, qondarma dağlıq Qarabağ respublikasının təhlükəsizliyinin müzakirə predmeti olmaması, atəşkəsə nəzarət üzrə beynəlxalq mexanizmin yaradılması kimi şərtlər var idi [27].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ermənistanın baş naziri tərəfindən irəli sürülən bu təkliflərə öz münasibətini belə ifadə edirdi: "Mənə bu yaxınlarda məlumat verildi ki, Ermənistanın baş naziri Azərbaycana yeddi şərt irəli sürüb. Hesab edirəm, ağılı başında olan hər bir adam açıq-aydın görə bilər ki, bu şərtlərin heç biri qəbul edilən deyil. Bu şərtlərdən biri odur ki, Azərbaycan qondarma "dağlıq Qarabağ respublikası" ilə danışıqlar aparsın. Bu, mümkün deyil. Biz bunu dəfələrlə bildirmişik. Çünki "dağlıq Qarabağ respublikası" yoxdur. Belə bir "respublikanı" heç kim tanımır. Ermənistanın hüneri varsa, tanısın "dağlıq Qarabağ respublikası"nı. Bax, mən deyirəm, Ermənistan hakimiyyəti, tanıyın onu. Bu gün tanıyın, tanımırınsınızsa, deməli qorxursunuz. Gedin, aqlınızı başınıza yığın! Quldur, kriminal rejimlə heç bir danışıqlar aparılmayacaq. Ona görə, bəri başdan onlar bilməlidirlər ki, bu, tamamilə qəbul edilməzdir. Digər şərtlər də buna bənzər şərtlərdir. Qəbul edilməz şərtlər irəli sürməklə Ermənistan faktiki olaraq danışıqlar prosesini məhv edir və danışıqlar formatını dəyişdirmək istəyir. Çünki danışıqlar Azərbaycanla Ermənistan arasında aparılır. Bu, Minsk qrupunun və onun həmsədrlərinin açıq mövqeyidir. Dəfələrlə bu mövqe onlara çatdırılıb, həm rəsmi qaydada, həm də bağlı qapılar arxasında. Amma bunların hikkəsinə baxın, yenə də bu şərti irəli sürürlər ki, Azərbaycan dırnaqarası "dağlıq Qarabağ respublikası" ilə danışıqlar aparmalıdır. "Dağlıq Qarabağ respublikası" yoxdur. Qoy, erməni xalqı özünü aldatmasın. Biz bütün qalan şərtləri də rədd edirik, o kağızı da zibil vedrəsinə atırıq. ...Onlar başa düşməlidirlər ki, erməni silahlı qüvvələri bizim torpaqlarımızdan çıxmasa, sülh olmayacaq və onlar özləri peşman olacaqlar. Nə qədər ki, gec deyil, erməni silahlı qüvvələri bizim torpaqlarımızdan

çıxmalıdır. Bunu beynəlxalq hüquq, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsi tələb edir. Erməni silahlı qüvvələri Azərbaycan torpaqlarından dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmalıdır. Bunu tarixi həqiqət tələb edir” [28].

Yəni Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu təkliflərin mahiyyətini dəyərləndirərək onların qəbul edilməzliyini bildirirdi və birmənalı şəkildə bəyan edirdi ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü müzakirə obyektı deyil. Ermənistanın baş nazirinin məntiqsiz təkliflərinə cavab olaraq isə İlham Əliyev bir təklif irəli sürürdü – Ermənistan qoşunlarının qeyd-şərtsiz Azərbaycan ərazilərini tərk etməlidir [29]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti bir daha xatırladırdı ki, dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin ən ədalətli və etibarlı yolu məhz Ermənistanın işğalçılığına son qoyulmasından keçir.

N.Paşinyanın ardınca qondarma dağlıq Qarabağ respublikasının prezidenti adlandırılan A.Arutyunyan da bəyanatla çıxış etdi və o da münaqişənin həlli ilə bağlı özünün yeddi təklifini irəli sürdü. Həmin təkliflərin də mahiyyəti ondan ibarət idi ki, qondarma dağlıq Qarabağ respublikası müzakirələrdə tərəf kimi qəbul olunmalı, qondarma qurumun təhlükəsizliyi müzakirə predmeti olmamalı, dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququ tanınmalı, Azərbaycan dövləti problemin həlli üçün güc tətbiqindən imtina etməli və s. Qondarma qurumun rəhbəri onu da bəyan edirdi ki, Azərbaycan öz ərazilərini hərbi yolla azad etmək istəsə, onda qondarma qurumun hərbi qüvvələri döyüş əməliyyatlarını Azərbaycan ərazisinə keçirəcəkdir [30].

2020-ci il sentyabr ayının sonlarına yaxın N. Paşinyan münaqişənin nizamlanması ilə bağlı bir daha özünün qeyri-konstruktiv mövqeyini açıqladı və bəyan etdi ki, Ermənistan üçün dağlıq Qarabağ məsələsi artıq həll edilib. Ermənistan rəhbərliyinin bütün fəaliyyəti də məhz ona istiqamətlənmişdi ki, dağlıq Qarabağ məsələsinin erməni maraqları çərçivəsində həll olunduğunu həm Azərbaycana, həm də dünya ictimaiyyətinə

qəbul etdirdin. Bunun üçün Ermənistan rəhbərliyi qoşunların təmas xəttində vaxtaşırı hərbi təxribatlar törətməkdən belə çəkinmirdi.

Tovuz təxribatının ardınca, 2020-ci ilin avqust ayında Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi qoşunların təmas xəttinə diversiya qrupu göndərirdi. Həmin diversiya qrupunun Azərbaycan hərbi qulluqçuları tərəfindən yaxalanmış başçısı etiraf etdi ki, o və onun dəstəsi mülki əhaliyə hücum etmək, terror aktlarını törətmək və hərbi qulluqçulara hücum etmək üçün göndərilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti belə diversiya qruplarının fəaliyyətinə əl atılmasını Azərbaycana qarşı müharibə hazırlığının bir nümayişi kimi dəyərləndirirdi. Onun sözlərinə görə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı müharibə hazırlığı aparmasının başqa bir göstəricisi isə o idi ki, “onlar könüllülərdən ibarət qoşun yaradıldığını elan ediblər və bəyanatlara əsasən, bu dəstələr on minlərlə adamdan ibarət olacaq. Əgər Ermənistan bəzən bəyan etdikləri kimi sülh istəyirsə, əgər onlar danışıqlar istəyirlərsə, buna nə ehtiyac var? Onların bu yalan və gülünc bəyanatlar verməsinə və praktiki addımlar atmasına nə ehtiyac var? On minlərlə insandan ibarət könüllü qoşunun bir məqsədi var - Azərbaycana hücum etmək. Onlar bu könüllü qoşunun tərkibinə yaşlı insanları və hətta qadınları daxil edirlər. Onlar işğal olunmuş ərazilərdə qondarma hərbi təlimlər təşkil edirlər ki, bu da bizə qarşı daha bir təxribatdır”.

İlham Əliyev bildirirdi ki, bu təxribatları törətməklə Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi hər vaxtlə Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması üzrə iki respublika arasında gedən danışıqlar prosesini pozmağa çalışır. Qeyd edilirdi ki, əslində, Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyi buna nail olmuşdu və bunun nəticəsi kimi həmin danışıqlar artıq dalana dirənmişdi. Törədilən növbəti təxribat da əslində, danışıqlar prosesinin pozulmasına xidmət edirdi. Respublika Prezidentinin açıqlamasına görə, Ermənistan tərəfindən hərbi təxribatlar törədilməsinin digər bir

səbəbi isə ermənilərin diqqətinin ölkə daxilində mövcud olan ciddi siyasi, iqtisadi və sosial məsələlərdən yayındırmaq idi.

Azərbaycan ərazilərinin işğalının əbədləşdirilməsi üçün Qarabağda yaradılmış kriminal xunta rejiminin yeni “seçilən” başçısı 2020-ci il may ayının 21-də Şuşa şəhərində “andıcmə” mərasimi təşkil etmiş və qondarma rejimin qondarma parlamentinin Şuşa şəhərində yerləşdiriləcəyini bəyan etmişdi. İlham Əliyev bu təxribatları da qəbul edilməz sayırdı və bu mövqeyini öz müraciətində bir daha açıqlayırdı. Bunlarla da kifayətlənməyən Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyi Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində qanunsız məskunlaşma siyasəti həyata keçirirdi. Əslində, Ermənistan demoqrafik böhranla qarşılaşmışdı və əhalisinin sayı elə də çox deyildi ki, işğal edilmiş ərazilərdə məskunlaşma aparsın. Amma bu siyasət işğalın əbədləşdirilməsi üçün ciddi bir vasitə sayılırdı. Ona görə Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyi xaricdə yaşayan erməniləri, xüsusilə Yaxın Şərqdə davam edən müharibələrin çevrəsində olan erməniləri müvəqqəti işğal altında olan ərazilərə köçməyə təşviq edirdi. İlham Əliyev bu siyasəti Cenevrə konvensiyasına zidd, hərbi cinayət kimi xarakterizə edirdi. Həmin qanunsuz məskunlaşdırma Şuşa şəhərinə də çatmışdı. Bununla da kifayətlənməyən ermənilər işğal altına düşmüş Azərbaycan şəhərlərinin və kəndlərinin adlarını dəyişdirir, Azərbaycana məxsus tarixi izləri itirir, tarixi abidələri dağıdır, müqəddəs məkanları təhqir edirdilər. Məscidlərin erməni vandalizmindən salamat qalmış binalarında heyvanlar saxlanılır, insanların qəbirləri traktorlarla dağıdılır və bununla erməniliyin faşist və vəhşi sifəti ortaya qoyulurdu.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı müharibəyə hazırlaşmasının bir əlaməti də Tovuz hadisələrindən dərhal sonra sürətlə silahlanmaya başlanması idi. Əldə edilmiş məlumatlara görə, yalnız iyul ayının 17-dən sentyabr ayının başlanğıcına kimi Ermənistana təyyarələrlə min tondan artıq hərbi yük daşınmışdı. 2020-ci il sentyabr ayının 25-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Avropa

İttifaqının Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndəsi Taivo Klaarı qəbul edəndə kəşfiyyat məlumatlarına görə, Ermənistan qoşunlarının Azərbaycanla sərhəddə toplandığını bildirdi və Ermənistanın yeni təxribatlara hazırlaşdığını açıqladı. Azərbaycan Prezidenti bəyan etdi ki, Ermənistanın hər hansı bir təcavüzü cavabsız qalmayacaqdır və Avropa İttifaqının nümayəndəsindən də xahiş etdi ki, Ermənistanın bu əməlləri haqqında narahatlığı Avropa Komissarlığına da çatdırsın.

2020-ci ilin sentyabr ayındakı başqa bir çıxışında İlham Əliyev Ermənistan təhlükəsinin kifayət qədər ciddi xarakter aldığını bildirir və bununla bağlı həm Ermənistan rəhbərliyini, həm də dünya ictimaiyyətini xəbərdar edirdi: “Onlar yeni müharibəyə hazırlşırlar. Təmas xəttinə yaxın onların qüvvələrinin konsentrasiyası baş verir. Biz hər şeyi görürük, hər şeyi izləyirik. Onların bütün hərəkətlərini izləyirik. Əlbəttə ki, özümüzü müdafiə edəcəyik. Necə ki, Tovuzda özümüzü müdafiə etdik, bütün başqa istiqamətlərdə də özümüzü müdafiə edəcəyik”.

Ermənistan rəhbərliyi isə Azərbaycan tərəfinin xəbərdarlıqlarını nəzərə almadı və 2020-ci il sentyabr ayının 27-də Azərbaycanla təmas xəttində yenidən hərbi təxribata əl atdı. Azərbaycanı yeni işğallarla hədələyən Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin bu təxribatı haqqında məlumat alınan kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev respublika müdafiə nazirinə, digər strukturların rəhbərlərinə Ermənistanın yeni təxribatlarına qarşı geniş miqyaslı əks-hücuma başlamaq haqqında göstəriş verdi. Belə bir qətiyyətli qərarın verilməsinə öz münasibətini respublika Prezidenti belə ifadə edirdi: “Biz dedik yetər artıq, bu işğala son qoyulmalıdır və son qoyulacaqdır. Mən Ali Baş Komandan kimi əmr verdim ki, Azərbaycan əsgəri irəli, torpağımızı azad etməliyik, işğala son qoymalıyıq, işğalçını cəzalandırmalıyıq” (36). Bununla da Azərbaycan tarixinə Vətən müharibəsi kimi yazılmış 44 günlük müharibə başladı.

Biblioqrafiya:

1. Süleymanlı N. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin informasiya modeli. - Bakı: Hərbi nəşriyyat, 2011. – 280 s.
2. Карабах должен вернуться за стол переговоров – Пашинян. - <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20180508/11906181/karabakh-pashinyan-peregovori-vibory-premier.html>; Pashinyan Stiffens Armenia's Posture Toward Karabakh. - <https://jamestown.org/program/pashinyan-stiffens-armenias-posture-toward-karabakh/>
3. Премьер-министр Никол Пашинян с трибуны Генассамблеи ООН: новая Армения будет надежным и предсказуемым международным партнером. - <https://news.un.org/ru/story/2018/09/1339091>; Никол Пашинян: Армения и НКР готовы к любому развитию событий (News.am, Армения). - <https://inosmi.ru/politic/20180919/243274613.html>
4. Пашинян и Алиев обещают снизить напряженность после встречи в Таджикистане. - <https://oc-media.org/ru/pashinyan-i-aliev-obeshchayut-snizit-napryazhennost-posle-vstrechi-v-tadzhikistane/>
5. Prezident İlham Əliyevin açıqlamaları Paşinyanı küncə sıxışdırdı. - <http://qerbinfo.az/xeber/30536-prezident-lham-liyevin-aqlamalar-painyan-knc-sxdrd.html>; Qriqoryan N. Azərbaycan can prezidenti Paşinyanın maskasını cırdı. - <http://worldmedia.az/news.aspx?id=3169>
6. Пашинян подумал, что Алиев блефует. Признания армянских дипломатов. - <https://haqqin.az/news/194514>
7. Пашинян подумал, что Алиев блефует. Признания армянских дипломатов. - <https://haqqin.az/news/194514>
8. Пашинян в прямом эфире раскрыл подробности венской встречи с Алиевым. - <https://am.sputniknews.ru/20190401/Pashinyan-raskryl-podrobnosti-venskoj-vstrechi-Aliyevym-priyamom-efire-17890201.html>

9. Пашинян в прямом эфире раскрыл подробности венской встречи с Алиевым. - <https://am.sputniknews.ru/20190401/Pashinyan-raskryl-podrobnosti-venskoj-vstrechi-Alievym-pryamom-efire-17890201.html>
10. «Новая война – новые территории»: Тоноян предупредил Алиева. - <https://verelq.am/ru/node/44594>
11. Заявление Давида Тонояна всполошило МИД Азербайджана. - <https://verelq.am/ru/node/44601>
12. Армянская формула переговоров: кто не слушает Пашиняна, будет слушать Тонояна — Акопян. - <https://am.sputniknews.ru/20190403/armyanskaya-formula-peregovorov-kto-ne-hochet-slushat-pashinyana-tot-budet-slushat-tonoyana-17916846.html>
13. Министр обороны Армении посетил северо-восточную границу. - <https://news.am/rus/news/507068.html>
14. Сейчас обсуждается поэтапное урегулирование Карабахского конфликта – Лавров. - <https://az.sputniknews.ru/karabakh/20200421/423714749/russia-azerbaijan-armenia-karabakh.html>
15. Заявление Лаврова о карабахском урегулировании вызвало негативную реакцию МИД Армении. - <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/348631/>
16. МИД России напомнил об элементах урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта. - <https://az.sputniknews.ru/russia/20200423/423736944/MID-Rossii-napomnil-ob-elementakh-uregulirovaniya-nagorno-karabakhskogo-konflikta.html>; Пашинян подумал, что Алиев блефует. Признания армянских дипломатов. - <https://haqqin.az/news/194514>
17. Paşinyan Dağlıq Qarabağın Ermənistanı "aid olduğunu" ilk dəfə bəyan edib. - <https://www.bbc.com/azeri/region-49253151>; Dağlıq Qarabağın erməni icması Nikol Paşinyanı hara göndərdi? - <http://xalqqazeti.com/az/news/29367>
18. Пашинян подумал, что Алиев блефует. Признания армянских дипломатов. - <https://haqqin.az/news/194514>

19. İlham Əliyev “Əl-Cəzirə” televiziya kanalına müsahibə verib. - <https://president.az/az/articles/view/41429>
20. Восстановление территориальной целостности Арцаха - значимый фактор международной безопасности и борьбы с терроризмом. - <https://yerkramas.org/article/171748/vosstanovlenie-territorialnoj-celostnosti-arcaxa--znachimyj-faktor-mezhdunarodnoj-bezopasnosti-i-borby-s-terrorizmom>
21. Новая Стратегия национальной безопасности Армении. Основные тезисы. - <https://newsarmenia.am/news/analytics/novaya-strategiya-natsionalnoy-bezopasnosti-armenii-osnovnye-tezisy-/>; Премьер Армении представил ключевые направления новой Стратегии Нацбезопасности. - https://arminfo.info/full_news.php?id=53481
22. Никол Пашинян ставит крест на переговорах по урегулированию нагорно-карабахского конфликта. - <https://lnews.az/news/nikol-pashinyan-opublikoval-provokacionnyy-dokument-stavyaschiy-pod-somnienie-sut-peregovornogo-processa-po-nagornomu-karabahu>
23. Сваранц А. Вторая Карабахская война: предрешенность поражения и победы. - <https://novostink.net/topnews/295090-vtoraya-karabahskaya-voyna-predreshennost-porazheniya-i-pobedy.html#ixzz6tXZU5MfX>
24. Prezident İlham Əliyev Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndəsini qəbul edib. - https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Avropa_Ittifaqinin_Cenubi_Qafqaz_uzre_xususi_numayendesini_qebul_edib_YENILANIB_VIDEO-1594541
25. Премьер-министр: Июльские победные бои доказали, что карабахский вопрос не имеет военного решения. - <https://armenpress.am/ru/article/1025520>
26. Истоки 44-дневной войны: статья премьер-министра Никола Пашиняна. - <https://hetq.am/ru/article/126011>

27. Paşinyan Bakıya 7 şərt irəli sürdü - Yeni erməni həyasızlığı... - <https://www.moderator.az/news/335890.html/>; Nikolun “7 həyasız şərti”nin izahı budur. - <https://axar.az/news/gundem/487205.html>
28. Prezident İlham Əliyev Balakən regional “ASAN xidmət” mərkəzinin açılışında iştirak edib. - <https://anl.az/down-meqale/azerbaycan/2020/iyul/730186.htm>
29. Ильхам Алиев властям Армении: «Попробуйте признать независимость «НКР»! Вот только попробуйте!». - <https://www.virtualkabarakh.az/ru/new-item/6/1973/ilham-aliev-vlastyam-armenii-poprobujte-priznat-nezavisimost-nkr-vot-tolko-poprobujte.html>
30. Тарасов С. Нагорный Карабах: от какого наследства отказывается Арутюнян. - <http://mirperemen.net/2020/04/nagornyj-karabax-ot-kakogo-nasledstva-otkazyvaetsya-arutyunyan/>

Nasrin SULEYMANLI (Azerbaijan),

PhD in Political Sciences, Associate Professor of the department of International relations and foreign policy at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

THE PROCESS OF RESTORING AZERBAIJAN'S TERRITORIAL INTEGRITY: POLITICAL-LEGAL AND INTERNATIONAL CONTEXT

Summary. The ceasefire agreement reached in May 1994 opened new opportunities for the peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. However, due to Armenia's persistent occupation policy, the negotiation process ended in failure. Discussions mediated by the OSCE Minsk Group yielded no results, as Armenia refused to return the occupied Azerbaijani territories. Instead, the so-called Nagorno-Karabakh Republic was proclaimed, incorporating not only the former Nagorno-Karabakh Autonomous Region but also seven

surrounding districts. Fortified defense lines were established in the occupied territories, place names were changed, and efforts were made to prevent these lands from being recognized as part of Azerbaijan. Armenia's leadership violated international law by implementing various political and military measures to hinder Azerbaijan's efforts to restore its territorial integrity. However, as a result of the 44-day Patriotic War in 2020, Azerbaijan restored its sovereignty, leading to the emergence of a new geopolitical reality in the region.

This article examines the process from the ceasefire stage to the full restoration of Azerbaijan's territorial integrity, analyzing key political, military, and diplomatic events that took place during this period.

Насрин СУЛЕЙМАНЛЫ (Азербайджан),
доктор философии по политическим наукам, доцент
кафедры "Международные отношения и внешняя политика"
Академии Государственного Управления при
Президенте АР

ПРОЦЕСС ВОССТАНОВЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА: ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНТЕКСТ

Резюме. Хотя перемирие, достигнутое в мае 1994 года, открыло новые возможности для мирного урегулирования нагорно-карабахского конфликта, переговорный процесс потерпел неудачу в результате отказа Армении от своей оккупационной политики. Переговоры, проведенные в рамках Минской группы ОБСЕ, оказались безрезультатными, и Армения отказалась возвращать оккупированные азербайджанские территории. Вместо этого была провозглашена так называемая «Нагорно-Карабахская Республика», в которую вошли 7 районов, расположенных за пределами бывшей Нагорно-Карабахской автономной области. На оккупированных

территориях были построены укрепленные линии обороны, переименованы населенные пункты и противодействие признанию этих территорий как составной части Азербайджана. Руководство Армении, нарушая требования международного права, осуществляло различные политические и военные меры для воспрепятствования восстановлению территориальной целостности Азербайджана. Однако в 2020 году в результате 44-дневной Отечественной войны Азербайджан восстановил свой суверенитет и в регионе сформировалась новая геополитическая реальность.

В данной статье рассматривается процесс конфликта от фазы прекращения огня до восстановления территориальной целостности Азербайджана и анализируются основные политические, военные и дипломатические события, произошедшие в этот период.

Teodor DETCHEV (Bulgaria),
Ph.D., Assoc. Prof.

**SOME ISSUES OF THE ENERGY
INTERCONNECTION BETWEEN BULGARIA AND
AZERBAIJAN IN AN EUROPEAN AND REGIONAL
CONTEXT**

Açar sözlər: Bolqarıstan, Avropa İttifaqı, Azərbaycan, əlaqələlilik, enerji, elektrik şəbəkələri, təbii qaz, elektrik, interkonektor, Yunanıstan, IGB, SCP, TANAP, TAP, Türkiyə, Türkmənistan, SOCAR, Gürcüstan, İtaliya, Misir, Kopelouzos, Əl-Sisi

Keywords: Bulgaria, European Union, Azerbaijan, connectivity, energy, electricity networks, natural gas, electricity, interconnector, Greece, IGB, SCP, TANAP, TAP, Turkey, Turkmenistan, SOCAR, Georgia, Italy, Egypt, Copelouzos, Al Sisi

Ключевые слова: Болгария, Европейский Союз, Азербайджан, подключение, энергия, электрические сети, природный газ, электричество, интерконнектор, Греция, IGB, SCP, TANAP, TAP, Турция, Туркменистан, SOCAR, Грузия, Италия, Египет, Копелузос, Аль-Сиси

Most people think of the European Union primarily as a “Common Market”. This is true, but it does not mean that there is complete interconnectivity between the energy infrastructures of the member states. On the contrary, this is one of the most serious problems of the European Union. The connectivity between the electricity networks of Western and Central Europe on the one hand, and South-Eastern Europe on the other, is unsatisfactory.

Let us emphasize that one of the significant reasons for the high price of electricity in our country is the poor West-East connectivity of the EU member states' power grids. Of course, we have to confess that the EU has created

tools to improve this connectivity, but there is still much to be desired.

On the other hand, the disunity of gas transportation networks in the EU is a kind of "triumph of nationalism". **The connectivity of European gas transportation networks is at a very low level, and this creates one problem after another.**

In this regard, below we will consider Bulgaria's place in the general context of the connectivity of gas and electricity networks – not so much within the EU, but with the EU's neighbouring countries, towards which an adequate partnership policy should be applied.

I. Geopolitical and geoeconomic context of the problems of gas connectivity of EU countries with neighboring countries

In 2022, Vladimir Putin unilaterally cut off gas supplies to two countries first: Poland and Bulgaria. In the future, we will understand his motives for starting with Bulgaria (as for Poland, everything is easier to explain in a retrospective historical context), but one thing is certain. **If the Bulgaria-Greece connecting gas pipeline (IGB) had not been launched in October 2022, the country would have suffered an energy and, most likely, a raw materials catastrophe.** An energy catastrophe for everyone, and a raw materials catastrophe for some industries, primarily fertilizer producers.

The IGB interconnector connects Bulgaria to the Southern Gas Corridor, a giant structure linking the Shah Deniz II field on the Caspian shelf near Baku with Europe. It consists of three gas pipelines built successively over many years: the South Caucasus Pipeline (SCP), the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) and the Trans-Adriatic Pipeline (TAP). The South Caucasus Pipeline transports natural gas from the Shah Deniz II field to the border between Georgia [10] and Turkey. TANAP carries out transmission from the Georgian-Turkish border to the border between Turkey and Greece. The Trans-Adriatic Pipeline (TAP) runs through the entire territory

of Northern Greece, crosses Albania and along the bottom of the Adriatic Sea reaches the port of San Foca in southern Italy.

The IGB interconnector starts from the TAP route in Komotini (Gyumurghina) and reaches the Stara Zagora region. This pipeline can and does supply slightly more than 3 billion cubic meters of natural gas annually. Less than six months after the interconnector went live in October 2022, its capacity was booked by customers.

Bulgaria has a long-term contract with the State Oil Company of Azerbaijan (SOCAR) for the purchase of 1 billion cubic meters of natural gas per year. In fact, in 2024, Bulgaria purchased and transported 2 (two) billion cubic meters of natural gas through the interconnector [14]. Due to the long-term nature of the contract and good relations with Azerbaijan, the price of natural gas supplied through the pipeline is relatively low and absolutely advantageous compared to the alternative - liquefied gas.

The IGB interconnector is the second independent natural gas operator, licensed in Bulgaria. It is also an independent operator in neighboring Greece. The IGB interconnector is fully loaded, with one to two thirds of its capacity used for Bulgaria.

The connecting pipeline could increase its capacity if an additional compressor station is built near Komotini, making it possible to transport 5 billion cubic meters of natural gas per year. Less than six months after the interconnector started working in October 2022, its capacity was booked by customers.

During the last visit of Azerbaijani President Ilham Aliyev to Bulgaria, an agreement called the “Ring of Solidarity” was signed, the participants of which are the EU member states Bulgaria, Romania, Hungary [9] and Slovakia. An element of the “Ring of Solidarity” is the so-called “Vertical Corridor”, which consists essentially of the existing gas infrastructure, primarily of Bulgaria and Romania, through which natural gas is supposed to be supplied to Hungary and Slovakia, as well as to

Austria [17]. Here we can see that all the countries that are called pro-Russian and favorable to Putin are rushing to diversify their natural gas supplies by importing Azerbaijani gas.

Construction and installation work is underway on the Bulgarian gas transportation network, which is directly related to ensuring greater productivity of our part of the "Vertical Corridor". Although it is not widely advertised, Moldova has been receiving Azerbaijani gas through the "Vertical Corridor" for at least six months, regardless of its current state.

The IGB interconnector was financed by the EU as a “project of common interest,” and for that we should be very grateful, as the project had been stalled for years due to lack of local funding. It was saved by European funding and the exceptional consistency of the Azerbaijanis, who swallowed all the sabotage (literally) of our administration and the unfulfilled clauses of our bilateral agreement.

Again, as a “project of common interest,” the EU financed and built the Sofia-Nis interconnector, which again supplies Azerbaijani gas [20], diversifying Serbia’s supplies and reducing its dependence on “Gazprom”. We have no data on the price of the natural gas that “Gazprom” sells to Serbia, but it is known that supplies to Hungary (!) are currently carried out at a murderously high price. (By the way, even in peacetime, supplies of natural gas from Russia to Germany and Bulgaria were carried out at completely different prices, and for Bulgaria they were, naturally, significantly higher).

Intensive research into the possibility of transporting hydrogen and biomethane via the Trans-Adriatic Pipeline and through the IGB interconnector has been underway for at least three years. It is assumed that certain technical improvements will be required, and the only serious obstacles to this are certain financial circumstances - the refusal of EU development and investment banks to provide loans for the construction of new pipelines and the improvement of existing ones, arguing that they transport "harmful" fossil fuels.

Some analysts tend to underestimate the role of natural gas supplies from Azerbaijan, comparing their volumes, for example, with the volumes of (now suspended) natural gas supplies from Russia to Germany. This approach is counterproductive.

Firstly, because the consumption of South-Eastern European countries is lower than that of the "thirsty" German industry and German households.

Second, because the infrastructure built by Azerbaijan and SOCAR's partners, the world's leading natural gas producers and suppliers, will be of critical importance if Turkmenistan overcomes its fears [6] and starts supplying natural gas to Europe [20].

Russia, Iran and Turkmenistan are the three countries in the world with the largest reserves of natural gas, and no one can say for sure which of the three countries has the largest reserves. However, it is certain that the aggression in Ukraine was initiated by Russia, which is under a set of sanctions. It is also certain that Iran is under a set of sanctions, mainly because of its nuclear program.

In this situation, Turkmenistan is a welcome partner. The European Commission is pursuing a completely adequate policy in this matter. Back in 2015, the European Commission's Special Representative for Central Asia publicly stated at the First Caspian Energy Forum that the EU was ready to finance the construction of a gas pipeline along the bottom of the Caspian Sea to transport Turkmen gas to Azerbaijan.

And right there, at the Energy Forum itself, Russia (represented by Medvedev himself) and Iran spoke out against this project. However, the difference in their positions is significant. Russia is simply against the export of Turkmen gas to Europe. Having lost once (and most likely forever) its position on the Turkmen gas market, Russia is only concerned that huge volumes of Turkmen gas would not end up on the European market.

Russia itself lost its position in the Turkmen gas market in 2009. This happened because the demand for Russian gas decreased due to the financial crisis and the consequences of the war in Georgia. Russia literally sabotaged the gas pipeline connecting Turkmenistan to the Russian Federation, and the pipeline “ruptured”. The Russian side declared that it would not buy Turkmen gas due to a “force majeure” situation and would not pay penalties for non-fulfillment of the contract. To the surprise of the Russians, the then new President of Turkmenistan Gurbanguly Berdimuhamedov managed to reach an agreement with China very quickly. Within a year, a gas pipeline was built from Turkmenistan to the border with China, and China completely replaced Russia in the purchase of Turkmen natural gas. The irony is that the builder of the gas pipeline was... a Russian company. Turkmenistan is currently the largest supplier of natural gas to China - more than Russia.

Iran, on the contrary, opposes the construction of an underwater gas pipeline along the bottom of the Caspian Sea, but declared its readiness to provide any assistance in transporting natural gas from Turkmenistan in any direction by land. This statement was made at that time in response to the EU's declared interest in the Trans-Caspian gas pipeline along the bottom of the Caspian Sea. Here Iran does not take into account the interests of its "ally" Russia, but prefers pragmatically to earn (considerable amount of) money [20].

For their part, the Turkmen authorities know from experience that partnering with China is not an easy task, and when China is your creditor, it becomes even more difficult [15]. So Ashgabat is looking for ways to diversify its exports. Such is the TAPI (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India) project. This project has been slow and difficult to implement for many years, mainly because of the situation in Afghanistan.

Ironically, it is now possible that the project will be accelerated due to the Taliban's interest in using certain volumes of natural gas [16] and, above all, in receiving transit fees [14]

for its transportation to Pakistan [15]. The project is also indirectly supported by China, as Beijing hopes that once the pipeline reaches Pakistan, a bypass route can be made to Chinese regions bordering Pakistan, despite the complete inconsistency with the establishment of international borders in the region that could be simultaneously recognized by China, Pakistan and India.

It would be extremely beneficial for Turkmenistan to send significant volumes of natural gas to Turkey and Europe, but this is hampered by Russia's aggressive position, as well as by purely technical problems with creating delivery infrastructure if the option of an underwater Trans-Caspian gas pipeline is not implemented.

In any case, any "unblocking" of supplies from Turkmenistan to Turkey and Europe goes through Azerbaijan – both for purely geographical reasons and because of the gas transportation infrastructure already built on Azerbaijan's initiative [8].

From this perspective, Azerbaijan, represented by its state-owned company SOCAR, has strategic importance in developing options for the supply of natural gas from Turkmenistan, as well as from other "trans-Caspian" gas fields. (It is quite possible that large natural gas fields may be discovered on the Kazakh shelf of the Caspian Sea).

Incidentally, for a time this was done as part of a swap deal [18] between Azerbaijan, Turkmenistan and Iran. Turkmenistan supplied natural gas to the important northeastern Iranian city of Mashhad, where the Eighth Imam is buried, and Iran supplied the same amount of natural gas to Azerbaijan, which exported it or used it for domestic needs as it saw fit.

This amounts to 1 billion cubic meters of natural gas per year. This amount is not that big, but it still corresponds to a third of Bulgaria's annual consumption. Incidentally, it corresponds exactly to the annual volume of supplies agreed between Bulgaria and SOCAR.

Over the past year, this operation has been suspended due to new negotiations between Azerbaijan and Turkmenistan [12] but there are signals that work in this direction will be resumed, including due to the serious interest of the Turkish side in Turkmen gas.

For the EU and Bulgaria in particular, it is fundamentally important that part of Ashgabat's large gas resources should be sent to us, and not to the "endlessly thirsty" for energy Chinese economy. This can only be done in close partnership with Azerbaijan and Turkey.

The overall assessment of the region's and Bulgaria's relations with Azerbaijan in particular is clearly positive. Bulgaria and the region receive natural gas under a long-term contract at a favorable price, which in turn **stabilizes the cost of the gas mix in our country.** The fact that the volume of supplies has almost doubled, compared to the contracted volume speaks for itself.

The development of this gas infrastructure is important for the whole of South-Eastern Europe and even for Central Europe [6]: Greece, Bulgaria, Romania, Croatia, Slovenia, Hungary [18], Slovakia and Austria. Recently, the Czech Republic has also shown interest. Even Northern Macedonia declared its intention to get supplies of Azerbaijani natural gas [17].

Italy is also a major consumer of natural gas supplied via the Southern Gas Corridor [13]. Significantly, the country has no natural gas production of its own (it imports natural gas mainly from Libya via an undersea pipeline, and now also from Azerbaijan). At the same time, the start of the exploitation of the Trans Adriatic Pipeline in 2020 allowed Italy to become a net exporter of natural gas during the gas crisis caused by Russia in 2022 [5].

There are several problematic issues in our relations with Azerbaijan that have a direct impact on South East Europe, including Bulgaria.

The European Commission, pursuing a pragmatic policy towards Azerbaijan, has **officially agreed to double the supply of natural gas from the Caspian shelf in the foreseeable future**. The corresponding agreement was signed by Ursula von der Leyen and Ilham Aliyev [17].

However, for this to happen, **appropriate investments are needed**, which cannot be made by the several companies that own different shares of the Southern Gas Corridor, nor by Azerbaijan alone, which owns 15 to 20 percent of each section. **The participation of the recipients of natural gas** – the buyers – is also necessary.

This is not easy, given the wait-and-see attitude of most buyers.

The second problem, which largely follows from the first mentioned above, is the policy of banks not to finance the construction of new hydrocarbon pipelines. This policy is deeply flawed and destructive for a number of reasons – not least because the pipelines transport not only “fossil fuels” but also raw materials for the chemical industry. (By the way, Azerbaijan has acquired Turkey's largest chemical company, “Petkim”. Over the past six to seven years, Azerbaijan has become the largest one-time and systematic investor in Turkey through the construction of the Trans-Anatolian Gas Pipeline, the purchase of “Petkim” [19] and its expansion [4], and the construction of the brand new STAR refinery [13] in Izmir).

The third problem is purely political. Unlike the European Commission, which takes a reasonable position in relations with Azerbaijan, many members of the European Parliament hold directly opposite views. There are several powerful lobby groups operating there:

- first of all, the Armenian lobby (unfortunately, the majority of the Armenian diaspora is extremely nationalistic, even racist to some extent);

- also, lobbyists for importers of natural gas (via pipelines) from North Africa – from Libya and from Algeria;

- lobbyists for liquefied gas importers in alliance with pro-Russian forces;

- Fourthly, but not least, there are communities of MPs who can be called “abstract” or “sterile” democrats. The latter are people who primarily come from countries that do not depend on natural gas supplies from Azerbaijan and who, on the one hand, are under the influence of the agitators listed above, and on the other, demand that all EU partners have to be ideal liberal democrats, while not noticing the anti-democratic layers in their own countries.

Several times, resolutions full of hostile connotations towards Azerbaijan have been put to vote in the European Parliament, and once there were even calls for the introduction of “sanctions against Azerbaijan” by... suspending natural gas supplies. Some of the theses in these resolutions demonstrate incompetence, **but what is worse, they can only cause harm** without achieving any positive goal.

For Bulgaria, as well as for the whole of South-Eastern Europe including Italy, such an approach is not only unthinkable, but also hostile. Thank God, these resolutions are “non-binding papers”, texts that do not oblige anyone, but the very existence of such sentiments is frightening. It should be emphasized that **the role of the European Commission in minimizing the damage from such propaganda is enormous.**

When revising (recalibrating) the Green Deal, it is also very important to “unleash” the possibilities for financing the construction of new pipelines, as well as improving the parameters of existing pipelines.

II. Geopolitical and geoeconomic context of the problems of connectivity of the EU countries' electricity grids with neighboring countries

In the introduction, it was already stressed that the poor connectivity of the electricity grids of Western and Central Europe with those of South-Eastern Europe is one of the reasons

for the high electricity prices in Greece, Bulgaria, Romania and Hungary.

In this sense, we must welcome the EU measures to improve connectivity, but we can also say that much remains to be done.

Recently, the question of the interconnectedness of EU countries with their neighbours outside the Union has arisen. In some cases, as in the case of Ukraine [76] and Moldova [65], these are countries that are subject to obvious or covert aggression (in both cases by the Russian Federation) and that need assistance for their “energy survival”. The case of Ukraine is particularly indicative, where the country’s energy infrastructure is “target number one” for the aggressor.

Action to help such countries in serious trouble is a moral (and other) imperative, but **ultimately, given the current level of connectivity in Europe, it results in higher costs for the countries of South-East Europe and Bulgaria in particular.** This needs to be taken into account when developing and implementing various energy policies.

The opposite situation is observed when designing connections with countries wishing to import electricity, even "green" electricity, to EU countries. We are currently witnessing two projects for the production and import of "green" electricity to the EU, which directly affect Bulgaria due to its geographical location [8].

The first option is the production and import of "green" energy from Azerbaijan [7] and Central Asian countries. The peculiarity of this option is that there are areas in the Caspian Sea where the wind blows “around the clock”. In other words, in these areas, electricity could be generated from renewable energy sources, which would constitute a base load. At present, such opportunities exist only in the North Sea, and they are used by Denmark, Sweden, Germany and the United Kingdom. The concept of producing "green" energy as a base load is extremely interesting, since it is supported by appropriate scientific

arguments and is supported by global companies in the energy sector.

In this case, it is planned that electricity will be supplied to the Romanian coast via a cable along the bottom of the Black Sea. The designers claim that the losses in the power cable will be lower than if the transmission was carried out via conventional "overhead" power lines.

From a legal perspective, there has been real progress on this issue – a cooperation agreement has been concluded between Azerbaijan, Georgia, Romania and Hungary. There are conflicting signals about whether Bulgaria will join this agreement, but the answer is most likely “yes”.

The version with imports from the East has a second part. It envisages importing significant volumes of “green” electricity, this time from Kazakhstan and Uzbekistan [4]. Both countries have great potential for producing renewable energy [10], although in this case we are not talking about “base load”, as is the case with Azerbaijani wind power.

The supply of this electricity is planned to be carried out via conventional "overhead" power lines, due to the existing possibility of connecting production capacities from Kazakhstan and Uzbekistan in this case. Just a few days ago, a meeting of the energy ministers of Azerbaijan, Georgia, Turkey and Bulgaria (in the order of electricity transmission from west to east...) was held in Istanbul. At the meeting, specific aspects of possible cooperation in the production and transmission of "green" energy from Central Asia to the Balkan Peninsula were discussed [8].

In general, the project of importing "green" energy from the east to the west is structurally divided into two sub-options. What they have in common is that in both cases, electricity is supplied via Azerbaijan and Georgia. (By the way, natural gas and oil supplies also pass through these two countries [8]). This raises the question of the attitude of European institutions towards them. The position of the European Commission is

moderate, pragmatic and adequate. The position of the European Parliament is aggressive, chaotic and, in fact, hostile. In the previous section, the topic of European Parliament resolutions on the Azerbaijan issue was discussed to some extent upon. Here we can only add that in recent weeks a similar tone has been adopted towards Georgia.

Yes, there is no doubt that Georgia's rulers have been behaving inappropriately since the escalation of the war in Ukraine. Like Armenia [11] [15], they have sided with Russia, although in Tbilisi they have done that in a more covert way than in Yerevan. (Armenia has directly sent "volunteer" battalions to the front against Ukraine) [2].

Georgia's entire foreign policy since 2008 deserves a detailed critical analysis, but it should still be borne in mind that, unlike Russia, Georgia is not threatening anyone. Rather, the Georgians are scared and are pursuing a policy that we rightly do not like, but this policy should not become the reason for a sharp break in relations between Brussels and Tbilisi.

However, these same days we read about proposals by the European Parliament to impose sanctions against Georgian politicians etc. Such actions must be very carefully weighed and assessed, since a complete rupture of relations with Georgia, as well as similar attacks on Azerbaijan, can only lead to the failure of an important energy policy and to losses that will benefit only Putin.

An alternative project is the GREGY project, for import of electricity from Egypt via a underwater cable under the Aegean Sea to Greece [3]. The initiator of this project is "Copelouzos Group", and thanks to good lobbying [2], it is already one step away from being declared a "project of common interest" [3]. Officially, the idea is that the underwater cable will transport "green" electricity generated by wind turbines in the Sinai Peninsula [19].

In Bulgaria, support for this project was given very easy, almost without analysis and any doubts by one of the countless

interim governments in recent times. No one paid attention to such details as the fact that “Copelouzos” is extremely close to “Gazprom”. In fact, it is the official importer of “Gazprom” natural gas to Greece, although this import has now ceased.

In official publications, “Copelouzos” has long been mentioned as the main channel for importing toxic capital from Russia to Greece. In fact, two companies are named: one of them is “Copelouzos”, the other is a company that is constantly accused of cigarette smuggling... [9]

The proximity to “Gazprom” is not denied [1], and even is also emphasized in every possible way by the company [9]. A separate issue is that “Copelouzos” is the concessionaire for many airports in Greece, including Athens Airport, but this is a national security issue for Greece.

There is no doubt that good relations between Russia and Egypt significantly helped the people from Copelouzos to quickly establish direct contact with the country's military leader, Al-Sisi.

There is a clear double standard in the policies of some European policymakers (unfortunately, their number is not a small one). They are constantly looking for arguments to prove that Azerbaijan is an authoritarian state, despite the fact that elections are held there regularly (23 of the 24 parties registered in the country participated in the last local elections in January 2025) [1], they criticize (fairly, but selectively) Georgia for adopting laws “in the style of Putin” [11], but they do not notice that Egyptian leader Al-Sisi came to power as a result of a military coup, which overthrew the only president of Egypt elected in a general election during the so-called “Arab Spring”. The former president of Egypt was subsequently executed, as were hundreds of his supporters.

In any case, if we hold our noses and ignore the origins of Egypt's leadership, the best bet is to have ties to both the South Caucasus and Central Asia on the one hand and Egypt on the other. That would be fine, even if the suspicions of some

more skeptical analysts, who believe that Egypt will build wind turbines with false power ratings and sell much of the electricity from natural gas fueled thermal power plants as “green” energy, because it has discovered large deposits of natural gas, are correct,

Some circles in Brussels seem to prefer Egypt to the South Caucasus and Central Asia [9], but it should be borne in mind that, at least for the moment, Azerbaijan and the Central Asian countries seem to be our only sincere allies in terms of the transition to “green” [13] energy [12]. The countries of South-East Europe, including Bulgaria, are extremely interested in continuing the work of the Southern Gas Corridor (SGC); perhaps to start transporting hydrogen (more precisely, methane-hydrogen mixtures with an increased hydrogen content of 30% and above) through the SGC; and eventually it will be duplicated and tripled by deliveries of green energy via underwater power cables and “overhead” power lines.

Supplies from Egypt would be welcome, but they should in no way become a reason for abandoning partnership with the countries of the South Caucasus and Central Asia.

This is a suitable time to point out another circumstance that we should take into account. It has recently become clear that Azerbaijan is in an advanced stage of acquiring a stake in the natural gas production of Israel's Tamar gas field in the Eastern Mediterranean [8].

Until now, the use of hydrocarbons from the Eastern Mediterranean (not only Israeli, but also Lebanese and Cypriot) seemed problematic due to the bad relations of Israel (and also Cyprus) with Turkey. Mega-projects have been proposed to build giant underwater gas pipelines to Crete and mainland Greece, which are extremely expensive and, in the current situation, when banks refuse to finance “fossil fuel” pipelines, practically impossible to be build.

The inclusion of Azerbaijan in the gas chess game in the Eastern Mediterranean changes the overall balance of power.

Azerbaijan is a close ally of Turkey and Israel [9]. Baku is the largest supplier of oil to Israel, thanks to the Baku-Ceyhan (Turkish port in the Eastern Mediterranean) oil pipeline [4] and the excellent interstate relations between the two countries [7]. For this reason, Azerbaijan is precisely the country that could negotiate the transportation of Israeli natural gas through Turkey, especially since it also owns pipeline infrastructure there [6].

Such a solution would make natural gas supplies from Israel to Europe much cheaper than mega-projects under the Aegean Sea and would make them technically feasible. Azerbaijan's mediation in such a joint economic project would also likely contribute to reducing tensions in the Middle East, at least along the Turkey-Israel axis. **Both the EU as a whole and Bulgaria should view such a scenario positively.**

III. Conclusion

In conclusion, it is necessary once again to emphasize the need to strengthen work on the internal connectivity of energy networks and electricity grids within EU countries on the one hand, and the connectivity of EU countries with neighboring countries, with which it is necessary to build partnership relations, despite the shortcomings of their political systems, which we believe to exist.

Bibliography:

1. Abdull, Alish, Azerbaijan tallies candidates registered to run in upcoming municipal election, blacksea-caspia.eu, January11, 2025, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbaijan-tallies-candidates-registered-run-upcoming-municipal-election>
2. Action Global Communications Bulgaria, The Egypt-Greece electricity interconnection project of ELICA SA - a Copelouzos Group company, was presented at the UN World Conference on Climate Change COP27, blacksea-caspia.eu, November 9, 2022, <https://blacksea-caspia.eu/en/egypt-greece->

electricity-interconnection-project-elica-sa-copelouzos-group-company-was-presented-un

3. Action Global Communications Bulgaria, The GREGY interconnector and its strategic importance were presented at the Europe-Egypt Energy Interconnection event, blacksea-caspia.eu, May 11, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/index.php/en/gregy-interconnector-and-its-strategic-importance-were-presented-europe-egypt-energy>

4. Aghajanova, Humay, Azerbaijan to draft project to export electricity to Europe, blacksea-caspia.eu, April 15, 2024, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbajjan-draft-project-export-electricity-europe>

5. Ahmadova, Maryana, Azerbaijani gas saves Italy, ISPI says, blacksea-caspia.eu, January 9, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbajjani-gas-saves-italy-ispi-says>

6. Ahmadova, Maryana, Trans-Caspian pipeline: Azerbaijan signals readiness, Turkmenistan, Europe need to act fast – ex-US ambassador, blacksea-caspia.eu, January 12, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/en/trans-caspian-pipeline-azerbajjan-signals-readiness-turkmenistan-europe-need-act-fast-ex-us>

7. Ahmadova, Maryana, Azerbaijan's offshore wind resources in Caspian enough to export green energy – The Telegraph, blacksea-caspia.eu, March 7, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbajjans-offshore-wind-resources-caspian-enough-export-green-energy-telegraph>

8. Ahmadova, Maryana, Azerbaijan resolute about Trans-Caspian gas project – Turkmenistan should seize exceptional opportunity, blacksea-caspia.eu, August 15, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbajjan-resolute-about-trans-caspian-gas-project-turkmenistan-should-seize-exceptional>

9. Ahmadova, Maryana, Energy cooperation between Hungary and Azerbaijan is entering new dimension – minister, blacksea-caspia.eu, August 21, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/en/turkish-hungarian-energy-companies-ink-gas-agreement-0>

10. Ahmadova, Maryana, Azerbaijan will provide more than 90% of Georgia's natural gas needs in 2024, blacksea-caspia.eu, January 8, 2024, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbaijan-will-provide-more-90-georgias-natural-gas-needs-2024>

11. Ahmadova, Maryana, Armenia anew helps Russia avoid EU sanctions – IMF economist, blacksea-caspia.eu, February 2, 2024, <https://blacksea-caspia.eu/en/armenia-anew-helps-russia-avoid-eu-sanctions-imf-economist>

12. Ahmadova, Maryana, President Biden applauds Azerbaijan for hosting landmark COP29 summit, blacksea-caspia.eu, November 24, 2024, <https://blacksea-caspia.eu/en/president-biden-applauds-azerbaijan-hosting-landmark-cop29-summit>

13. Alasgarli, Aydan, Uzbekistan, Azerbaijan, Kazakhstan to form green energy company - deputy minister, blacksea-caspia.eu, November 7, 2024, <https://blacksea-caspia.eu/en/uzbekistan-azerbaijan-kazakhstan-form-green-energy-company-deputy-minister>

14. Ambassador Huseyn Huseynov: Bulgaria may get 2BCM of gas from Azerbaijan in 2024, blacksea-caspia.eu, <https://blacksea-caspia.eu/en/bulgaria-may-get-2bcm-gas-azerbaijan-2024>

15. An Armenian company supplies Russia with goods under the sanctions regime on the route Batumi – Novorossiysk, blacksea-caspia.eu, informator.ua, <https://blacksea-caspia.eu/en/armenian-company-supplies-russia-goods-under-sanctions-regime-route-batumi-novorossiysk>

16. Auld, Fergus, UK to help Azerbaijan tap huge offshore wind potential, blacksea-caspia.eu, February 2, 2023, <https://blacksea-caspia.eu/en/uk-help-azerbaijan-tap-huge-offshore-wind-potential>

17. Austria hopes for gas supplies from Azerbaijan, blacksea-caspia.eu, April 27, 2022, <https://blacksea-caspia.eu/en/austria-hopes-gas-supplies-azerbaijan>

18. Azerbaijan, Iran and Turkmenistan sign swap gas supplies agreement, blacksea-caspia.eu, November 28, 2021, <https://blacksea-caspia.eu/en/azerbaijan-iran-and-turkmenistan-sign-swap-gas-supplies-agreement>

19. Babayeva, Fidan, SOCAR's Petkim receives award from International Finance magazine, blacksea-caspia.eu, April 28, 2021, <https://blacksea-caspia.eu/en/socars-petkim-receives-award-international-finance-magazine>

20. Bagishov, Elnur, Swapping of Turkmen gas to Azerbaijan via Iran is strategic step – Iranian official, blacksea-caspia.eu, December 13, 2021, <https://blacksea-caspia.eu/en/swapping-turkmen-gas-azerbaijan-iran-strategic-step-iranian-official>

Teodor DETÇEV (Bolqarıstan),
fəlsəfə doktoru, dosent

BOLQARISTAN VƏ AZƏRBAYCAN ARASINDA ENERJİ ƏLAQƏLƏRİ, AVROPA VƏ REGION KONTEKSTİNDƏ BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Xülasə. Məqalədə Avropa İttifaqı daxilində enerji əlaqələliyi və digər tərəfdən, Aİ ölkələrinin, xüsusən Cənub-Şərqi Avropa ölkələrinin, Aİ-yə daxil olmayan qonşu ölkələrlə enerji əlaqələliyi problemləri müzakirə edilir. Təbiətində qaz əlaqələliyi geosiyasi və geo-iqtisadi konteksti, həmçinin Avropa İttifaqı ölkələrinin elektrik şəbəkələrinin qonşu ölkələrlə əlaqələliyi geosiyasi və geo-iqtisadi konteksti araşdırılır.

Aİ-də qaz nəqliyyat şəbəkələrinin əlaqələliyi vəziyyəti "millətçiliyin qələbəsi" kimi qiymətləndirilir. Qərbi və Mərkəzi Avropa elektrik şəbəkələri ilə Cənub-Şərqi Avropa şəbəkələri arasındakı əlaqələr də çox yaxşı deyil və Bolqarıstanda elektrik enerjisinin yüksək qiymətinin əsas səbəblərindən biri, Aİ üzv ölkələrinin elektrik şəbəkələri arasında "Qərb-Şərq" əlaqələrinin zəif olmasıdır.

Regionun və xüsusən Bolqarıstanın Azərbaycanla əlaqələrinin ümumi qiymətləndirilməsi aydın şəkildə müsbətdir. Bolqarıstan və region uzunmüddətli müqavilə ilə təbii qaz alır və bu da Bolqarıstanda qaz qarışığının qiymətini sabitləşdirir. 2024-cü ildə təchizatın müqavilə ilə müqayisədə demək olar ki, iki dəfə artması özlüyündə bunu sübut edir. Bu qaz infrastrukturunun inkişafı Cənub-Şərqi Avropa və hətta Mərkəzi Avropa üçün, xüsusilə Yunanıstan, Bolqarıstan, Rumıniya, Xorvatiya, Sloveniyada, Macarıstanda, Slovakiyada və Avstriyada vacibdir. Yaxın zamanda Çex Respublikası da maraq göstərib.

Aİ-nin qonşu ölkələrlə elektrik şəbəkələri əlaqələliyi bir hissəsi olaraq, Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ölkələrindən "yaşıl" enerji tədarükü layihələri ilə Misirdən "yaşıl" enerji idxalı üzrə GREGY layihəsi çərçivəsində "Copelouzos" şirkətinin iştirakı ilə müqayisəli analiz aparılmışdır. Avropa Komissiyasının Azərbaycan və Gürcüstanla münasibətlərə müsbət və praktiki yanaşması, eləcə də Avropa Parlamentinin müxtəlif üzvlərinin bəzən xaotik, aqressiv və düşmənlə mövqeyi qeyd olunmuşdur.

Qeyd olunub ki, Azərbaycan İsrailin Şərqi Aralıq dənizindəki Tamar qaz yatağında pay alaraq, Avropaya enerji təchizatında yeni rol ala bilər. Nəhayət, Aİ və xüsusən Bolqarıstanın Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə strateji münasibətlərinin Cənub-Şərqi və hətta Mərkəzi Avropada enerji təhlükəsizliyinin vəziyyətinin ümumi kontekstində dərinləşməli olduğu vurğulanmışdır.

Теодор ДЕТЧЕВ (Болгария),

доктор философии, доцент

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СОЕДИНЕНИЯ МЕЖДУ БОЛГАРИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ В ЕВРОПЕЙСКОМ И РЕГИОНАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме. В статье рассматриваются проблемы энергетической взаимосвязанности внутри Европейского Союза и, с другой стороны, энергетической взаимосвязанности стран ЕС, в частности стран Юго-Восточной Европы, с соседними странами, не входящими в Союз. Рассматривается геополитический и геоэкономический контекст проблем газовой связанности с одной стороны и, соответственно, геополитический и геоэкономический контекст проблем связанности электросетей стран ЕС с соседними странами.

Состояние связанности газотранспортных сетей в ЕС оценивается как своеобразный „триумф национализма“. Связь между электрическими сетями в Западной и Центральной Европе, с одной стороны, и сетями в Юго-Восточной Европе, с другой, также не очень хорошая, и одной из существенных причин высокой цены на электроэнергию в Болгарии является плохая связь „Запад-Восток“ электрических сетей стран-членов ЕС.

Общая оценка связей региона и Болгарии, в частности с Азербайджаном, явно положительная. Болгария и регион получают природный газ по долгосрочному контракту по выгодной цене, что в свою очередь стабилизирует цену газового микса в Болгарии. Тот факт, что объем поставок по сравнению с законтрактованным практически удвоился в 2024 году, говорит сам за себя. Развитие этой газовой инфраструктуры важно для всей Юго-Восточной Европы и даже Центральной Европы: Греции, Болгарии, Румынии, Хорватии, Словении, Венгрии,

Словакии и Австрии. Недавно интерес проявила и Чешская Республика.

В части связанности электросетей ЕС с соседними странами был проведен сравнительный анализ между проектами по поставке «зеленой» энергии из Азербайджана и стран Центральной Азии и проектом по импорту «зеленой» энергии из Египта в рамках проекта GREGY при участии компании «Copelouzos». Отмечен позитивный и прагматичный подход Европейской комиссии к отношениям с Азербайджаном и Грузией, а также хаотичная, агрессивная, а порой и враждебная позиция разных групп членов Европейского парламента.

Было отмечено, что Азербайджан может приобрести новый вес в поставках энергоносителей в Европу после приобретения доли в израильском газовом месторождении Тамар в Восточном Средиземноморье. В заключение подчеркивается, что стратегические отношения ЕС, и особенно Болгарии, с Азербайджаном и странами Центральной Азии должны углубляться в общем контексте состояния энергетической безопасности в Юго-Восточной и даже Центральной Европе.

Ромелла ГЮЛЬАЛИЕВА (Азербайджан),
доктор философии по праву, доцент кафедры «Право»
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики

**УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

Açar sözlər: cinayət hüququ, ərazi təhlükəsizliyi, Azərbaycan Respublikası, milli təhlükəsizlik, hüquqi vasitələr, beynəlxalq hüquq, hüquqi müdafiə, cinayətlər, qanunvericilik.

Keywords: criminal law, territorial security, Republic of Azerbaijan, national security, legal measures, international law, legal protection, crimes, legislation.

Ключевые слова: уголовное право, территориальная безопасность, Азербайджанская Республика, национальная безопасность, правовые меры, международное право, правовая защита, преступления, законодательство.

Все правовые нормы, обеспечивающие территориальную безопасность государства, условно делятся на две группы. К первой группе относятся внутригосударственные правовые средства, независимые от иностранного влияния. Вторую группу составляют международно-правовые средства, в виде одного из последствий признания за территорией страны статуса субъекта международного права.

Несмотря на неоднозначное толкование понятия и содержания государственно-правового признания, однозначным является принятие факта, что появление нового субъекта международного права на карте мира возможно только в результате его признания со стороны

других государств. Следовательно, этот факт означает признание нового государства со всеми вытекающими из международного права правами и обязанностями в качестве юридического лица [1].

В международном праве не содержится норм, ограничивающих право признавать одним государством другого, возникшего в результате самоопределения. Однако безусловным нарушением международного права признается оккупация или приобретение (полное или частичное) самоопределяющейся территории, а также любое вмешательство какого-либо государства или группы государств в процесс самоопределения в другой стране. Единственное исключение, допускаемое из этой нормы Уставом ООН, предусмотренное в ст. 2, п. 7 гласит, что если Совет Безопасности ООН установит, что события в каком-либо государстве угрожают международному миру и безопасности, то такие события перестают быть внутренним делом данного государства. При этом действия ООН в случае данных событий не будут вмешательством во внутренние дела государства [2]. Кроме того, из статьи 55 Устава ООН вытекает, что нарушение прав человека в любом государстве является угрозой международному миру, при этом прекращается действие принципа невмешательства на государство-нарушитель [2].

Важнейшим международно-правовым средством обеспечения территориальной безопасности признаются принципы международного права, относящиеся к статусу государств. К ним относятся возникающие в результате общественной практики руководящие начала, определяющие правила поведения субъектов международного права. В отличие от иных международно-правовых норм, принципы носят императивный характер, являются общими по отношению к другим международно-правовым нормам и имеют важнейшее значение для

международного сообщества, выступая в качестве основы поддержания международного правопорядка [8].

Процесс происходящих в Азербайджанской Республике правовых, экономических, социально-политических преобразований азербайджанской государственности, впервые в истории, получившей суверенитет и государственную независимость, характеризуется определенными сложностями в сфере обеспечения территориальной целостности Азербайджанской Республики. Ввиду того, что территориальная неприкосновенность, непосредственным образом связанная с национальной безопасностью и суверенитетом страны, является гарантией достижения социального реформирования азербайджанского государства и повышения благосостояния населения страны, решение данной проблемы имеет первостепенное значение. Для ее эффективного решения необходимо использовать все возможные ресурсы, в том числе силовые и репрессивные, к которым безусловно относятся средства уголовно-правовой охраны общественных отношений.

О необходимости совершенствования уголовно-правовых средств обеспечения территориальной неприкосновенности, а также суверенитета Азербайджанской Республики свидетельствует наличие таких неблагоприятных факторов как техногенные и природные аварии и катастрофы, вооруженные столкновения на почве межнациональной вражды и ненависти, терроризма и коррупции. Рост указанных негативных явлений ведет к разобщению общества и обострению социальной напряженности, а также усилению общеуголовной и транснациональной организованной преступности, что само по себе выступает в качестве фактора, угрожающего территориальной неприкосновенности Азербайджана. Угрозу представляют не только экономический кризис, но и сохраняющаяся коррупция, организованная и профессиональная преступность.

Непосредственно связанное с понятием «национальная безопасность» понятие «территориальная неприкосновенность» имеет глубокие исторические корни и на протяжении многих веков находилась в центре внимания не только правоведов, но и политологов, историков и философов. Определенное понятие территориальной неприкосновенности и суверенитета вырабатывается уже во времена античности и средних веков как составляющее ведущую функцию и главную цель государства сложное социально-политическое явление, достижимое специальными мерами, непосредственно связанными с условием существования и развития общества и государства. Согласно современной трактовке территории, неразрывно связанной с понятием суверенитета, это есть пространство в пределах государственных границ. Государственная граница есть линия и проходящая по этой линии вертикальная поверхность, определяющие пределы государственной территории (суши, вод, недр и воздушного пространства) [7, с. 36]. Наряду с территориальной неприкосновенностью в международных договорах и литературе используется также термин территориальная целостность. Поэтому иногда используются как оба термина – целостность и неприкосновенность, так и в отдельности каждый из них. Полагаем, что оба термина можно обозначить как территориальную безопасность государства, выступающую в качестве неотъемлемого структурного элемента государственного суверенитета.

Территориальная безопасность неразрывно связана с понятием национальной или государственной безопасности. Государственная безопасность – это особая организации публичной власти, роль государства как главного субъекта обеспечения безопасности, а также безопасность общества и граждан.

Говоря о территориальной безопасности, выделяют следующие ее основные составляющие: оборона и защита от внешних врагов; внешние и внутренние угрозы. В научных

исследованиях и законодательстве при рассмотрении вопросов территориальной неприкосновенности применяются различные термины: «безопасность страны», «государственная безопасность», «безопасность личности, общества и государства», «общественная безопасность», «национальная безопасность».

Термин «государственная безопасность» после утверждения понятия «национальная безопасность» утратил свое первоначальное значение и может употребляться в узком смысле. Понятие «государственная безопасность» может быть определено как состояние (свойство) государства, при котором созданы условия для существования установленного конституционного строя, суверенитета и территориальной целостности государства [3, с.12].

Связь безопасности с нацией отражается в понятии «национальная безопасность». При этом под «нацией» мы понимаем основанную на устойчивых культурных, экономических, социально-политических и иных связях определенную территориально-государственную общность.

Таким образом, территориальная неприкосновенность – это состояние защищенности территориальной целостности страны, народа как носителя суверенитета и единственного источника власти в государстве от внутренних и внешних угроз, причинения политического, информационного, экологического, морального, материального, физического вреда, обеспечиваемое средствами и силами социально-экономического, правового, политического и иного характера, направленными на сохранность и развитие духовных и материальных ценностей общества, включая суверенитет и территориальную целостность, функционирование и развитие конституционного строя правового государства, а также снижение степени такого вреда до минимального уровня.

Как уже отмечалось, внутригосударственные правовые средства, независимые от иностранного влияния, образуют

первую группу правовых средств охраны территориальной неприкосновенности.

В системе правового обеспечения национальной безопасности страны уголовному праву принадлежит особое место. В деле противодействия основным угрозам в обеспечении национальной безопасности уголовно-правовыми средствами в качестве приоритетных направлений можно определить следующие:

- совершенствование уголовно-правовых мер, обеспечивающих противодействие преступлениям против основ конституционного строя и безопасности государства;
- совершенствование уголовно-правовых мер, обеспечивающих противодействие преступности против мира и безопасности человечности;
- совершенствование уголовно-правовых мер, обеспечивающих сохранность государственных границ и миграционных процессов.

Уголовная политика в области обеспечения территориальной неприкосновенности понимается как единая концепция по обеспечению защиты государства от внутренних и внешних угроз, причинения ему политического, информационного, экологического, морального, материального или физического вреда, обеспечиваемое мерами социально-экономического, правового, политического и иного характера, направленными на развитие и сохранность духовных и материальных ценностей общества, функционирование и развитие конституционного строя правового государства, территориальную целостность и суверенитет, а также укрепление обороноспособности и улучшение боеспособности вооруженных сил страны.

Главным инструментом обеспечения национальной безопасности является государство. Однако этот инструмент в свою очередь нуждается в обеспечении собственной безопасности, вызываемые природой государства и спецификой его функционирования. С этой точки зрения

нельзя согласиться с названием главы 31 УК АР «Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства», которую правильнее было бы назвать «Преступления против основ конституционного строя, территориальной неприкосновенности и национальной безопасности», поскольку преступления, предусмотренные в данной главе, имеют общим объектом уголовно-правовой охраны национальную безопасность Азербайджанской Республики.

Международно-правовые средства составляют вторую группу обеспечения территориальной безопасности государства и государственного суверенитета. Принцип невмешательства государств во внутренние дела друг друга, являющийся одним из базовых принципов современного международного права, тесно связан с принципом государственного суверенитета. Тем не менее данный принцип на современном этапе развития международных отношений ради становления публичных интересов вытесняется путем давления со стороны мирового сообщества в результате глобализации. На мировой арене вопрос противопоставления глобализации и государственного суверенитета остается спорным.

Государственный суверенитет, понимаемый как самостоятельность государственной власти как внутри, так и вне страны, проявляется в монопольном, исключительном праве государства свободно и самостоятельно решать все без исключения внутренние и внешние вопросы. Мировая цивилизация в современный период переживает трансформацию национально-территориальной государственности как основной политической формы существования наций и народов. Традиционное понятие «государство» ставится все чаще под сомнение и рассматривается как изжившее себя явление более не нужное современному миру. В качестве более актуальной политической структуры государство пытаются заменить понятием «мировое

сообщество» в виде некоего единого субъекта, в интересах которого должна осуществляться политика всех народов и государств. Более приемлемым правовым инструментом организации общественной жизни предлагается принцип автономии в условиях федерализма, рассматриваемую не как одну из форм государственно-территориального устройства, а более широко – как форму полицентризма власти в различных социальных и политических системах. Государственный суверенитет в ряде случаев заменяется национальным или народным суверенитетом [4].

В то же время, обеспечение государственного суверенитета является важным правовым компонентом данной категории и проявляется как совокупность используемых органами власти на законных основаниях для предотвращения и предупреждения посягательств на юрисдикцию государства как внутри страны, так и за ее пределами, политических, экономических, военных, организационных и правовых мер.

В соответствии с Уставом ООН, важнейшее значение для поддержания международного мира и безопасности и для осуществления целей и принципов Устава ООН имеет укрепление и поддержание международного мира и безопасности, основанные на неотъемлемом суверенитете государств над своими природными ресурсами, а также уважении суверенитета государств, независимости и самоопределении, равенстве и свободе, независимо от их социальных, экономических или политических систем или уровней их развития, полное соблюдение принципа отказа от интервенции и невмешательства во внутренние и внешние дела государств [5].

По нашему мнению, можно сформулировать собственное определение безопасности, являющееся базовым в определении сущности национальной безопасности, как объекта уголовно-правовой охраны, учитывая необходимость защиты государства, общества и личности от различного рода

угроз. Под безопасностью как объектом уголовно-правовой охраны, следует понимать гарантируемое Конституцией Азербайджанской Республики и другими законами государства, обеспечение защищенности от различного рода угроз основных интересов государства, общества и личности, от возможности причинения им различного вида вреда и ущерба, а также обеспечение неприкосновенности территориальной целостности, государственного суверенитета и независимости, дальнейшее совершенствование конституционного строя и сохранение и развитие основных материальных и моральных ценностей правового государства.

Осуществление территориальной безопасности Азербайджанской Республики происходит путем обеспечения целенаправленного совместного функционирования, не только общественных, и государственных органов, но и граждан, участвующих как в установлении и предупреждении разнообразных видов угроз безопасности государству, обществу и личности, так и в осуществлении противодействия им, что служит важным и существенным условием обеспечения безопасности территориальной неприкосновенности, суверенитета и национальных интересов республики.

Для решения проблемы правового обеспечения территориальной целостности современного Азербайджанского государства, следует отметить тот немаловажный факт, что необходимо проведение эффективной уголовной политики, укрепление государственной власти и разработка соответствующих правовых средств для устранения в общественном развитии существующих серьезных трудностей.

Библиография:

1. Вылегжанин А.Н. Международное право. – Москва: Юрайт, 2012
2. Гетьман-Павлова И.В. Международное право. – Москва: Юрайт, 2013
3. Мельниченко А.Б. Уголовно-правовые средства обеспечения национальной безопасности Российской Федерации. Автореф. дисс. доктора юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2009
4. Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. Учебник. - Изд-во Восток-Запад, 2009
5. Устав ООН. [Электронный ресурс] / Режим доступа: // www.un.org.
6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – Баку: Юридическая литература, 2020
7. Уголовное право России. Под ред. А.И. Рарога. - Москва: Эксмо, 2007
8. Шумилов В.М. Международное право. Учебник. – Москва: ТК Велби, 2009

Romella GÜLƏLİYEVƏ (Azərbaycan),

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının «Hüquq» kafedrasının dosenti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ƏRAZI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ CINAYƏT HÜQUQI VASİTƏLƏRİ

Xülasə: Məqalə, Azərbaycan Respublikasının ərazi təhlükəsizliyini təmin edən cinayət-hüquqi vasitələrin təhlilinə həsr olunub. Məqələdə dövlətin ərazisini xarici və daxili təhdidlərdən qorumaq üçün istifadə etdiyi hüquqi mexanizmlər və vasitələr araşdırılır. Xüsusi diqqət, dövlətin ərazi bütövlüyünə

təhdid yaradan cinayətlərin qarşısını almağa yönəlmiş qanunverici və hüquqi təşəbbüslərə ayrılıb. Müəllif həm milli qanunvericiliyi, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik standartlarını araşdırır, ərazi müdafiəsini gücləndirmək üçün hüquqi bazanın inkişafı ilə bağlı perspektivləri və çağırışları müəyyənləşdirir.

Romella GULALIEVA (Azerbaijan),

PhD in Law,

Associate Professor at the Department of Law of the
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Azerbaijan

CRIMINAL LAW MEASURES FOR ENSURING TERRITORIAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Summary. The article focuses on the analysis of criminal law measures ensuring the territorial security of the Republic of Azerbaijan. It examines the legal mechanisms and tools that the state uses to protect its territory from external and internal threats. Special attention is paid to legislative and legal initiatives aimed at preventing crimes that threaten the territorial integrity of the state. The author explores both national legislation and international standards in the field of security, identifying the prospects and challenges related to strengthening the legal framework for territorial defense.

Юрий БОЧАРОВ (Израиль),
кандидат политических наук,
Исполнительный директор Института
исследования информационных войн

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ И СТРАТЕГИЮ ГОСУДАРСТВ КАВКАЗА И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Açar sözlər: Qlobal çağırışlar, Xarici siyasət, Strateji siyasət, Qafqaz, Yaxın Şərq, Dövlətlər, Geosiyasi dəyişikliklər, Beynəlxalq münasibətlər, Siyasət və iqtisadiyyat, Regional təhlükəsizlik.

Keywords: Global challenges, Foreign policy, Strategic policy, Caucasus, Middle East, States, Geopolitical changes, International relations, Politics and economy, Regional security.

Ключевые слова: Глобальные вызовы, Внешняя политика, Стратегическая политика, Кавказ, Ближний Восток, Государства, Геополитические изменения, Международные отношения, Политика и экономика, Региональная безопасность.

Геополитическая и геоэкономическая динамика Кавказа и Ближнего Востока формируется под воздействием множества глобальных вызовов, включая изменение мирового баланса сил, энергетические трансформации, технологическую революцию и климатические изменения. Эти вызовы влияют на внешнюю политику и стратегические приоритеты государств региона, заставляя их адаптироваться к новым реалиям международных отношений. В условиях растущей конкуренции среди глобальных и региональных игроков страны вынуждены вырабатывать гибкие стратегии,

позволяющие им балансировать между различными центрами силы и обеспечивать национальные интересы.

Изменение мирового баланса сил. Современный международный порядок переживает тектонические изменения. США, Китай и Россия конкурируют за влияние в стратегически важных регионах, включая Кавказ и Ближний Восток. Американская политика в регионе остается сосредоточенной на укреплении союзов с традиционными партнерами, сдерживании Ирана и обеспечении энергетической безопасности Европы. Китай расширяет свое присутствие через инициативу «Один пояс — один путь», инвестируя в инфраструктуру и заключая стратегические соглашения. Россия, в свою очередь, сохраняет военное и дипломатическое влияние, используя механизмы экономического давления, а также политическую поддержку отдельных режимов.

Энергетическая трансформация и диверсификация. Мир постепенно движется в сторону перехода к возобновляемым источникам энергии, что влияет на спрос на традиционные углеводороды. Это вынуждает страны-экспортеры нефти и газа адаптировать свои стратегии, развивать новые рынки сбыта и инвестировать в альтернативные источники энергии. В то же время Европа, стремясь снизить зависимость от российских энергоресурсов, увеличивает закупки газа у Азербайджана и стран Персидского залива. Это создает новые возможности для государств региона, но также требует значительных инвестиций в развитие инфраструктуры, модернизацию трубопроводных систем и усиление логистической взаимосвязанности.

Технологическая революция и кибербезопасность. Развитие цифровых технологий, искусственного интеллекта и автоматизации оказывает значительное влияние на глобальную безопасность и экономику. Государства региона вынуждены адаптироваться к новой реальности,

усиливая свою киберзащиту, модернизируя вооруженные силы и развивая цифровые платформы для управления государством. В условиях информационной войны и распространения фейковых новостей киберпространство становится ареной геополитического соперничества. Помимо этого, технологическое развитие требует активного участия в глобальных цепочках поставок полупроводников и критически важных материалов, что также формирует стратегические приоритеты стран региона.

Климатические изменения и водные ресурсы. Климатический кризис усугубляет проблемы водоснабжения, продовольственной безопасности и сельского хозяйства, что может привести к усилению социальной нестабильности и новым волнам миграции. Воды Тигра, Евфрата, Куры и Аракса становятся предметом трансграничных споров, требующих дипломатического урегулирования и эффективного межгосударственного сотрудничества. Наряду с этим государства региона сталкиваются с необходимостью адаптации своих экономик к новым экологическим стандартам, что требует значительных инвестиций в «зеленые» технологии и устойчивую инфраструктуру. Введение международных инициатив по сокращению выбросов углерода оказывает влияние на экспортные стратегии нефтегазовых стран, заставляя их переосмысливать свои долгосрочные планы развития.

Стратегии государств региона. Государства Кавказа и Ближнего Востока реагируют на глобальные вызовы по-разному, адаптируя свою внешнюю политику в зависимости от внутренних и внешних факторов.

Турция активно использует комбинацию «мягкой» и «жесткой» силы, расширяя влияние через экономические, культурные и военные инициативы. Анкара укрепляет свое положение как энергетический и логистический узел региона, развивая проекты в сфере транспортировки газа и

нефти. В то же время Турция активно участвует в региональных конфликтах, поддерживая своих союзников и используя военную дипломатию для достижения геополитических целей.

Иран вынужден адаптироваться к санкционному давлению, формируя альянсы с восточными странами, прежде всего с Китаем и Россией. Стратегия Тегерана направлена на развитие независимой финансовой системы, расширение экономического сотрудничества с соседями и поддержание политического влияния в Сирии, Ливане, Ираке и Йемене. Несмотря на внутренние вызовы, Иран остается одной из ключевых держав региона, способной влиять на глобальные энергетические и геополитические процессы.

Государства Персидского залива, такие как Саудовская Аравия и ОАЭ, стремятся диверсифицировать свои экономики, инвестируя в высокие технологии, туризм и возобновляемые источники энергии. Они развивают стратегические партнерства с ведущими мировыми державами, балансируя между США, Китаем и Европой. Одновременно страны залива модернизируют свои вооруженные силы, готовясь к возможным региональным конфликтам.

Армения и Грузия сосредоточены на евроатлантической интеграции, стремясь к сближению с ЕС и НАТО. Они инвестируют в цифровую трансформацию, укрепляют демократические институты и диверсифицируют торговые связи. Однако геополитические вызовы, включая нестабильность на границах и экономические зависимости, требуют от этих стран гибкости и стратегического планирования.

Азербайджан: энергетический и транспортный перекрёсток

Азербайджан занимает стратегически важное положение между Востоком и Западом, а также между Севером и Югом. Эта геополитическая особенность делает страну ключевым игроком в сфере энергетики и логистики.

Энергетическая политика. Азербайджан является одним из ведущих поставщиков газа в Европу, активно развивая Южный газовый коридор. В условиях энергетического кризиса, вызванного санкциями против России, роль страны в обеспечении европейского рынка энергоресурсами значительно возросла. Наряду с этим Баку инвестирует в развитие возобновляемых источников энергии, стремясь диверсифицировать свою экономику и снизить зависимость от углеводородов.

Транспортные маршруты. Азербайджан играет центральную роль в развитии Транскаспийского международного транспортного маршрута (Среднего коридора), соединяющего Китай и Европу. Страна активно модернизирует железнодорожную и портовую инфраструктуру, обеспечивая эффективные логистические связи с Россией, Ираном, Турцией и Центральной Азией. Это позволяет Баку позиционировать себя как ключевой узел для международной торговли.

Заключение. В условиях глобальных вызовов государства Кавказа и Ближнего Востока вынуждены адаптироваться к изменяющейся международной среде. Азербайджан, благодаря своему стратегическому положению, становится важнейшим центром энергетического и транспортного сотрудничества, играя ключевую роль в формировании новых евразийских торговых маршрутов. Его растущая роль обусловлена развитием инфраструктуры, диверсификацией экспорта и усилением партнерств с глобальными и региональными акторами.

Эта динамика стала возможной благодаря взвешенной внешнеполитической стратегии президента Азербайджана Ильхама Алиева. Под его руководством страна сумела укрепить свою энергетическую независимость, привлечь крупные инвестиции в транспортные проекты и выстроить устойчивую модель внешнеэкономических связей. Азербайджан продолжает успешно балансировать между различными

центрами силы, обеспечивая стабильное развитие и стратегическое лидерство в регионе.

Библиография:

1. Родионова, Е. В. Стратегии внешней политики государств Ближнего Востока. – Санкт-Петербург: Политехника, 2018

2. Кузнецов, А. В. Современные вызовы безопасности и их влияние на внешнюю политику стран Кавказа. - Москва: Аспект Пресс, 2017

3. Смирнов, И. П. Ближний Восток: региональные стратегии и глобальные угрозы. - Москва: Издательство РАН, 2016

4. Иванов, С. А. Глобальные вызовы и их влияние на внешнюю политику стран Кавказа. - Журнал международных исследований, 2020, 42(3), с. 12-28

5. Петров, В. И. Региональная безопасность в условиях глобальных изменений: Кавказ и Ближний Восток. - Вестник международных отношений, 2019, 54(2), с. 85-102

6. Лебедев, А. М. Глобальные угрозы и изменения в стратегической политике государств Ближнего Востока. - Вопросы мировой политики, 2021, 38(5), с. 45-58

7. Новиков, П. А. Международные отношения в Кавказском регионе: вызовы и перспективы. - Современная внешняя политика, 2022, 61(4), с. 99-114

Yuri BOÇAROV (İsrail),
siyasi elmlər namizədi, İnformasiya müharibələri
araşdırma İnstitutunun icraçı direktoru

QAFQAZ VƏ YAXIN ŞƏRQ DÖVLƏTLƏRİNİN XARİCİ SİYASƏTİNƏ VƏ STRATEJİYASINA QLOBAL ÇAĞIRIŞLARIN TƏSİRİ

Xülasə. Bu məqalə, Qafqaz və Yaxın Şərq dövlətlərinin xarici siyasət və strateji siyasətlərinə qlobal çağırışların təsirini

təhlil edir. Qlobal siyasi və iqtisadi dəyişikliklər, yeni təhlükəsizlik təhdidləri və beynəlxalq münasibətlərdəki dəyişikliklər bu regionlarda dövlətlərin siyasətinə müsbət və mənfi təsir göstərir. Məqalədə, bu təsirlərin dövlətlərin xarici siyasətində və strateji qərarlarında necə əks olunduğu və regionda sabitliyin qorunması üçün hansı addımların atılması lazım olduğu müzakirə edilir. Eyni zamanda, regionda beynəlxalq güclərin rolu və onların Qafqaz və Yaxın Şərq ölkələrinə təsiri də təhlil olunur.

Yuri BOCHAROV (Israel),

Candidate of Political Sciences,

Executive Director of the Institute for the Study of Information

Wars

**THE IMPACT OF GLOBAL CHALLENGES ON THE
FOREIGN POLICY AND STRATEGY OF THE STATES
OF THE CAUCASUS AND THE MIDDLE EAST**

Summary. This article analyzes the impact of global challenges on the foreign policy and strategic policies of the countries in the Caucasus and the Middle East. Global political and economic changes, new security threats, and shifts in international relations have both positive and negative effects on the policies of these regions' states. The article discusses how these impacts are reflected in the foreign policies and strategic decisions of the countries, and what measures need to be taken to maintain stability in the region. Additionally, the role of international powers and their influence on the Caucasus and Middle Eastern countries is also examined.

Джаннатхан ЭЙВАЗОВ (Азербайджан),
доктор философии по политическим наукам, доцент,
заведующий кафедрой Международных отношений
Азербайджанского Университета Туризма и
Менеджмента

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ, ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Açar sözlər: dövlət, milli təhlükəsizlik, geosiyasət, xarici siyasət, qloballaşma

Keywords: state, national security, geopolitics, foreign policy, globalization

Ключевые слова: государство, национальная безопасность, геополитика, внешняя политика, глобализация.

Введение. Мир сегодня в процессе преобразований, наиболее обсуждаемые из которых связываются с понятием глобализации. Меняются и государства, подходы к осмыслению ими своих национальных интересов и соответствующей внутренней и внешней политики. Два традиционно связанных сегмента в содержании их национальных интересов – безопасность и геополитика, так же переживают ощутимые переосмысления.

Как известно, в классическом понимании две этих категории предстают настолько взаимосвязанными, что иногда трудно определить, где заканчивается одно и начинается другое. Вероятно, не будь глобализации и сопровождающих ее изменений, вопрос об их взаимосвязи мог бы и не носить столь принципиального значения. Сегодня своего рода эталоном для глобализированного мира считается модель постиндустриального государства, во внешней политике которого мы можем наблюдать новые контуры связи безопасности и геополитики, отличающие их

от того, что имело место у традиционного государства. Наиболее общее и наблюдаемое – это ослабление влияния связанных с географией факторов на восприятие безопасности в обществах постиндустриальных государств, что соответствующим образом отражается на их внешней политике. Почему, каким образом это происходит и насколько устойчивым это будет? Вопросы, на которые мы попытаемся пролить свет данной статьей.

География, безопасность и политика. Пытаясь определить значение географии в обеспечении государствами своей безопасности, мы, прежде всего, должны обратиться к особенностям их исторического развития, а точнее, их понимания того, что для них есть эта самая безопасность. Как известно, весь процесс эволюции социально-политической структуры государства от доиндустриального к постиндустриальному уровню сопровождался изменениями в представлениях о том, что есть угрозы безопасности и каким образом они связаны с особенностями его географии. Представим себе то, как формировались эти восприятия во французском и германском истеблишменте в преддверии первой мировой войны и как это происходит сегодня.

В реальности, изменения произошли не столько в географии этих европейских государств, а скорее в политическом сегменте их отношений с соседями. Попыток теоретически объяснить суть данных изменений достаточно. Одни школы связывают это с интенсификацией и качественным изменением торгово-экономических связей и отношений между государствами и развитием так называемой «комплексной взаимозависимости» [7, с. 21-22], другие – с формированием межобщественных связей доверия, взаимного уважения, единства и «чувства сообщества» на базе внутреннего социально-политического, институционального и социально-ценностного развития государств [4, с. 5]. Хотя и опытно отмеченное больше

относиться к государствам, составляющими, выражаясь категориями С. Хантингтона, Западную цивилизацию (Западная и Северная Европа, Северная Америка), но, в целом, определенные, не столь значимые изменения в восприятиях безопасности имели место и в государствах других, менее эталонных для глобализации регионов (Северо-восточная и Юго-восточная Азия, Центральная Евразия, Центральная и Южная Америка).

Пытаясь объяснить влияние географических факторов на формирование восприятий угроз безопасности и соответствующей политики государств, можно вспомнить слова известного теоретика геополитики Н. Спайкмена: «География – это самый фундаментальный фактор во внешней политике, поскольку он – наиболее постоянный» [Spykman, 1944, с.41]. Постоянство географических условий, в которых пребывают государства, способствует устойчивости в восприятии их социумов того, что есть для них уязвимость или угроза, а также тех механизмов, к которым оно должно прибегнуть, чтобы снизить или предотвратить их. И здесь вспоминается один из постулатов классической геополитической теории относительно различий в политическом поведении островных (морских) и континентальных (сухопутных) держав. Это особенно отражается в их ставках на различные сегменты вооруженных сил как основы обеспечения военной безопасности. Островные державы традиционно делали упор на развитие военно-морских сил, а континентальные – сухопутной армии. Другой классик геополитики Х. Маккиндер идет еще дальше, приписывая двум упомянутым типам держав врожденные, специфические идеалы [Mackinder, 1904, с.433].

Глобализация, безопасность, геополитика и различные уровни развития государства. Причины глобализации, в наиболее общем понимании, как всемирного процесса развития к единым социокультурным,

экономическим и политическим стандартам, рассматриваются с различных точек зрения. Интенсификация в мировом масштабе взаимосвязей и мобильности, в том числе, в силу прогресса в научно-технологической сфере, способствующая интеграции социумов, экономик и политических систем – объяснение глобализации как всеобъемлющего и объективного процесса. Текущая стадия этого длительного исторического процесса, по мнению М. Стегера и соавторов, стартовала с окончанием холодной войны, точнее в 1990-х [12, с.1]. Есть и чисто экономические подходы, однако здесь данное явление предстает как результат развития, выражаясь терминологией И. Валлерстайна, миро-системы, управляемой экономической элитой в целях сохранения и приумножения прибыли, которые сегодня часто предлагаются под концептом глобализма. В любом из предложенных вариантов процесс этот сопровождается изменениями, выходящими за пределы экономики, затрагивающими социальные ценности и восприятия, а через них и поведение политических субъектов – государств.

В исследованиях безопасности упомянутые изменения способствовали формированию в 1990-х гг. целого направления, получившего название теории секьюритизации. Последнее в ее оригинальной трактовке, представляется как процесс осмысления обществом определенных явлений в качестве экзистенциональной угрозы своей безопасности, с последующим инициированием соответствующей политики государства. Она получила развитие в работах представителей «Копенгагенской школы» – О.Уевера, Б. Бюзена и др. [15].

Итак, меняющийся под влиянием глобализации мир должен менять и понимание тех или иных явлений и факторов, закрепляя за одними ярлык угроз безопасности, а других нивелируя до уровня обычной политики. А что

насчет географии и ее факторов? Для полноценного ответа нам следует начать с традиционных восприятий, точнее того, как осмысливается география в смысле политики безопасности традиционного государства.

Значение географии в формировании устойчивых восприятий уязвимостей, вызовов и угроз безопасности наиболее сильно проявляется именно при традиционной модели государства. И, следовательно, отход социально-политической и экономической организации государства от традиционализма теоретически должен сопровождаться ослаблением секьюритизации факторов географии.

Пониманию специфики развития государства от традиционной модели к эталонной для глобализированного мира постиндустриальной, а также в соответствующих восприятиях безопасности способствует классификация, предложенная Б. Бюзеном и О. Уевером. В оценке социально-политического развития государств текущего мира авторы выделяют три типа – уровня: «предсовременные» – низкий уровень внутренней социально-политической взаимосвязанности и организации государства, слабый правительственный контроль над территорией и населением, «современные» – сильный правительственный контроль над обществом, ограничительное отношение к открытости, священность суверенитета и независимости со всеми вытекающими атрибутами включая территорию и границы, ставка на обеспечение самодостаточности, самопомощи и национальной идентичности), и «постсовременные» – относительная умеренность в вопросах суверенитета, независимости и национальной идентичности, открытость в вопросах экономических, политических и культурных взаимоотношений с внешним миром [3, с. 23-24].

Предсовременное государство отличается аморфностью самой государственной структуры подпадающих под него объектов, и поэтому, в данном случае говорить о наличии

централизованных и устойчивых восприятий национальной безопасности, в том числе и связанных с географией, весьма сложно. Здесь речь скорее идет о наборе представлений об угрозах, разделяемых обособленными внутренними группировками, в роли стимулятора которых, в основном выступает не внешний по отношению к легальным границам данного государства актор, а другая конкурирующая субнациональная группировка.

Современное и постсовременное в классификации Б.Бюзена и О.Уевера государства, напротив, в силу наличия устойчивой (в физическом, институциональном и идейном плане) государственной структуры, имеют достаточную степень устойчивости в восприятии угроз национальной безопасности. Однако, сила географических факторов, а точнее воспринимаемых угроз и уязвимостей, генерируемых географией, у них не может быть одинаковой.

Основываясь на представленных особенностях, современное государство значительно более склонно к секьюритизации географических факторов. Надо сказать, что это не только можно связать с обозначенными особенностями, которые одновременно рассматриваются внутри них в качестве необходимых приоритетов развития – суверенитет, независимость, территориальная целостность, самодостаточность. Учесть нужно и то, что в большинстве случаев, регионы, в которых они существуют, составлены государствами такого же типа – все, или большинство региональных государств рассматривают одни и те же приоритеты своего развития как необходимые, и соответственно своим поведением стремятся к их достижению. Теоретически это влечет за собой следующее:

1. Для укрепления независимости, суверенитета и территориальной целостности эти государства будут усиливаться, в том числе и в военно-техническом отношении, что, несомненно будет способствовать

развитию или обострению дилеммы безопасности в их отношениях. Ставка на поддержание закрытости соответствующих обществ от внешнего мира, а точнее друг от друга, будет подпитывать общую атмосферу недоверия и взаимных угроз, обостряя существующую в их отношениях дилемму безопасности.

2. Ставка на меркантилизм в стратегии обеспечения экономической безопасности будет ослаблять развитие экономической взаимозависимости между государствами региона, и следовательно, механизм «комплексной взаимозависимости», формирование которого по мнению Р. Кеохейна и Д. Ная, способствует уменьшению угрозы войны во взаимоотношениях между государствами, не будет достигнут.

3. Политика усиления национальной идентичности, этническое и культурное обособление, ограничение этнокультурной мобильности, в условиях этнической и/или религиозной гетерогенности региона будет приводить к увеличению конфликтности как внутри государств, так и между ними.

Из этого вырисовывается отчетливая картина, в которой современному государству приходится жить преимущественно в мире уолцевского неореализма, в мире войн, баланса сил, самопомощи, где внешние – военные угрозы доминируют на повестке дня национальной безопасности. В этих условиях то, с кем ты граничишь, достаточная ли у тебя территория для обеспечения необходимой глубины обороны, есть ли естественные преграды, затрудняющие потенциальному противнику ведение агрессивной войны на твоей территории и есть ли выход к морю, а также многие другие «географические» вопросы, начинают приобретать первостепенную важность [5, с.6].

Существенно отличающуюся картину предлагает мир постиндустриальных или, по отмеченной классификации,

постсовременных государств. Представляя ее, мы столкнемся со значительно большими проблемами ее эмпирического подтверждения. И это связано с тем, что эта стадия развития, в отличие от доиндустриальной и индустриальной, далека от завершения. Поэтому, оценка влияния связанных с географией факторов на осмысление безопасности в постиндустриальном государстве, в отличие от двух предыдущих типов, на сегодня носит более теоретический характер.

Развитие к постиндустриализму сопровождалось постепенным отходом от традиционных парадигм национальной безопасности, а также снижением актуальности некоторых уязвимостей и угроз, на основе которых и формировались эти парадигмы. Значительной десекуритизации подверглась, базовая в рамках традиционного подхода к безопасности угроза – военная агрессия. В то же время, угрозы экономического, экологического и социокультурного характера перешли в ранг первостепенных. Вместе с такой ротацией в повестке угроз, изменились и восприятия уязвимостей.

Как известно две этих категории не только взаимосвязаны, но и формируют ключевые параметры оценки состояния национальной безопасности [1, с. 112]. Всякая угроза функциональна при существовании слабости или недоразвитости в рамках какого-либо сектора. Восприятие уязвимости государством обладает таким же стимулирующим его поведение эффектом, как и восприятие угрозы. Для индустриального государства, оперирующего традиционными подходами к безопасности, было вполне естественным, для обеспечения своей безопасности в первую очередь минимизировать возможность военной агрессии. Соответствующим образом формируется и его внешнеполитическая активность – максимально уменьшить его уязвимость к агрессии извне. К. Холсти оперирует именно традиционным подходом, характеризуя уязвимость

государства «потенциальной аллеей для военного вторжения» [6, с. 84]. В реальности очевидно то, что уязвимости военной безопасности, в первую очередь, это уязвимости связанные с географией государства, и действия направленные на их уменьшение есть результат осмысления государством своей географии. У постиндустриальных государств, в силу смены акцентов с военных аспектов безопасности на экономику, экологию и социальный сектор, происходит смещение в актуальности всех тех, в том числе географических факторов, которые определяют состояние безопасности в военном секторе, к факторам, влияющим на в текущий момент более секьюритизированные секторы. Для Швейцарии или Австрии наличие сухопутного контакта с более сильными (по классическим параметрам национальной силы – территория, население, ресурсы, военная индустрия др.) государствами, а также существование трудно проходимых горных участков, затрудняющих возможную военную агрессию со стороны соседей, 100 или даже 50 лет назад, воспринималось иным образом, чем сегодня, после перехода в постиндустриальную стадию развития.

Ощутимую роль в уменьшении значения военного сектора безопасности постиндустриальных государств сыграло качественное преобразование экономики и политического режима. Постиндустриализм, помимо других изменений экономического сектора, означал и транснационализацию и детерриториализацию основных источников материального благосостояния данных государств. Аналогичные изменения произошли и в их политическом режиме. Демократия превратилась для них в парадигму политического режима. Пытаясь обосновать известный тезис о «миролюбивости демократий», М. Зингер и А. Вилдавский предлагают интересное объяснение того, почему постиндустриальные демократии, в отличие от традиционных индустриальных государств, менее склонны

прибегать к агрессивным войнам: «Высокоразвитые (высококачественные) экономики также склонны к миролюбивости в связи с тем, что они предполагают значительное понижение важности некоторых вещей, за обладание которыми люди привыкли воевать друг с другом. Сегодня массовое богатство не связано с физическими ресурсами, которые можно было бы захватить или защищать от других; оно главным образом исходит из продуктивного поведения людей, из общества и культуры, которые поощряют продуктивные отношения. Страны становятся богатыми, главным образом учась как развить подходы и отношения, способствующие тому, чтобы люди работали продуктивно.... Одно очевидно: (для этих стран. – авт.) не имеет смысла жертвовать людьми во имя захвата территории или сырья, потому что люди (человеческий потенциал и его продуктивность. - авт.) несут в себе бóльшую ценность» [10, с. 17-18]. И действительно, для стран, развитие которых мотивировано интересами обеспечения и приумножения благосостояния общества, как это имеет место в условиях функциональной демократии, и когда основным источником этого благосостояния не является то, что связано с обладанием каким-то географическим пространством, его защитой от нападения извне, расчетом и попытками снизить его уязвимость в военно-стратегическом отношении и др., влияние геополитических факторов на определение повестки дня безопасности уменьшается.

Вместо заключения: об устойчивости изменений. Текущий этап глобализации сопровождается видимыми изменениями в экономической, социокультурной, политической и других сферах развития человечества. Результатом этих изменений становится, в частности, переосмысление обществами и политическими элитами государств приоритетов своего внутреннего развития и внешней политики. Разумеется, меняются и подходы к тем

факторам, которые традиционно лежали в основе формирования последней. Геополитический сегмент, ранее неизменно доминировавший в осмыслении национальных интересов и безопасности государства, с началом последней волны глобализации в 1990-х, также подвергся переосмыслению.

Сегодняшний мир, несмотря на попытки по формированию единых глобализационных стандартов для государств, сохраняет свое разнообразие. Пожалуй, это единственный в его истории этап, при котором параллельно существуют традиционные для нашего представления – индустриальные и доиндустриальные, а также новые, считающиеся эталонными для глобализирующейся международной системы, постиндустриальные государства.

Развитие государств к постиндустриализму сопровождалось некоторыми преобразованиями в сфере безопасности, наиболее важное из которых было связано с переосмыслением ее традиционно доминантных, геополитических факторов. На начальных стадиях развития постиндустриальных обществ проявились тенденции к десекьюритизации связанных с географией факторов, вместе с заметным снижением актуальности угроз и уязвимостей военного характера. Это стало одной из важнейших особенностей сферы безопасности постиндустриальных государств, отличающих их от традиционных. Вопрос лишь в том, насколько устойчиво это будет проявляться в их политике и что может помешать окончательному преобразованию международной системы по лекалам глобализации?

Прежде всего, мир сохраняет свое разнообразие – модели и уровни экономического и технологического развития, политические режимы, культура и ценности. Помимо эталонных для глобализации постиндустриальных, есть множество далеких от этой стадии государств. Более того, последних все еще больше. Помимо пространства

Европейского Союза, пожалуй, в мире нет ни одного региона, где все государства относительно стабильно двигались бы в сторону постиндустриализма. Более того, сам Европейский Союз граничит с регионами, где доминируют государства с традиционным представлением о геополитике и безопасности со всеми упомянутыми выше акцентами и приоритетами во внешней политике. И в этих условиях даже самое постиндустриализированное государство вынуждено реагировать соответственно. Наглядным примером является реакция государств ЕС на текущую войну в Украине. Как отмечают М. Ридерволд и П. Рикер из Норвежского института международных отношений: «Вернув войну в Европу, российское вторжение в очередной раз перенесло вопрос территориальной безопасности в топ повестки ЕС, несмотря на то, что большинство исследователей и политиков долгое время после окончания холодной войны считали, что этот вызов остался в прошлом. Война и множество ее последствий показали уязвимость Европы и к другим угрозам и вызовам, включая кибер-угрозы, энергетическую зависимость, технологическую уязвимость, проблемы производства и координации оборонной продукции, не говоря о необходимости поддержания безопасных линий коммуникаций» [9, с. 497].

Не менее важным фактором, способствующим сохранению традиционных подходов к безопасности и внешней политики, является актуализировавшийся с середины 2000-х вопрос энергетической безопасности. Мы живем в мире с необратимо сокращающимися энергетическими ресурсами и ростом их потребления. Государства, даже перешагнувшие границу постиндустриализма, еще не научились рентабельно воспроизводить нефтегазовые ресурсы, составляющие основу современной энергетики. Непременная территориальность этих ресурсов придает геополитические

очертания растущей конкуренции за стабильный доступ к ним – очертания, которые позволяют, по меньшей мере, по-новому осмыслить взаимосвязь безопасности и геополитики в движущемся к глобализации мире. Уже сегодня мы можем оперировать достаточным числом примеров, когда государство использует свои геополитические преимущества для реализации интересов энергетической безопасности (на пример, США на Ближнем Востоке), так же, как и наоборот – преимущества в энергетических факторах используется для достижения интересов геополитики (например, Россия в постсоветском пространстве и в ЕС). Такая модель поведения одних будет требовать соответствующего реагирования других, а следовательно, расширения сферы участников, что в итоге может привести к реставрации того «зловещего замкнутого круга» дилеммы безопасности, о которой говорил еще К. Уолц [16, с. 186], и от которого государства едва начали отходить с развитием постиндустриальных обществ.

Библиография:

1. Buzan, B. (1991). *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Second Edition, Lynne Rienner Publishers Boulder.
2. Buzan, B., Wæver O. (2003). *Regions and Powers*. Cambridge University Press.
3. Buzan, B., Wæver O., Wilde J. (1998). *Security. A New Framework for Analysis*. Rienner Publishers Boulder.
4. Deutsch, K. et al. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*. Greenwood Press.
5. Eyvazov, J. (2018). *Geopolitics and National Security in the Globalizing World. International Law and Integration Problems*. №2 (54), pp.4-8.
6. Holsti, K. (1992). *International Politics. A Framework for Analysis*. Sixth Edition, Prentice-Hall of Indio Private Limited.

7. Keohane, R., and Nye J. (2001). Power and Interdependence. Third Edition, Longman.
8. Mackinder, H. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. № 4 (April), pp.421-444.
9. Riddervold, M., and Rieker P. (2024). Finally Coming of Age? EU Foreign and Security Policy after Ukraine. *European Security*, Vol. 33, N 3, p. 497–516.
10. Singer, M., and Wildavsky A. (1996). The Real World Order, Zones of Peace/Zones of Turmoil. Revised Edition, Chatham House Publishers.
11. Spykman, N. (1944). *Geography of the Peace*. Harcourt, Brace.
12. Steger, M. B., Benedikter R., Pechlaner H., and Kofler I. (2023). Introduction. In: Steger, M. B., Benedikter, R., Pechlaner, H. and Kofler, I. (Eds.) *Globalization: Past, Present, Future*. Oakland: University of California Press, 2023.
13. Wæver, O. (1995). On Security. Lipschutz, R. D. (Ed.). Columbia University Press, p. 46-87.
14. Wæver, O. (2011). *Security Studies: A Reader*. Hughes, C. W. & Meng, L. Y. (Eds.). Routledge, p. 93-98.
15. Wæver, O. (2015). The Theory Act: Responsibility and Exactitude as Seen from Securitization. *International Relations*. 29(1), 121-127.
16. Waltz K. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.

Cənnətxan EYVAZOV (Azərbaycan),
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin
“Beynəlxalq münasibətlər” kafedrasının müdiri

**QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ
TƏHLÜKƏSİZLİK, GEOSİYASI MARAQLAR VƏ
DÖVLƏTLƏRİN XARİCİ SİYASƏTİ**

Xülasə. Məqalədə müxtəlif dövlətlərdə milli təhlükəsizliyin dərk olunmasında geosiyasi amillərin təsiri araşdırılır. Müəllifin fikrinə əsasən, qloballaşmanın təsiri ilə postindustrial səviyyəyə doğru dövlətlərin cəmiyyətlərinin inkişafı onların təhlükəsizliyin dərk prosesində, müvafiq siyasəti və qarşılıqlı münasibətlərində coğrafi amillərin təsirinin azalması ilə müşayiət olunur. Bununla belə, bu tendensiyanın dayanaqlığını təhlil edən müəllif, müasir şəraitdə onu əngəlləyən bilən obyektiv amilləri də səciyyələndirməyə çalışır.

Jannatkhan EYVAZOV (Azerbaijan),
Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of International Relations
Azerbaijan University of Tourism and Management

**NATIONAL SECURITY, GEOPOLITICAL INTERESTS
AND FOREIGN POLICY OF STATES UNDER
CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Summary. The article examines the impact of geopolitical factors on the conceptualisation of national security in various states. According to the author, the development of societies of states towards the post-industrialism under the influence of globalization is accompanied by a decrease in the influence of geographical factors in their perception of security, their relevant policies and mutual relations. However, the author, analyzing the stability of this trend, also tries to characterize the objective factors that can hinder it in current conditions.

Davit TCHOTCHUA (Georgia),
PhD candidate in law and international relations,
Technical University of Georgia

POST-SOVIET GEORGIA AND FORMS OF MANIFESTATION OF HARD POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS

Açar sözlər: Qafqaz, geopolitika, etnopolitika, münəqişə, sərt güc.

Keywords: Caucasus, geopolitics, ethno-politics, conflict, hard power.

Ключевые слова: Кавказ, геополитика, этнополитика, конфликт, жесткая сила.

After the restoration of independence by Georgia and the collapse of the Soviet Union, the legal successor of the Soviet Empire - the Russian Federation - continued to inspire armed conflicts on the territory of Georgia. on the territories of the Autonomous Republic of Abkhazia and the former South Ossetia Autonomous District. The Russian government systematically armed the separatists, provided them with military, financial and political support.

He wanted to use these conflicts to maintain influence and have a tool to exert pressure and control over the post-Soviet space in general. Russia has a great interest in the Caucasus. In the Caucasus region, Russia's interest has always been and is to strengthen and maintain its geopolitical, geoeconomic and military influence. The aspirations of Russia as a big state have always been and remain a big problem for such a small country like Georgia.

In the centuries-old history of Georgia, the 1990s are special in that it was during this period that Georgia regained its independence. The construction of a new state began in a very difficult and contradictory era. Abkhazia has always been an

integral part of Georgia, but Russia had its own plans for the future territorial arrangement of Georgia. Even during Tsarist Russia and after Russia conquered Georgia, it constantly interfered in the relations between Georgians and Abkhazians and tried to separate Abkhazia from Georgia. In terms of realism, the main goal of Russia's actions in Georgia was to establish a dominant position in the region and create a sphere of influence. The Russian Empire tried to arrange ethno-conflicts in order to suppress the desire of the republics. The conflicts provoked by Russia aimed at the re-annexation and occupation of the entire South Caucasus and Georgia. "It is noteworthy that the three-way conquest of the Caucasus in the last two centuries was always preceded by the annexation of Georgia and the temporary formal independence of Abkhazia granted by the empire. It was so in 1810-1864, partially - 1921-1931. It is the same now. "Independent" Abkhazia performed and performs the function of suppressing Georgia". According to offensive realism, states are focused on regional hegemony. States seek hegemony and do so and achieve it through various means. In terms of offensive realism, Russia's goal in the Caucasus region is not only to maintain its hegemony, but also to expand it and pursue a policy that is tailored to Russia's goals. Georgia is a key strategic state for Russia. If Russia cannot control Georgia, it will not be able to become a hegemonic power in the region. Spreading power over Georgia will allow Russia to exercise unlimited control over the North Caucasus as well.

Democratic Georgia's Bolshevik Russia defeated Abkhazians twice and Ossetians three times in three years. M. Gorbachev did not hide Russia's plans. In 1991, in a telephone conversation with Zviad Gamsakhurdia, he threatened that "in case of declaring independence, we would have to leave the USSR without the Tskhinvali region and Abkhazia".

The Soviet government of Russia actively fought against the national liberation movement of Georgia. The leaders of the Soviet Union, in addition to strengthening the borders, were also

driven by economic goals. The Georgian National Movement fought for the complete restoration of Georgia's independence. In June 1989, an interview with Andrei Sakharov was published, where he noted that "Georgia is a small empire." "The mentioned slogan was essentially a direct call to the Abkhaz and Ossetian separatists to start active actions against Georgia."

In 1989-1990, the ongoing processes in the Soviet Union (irreversible weakening of the government) made it clear that the collapse of the Soviet Union was inevitable. In Georgia, the national liberation movements began to take actions against the Soviet government, which was manifested by public protest speeches. The Soviet authorities dispersed the rallies, persecuted the leaders of the national liberation movement and in every possible way contributed to the emergence of civil and ethnic conflicts. This process contributed to internal conflict between Abkhazians, Ossetians and Georgians. On December 13, 1988, a public forum - "Aidgilara" was established in Abkhazia. "The main goal of the organization was to support the Kremlin's policy in the region and the withdrawal of Abkhazia from Georgia." "Aidgilara" demanded the sovereignty of Abkhazia. Russia acted according to the principles of power politics and classical realism, suppressed separatism within its own state, and renewed it abroad. With the help of its regional separatists, Russia tried to keep Georgia in the Levant. In terms of realism, it was in Russia's interest not to lose its influence over Georgia and the entire Caucasus. It is in Russia's national interest to remain a superpower, and it cannot do so if its influence extends only within its own borders.

With the referendum held on March 31, 1991, the absolute majority of the Georgian population voted for the restoration of Georgia's state independence on April 4 in Tbilisi. Speeches dedicated to the problems of Abkhazia turned into an anti-Soviet rally, in which hundreds of civilians participated from April 4 to 9. On April 9, at 4 o'clock in the night, a rally was mercilessly raided by the military units of the USSR. 19

people were killed. The April 9 tragedy caused a great reaction in the USSR and Eastern Europe, despite the fact that the USSR authorities tried to suppress this tragedy as per tradition. The April 9 tragedy ushered in the era of mass rallies; It became clear to the Kremlin that it was losing control over Georgia and began to actively develop mechanisms for provoking ethno-conflicts. On May 14, at the request of Georgian professors and students, the Georgian sector was separated in the State University of Abkhazia and in Sukhumi, Iv. A branch of Javakhishvili State University was established. This became the pretext for the first Georgian-Abkhazian armed conflict, which resulted in casualties. About 20 citizens were killed and about 140 were wounded. "The opening of this higher education institution was used by separatist 55 forces linked to the Kremlin as a pretext to provoke the bloody clashes of July 15-16, 1989". On April 3, 1990, the Supreme Soviet of the USSR passed a law according to which, if an allied republic wanted to leave the Soviet Union, a separate referendum on leaving the union should be held in the territory of each autonomous entity within this republic. The adoption of this law was a direct signal that the communist nomenclature of the autonomies obliged them to take drastic separatist steps. This served to aggravate the situation and threatened the territorial integrity of the republics.

The first international organization that immediately responded to the tragic news in Abkhazia was the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). At the Budapest summit in 1994, the participating states expressed their deep concern over the "ethnic cleansing, mass expulsion of the population, especially Georgians, from their places of residence and the death of innocent citizens in large numbers" in Abkhazia. And in the declaration of the Lisbon summit (December 3, 1996) it is mentioned: "We (the OSCE participating states) condemn the "ethnic cleansing", which is manifested in the mass destruction and forced displacement of the Georgian population in Abkhazia.

As for the establishment of the so-called South Ossetian Autonomous District, the Soviet Russian government fought with the same methods as in the case of Abkhazia. On April 20, 1922, the South Ossetian Autonomous District was created, which was an artificial creation and an inappropriate term for the historical Shida Kartli territory, where the Ossetians lived. The conflict between Georgians and Ossetians first started in the 20s of the 20th century, with the support and instigation of Bolshevik Russia. Then Russia tried to use the Ossetians against Georgia for the first time. On March 23, 1920, the Caucasus Regional Committee of the Russian Communist Party held a special meeting in Vladikavkaz under the leadership of one of its leaders, Sergo Orjonikidze. There was only one issue on the agenda: To overthrow the independent republic of Georgia, today's so-called A Bolshevik uprising was to begin in the territory of "South Ossetia". Under the leadership of Sergo Orjonikidze, the Russian Red Army took over Azerbaijan and declared the Soviet government there. According to Russia's plan, the attack on Georgia should be carried out after Azerbaijan. At the same time, an uprising was planned in the Tskhinvali region. After the sovietization of Azerbaijan, units of the Red Army crossed the borders of Georgia. And the planned rebellion broke out in Tskhinvali. The Bolsheviks expelled the representatives of the government of independent Georgia from there and announced the Soviet government from Oni to Dusheti. The rebels were fortified in Tskhinvali. Speeches with Bolshevik slogans were organized in Racha-Lechkhumi, Sachkhere, Dusheti and Samegrelo. These speeches weakened the state power of Georgia. There was a crack in its political strength, and even more so that the Ossetians demanded to join Russia, because the democratic government of Georgia seemed to be oppressing the national minorities in its republic. The Ossetian communists in Tskhinvali and Samachablo baptized the government's struggle to prevent anarchy as an anti-national action against the Ossetian population And with the instigation

of the Bolshevik center, they began to propagate the separation of the territory of Shida Kartli inhabited by Ossetians from Georgia and its joining with Soviet Russia. Russia's support for separatism in the early 90s happened because Georgia was trying to pursue an independent policy from Russia, and of course Russia did not adapt to this fact. Therefore, he used military, informational, economic means and other levers to inflame the conflict. He wants Georgia to be dependent on Russia from a political or economic point of view. As already mentioned, the cause of conflict may be that State A owns what State B wants. By provoking conflicts in Georgia, Russia was taking care of its great interest. Realism explains the interests of great powers and takes great powers as objects of study, because in terms of realism great powers define the international system. Small countries are subject to the system. But Russia, using a small state, creates a reason that will stop state B. It is to this example that we can adapt Russia's actions as state B. He tried to realize great goals and confront a great power. Realism describes international relations from the perspective of power. Because of this, Russia could not cooperate with Georgia, conduct negotiations and conduct diplomatic policy; It was not in his interest, because he cared about his own power. The main goal of Russia is to restore the Soviet Union, and it was Georgia that turned out to be the first country where, after the Cold War, Russia tried to revise the internationally recognized borders. According to realism, power and strength are the most important for states, and it is this attitude that led Russia and Georgia to conflict, which is a natural phenomenon for Russia, because it considered war as the only way to survive. Russia should prevent Georgia from becoming a member state of the Euro-Atlantic space. What happened in Georgia from the 1990s and then in 2008 is a pure example of the theory of international relations - realism.

The August 2008 war is a continuation of the processes that began in 1992, when the Ossetian separatists declared the

autonomous region of South Ossetia, artificially created by the Bolsheviks, as an independent "Soviet Republic". There were warnings from the Russian side that the pursuit of the West would bring dire consequences for Georgia. Russia responded to the Bucharest summit by strengthening ties with separatist regions and began to develop a strategy of "creeping annexation". Illegally brought in troops, imported weapons, which gave the premise that Russia was preparing for an attack. In modern international law, the legal regulation of the use of military force is carried out by the UN Charter and the customary law established on its basis. The Russian Federation was not authorized to use force by the UN Security Council, and the said action is not considered to be an exercise of the right of legal self-defense. Thus, Russia carried out an armed attack on Georgia and its occupation, ignoring any international legal basis, in the form of hard force. Russia called the full-scale military action against Georgia the so-called He called it a "humanitarian intervention" with the right to protect his "own citizens" in a foreign country, but in reality, according to international law, it was actually a typical aggressive action.

In conclusion, we should note that according to offensive realism, the main motivation of states is to increase their strength as much as possible, which in the context of offensive realism means, first of all, strengthening from a military point of view. States tend to build up their military because they feel more secure, although Mearsheimer says that states do not do so because they have an intrinsic need to do so. But because the environment in which these states are, the international system does not leave them any other option. Russia has a great interest in the Caucasus. Therefore, he wants to gain control over energy resources and transit routes. Russia wants to gain control over Georgia, as a result of which it will be able to bring the countries of the North Caucasus into the circle and reduce the influence of Turkey and America in the region. Inciting conflicts in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and Tskhinvali region was the

main means to achieve this goal. Russia contributed to the instigation of the conflict in Karabakh for exactly the same motives as it had in instigating the conflicts in Abkhazia and Tskhinvali region. Russia views these conflicts as a tool against the West. Russia needs to have the kind of conflicts that will be easy for it to manage, but will always be a problem for the West. A high level of instability is always considered as a hindrance to the region's entry into the West. The Caucasus region is distinguished by the fact that it is an explosively dangerous zone, and the 2008 war has also shown well that in reality, stability in this region is a very fragile situation. Because there are at least 3 centers of conflict. In these processes, Russia is the winner. The artificial instigation of conflicts in the South Caucasus is related to the great strategic goals of Russia. From the point of view of realism, the interest of Russia as a great power is the desire to restore the world bipolar system and gain regional hegemony. Russia's goal is to prevent the integration of post-Soviet countries into the European and Euro-Atlantic space in order to be more fully represented in the region. According to Dimitri Medvedev, the South Caucasus is a "privileged zone of interests" of Russia.

According to offensive realism, war is the primary means of acquiring power. Although war is costly to the state, if the state is convinced that the war will be won and the benefits outweigh the costs, A rational state will choose war for its own national interests. Mearsheimer believes that states can gain power through aggression. In August 2008, Russia used war as an escalation mechanism, Because it was much more fully represented in the region. The August War was largely caused by Russia's decision to challenge the European security system, which was achieved in 2006–2007. Russia was extremely opposed to NATO expansion and perceived it as a serious threat to Russia's security. The international community has unequivocally indicated that Russia's military actions do not meet any of the prerequisites and criteria that must be outlined

in order for the military action to be qualified as a humanitarian intervention. According to the international doctrine, one state does not have the right to interfere in the domestic and foreign affairs of another state, as the Minister of Foreign Affairs of Sweden, Carl Bildt, stated in an official statement: No state has the right to invade the territory of another state by military force just because people with its passport live there or are ethnically of its nationality. Attempts to use such a doctrine have drawn Europe into war before, and that is why it is important to reject it once and for all. The same doctrine can prove equally dangerous in other circumstances.

Mearsheimer believes that the attack is often successful and profitable. All states, at least all great powers, seek to maximize power (for example, military power), Because increasing power increases the chance of survival in an anarchic system. In order for the state to survive in an anarchic environment, it must gain power at its own expense. "The best defense is a good attack."

Bibliography:

1. Asmus, a small war that shook the world. - Tbilisi: Ilias State University Publishing House, 2011
2. Buliskeria, M. For the history of the international assessment of the August 2008 war between Russia and Georgia. - Dissertation work, 2016
3. Gamakharia J. Politics of Zviad Gamsakhurdia in Abkhazia (1990-1993). – Tbilisi: publishing house "Lika", 2004
4. Malashkhia Sh. Anatomy of conflicts. - Tbilisi: Publishing House Form, 2011
5. Okhanashvili N. "Theoretical analysis of the causes of ethnopolitical conflicts (the case of the South Caucasus)." Dissertation work presented for obtaining the academic degree of Doctor of Social Sciences. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 2018

6. Surguladze. History of Georgia. - Tbilisi: Merani, 1992
7. Bishku M. The South Caucasus Republics and Russia's Growing Influence: Balancing On a Tightrope Gloria Center, Global Research in International Affairs, 2011 - <http://www.gloria-center.org/2011/08/the-south-caucasus-republics-and-russia%E2%80%99s-growing-influence-balancing-on-a-tightrope/>
8. German T. Russia and the Competition for Influence in the South Caucasus. - London: King's College London at the Joint Services Command and Staff College)
9. Mearshaimer J. The Tragedy of Great Power Politics. - New York & London: W.W. Norton and Company, 2001
10. Ozkan B. Who Gains from the "No War No Peace" Situation? A Critical Analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict. - New York & London: Routledge, 2008
11. Snyder G. Mearsheimer's World – Offensive Realizm and the Struggle for security. - New York: Norton, 2001

Davit ÇOÇUA (Gürcüstan),

hüquq və beynəlxalq münasibətlər üzrə fəlsəfə doktoru,
Gürcüstan Texniki Universiteti

SSRİ-DƏN SONRA GÜRCÜSTAN VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ SƏRT GÜCÜN GÖSTƏRİLMƏ FORMALARI

Xülasə. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra postsovet məkanında yeni müstəqil dövlətlər yarandı. Qafqaz, keçmiş Sovet İttifaqı ərazisində ən mədəni müxtəlif regiondur. Bu regionda üç etnik münaqişə baş verdi: Dağlıq Qarabağ, Abxaziya və Cənubi Osetiya (Tskhinvali bölgəsi). Qafqazda qlobal və regional oyunçular arasında güc mübarizəsi hökm sürür. Qafqaz bölgəsindəki münaqişələr "böyük oyun"un bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. "Böyük güclər dünya hökmranlığı uğrunda şahmat oynayır; Münaqişə tərəfləri

regional və qlobal güclərin piyadaları kimi görünə bilər". Böyük güclər arasındakı rəqabət, Qafqaz ölkələrinin hakimiyyət elitlərinə öz maraqlarını qorumağa imkan verir. Qlobal oyunda regional güclər, öz mənfəətlərini maksimuma çatdırmaq üçün elitləri bir-birinə qarşı qoyurlar. Yüzilliklər boyu, geosiyasi mövqeyinə görə Gürcüstan, Rusiya və digər böyük güclərin maraq obyektinə çevrilmiş və hələ də qalır.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq, Gürcüstana qarşı güc tətbiqinin, etnopolitik münaqişələr və 2008-ci il müharibəsinin sərt güc tətbiqi üçün presedent kimi təhlil edilməsi vacibdir.

Давид ЧОЧУА (Грузия),
доктор права и международных отношений (PhD),
Технический университет Грузии

ПОСТ-СОВЕТСКАЯ ГРУЗИЯ И ФОРМЫ МАНИФЕСТАЦИИ ЖЕСТКОЙ СИЛЫ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Резюме. После распада Советского Союза на постсоветском пространстве возникли новые независимые государства. Кавказ является самым культурно разнообразным регионом на территории бывшего Советского Союза. В этом регионе возникли три этнических конфликта: в Нагорном Карабахе, Абхазии и в Южной Осетии. Кавказ находится под доминированием борьбы за власть между глобальными и региональными акторами. Конфликты в Кавказском регионе можно рассматривать как часть "большой игры". «Великие державы играют в шахматы за мировое господство; Стороны конфликта можно рассматривать как пешки региональных и глобальных держав». Конкуренция между великими державами позволяет маневрировать правящим элитам стран Кавказа, которые стремятся защищать свои интересы.

В глобальной игре региональные державы сталкивают элиты друг с другом, чтобы максимизировать свою выгоду. Из-за своего геостратегического положения Грузия на протяжении веков была и продолжает оставаться объектом интересов России и других великих держав.

Исходя из всего вышеизложенного, важно проанализировать проблемы применения силы в отношении Грузии, в контексте этнополитических конфликтов и войны 2008 года, как прецедента для использования жесткой силы.

Виктор МИЗИН (Россия),
Центр международной безопасности
ИМЭМО РАН им. Е. М. Примакова

РЕАЛИИ РОССИЙСКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЁРСТВА

Açar sözlər: Rusiya-Azərbaycan strateji tərəfdaşlığı, beynəlxalq münasibətlər, təhlükəsizlik, energetika, iqtisadiyyat, hərbi əməkdaşlıq, Cənubi Qafqaz, xarici siyasət, ikitərəfli əlaqələr, integrasiya, regional sabitlik.

Keywords: Russia-Azerbaijan strategic partnership, international relations, security, energy, economy, military cooperation, South Caucasus, foreign policy, bilateral relations, integration, regional stability.

Ключевые слова: российско-азербайджанское стратегическое партнёрство, международные отношения, безопасность, энергетика, экономика, военное сотрудничество, Южный Кавказ, внешняя политика, двусторонние отношения, интеграция, региональная стабильность.

Взаимоотношения России и Азербайджана, как и всех постсоветских акторов, основаны на долгой истории. В начале XIX века в результате завоевания Россией Южного Кавказа в напряженном противоборстве с Каджарской и Османской империями Северный Азербайджан после упадка династии Сефевидов, как и многие граничащие с ней земли, вошел в Россию. До сих пор продолжают дискуссии о происхождении тамошнего народа. (В итоге русско-персидской войны 1804-1813 гг. по Гюлистанскому мирному договору Российская империя получила, помимо Дагестана, Грузии, и Абхазии, в результате раздела - северную часть Азербайджана: Карабахское, Гянджинское, Шекинское, Ширванское, Дербентское, Кубинское, Бакинское и Талышское ханства). Баку стал центром вновь

образованной Бакинской провинции. После русско-персидской войны 1826-1828 годов, согласно Туркманчайскому договору, часть территории Азербайджана окончательно перешла в состав Российской Империи. Договор стал трагедией народа, надолго разделив его по р. Аракс на две части. Примечательно, что, как и в случае с Сибирью, Грузией и Арменией, присоединение азербайджанских земель в официальной российской историографии традиционно подается как спасение от чужеземного гнета. В российской политологии завоевания соседних земель обычно трактуются как добровольное присоединение во благо тамошних народов, а режим на новоприобретённых территориях - несравнимым с колониальными порядками, установленными, например, британскими или бельгийскими колонизаторами. Взаимоотношения с азербайджанскими землями развивались по лекалам политики Российской империи в «национальных окраинах» - так и в Шемахинской и Елисаветпольской губерниях. В российских имперских элитах азербайджанцев практически не было - в отличие от украинцев («малороссов»), белорусов, армян или грузин, не говоря о поляках или прибалтах. Азербайджан интересовал царские власти, главным образом, как форпост в противостоянии с соседними государствами. Влияние русского и через него западноевропейского просвещения преломилось в деятельности азербайджанских модернизаторов, в частности М.Ф. Ахундова и Гасанбека Зардаби. Следует отметить, что национальная культурная элита встречала с тех пор уважение у российской интеллигенции - вплоть до сегодняшнего дня.

Важнейшим фактором развития региона стал нефтяной бум конца 19 века (первая нефть - в 1848 г.). Баку можно считать одним из центров промышленного развития Империи наряду с С.-Петербургом, Варшавой, Нижним Новгородом, Донбассом или Уралом. Индустриализация

вела к появлению азербайджанского среднего класса, буржуазии и интеллигенции, укреплению азербайджанского национального самосознания. Эта полоса более-менее самостоятельного развития нации способствовала и формированию политического сообщества страны.

В начале века Азербайджан становится предметом геополитической торговли-соперничества между тогдашними великими державами при стремлении Британии закрепиться в регионе. Коллапс Российской Империи по итогам Первой мировой войны, как и на Украине, в Грузии, Армении, Балтии, помог появлению первой Демократической Республики Исламского Востока (1918 - 1920) - ДРА. Тогдашний геноцид азербайджанского народа, как при поддержке царизма, так и большевиков вроде С. Шаумяна, российскими авторами не признается как конспирология. Примером может служить следующий текст дипломата, бывшего посла в Ереване: *«Искусственное порождение пантюркистов-мусаватистов, появившееся на свет в 1918 году и унаследованное в 1920-м большевиками, - Азербайджанская (Советская Социалистическая) Республика получила в подарок от большевиков и турок армянские территории Нахиджеван (Нахичеван) и весь Арцах (Карабах), входивший в состав Елизаветпольской губернии. Армян при этом не спрашивали, хотят ли они идти под власть бакинских и ширванских турков, то есть закавказских татар, как их тогда называли, только потому, что их вдруг так возлюбили Ленин и вся его троцкистско-сталинская команда».*

Явился ли такой явный крен в оценках влиянием политологического крыла армянской диаспоры в Москве (к примеру, академик А. Чубарьян, деканы МГИМО(У) Р. Енгибарян и Г. Сардарьян), работ проармянски настроенных русских политологов вроде С. Маркедонова или В. Чернявской, или же следствием общего недовольства

в Москве в начале 2000-х гг. якобы тяготением Баку к прозападному вектору внешней политики, - определить довольно затруднительно.

После поражения Белого движения усилиями Советской России при входе войск Красной Армии и пособничестве местных большевиков Азербайджан был советизирован с созданием Азербайджанской ССР в 1920 г. (договор РСФСР и АССР от 30 сентября 1920), став первой закавказской республикой, где была восстановлена Советская власть и начался процесс создания будущего мега-государства -- он до декабря 1936 год входил Закавказской федерации, а затем с 1936 года непосредственно в СССР на правах союзной республики. Представители Азербайджана М. Азизбеков, Н. Нариманов, или «азербайджанский Сталин (Берия)» М. Багиров стали органичной частью советской партноменклатуры. Советский Азербайджан, по мнению лидера России В. Ленина, должен был стать примером для народов Востока (!).

Азербайджанская ССР бурно индустриализировалась в предвоенные годы. Центральная власть СССР много делала для развития нефтедобычи в регионе. Нефть Азербайджана внесла важный вклад в обеспечение победы Советского Союза в ВОВ. Несомненен героизм азербайджанских воинов, как и всего советского народа, принесших Великую победу гитлеровским нацизмом. Из 640 тысяч призванных более половины домой не вернулись. Более ста человек из Азербайджана стали тогда Героями Советского Союза. Несмотря на присутствие на территории Южного Азербайджана советских войск после оккупации, И.Сталину не удалось сохранить созданную по его указанию прокоммунистическую Демократическую Республику Азербайджан (что в принципе затем могло бы воссоединить народ), и под давлением западных держав -

что принято считать началом холодной войны - пришлось уйти из Ирана в 1946 году.

Волна «демократизации» в СССР с приходом «реформатора» М. Горбачева привела как к ослаблению жёсткого контроля центральной партийной власти в республике, так и к росту волнений на национальной почве - с известными трагическими событиями в Баку и Сумгаите, «Чёрного понедельника» 1990 года - последняя трагедия лишь усилила поддержку антисоветских, антироссийских настроений и стремление к независимости. Азербайджану, как и всем частям бывшего СССР, пришлось пройти сложный путь к выстраиванию независимой государственности, преодолению трудностей перехода к рыночной экономике.

Появилось тогда и как бы новое очертание армяно-азербайджанского конфликта с его переходом в острую фазу после 1987 года и провозглашением НКР в 1991 году. На годы затянулось решение карабахской проблемы. Эта тема стала весьма непростой и в российско-азербайджанских взаимоотношениях. Россия с конца 80-х гг. по известным причинам, как полагали многие наблюдатели, стала восприниматься в национальном сознании страны как оккупационная держава. Не секрет, что сотни «добровольцев» из России воевали в Карабахе. При этом в советской центральной прессе и политических кругах, следует отметить, сочувствие в большей степени выражалось в начале 90х гг. армянской стороне как пострадавшей.

Многолетний переговорный процесс по урегулированию карабахской проблемы и выполнению резолюций 822, 853, 874 и 884 Совета Безопасности успеха не принес. При этом Москва очень ценила свою роль сопредседателя Минской группы ОБСЕ по Нагорному Карабаху, хотя сегодня считает, что она «и связанные с ней институты подлежат упразднению после совместного

заявления президента Азербайджана и премьер-министра Армении, президента Франции и представителя Европейского совета, которое было принято 6 октября 2022 года в Праге, что призвано способствовать долгожданной нормализации отношений между Азербайджаном и Арменией».

И сегодня не прекращаются бесконечные споры о том, насколько виновата была горбачевская команда, и можно было бы не допустить разрастания карабахского кризиса. По словам президента В. Путина: *«Тогдашнее руководство Советского Союза не отреагировало должным образом на происходящие события. Повторю еще раз, это вещи тонкие, здесь я не хочу занимать чью-то сторону, кто прав, кто виноват. Сейчас вообще невозможно сказать, но навести порядок нужно было, защитить людей надо было, гражданское население. Этого сделано не было».*

Азербайджанская Республика (б. Азербайджанская ССР) формально оставалась в составе Советского Союза до его распада 26 декабря 1991 года, поскольку не были соблюдены процедуры, предусмотренные Законом СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из состава СССР». В целом становление подлинно независимого Азербайджана показало пример трудностей и трагедий постсоветской деколонизации. Сегодняшняя официальная позиция власти – представление России наряду с Советским Союзом как неколониальных держав, чуждых «колониальной политики» - отсюда лозунг борьбы с «неоколониализмом Запада» - один главных внешнеполитических ориентиров Москвы. Нарастает критика российскими политологами и СМИ идущих в бывших союзных республиках процессов переосмысления собственной истории как периода оккупации под чуждой властью в составе России и СССР и последующего освобождения и возрождения национальной государственности, выпуска учебников с такими тезисами и

открытия музеев. Факт какой-то колонизации в российском политикуме не признается - говорится, что азербайджанцы были просто частью советского народа и пользовались всеми правами - вот помогали осваивать нефтяные богатства Восточной Сибири, да и входили в состав советского руководства, как например Гейдар Алиев.

Азербайджану просто повезло, что в непростые годы во главе встал Гейдар Алиев - чья компетентность и преданность делу была замечена еще Л. Брежневым и Ю. Андроповым, а мудрость доказана успехами страны под его руководством. Его человеческие и лидерские качества коренным образом выделяли его от других руководителей на постсоветском пространстве. Видимо, не сумев примириться с его авторитетом М. Горбачев практически устранил Гейдара Алиева как из Политбюро ЦК КПСС, так из Москвы - как и почти всех руководителей брежневской плеяды. Позднее не оправдались надежды Алиева после триумфального прихода к власти в стране и усилий наведению порядка на поддержку Москвы в прекращении войны в Карабахе в 1993 году. В российском руководстве напряженно реагировали на курс Баку в сторону сближения с Западом.

В России и сегодня внимательно следят за развитием вектора внешней политики Баку, - что вполне естественно и предсказуемо. Факт, что суверенный Азербайджан стал главным союзником России в регионе - это прямой результат деятельности президентов обеих стран. Правовую основу сотрудничества составляют более 170 межгосударственных, межправительственных и межведомственных договоров и соглашений, в том числе около 50 - в сфере экономики. Основополагающими документами являются Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности от 3 июля 1997 года и Декларация о дружбе и стратегическом партнерстве от 3 июля 2008 года. 22 февраля 2022 года по итогам переговоров в Москве лидеры двух стран

Владимир Путин и Ильхам Алиев подписали Декларацию о союзническом взаимодействии между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой. Там, что важно, закреплено, что стороны готовы к безотлагательным консультациям в случае возникновения угрозы интересам безопасности одной из сторон, намерены развивать военнополитическое сотрудничество, отвечающее национальным интересам и не направленное против других стран, воздерживаться от любой экономической деятельности, наносящей прямой или косвенный ущерб одной из сторон, способствовать использованию национальных валют во взаимных расчетах и другое

Знаменательно, что Москва проявила сдержанность при «окончательном решении» карабахского вопроса и капитуляции Еревана, вывода российского миротворческого контингента, что вызвало явное недовольство руководства Армении и влиятельной армянской диаспоры в России. С появлением Н. Пашиняна в последующем российско-армянские отношения резко обострились - вплоть до прямых предупреждений Москвы о геополитических последствиях отрыва Армении от векового союзника и защитника и «ухода» на Запад.

Важно, что, несмотря на наличие неизбежных шероховатостей, – в частности инцидента с урегулирование последствий катастрофы с азербайджанским самолетом AzAL или сближения до уровня союза Баку и Анкары (что с учётом последних турецких акций и развития ОТГ вызывает в московских элитах вопросы), в целом российско-азербайджанские взаимоотношения могут стать примером прагматичного и стабильного взаимодействия двух соседних государств. Возможны весьма перспективные совместные долгоиграющие проекты экономического и научно-технологического сотрудничества и привлечение соседних государств, а также ведущих мировых экономик.

В целом с приходом к власти и переизбраниями Ильхама Алиева российско-азербайджанские отношения выправились, наладились и развиваются в целом конструктивно - как и взаимоотношения лидеров двух стран.

Москве и Баку предстоит приложить немало усилий для окончательной стабилизации ситуации на Южном Кавказе, урегулирования ещё нерешенных вопросов, например, подписания мирного договора между Арменией и Азербайджаном, налаживания транспортных коммуникаций, логистики, и установления нормальных политических и экономических отношений, решения проблем безопасности с участием важных соседних государств - Турции и Ирана. В России не без озабоченности отслеживают возрастающую активность Турции в регионе. Несмотря на в целом неплохие отношения нельзя не заметить наличие растущих трений в частности из-за недовольства в российских элитах уже монопольным влиянием Анкары на Южном Кавказе при содействии и в помощь Баку, укрепление позиций в приграничных среднеазиатских республиках и стремление продвигать турано-тюркскую повестку в преимущественно мусульманских регионах самой России

Тем не менее, Россия и Азербайджан, несмотря на еще нерешенные вопросы в двусторонних отношениях, явно настроены на поиск компромиссов, выстраивание гибких и взаимовыгодных основ взаимодействия, в полной мере отвечающим коренным интересам двух стран.

У этого тандема отличное будущее!

Библиография:

1. Алекперов А. К. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. - Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1960. - С. 76
2. Алиев С. М. Критический анализ трёх основных гипотез об этногенезе азербайджанских тюрков // Иран. История, экономика, культура. Памяти С. М. Алиева. - Москва: ИВ РАН, 2009, с. 33-34
3. Сумбатзаде А. С. Азербайджанцы, этногенез и формирование народа. - Баку: ЭЛМ, 1990, с. 239.
4. John F. Baddeley, The Russian Conquest of the Caucasus. - London: Longman, Green and Co., 1908, p. 90
5. Michael P. Croissant. The Armenia-Azerbaijan Conflict: causes and implications. - Praeger/Greenwood, 1998, p.67
6. Svante Cornell, "Small nations and great powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus". - Richmond: Curzon Press, 2000, p.37
7. Кругов А.И., Нечитайлов М. В. Персидская армия в войнах с Россией. 1796—1828 гг. - Москва: Фонд "Русские Витязи", 2016. -248 с.

Viktor MİZİN (Rusiya),

E.M. Primakov adına Rusiya Elmlər
Akademiyasının Beynəlxalq Təhlükəsizlik Mərkəzi

RUSİYA-AZƏRBAYCAN STRATEJİ TƏRƏFDAŞLIĞININ REALLIQLARI

Xülasə. Məqalə, beynəlxalq münasibətlər kontekstində Rusiya və Azərbaycan arasındakı strateji tərəfdaşlığın dinamikasını və əsas aspektlərini təhlil edir. Təhlükəsizlik məsələləri, iqtisadi əməkdaşlıq və enerji layihələri, həmçinin hərbi əməkdaşlığın ikitərəfli əlaqələrin gücləndirilməsindəki rolu diqqət mərkəzindədir. Müəllif, Cənubi Qafqazdakı regional sabitlik də daxil olmaqla, geopolitik amillərin iki ölkə arasında

əlaqələrin inkişafına təsirini araşdırır. Məqalədə həmçinin global dəyişikliklər şəraitində Rusiya və Azərbaycanın qarşılaşa biləcəyi gələcək integrasiya perspektivləri və mümkün çağırışlar müzakirə olunur.

Viktor MIZIN (Russia),
International Security Center of the Institute of World
Economy and International Relations (IMEMO), Russian
Academy of Sciences, named after E.M. Primakov

REALITIES OF RUSSIA-AZERBAIJAN STRATEGIC PARTNERSHIP

Summary. The article analyzes the dynamics and key aspects of the strategic partnership between Russia and Azerbaijan in the context of international relations. The focus is on security issues, economic cooperation, energy projects, and the role of military cooperation in strengthening bilateral ties. The author examines the impact of geopolitical factors, including regional stability in the South Caucasus, on the development of relations between the two countries. The paper also discusses the prospects for further integration and potential challenges for Russia and Azerbaijan in the context of global changes.

Elnur HACALIYEV (Azərbaycan),
siyasi elmlər doktoru,
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyası “Beynəlxalq
münasibətlər və xarici siyasət”
kafedrasının müəllimi,

KONSTITUSIYA QURULUŞUNUN TAM TƏMİN EDİLMƏSİ VƏ YENİ STRATEJİ HƏDƏFLƏR

Açar sözlər: Milli Konstitusiya, insan hüquq və azadlıqları, referendum, suverenlik və ərazi bütövlüyü, Vətən müharibəsi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, tarixi Zəfər, konstitusiya hüquqlarının tətbiqi.

Keywords: National Constitution, human rights and freedoms, referendum, sovereignty and territorial integrity, Patriotic War, Karabakh and Eastern Zangezur, historical Victory, application of constitutional rights.

Ключевые слова: Национальная Конституция, права и свободы человека, референдум, суверенитет и территориальная целостность, Отечественная война, Карабах и Восточный Зангезур, историческая Победа, реализация конституционных прав.

Hər bir dövlətin siyasi-hüquqi sisteminin xarakteri milli Konstitusiyasının ümumbəşəri dəyərlərə maksimum səviyyədə cavab verməsi ilə şərtlənir. Konstitusiyanın beynəlxalq hüquq prinsiplərinə söykənməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına səmərəli təminat mexanizmləri formalaşdırması paralel olaraq siyasi hakimiyyətin ictimai münasibətləri tənzimləyən mütərəqqi qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar əsasında demokratik idarəetməsinə də etibarlı təminat yaradır.

Azərbaycanda hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına doğru atılan mühüm addımlar ulu öndər Heydər

Əliyevin 14 iyul 1969-cu ildə siyasi hakimiyyətə birinci dəfə gəlməsi ilə başladı. Dahi şəxsiyyət respublikanın rəhbəri kimi parlamentin imkanlarından istifadə edərək xalqın milli-mənəvi sərvətlərinin qorunub saxlanması və inkişafı üçün hüquqi bazanı genişləndirdi. Heydər Əliyevin totalitar rejim daxilində bütün baryerlərə baxmayaraq xalq qarşısında göstərdiyi ən böyük xidmətlərdən biri Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verilməsi idi. [1].

IX çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin VII növbədənənar sessiyasında, 1978-ci il aprelin 21-də Azərbaycanın yeni Konstitusiyası qəbul edildi. Yeni Konstitusiyada respublika üçün ən əhəmiyyətli məqam Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunması haqqında 73-cü maddənin qəbulu idi. O vaxtlar Sovet ideologiyası insanların yeni tarixi birliyi olan Sovet xalqının yaranmasını bəyan etmişdi. Belə bir şəraitdə, yalnız Heydər Əliyevin yenilməz iradəsi sayəsində 73-cü maddənin qəbulu mümkün olmuşdu. Çox gərgin keçən müzakirələrdə Ulu Öndər Sovet İttifaqının o dövrlük rəhbərliyini bu müddəanın saxlanmasına inandırıb bilmişdi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan böyük quruculuq işlərinin hüquqi bazasının yaradılmasına həmin dövrün parlamenti mühüm töhfələr verdi [2]. Ali qanunvericilik orqanının işindəki bu canlanma Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun idarəçilik istedadı ilə sıx bağlı idi.

1970-ci illərdə və 1980-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın Mülki, Mülki-Prosessual, Cinayət-Prosessual məəcəllələrinə əlavələr və dəyişikliklər edildi. Azərbaycan SSR-in məhkəmə quruluşu, Səhiyyə, Dövlət notariatı, Xalq Təhsili, Tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması, Nazirlər Soveti, Xalq Deputatları Sovetləri haqqında, Torpaq və Əmək haqqında qanunlar, İnzibati hüquq pozuntuları haqqında, Ailə və Nikah haqqında məəcəllələr qəbul edildi.

Heydər Əliyevin apardığı uğurlu kadr siyasəti bütün sahələrdə olduğu kimi, qanunvericilik orqanına da ən bacarıqlı və layiqli adamların seçilməsi üçün şərait yaratdı. Ali Sovetin

işində böyük dönüş yarandı, parlamentdə ölkə həyatının müxtəlif sahələrini əhatə edən yeni daimi komissiyalar fəaliyyətə başladı. Respublikanın iqtisadi, mədəni və elmi inkişafı üçün hüquqi baza yaradıldı, bu sahələr üzrə onlarla qanun və qərarlar qəbul edildi [3].

Mütərəqqi Konstitusiyası islahatları

Ulu öndər 1993-cü ilin iyununda kifayət qədər böhranlı bir dövrdə xalqın çağırışına cavab verərək Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra qısa müddətdə bütün sahələr üzrə dərin islahatlara start verdi. Ümummilli lider, ilk növbədə, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərpası istiqamətində gərgin iş aparmış, qeyri-qanuni silahlı dəstələr zərərsizləşdirilmiş, Azərbaycan vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas edilmişdir. Heydər Əliyev bir ictimai-iqtisadi formasıyadan digərinə keçid dövründə respublikanın qarşısında duran strateji vəzifə və hədəfləri düzgün müəyyənləşdirməklə, dünyanın qabaqcıl dövlətlərinin təcrübəsində sınaqdan uğurla çıxmış, müsbət nəticələri sübut olunmuş inkişaf kursunun tətbiqinə nail olmuşdur [4].

Yeni minilliyin başlanğıcında formalaşan mürəkkəb və ziddiyyətli dünya nizamı böyük siyasət ustasının məharətlə əsaslandığı bu inkişaf modelinin respublikamız üçün müstəsna əhəmiyyətini tam sübuta yetirir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ilin 15 iyununda Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçilməsi müasir mərhələdə ölkədə qanunçuluğun, hüquq qaydalarının bütün sahələrdə möhkəmlənməsini təmin etməklə yanaşı, qanunverici orqanın cəmiyyətdəki nüfuzunu qaldırmış, onun təşəkkülünə, ölkənin ictimai-siyasi həyatının sabitləşməsinə, habelə milli parlamentarizm ənənələrinin inkişafına böyük zəmin yaratmışdır. Ulu öndər bu mərhələdən etibarən ictimai-siyasi sabitliyi tam təmin edərək həyata keçirdiyi çoxşaxəli islahatlarla bir daha sübuta yetirmişdir ki, güclü iqtisadiyyata, müstəqil xarici siyasətə, demokratik imicə, mənəvi yüksəlişə malik olmayan xalq güclü dövlət qura bilməz. Böyük strateq iqtisadi və hüquqi islahatların paralelliyini təmin etməklə, məhz bu prinsipə əsaslanmışdır ki, hüquqi dövlət insanların birgə fəaliyyətinin təşkili və

tənzimlənməsinin mühüm amili, onların qarşılıqlı münasibətlərinin qaydaya salınmasının, cəmiyyətdə nizam-intizamın və sabitliyin təmini vasitəsidir [4].

İnsan hüquq və azadlıqlarına həssas yanaşma

1995-ci ildə xalqın iradəsi əsasında Azərbaycanın mütərəqqi ənənələrə söykənən ilk milli Konstitusiyasının qəbuluna nail olan ümummilli lider dövlət-vətəndaş münasibətlərinin hüquq müstəvisində tənzimləndiyi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə qorunduğu, humanizm ideyalarının möhkəm təmələ çevrildiyi ədalətli cəmiyyətin formalaşdırılması, idarəçilikdə demokratik ənənələrin tam bərqərar olması naminə misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Konstitusiyada hakimiyyət bölgüsü prinsipləri dəqiq əksini tapmış, zamanın tələbilə səsləşən məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsinə fundamental hüquqi zəmin yaradılmışdır [5]. Konstitusiyada əksini tapmış müddəaların təxminən üçdə ikisinin düzünə və ya dolayısı ilə insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı olması da ulu öndərin insan hüquqlarına necə böyük həssaslıqla yanaşmasının bariz təəcəssümüdür.

Ən ümumi şəkildə ifadə etsək 1993-cü ildə ölüm cəzası üzərində moratorium qoyulması və 1998-ci ilin fevralında bu cəzanın tam ləğvi, 32 əfv, 8 amnistiya aktının imzalanması atılan məqsədyönlü addımlardandır. 1998-ci ilin 22 fevralında “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” fərmanın imzalanması, 1998-ci il iyulun 18-də “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq olunması, Azərbaycanın ən müxtəlif beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması, 2001-ci ilin 17 yanvarında Azərbaycanın Avropa Şurasına tamhüquqlü üzv qəbul edilməsi, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil İnstitutunun formalaşdırılması məhz ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkənin Əsas Qanununun milli dövlətçilik tarixində müstəsna əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış 1996-cı il 1 noyabr tarixli Fərmana əsasən, hər il noyabrın 12-si ölkəmizdə Konstitusiya Günü kimi qeyd edilir.

1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyanın əvvəlkilərdən əsas və prinsipial fərqi məhz onda ilk növbədə insan hüquq və azadlıqlarının prioritetliyinin, üstünlüyünün birmənalı bəyan edilməsidir. Ulu Öndər Heydər Əliyev bildirmişdi: “Azərbaycanın tarixi keçmiş, bugünkü reallıqlarını və gələcək perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsi Konstitusiyamızı səciyyələndirən əsas cəhətlərdir. Konstitusiya yaratmaq üçün şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma eyni zamanda, ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən, təcrübədən istifadə etməliyə, bəhrələnməliyik”.

Konstitusiya islahatları isə cəmiyyətin dinamik inkişafına, insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı təminə yeni imkanlar açmaqla yanaşı, Azərbaycanın beynəlxalq konvensiya və sazişlərlə üzərinə götürdüyü öhdəliklərə sadiqliyini nümayiş etdirir. İlk dəfə 2002-ci ildə konstitusiya dəyişikliklərinə yaranan ehtiyac bir çox sahələrdə nəzərə çarpan sürətli inkişafdan irəli gəlirdi. Ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən referendumun nəticəsi kimi Konstitusiyaya dövrün obyektiv reallıqlarından irəli gələn bir sıra mütərəqqi əlavə və dəyişikliklər edilib [5]. Əsas Qanunun mətninə 2002-ci il 24 avqust tarixli referendumla edilmiş əlavə və dəyişikliklər ölkənin hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsinə xidmət etmiş, eyni zamanda bu ali sənədin mühüm əhəmiyyətə malik yeni müddəalarla zənginləşməsi ilə nəticələnmişdir.

2002-ci ildən sonra cəmiyyət həyatının bir çox sahələrində əldə edilən yeni nailiyyətlər, sosial-iqtisadi islahatların dərinləşməsi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafı, beynəlxalq integrasiyanın genişlənməsi və digər bir sıra mühüm yeniliklər Konstitusiyada da bir sıra əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məsələsini gündəmə gətirdi.

Suveren hüquqların bütün ərazilərdə tətbiqi

2003-cü ildən Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bu nailiyyətlərin davam etdirilməsi və konstitusiya prinsiplərinin dərinləşdirilməsi üçün ardıcıl islahatlar həyata keçirilib. 2009-cu il

18 mart və 2016-cı il 26 sentyabr tarixlərində keçirilmiş referendumlar nəticəsində ölkə Konstitusiyasına bir sıra mühüm əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir. Dövrün çağırışlarını özündə ehtiva edən bu islahatlar hüquqi dövlət dəyərlərinin daha da möhkəmləndirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı və səmərəli müdafiəsi məqsədlərinə xidmət edib [6].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyanın preambulasında dövlət müstəqilliyinin, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması başlıca niyyətlərdən biri kimi bəyan edilmişdir.

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək. Yuxarıda sadalanan ülvəniyyətlərlə ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə bu Konstitusiya qəbul edilir [7].

Təəssüflər olsun ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin 30 ilə yaxın işğal edilməsi Konstitusiyada təsbit olunmuş suveren hüquqlarının

həmin ərazilərdə tətbiqinə imkan vermirdi. 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın təxribatlarına cavab olaraq başlanmış Vətən müharibəsində tarixi qələbə və 2023-cü il sentyabrın 19-20-də həyata keçirilmiş uğurlu antiterror əməliyyatı nəticəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyü və suverenliyi tam bərpa edilmiş, Azərbaycan Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsi işğalın aradan qaldırıldığı bütün ərazilərdə bərqərar olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2024-cü il 19 sentyabr tarixli 294 nömrəli Sərəncamına əsasən, sentyabrın 20-si Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü elan edilmişdir.

Konstitusiyamızın bəyan etdiyi niyyətlərdən biri kimi ərazi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin tam bərpa olunduğunu, 2025-ci ildə Konstitusiyamızın qəbul edilməsinin 30-cu və Vətən müharibəsində qələbəmizin 5-ci ildönümünü nəzərə alaraq Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2025-ci il Azərbaycan Respublikasında “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi də bu baxımdan əlamətdar hadisə kimi xarakterizə edilə bilər [8].

44+1 Formulu: Tarixi Zəfər

44 günlük Vətən müharibəsində əldə edilən tarixi Zəfər yalnız hərbi deyil, həm də hüquqi və siyasi baxımdan suverenlik dəyərlərinin möhkəmləndirilməsi anlamına gəlir. Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əzəli torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, ərazi bütövlüyünün, dövlət suverenliyinin və ölkənin bütün ərazilərində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsinin tam bərpasının qürurverici təntənəsini yaşayır [9].

Azərbaycan ərazi bütövlüyünü bərpa etdikdən sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə suveren hüquqlardan istifadə aktuallaşıb. Bunun üçün hüquqi baza məhz Konstitusiyadır. Konstitusiya həmin ərazilərdə qanunların tətbiqində, hüquqi sistemin yaradılmasında, dövlət qurumlarının fəaliyyətinin bərpa olunmasında əsas rol oynayır. Suveren hüquqların təmin olunması ilə bağlı proseslər məhz Konstitusiyanın aliliyinə əsaslanır və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə hüquqa əsaslanan inkişafı təmin edir.

Konstitusiyada təsbit olunan hüquq və vəzifələr suverenliyə əsaslanan idarəetmə mexanizmlərinin işləkliyini göstərir, bu idarəetmə mexanizmləri dövlətin hüquqi əsaslarının gücləndirilməsinə, həmin bölgələrdə sülhə və sabitliyə öz töhfəsini verir [10].

Qanunun aliliyinin təmin olunması məhz Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu proseslər dövlətçilik ənənələrinin gücləndirilməsinə, siyasi sabitliyin qorunmasına xidmət edir. Beləliklə, Konstitusiyanın tətbiqi yalnız hüquqi sənədin həyata keçirilməsi deyil, həm də dövlətin suveren hüquqlarının bərqərar olunmasına və əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş strateji bir addımdır [11].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial inkişaf məsələləri də diqqət mərkəzindədir. Hökumət bu bölgələrdə infrastruktur layihələri həyata keçirərək əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına çalışır. Yeni yol infrastrukturunun yaradılması, elektrik enerjisi, su və digər kommunal xidmətlərin təchizatının bərpası, məktəb və xəstəxanaların inşası, həmin ərazilərdə sənaye zonalarının yaradılması, sahibkarların bölgəyə cəlb olunması iqtisadi inkişafın təməlini qoyur.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda hüquqi idarəetmə sisteminin bərpası və Konstitusiya hüquqlarının tətbiqi, həmçinin seçki hüququnun təmin edilməsi yerli əhalinin idarəetmə prosesinə cəlb olunmasına imkan yaradır. Konstitusiya hüquqlarının tətbiqi həm də həmin ərazilərin iqtisadi potensialından istifadə olunmasını, bölgənin iqtisadi baxımdan inkişafını təmin edir. Hökumət sahibkarlığın təşviqi, yeni iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görür, hüquqi mühitin möhkəmləndirilməsi sahibkarlar və investorlar üçün əlverişli şərait yaradır. Son nəticədə iqtisadi inkişafa və əhalinin sosial rifahının yüksəlməsinə töhfə verilir. Beləliklə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda konstitusiya hüquqlarının tətbiqi demokratik prinsiplərin bərqərar olmasını və sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirir. Bu tədbirlər dövlətin ərazi bütövlüyünü qorumaqla yanaşı, həmin bölgələrdə hüquqi sosial və iqtisadi sabitliyin göstəricisidir [12].

Prezident İlham Əliyevin 2025-ci ili “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan etməsi Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrini daha da möhkəmləndirmək, xalqın hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına dair öhdəlikləri vurğulamaq məqsədi daşıyır. Bu qərar, həmçinin milli suverenliyimizin və hüquqi dəyərlərimizin təbliği baxımından tarixi bir addımdır.

Bibliografiya:

1. Heydər Əliyev və qanunçuluq: çıxışlar, nitqlər, müraciətlər, müsahibələr, bəyanatlar, fərmanlar I kitab /red. və ön sözün müəl. X. Vəliyev. - Bakı: Adiloğlu, 2008. - 432 s.

2. Budaqov, Tahir. Heydər Əliyev fenomeni - xalqımızın siyasi-mənəvi sərvəti və milli tərəqqi yolu // Azərbaycan, 2021, 12 dekabr, № 270, s. 1, 4.

3. O, Sovet İttifaqı kimi nəhəng ölkənin hökumətinə asanlıqla rəhbərlik edə bilirdi: TASS agentliyinin əsas mənzil-qərargahının binası Heydər Əliyevin dəstəyi ilə tikilib: [Rusiyanın TASS informasiya agentliyinin Baş direktorunun birinci müavini Mixail Qusman CBC telekanalına müsahibəsi] // Yeni Azərbaycan, 2021, 15 dekabr, №230, s.3.

4. Abdullayev, Mehdi. Heydər Əliyevin qayıdışı müstəqilliyimizin əbədiliyini təmin etdi // Xalq qəzeti, 2019, 9 iyun, №124, s.1,3.

5. Məmmədzadə, İlham. Azərbaycanı böyük inkişaf yoluna çıxaran dahi şəxsiyyət // Xalq qəzeti, 2019, 11 may, №102, s.8.

6. Зенькович, Николай. Ильхам Алиев: взгляд из Москвы /Н.А.Зенькович.- Москва: Яуза: Эксмо, 2008. - 512 с.

7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - <https://meclis.gov.az/documents/konstitusiya-az.pdf> (müraciət tarixi: 03.04.2025)

8. "Konstitusiya və Suverenlik İli"miz gəlir. - <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/konstitusiya-ve-suverenlik-ilimiz-gelir-1735509193/348960> (müraciət tarixi: 03.04.2025)

9. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. - <https://president.az/az/articles/view/67775> (müraciət tarixi: 03.04.2025)

10. “Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. - <https://e-qanun.az/framework/58962> (müraciət tarixi: 03.04.2025)

11. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Suverenliyi. - <https://www.xalqgazeti.az/az/siyaset/212880-azerbaycan-respublikasinin-konstitusiyasi-ve-suverenliyi> (müraciət tarixi: 03.04.2025)

12. Suverenlik: Müasir, Qüdrətli və Qalib Azərbaycan reallığı. - <https://constcourt.gov.az/index.php/en/details/1826> (müraciət tarixi: 03.04.2025)

Elnur HAJALİYEV (Azerbaijan),

doctor of political sciences,

lecturer at the Department of International relations and foreign policy at the Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Azerbaijan

FULL PROVISION OF THE CONSTITUTIONAL ORDER AND NEW STRATEGIC GOALS

Summary. The article discusses the adoption of the new Constitution of Azerbaijan during the first period of the political power of the great leader Heydar Aliyev and the inclusion of provisions in line with our national interests, as well as the adoption of the first national Constitution based on progressive traditions during the second period of his political power. The successor of this political course, President Ilham Aliyev, has demonstrated that as a result of 44 days of war and 1 day of anti-

terrorist measures, our sovereignty has been fully ensured and the legal force of our Constitution has been established in all territories where the occupation has been lifted.

Эльнур ГАДЖАЛИЕВ (Азербайджан),
доктор политических наук,
преподаватель кафедры “Международные отношения и
внешняя политика” Академии Государственного
Управления при Президенте АР

ПОЛНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ И НОВЫЕ СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ

Резюме. В статье говорится о принятии новой Конституции Азербайджанской ССР в первый период политической власти великого лидера Гейдара Алиева и включении в нее положений, соответствующих нашим национальным интересам, а также о принятии первой национальной Конституции, основанной на прогрессивных традициях, во второй период его политической власти. Следуя этому политическому курсу, Президент Ильхам Алиев заявил, что в результате 44-дневной войны и 1-дневных антитеррористических мер наш суверенитет был полностью восстановлен и правовая сила нашей Конституции обеспечена на всех освобожденных территориях.

Huseyn SULTANLI (United Kingdom),
Analyst, MSc International Relations
(London School of Economics and
Political Science)

**IS THE RELATIONSHIP BETWEEN SOVEREIGNTY
AND FOREIGN POLICY IN CONTEMPORARY
INTERNATIONAL RELATIONS A TANGIBLE ONE?
THE CASE OF AZERBAIJAN AND ITS ENERGY
SECURITY**

Açar sözlər: Azərbaycan, konstitusiya, suverenlik, təbii resurslar, neft, qaz, yaşıl enerji, işğal, ərazi bütövlüyü, beynəlxalq nizam

Key words: Azerbaijan, constitution, sovereignty, natural resources, oil, gas, green energy, occupation, territorial integrity, international order

Ключевые слова: Азербайджан, конституция, суверенитет, природные ресурсы, нефть, газ, зеленая энергия, оккупация, территориальная целостность, международный порядок

The reputation of modern-day Azerbaijan in the international arena is becoming increasingly distinguished. As the country celebrates the “Year of the Constitution and Sovereignty”, the integrity and inviolability of this key document has been at the forefront of all internal and external activity. Since gaining independence from the Soviet Union, the country’s leadership faced considerable challenges in what was a highly unstable regional environment. The hardship endured during the Soviet period, characterized by the marginalization and selective policies of the highly dominant central government, relegated Azerbaijan and its rich pool of resources to a secondary and supportive role. As of today, however, the country’s broad array of energy resources serves as the

backbone of its international activity and its reputation as an actor that also stimulates regional growth and contributes to international development.

In terms of global energy, Azerbaijan, despite only holding the status of an independent nation for over three decades, is positioned firmly within the thirty highest oil and gas producers in the world. Most notably, it has consolidated its status as a self-sufficient energy producer, relying exclusively on its natural resources and being able to meet both domestic oil and gas demand. Moreover, Azerbaijan has gradually transformed from being a net importer of electricity to being a net exporter of electricity, with the same applying to its gas. This rapid growth has allowed Azerbaijan to take a lead in its region, acting not only as a supplier of natural resources to different continents but also playing a reliable and transformative role as a transiter.

States that declare independence following the dissolution of a larger republic tend to face major challenges that set back real progress for several decades. In addition to this, if a country faces external military aggression against its sovereign territory and population, the scope of advancement becomes limited. Whilst simultaneously dealing with the aftermath of the Soviet era and the beginning of Armenian occupation, Azerbaijani leadership demonstrated a profound commitment to maximizing its position for the long-term economic and social development of its nation. Hence, the various projects to be discussed in this article will demonstrate how independence in foreign policy, both material and strategic, enables the maximization of the resources at the disposal of a state. Crucially, a commitment to upholding the constitution, which encompasses a state's foreign relations and its territorial integrity, enables such an approach to be carried out on a consistent, long-term basis.

Even though the Constitution of Azerbaijan is mainly dedicated to domestic law and identifies vital issues such as the

competences of official ministerial positions, its emphasis on sovereignty and its safeguarding is something that very much extends to foreign policy. This includes bilateral relations and various other foreign policy decisions that concern a country's energy resources, infrastructure and all other partnerships. The extent to which this relationship is tangible is, however, dependent on the circumstances, both historical and geopolitical, that influence the government's ability to ensure natural resources serve the country's economic interests. If a government is unable to protect the country from external interference (there are various ways in which this can happen), the extent to which these energy resources can transform the country's economy becomes unclear.

Why is sovereignty so important in foreign affairs?

The ambiguous state of the international system continues to force states into pursuing defensive and protective policies that are all designed to fulfil the same overarching aim – to survive a geopolitical climate that steers increasingly towards competition and adversity. The key to ensuring this is a commitment to upholding the same things that constitute a state in the first place, among which are its sovereignty and territorial integrity which in turn generate an independence when entering into and managing relations with other states and actors.

This independence ensures that the state and its founding principles remain secure in times of crises and other sudden fluctuations in international stability. This can be in the form of unforeseen military conflict, financial crises or natural disasters. For the purpose of this article, the focus will be on energy security. Given energy's pivotal role in the interconnectedness that characterizes the international economy, natural resources and their respective markets serve as major source of influence and power in interstate relations. Energy security, according to a school of thought of international relations as influential as realism, is closely interlinked with national security. This explains why powerful states are expected to use their position

to assert their dominance over the management of natural resources. This includes influencing bilateral relations with smaller states in a way that prevents those states from extracting sufficient benefit from their possession of natural resources and using it for purposes of domestic development. Instead, the more powerful actor imposes, through coercion, policies and governance methods that increase the over-reliance of the smaller country on a larger actor. This is usually done by a regional hegemon or a state that is powerful enough to dictate the flow of events in the region and even beyond.

Sovereignty is a feature of statehood that enables governments to act in accordance with domestically determined rules and norms. Various governmental institutions and processes are established and consolidated with the primary aim of enforcing and protecting the country's constitution, which serves as the primary legal source for determining how a polity is to be governed. Moreover, the constitution identifies clear limits on what sovereignty encompasses and sets boundaries on what can and cannot be legally done within a country's territory. This serves as the basis for a country's ability to operate independently within its own borders, where the highest levels of power assume responsibility for the state's 'external relations'. Crucially, possessing the status of a sovereign nation enables the state to make vital decisions across all essential spheres and, crucially, *without* depending on any higher authority. This logically extends to natural resources, implying that in theory a government should have total authority over how it manages them both on a daily and long-term basis.

However, when the state in question is 'small' but one with vast reserves of natural resources, this independence of action is not always observable in practice. Power politics and geopolitical competition often marginalize the interests of smaller states and limit their ability to act according to their wishes and domestically identified foreign policy strategies. Given how important natural resources have proven to be when

it comes to spheres of influence and economic might, it is logical for the abovementioned resources to serve as a tool through which specific circumstances are imposed on smaller nations. Nevertheless, a state that differentiates from others through its undisputed sovereignty is less likely to allow external interests to permeate through its national strategy.

In recent times, Azerbaijan serves as the leading example of such a state. By focusing on the country's role as a leading oil and gas exporter in its region, the below analysis will argue that through its deep-rooted sovereignty and restoration of territorial integrity, the country maintains complete control over the fate of its energy security. Moreover, the commencement of direct armed conflict in Ukraine and Europe's attempted diversification away from Russian resources has not prevented the country from pursuing an energy policy that directly serves its interests and not those of 'great' (or 'larger') powers. In addition to presenting itself as a reliable supplier, the country has prevented its unique geo-strategic position from being abused for the purpose of new projects that regularly emerge as the South Caucasus experiences the formation of new alliances and geopolitical trends (with Armenia and the United States recently accelerating their cooperation being the latest example). In addition to acting as a supplier, its role as a transiter of natural resources amplifies its presence in regional energy markets. Even here, Azerbaijan enters negotiating tables with a highly reputable position that does not allow larger regional powers such as Russia and Iran to impose unfavourable conditions. This enables Azerbaijan to strategically adapt its energy policies based on the situation at hand. In fact, the country's restoration of its territorial integrity will facilitate this even further as the region gradually restores the connectivity links that were lost as a result of Armenian occupation.

The field of energy in the context of global challenges. Volatility in international security, such as due to abrupt military conflict or global pandemics, further shifts the balance towards

powerful states that are able to out-manoeuvre smaller states with rich natural reserves. Moreover, with the world showing increasing acceptance of the need to transition towards renewable energy resources, powerful states possess the necessary economic resources to invest in new technology and reduce their reliance on fossil fuels. This increases the different ways in which an a priori powerful position of the smaller states with vast natural resources can be undermined by the geopolitical and economic superiority of the country's larger neighbours. In the current context, this is exacerbated by widespread military conflict and the increasingly broadening range of ways in which powerful nations can out-compete smaller nations that have less scope for rapid development. Hence, for smaller nations that are perhaps 'younger' and are yet to consolidate their statehood, achieving independence in foreign policy is a reliable way of avoiding the abovementioned outcomes. Given how crucial energy connectivity is in geopolitics, ensuring a robust and self-sufficient energy sector is one of many fundamental steps to gaining this independence in the long-term.

Azerbaijan's energy sector – rapid development despite major obstacles. Azerbaijan and its capital Baku always had the reputation of being one of the global hotspots for oil production. However, following the Russian revolution, the oil industry was mostly nationalized by the Bolsheviks government (with the exception of the de-nationalization that occurred during the Azerbaijani Democratic Republic). This limited the growth of the oil industry, with production levels constantly fluctuating throughout the Soviet period. The highly consequential decline of the Soviet economy towards the latter stages of the Soviet era facilitated the decisive transition to a free-market economy and the commencement of official negotiations between Azerbaijani and Western officials.

Oil and gas. After independence was confirmed, Azerbaijan wasted no time in setting the foundations for

developing prosperous and self-sustaining oil and gas industries. Moreover, a struggling economy that was still gaining shape following the collapse of the Soviet Union was an additional incentive to find a rapid way of boosting economic growth. The country's leadership was aware of the importance of connecting the country's natural resources to the world, accelerating in this way both regional and domestic development. Signing the 1994 'contract of the century' that featured various leading oil companies was categorized as the beginning of the implementation of the "New Oil Strategy", upholding the ethos of using oil and gas revenues to boost domestic welfare in as many ways as possible. The contract, known as the "Production Sharing Agreement (PSA) on the Joint Development of the Deep-Water Reserves of Azeri, Chirag and Deepwater Gunashli (ACG)", was worth \$7.4 billion and led to the signing of 30 contracts with 41 oil companies from 19 different countries. The contract has been directly responsible for the production of over 560 million tonnes of oil, with the first production taking place in 1997. In 2024 alone, total ACG production for the first three quarters of 2024 was approximately at an average of 339,000 barrels per day. Recently, a renewal saw the now updated terms extended to 2050, with Azerbaijan expected to further increase its share of profit from the oil field.

In 1996, another PSA for the Shah Deniz field was signed between Azerbaijani oil company SOCAR and several foreign companies, among which was British Petroleum (BP) with the largest share. Following the discovery of the gas field in 1999, the field was commissioned in 2006 and has since produced 10 billion m³ of gas every year. Moreover, estimates suggest it has around 1 trillion cubic meters of gas reserves. This agreement, along with the ACG oil pipeline, provided the foundations for multi-faceted local development as both projects were considered to be 'breakthroughs' for the region's energy infrastructure. Therefore, by taking advantage of the fact that Azerbaijan had the resources to carry out an independent energy

policy, it proceeded by ‘opening up’ its oil and gas to the world’s markets. This links directly with the country’s broader foreign policy agenda, described by many as a strategic and flexible balance between major powers. Azerbaijan did not restrict its energy policy to just targeted and specific cooperation, avoiding siding with specific or even individual allies. The country’s chairmanship of the Non-Aligned Movement between 2019 and 2023 highlights this approach, reflecting a categorical decision to avoid depending on any specific power or externally pre-determined policy or approach.

The process of maximizing the exploitation of gas was logically not limited to the operationalization of the Shah Deniz gas field. In the following years, as Azerbaijan was building up its foreign policy and consolidating both bilateral and multilateral relations, the construction of various pipelines for the transportation of Azerbaijani gas was initiated. In 2007, for example, the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline (also known as the South Caucasus Gas Pipeline) was commissioned and began exports to Turkey, Greece and Georgia. On a more multilateral note, Azerbaijan was among the key initiators of the Southern Gas Corridor project, the inauguration of which took place on the 20th anniversary of the signing of the ‘contract of the century’. With total investment estimated at \$35 billion, the corridor is expected to serve as the main supply source of Azerbaijani gas into Europe. Meetings of the SGC Advisory Council, designed to institutionalize dialogue and cooperation among participating states, are held annually. Most importantly, the Azerbaijani president appointed a special committee at the start of the project’s lifetime to ensure the interests of the country were at all times satisfied by the project and everything that it encompasses. Every year, Azerbaijan also strengthens its role as a reliable and accessible gas transit partner. It regularly signs new transit agreements with its closest allies, with one such example being five different agreements signed between

SOCAR and Turkish BOTAS company during the 2024 Baku Energy Week.

COP29 and green energy. The possession of natural resources and the swift development of relevant infrastructure for their transportation to the world's markets did not prevent Azerbaijan from acting responsibly in contributing to the fight against common issues. One such issue is climate change and the scientifically undeniable role of fossil fuels in speeding up global warming. However, Azerbaijan has not shied away from its status as a fossil fuel producing country and has in fact proceeded to preparing its energy policy for an eventual transition to green energy sources. The successful hosting of COP29, apart from the event's organizational and logistical success, served as a platform for empowering the fight for more equitable climate financing, helping ensure that sufficient resources are directed towards those states that need them most. The creation of SOCAR Green, a subsidiary of SOCAR, will further boost the country's green transition. In addition to establishing green investment zones in Karabakh, the government is working towards ensuring that the green transition is a country-wide initiative. The partnerships established with leading actors like Masdar, a UAE renewable energy company, will speed up the acceptance of alternative sources of energy as the new norm. To date, domestic projects like the construction of solar power plants in Garadagh by foreign investors and international agreements with European countries (Romania and Hungary) to export green energy created in the South Caucasus via the 'Caspian-Black Sea-Europe' Green Energy Corridor demonstrate the trust and confidence with which Azerbaijan and its infrastructure is treated. This emphasizes the importance of an energy policy that, despite evident obstacles, focuses exclusively on maximizing the resources at hand.

Why do recent events make Azerbaijan's achievements even more impressive? The beginning of the

process of connecting Azerbaijan's extensive resources to the world coincided with the First Karabakh War and its devastating consequences for the country. The war resulted in the illegal occupation of sovereign and internationally recognized Azerbaijani territory (around 20% of the country's total territory) by Armenia and Armenian-backed separatist forces. This act, which resulted in the forced displacement of around a million Azerbaijanis, posed a direct threat to the country's territorial integrity as it meant that foreign troops were present on the country's territory. Given the country's recent independence, this threatened to limit and stagnate the development of Azerbaijan's independent foreign policy personality. Nevertheless, by strategically developing ties with different actors, Azerbaijan was able to maintain 'independence of action' when it came to the management of its natural resources. It is essential to note the balance of power in the South Caucasus during this period, with Armenia benefitting from comprehensive Russian support that guaranteed it economic and military safety and minimised the limitations of not having a self-reliant and natural resources-oriented economy. Azerbaijan, however, was surrounded by a hostile, territory occupying Armenia and an Iran that, despite cultural and religious similarities, sided with Armenia and in official rhetoric, adopted a rather 'neutral' approach despite the self-evident nature of the damage inflicted on Azerbaijani territory. Moreover, by connecting its economy and resources with Western energy systems, Azerbaijan succeeded in developing economic partnerships with a part of the world that was never fully comprehensive in its rejection of Armenian actions in Karabakh.

More recently, geopolitical turbulence once again tested the firmness of Azerbaijani sovereignty and its ability to protect its economic interests despite being 'smaller' than the states that surround it. The beginning of full-scale war in Ukraine led to the European Union's attempt at diversifying

away from purchasing Russian oil and gas, urgently searching for ways to limit imports from Russia and transition to new suppliers. In July 2022, the European Commission signed a gas deal with Azerbaijan that committed to the ‘almost doubling’ of Azerbaijani gas supplies to Europe to 20 bcm annually by 2027. Additionally, independent EU member states like Hungary and Slovakia have also expressed considerable interest in engaging with the country’s oil and gas industry. Along with the green energy projects mentioned above, Azerbaijan has been able to avoid tying its energy resources to a particular ally or alliance, enabling therefore a balanced energy policy where decisions are made based exclusively on national interests. An additional factor to consider when assessing regional dynamics is the deepening economic and military relationship between Russia and Iran, with the two states recently signing a strategic partnership agreement. As the only country that borders both Russia and Iran, Azerbaijan’s comprehensive protection of its sovereignty and national security is even more noteworthy.

Conclusion – the ‘rewards’ of sovereignty. As the ‘year of the constitution’ unfolds, understanding Azerbaijan’s independent and principles-based foreign policy can only be done by acknowledging the country’s ability to tirelessly uphold its constitution and therefore, its territorial integrity and independence. Although the Constitution offers only few direct mentions of foreign affairs, it serves as a key legal framework that enables a state to hold on to and protect its sovereignty. Azerbaijan has, despite suffering decades of occupation and a hostile regional environment, made long-term strategic decisions without any kind of pressure from external actors. This would not have been possible if the country’s sovereignty was not adequately protected, and its constitution was not sufficiently adhered to.

Azerbaijan’s rich and diverse natural resources economy is not a unique quality per se. Nevertheless, Azerbaijan’s energy policy does stand out from the vast majority of countries that it

can reasonably be compared to (keeping in mind geographic and economic size). In addition, in an international system where international norms are applied selectively and are inadequately enforced, smaller states tend to operate at a major disadvantage in comparison to those that, in theory, set ‘international standards’. However, perhaps the only feature that can ensure those states survive and achieve prosperity is their commitment to upholding their sovereignty. Relying exclusively on and having total control over one’s resources allows countries to prioritize the economic interests of its population, preventing this way their subjugation by dominant ‘great powers’. Therefore, the relationship between sovereignty and foreign policy is one that requires profound consideration, with examples like Azerbaijan an ideal example of its tangibility.

Bibliography:

1. “Azerbaijan Energy Profile”. International Energy Agency (IEA), August 2023, accessed via https://iea.blob.core.windows.net/assets/0528affc-d2ba-49c9-ac25-17fc4e8724f7/AzerbaijanEnergyProfile_2023.pdf
2. “Azerbaijan: Energy projects”, President of the Republic of Azerbaijan, accessed via <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/contract>
3. “Contract of the Oil Century”, The Ministry of Energy of The Republic of Azerbaijan, 31 January 2020, accessed via <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi>
4. “Energy Policies and Strategies of Azerbaijan”, Centre of Analysis of International Relations, August 2022, accessed via <https://aircenter.az/en/post/energy-policies-and-strategies-of-azerbaijan-986>
5. “Look at past year of Azerbaijan’s energy sector marking its 30th anniversary”, Report News Agency, January 3, 2025, accessed via <https://report.az/en/energy/look-at-past-year-of-azerbaijan-s-energy-sector-marking-its-30th-anniversary/>

6. “Sovereignty. Special Report”, Foreign Policy, October 2009, Accessed via <https://foreignpolicy.com/2009/10/20/sovereignty/>

7. “The Constitution of the Republic of Azerbaijan”, Mərkəzi Seçki Komissiyası, accessed via https://www.msk.gov.az/uploads/qan-unvericilik/Constitution_of_the_Republic_of_Azerbaijan.pdf

8. Bagirov, Samir. “Azerbaijani Oil: Glimpses of a Long History”, Centre for Strategic Research, July 1996, Vol 1(3), accessed via <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/49044/625653>

9. European Commission. “Statement by President Von Der Leyen with Azerbaijani President Aliyev”, 18 July 2022, accessed via https://enlargement.ec.europa.eu/news/statement-president-von-der-leyen-azerbaijani-president-aliyev-2022-07-18_en

10. Kiliç-Pala, Pinar Buket. “Approaches in Energy Exclusive Security: Theories of Energy Security and the Dominance of Realism”, Politics & Policy, Vol 49 (3), June 2021, pp. 771-794

11. “Total ACG production for the first three quarters amounted to 93 million barrels”. The Azerbaijan State News Agency, November 2024, accessed via https://azertag.az/en/xeber/total_acg_production_for_first_three_quarters_amounted_to_93_million_barrels-3261616

Hüseyn SULTANLI (Birləşmiş Krallıq),
Analitik, Beynəlxalq Münasibətlər üzrə magistr
(London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbi)

**SUVERENLİK VƏ XARİCİ SİYASƏT
ARASINDAKİ ƏLAQƏ MÜASİR BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏRDƏ ƏLVERİŞLİDİRMİ?
AZƏRBAYCANIN ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ
NÜMUNƏSİ**

Xülasə. Məqalə, Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 1992-ci ildən bəri həyata keçirdiyi çox uğurlu enerji siyasətinə diqqət yetirir və bu uğurun ölkənin dərin köklü suverenliyinin nəticəsi olduğunu təklif edir. Məqalə, ölkənin konstitusiyasına sadıq qalması və ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi ilə bağlı xarici siyasətinin, əhalisinin maraqlarını davamlı olaraq prioritet tutması ilə birbaşa əlaqəli olduğunu iddia edir. Əsasən, 1992-ci ildə Azərbaycanın üzləşdiyi şərait, böyük güclər arasındakı rəqabət və regional geosiyasi dinamika səbəbindən ölkənin iqtisadi potensialının düzgün istifadə edilməməsi üçün ideal idi. Bu, həm Sovet İttifaqının dağılmasının ardından yaşanan iqtisadi çətinlikləri, həm də Ermənistan tərəfindən 1-ci Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan ərazilərinin işğalını əhatə edirdi. Buna baxmayaraq, ölkənin rəhbərliyi, Azərbaycan iqtisadiyyatını qlobal bazarlara tez bir şəkildə bağlamağı bacardı ki, bu da sonrakı iqtisadi artımın təməlini qoydu. Bundan əlavə, bu günkü qlobal mühitdə dövlətlərin suverenliyinə təhdid yaradan çoxsaylı çağırışlar mövcuddur və bu, eyni zamanda enerji siyasətini də əhatə edir. Lakin, konstitusiyasına və suverenliyinə dərin bağlıqla, Azərbaycan, suverenliyin müasir beynəlxalq münasibətlərdə qorunmasının danılmaz dəyərini gücləndirərək inkişaf etməyə davam etmək üçün tamamilə uyğun vəziyyətdədir.

Гусейн СУЛТАНЛЫ (Великобритания),
Аналитик, магистр международных отношений
(Лондонская школа экономики и политических наук)

**СУВЕРЕНИТЕТ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА:
ИМЕЮТ ЛИ ОНИ ОЩУТИМОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЯХ? ПРИМЕР АЗЕРБАЙДЖАНА И ЕГО
ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ**

Резюме. Статья фокусируется на очень успешной энергетической политике Азербайджана с момента его независимости в 1992 году и предполагает, что этот успех является следствием глубоко укоренившегося суверенитета страны. В статье утверждается, что приверженность страны своей конституции и успешное восстановление её территориальной целостности прямо связаны с внешней политикой, которая последовательно ставит интересы своего населения на первое место. Ключевым моментом является то, что в 1992 году обстоятельства, с которыми столкнулся Азербайджан, были идеальными для того, чтобы его экономический потенциал был использован неправильно из-за конкуренции великих держав и региональной геополитической динамики. Это включало как последствия распада Советского Союза и экономические трудности, с ними связанные, так и оккупацию территорий Азербайджана армянскими войсками во время Первой Карабахской войны. Несмотря на это, руководство страны смогло быстро интегрировать азербайджанскую экономику в глобальные рынки, что стало основой для последующего экономического роста. Кроме того, в нынешних условиях глобальные вызовы, угрожающие суверенитету государств, многочисленны, и это касается также энергетической политики. Однако благодаря глубокой приверженности своей Конституции и суверенитету Азербайджан полностью готов продолжать развиваться таким образом, чтобы укрепить неоспоримую ценность сохранения суверенитета в современных международных отношениях.

Руслан ШЕВЧЕНКО (Молдова),

доктор истории

УЧАСТИЕ МОЛДОВЫ В ПРОЦЕССАХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНИТЕТА

Açar sözlər: Moldova, qloballaşma, milli suverenlik, iqtisadi integrasiya, siyasi sabitlik, beynəlxalq təşkilatlar, mədəni kimlik, xarici siyasət.

Keywords: Moldova, globalization, national sovereignty, economic integration, political stability, international organizations, cultural identity, foreign policy.

Ключевые слова: Молдова, глобализация, национальный суверенитет, экономическая интеграция, политическая стабильность, международные организации, культурная идентичность, внешняя политика.

После провозглашения Молдовой 27 августа 1991 г. государственной независимости от СССР, наша страна в течение 1990-х гг. постепенно стала ориентироваться на европейские и глобальные структуры и вступила в ряд международных организаций (ООН, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ и многие другие). Окончательно этот курс был закреплен в указе Президента В.Воронина 13 ноября 2002 г., в котором он объявил о том, что отныне главной целью молдавской внешней политики является европейская интеграция [1]. Несмотря на непоследовательность как самого Воронина, так и ряда его преемников, тем не менее сближение с Европой постепенно набрало ход. В апреле 2014 г. Молдова добилась безвизового въезда в ЕС, в июле 2014 г. ратифицировала Соглашение об Ассоциации с ЕС, 23 июня 2022 г. Европарламент закрепил за ней статус кандидата в члены Евросоюза, а 14 декабря 2023 г. Совет ЕС решил

начать переговоры о вступлении Молдовы в эту ключевую европейскую организацию [2].

Эти обстоятельства значительно ускорили процесс вхождения Молдовы в процессы глобализации. Однако они имеют, помимо множества плюсов, и очевидные минусы, связанные с урезанием национального суверенитета. Необходимо поэтому рассмотреть хотя бы относительно кратко основные «за» и «против» в данном вопросе.

Основным формальным доводом «против» вступления в ЕС и втягивания в процессы глобализации на планете (подлинный заключается в желании пророссийских сил сохранить Молдову в своей сфере влияния, но высказывается открыто редко) заключается в том, что наша страна при этом теряет часть суверенитета в пользу Брюсселя.

Но при этом необходимо учитывать, что поскольку все государства теоретически равны между собой, следовательно, суверенитет одной страны как таковой перестает действовать там, где начинает действовать суверенитет другого государства. Получается, что суверенитет страны ограничен уже потому, что он обязан уважать суверенитет других государств, участников международных отношений. Так, С. Краснер пишет, что, несмотря на существование признанных правил, уважается суверенитет или нет (а значит, ограничен он или нет), зависит от решений, которые принимают правительства. Они могут признавать или нет другие государства, вмешиваться во внутренние дела друг друга или пойти на определенные компромиссы и единственным уважаемым всеми суверенитетом является международный правовой суверенитет, поскольку он соответствует интересам большинства государств [3].

Другим ограничителем суверенитета является международное право как таковое. В настоящее время сложилась ситуация, когда большинство стран признают

приоритет общепризнанных норм международного права над их внутренним, национальным правом, а значит в какой-то мере над своим суверенитетом. Без условность этого правила подкрепляется, например, в 27 статье Венской конвенции о праве международных договоров. Также об этом свидетельствуют основные законы и конституции большинства стран [4].

Все это говорит о процессе некоторого ограничения суверенитета современного государства со стороны международного права. Но речь идет скорее об ограничении части внешнего аспекта суверенитета, в пределах же собственных границ государство может действовать на основе собственного законодательства. Ст.2 главы 1 Устава ООН говорит в этой связи о невмешательстве во внутренние дела государств. Более того, государство само идет на подписание международных договоров и добровольно берет на себя обязательства, реализуя, таким образом, свой суверенитет. Важно, что и сама современная международно-правовая система сложилась во многом благодаря государственному суверенитету и служит его гарантом [5].

Часть ученых также полагает, что одним из самых серьезных ограничителей суверенитета являются международные организации, в том числе и ООН, следовательно, и абсолютного внешнего суверенитета у государства быть не может [6]. Однако это не так. Несмотря на определенные добровольные ограничения суверенитета ООН все же защищает принцип суверенитета, начиная с того, что членство в организации является добровольным (ст.4. гл.2 Устава) 11, и заканчивая закреплением суверенного равенства членов ООН вне зависимости от их военной мощи (ст.2, гл.1), запрещая вмешательство во внутренние дела государства (ст.2, гл.1. Устава) [7].

Достаточно обоснованным выглядит мнение о том, что международные организации не ограничивают суверенитет государства, поскольку государства являются первичными учредителями международных договоров, реализуя таким образом свой суверенитет, а также они могут в одностороннем порядке расторгнуть международный договор или выйти из международной организации. Государства подчиняются нормам международного права, но их содержание было определено сутью государственной власти как таковой. Государства, вступая в организации и объединения, передают тем самым часть своих суверенных прав и функций, но не свой суверенитет. Глобализация, как и интеграция не влияют на суть существования суверенитета, а только на отчуждение ряда суверенных прав, которые имеют мало общего с суверенитетом [8].

Ограничение суверенитета диктуют сегодня нормы международного права. Прежде всего поэтому в наше время суверенитет несколько ограничен и не обозначает абстрактную абсолютную независимость государства, которая сама по себе часто, если не всегда, относительна. Остается неизменным и важнейший «внешний» признак суверенитета — неподчиненность одного государства другому [9].

Еще один ограничитель суверенитета - транснациональные компании — главные двигатели глобализации, а также различные внутренние «возмутители суверенитета» - группы интересов, мигранты, оппозиционные силы, регионы и ТНК, причем последние, по мнению некоторых авторов, оказывают самое сильное ограничивающее действие на государственный суверенитет, готовя в перспективе замену национальных государств наднациональными структурами [10].

Другая группа ученых считает, что в современном мире государство весьма активно выступает в качестве

надежного и регулирующего партнера, сохраняющего или даже расширяющего свои функции во внешнеполитической сфере, и сохраняющего доминирующее влияние на негосударственных акторов. Суверенитет, согласно этой концепции, позволяет государству самому определять, как оно будет решать свои внутренние и внешние проблемы, включая и обращение за помощью к другим странам и добровольное ограничение суверенитета [11].

В конце XX и в начале XXI в. особенно обострилась дискуссия об ограничении суверенитета все усиливающимся процессом глобализации. Глобализация — это процесс, определяемый рыночными, а не государственными силами, сбалансированным бюджетом, приватизацией, открытостью инвестициям и рыночным потокам, стабильностью валюты. Глобализация изменяет не только процессы мировой экономики, но и ее структуру [12]. Глобализация является одной из наиболее дискуссионных проблем, по которой не утихают споры в современных исследованиях. Это процесс сложный и неоднозначный. Решающий же вклад в становление современной глобальной системы внесли информационные и коммуникационные технологии. Ускорение процесса глобализации сопровождается также волной демократизации. В результате крушения коммунистических режимов в СССР и Восточной Европе, прекращения существования военных хунт в Латинской Америке, полуавторитарных правительств в Южной Корее, Таиланде, Индонезии, Тайване возрос потенциал демократических стран к концу 1990-х гг., который значительно превысил потенциал авторитарных и тоталитарных режимов. Процесс глобализации противоречив. Кроме того, современную стадию в развитии глобальных процессов отличает разрыв между стремительным ходом экономической глобализации и достаточно слабыми усилиями государств по созданию

согласованной политической системы ее регулирования [13].

На национальные государства глобализация влияет двойственно. С одной стороны, она приводит к уменьшению объема суверенных полномочий, с другой — к бурному росту национализма, стремлению даже немногочисленных народов обрести собственное государство и суверенные права [14]. Новообразованные государства стремятся укрепить свой суверенитет всеми доступными силами. Ответом на вызов принципу суверенитета со стороны глобализации и международных организаций, является усиление центральной власти в стране, что нередко приводит к появлению авторитарных режимов, новых очагов нестабильности и напряженности [15].

Нужно констатировать, что ущемление суверенитета некоторых государств может приводить к дестабилизации обстановки в регионе и в мире. Поэтому недопустимо говорить необходимости отказа от принципа суверенитета и о неизбежной десуверенизации.

Исследователи выделяют три измерения глобализации: как постоянно идущий исторический процесс, как гомогенизация и универсализация мира, как «размывание» национальных границ. Суть глобализации в последнем измерении - во все большей открытости национальных границ [16].

Наиболее ярким примером глобализации, которая начинается всегда с экономической интеграции, является Евросоюз, в основе которого лежит Европейское объединение угля и стали, созданное в 1951 г. Однако, хотя в Европейском Союзе государства-члены безусловно отказываются от части своих суверенных прав в пользу наднациональных структур, но в результате этого ЕС не приобретает суверенитет как таковой. Организация осуществляет определенные полномочия, предоставленные

ей государствами членами добровольно, а такие события, как миграционный кризис 2015 г. и «брексит» ясно показывают, что государства — участники Европейского союза остаются суверенными и в критических моментах или в случае необходимости могут все же вернуть себе суверенные права, от которых они отказались ранее. Так как государства-члены ЕС принимают на себя обязательства добровольно, то ограничение суверенитета стран ЕС носит не широко охватывающий характер, а локальный, затрагивающий только отдельные сферы жизнедеятельности [17]. Это принципиально важно для Молдовы, как кандидата в члены Евросоюза, имеющего шансы к началу 2030-х гг. вступить в нее.

Правда, однако, заключается в том, что хотя часть своих полномочий в этом случае Молдова действительно передает руководству ЕС, но это вынужденный шаг, поскольку в Евросоюзе значительную роль играют транснациональные компании (ТНК) и самостоятельно противостоять их возможностям нашей стране будет почти невозможно. Это можно будет сделать только через посредство Брюсселя, который сможет ограничивать их аппетиты [18].

Пользы от таких глобальных структур ничуть не менее. Так, проект «Восточное партнерство», поддержанный ЕС для постепенного вовлечения Молдовы, Украины и Грузии в свой состав, предполагает взаимовыгодное сотрудничество в деле поддержки территориальной целостности, сотрудничество в деле противостояния гибридным угрозам, повышения уровня кибернетической безопасности, защищающей страну от российских и пророссийских хакеров, пресечение прокремлевской же дезинформации [19].

Вхождение Молдовы только в одну лишь Международную Организацию Торговли позволило не только существенно увеличить экспорт молдавских товаров

в различные страны мира, но и обеспечить защиту интересов молдавских производителей путем введения протекционистских тарифов на ряд товаров (производство соков, консервов, вина и т.д.) даже в условиях открытой миру экономики. В результате экспорт молдавских товаров в 2000-2008 гг. утроился (с 496 млн.долларов в 2000 г. до 1 591 млн.долларов в 2008-м).

Другим важным положительным аспектом глобализации остается привлечение иностранных инвестиций, которая всегда стимулирует развитие национальной экономики [20].

Подспудно к активному участию в глобализационных процессах Молдову подталкивает неразрешенный приднестровский конфликт, так как ликвидация сепаратистского режима на левом берегу Днестра потребует усилий многих государств планеты, и даже не только стран ЕС. Кроме того, принимая во внимание, что вступление в ЕС всегда сопряжено со вступлением в НАТО, другую глобальную структуру, часть своего суверенитета – в сфере охраны собственных границ – наша страна передаст этой организации.

Поэтому в условиях, когда стратегической задачей внешней политики Молдовы является закрепленное 5 ноября 2024 г. в Конституции положение о курсе нашей страны на интеграцию в ЕС и его структуры, процессы глобализации для нашей страны только ускорятся и станут по-настоящему необратимыми для нашей страны. Несмотря на обозначенные в настоящем материале некоторые негативные ее стороны, именно глобализация есть будущее Молдовы и этот процесс еще подлежит тщательному анализу нынешних и будущих исследователей.

Библиография:

1. "Проевропейские альянсы, которые сменили Воронина после событий 7 апреля 2009 года, просто продолжили взятый им курс на европейскую интеграцию". <https://ava.md/ru/stati/politika/proevropeyskie-al-yansy-kotorye-smenili/> (дата обращения 10.03.2025)
2. Европейский парламент проголосовал за предоставление статуса кандидата Молдове и Украине <https://tv8.md/ru/2022/06/23/529-golosov-za-evropeiskii-parlament-progolosoval-za-predostavlenie-statusa-kandidata-moldove-i-ukraine/203597>; <https://www.bbc.com/russian/articles/c902ppkqgndo> (дата обращения 10.03.2025)
3. Krasner S.D. Sovereignty. Organized Hypocrisy. Princeton, 1999. P. 7; <https://cyberleninka.ru/article/n/protsess-globalizatsii-i-problema-ogranicheniya-suvereniteta-vektory-politiko-akademicheskoy-diskussii/viewer>
4. Венская конвенция о праве международных договоров. Официальный сайт Организации Объединенных Наций. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml; 6 Конституции государств (стран) мира // Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. URL: <http://worldconstitutions.ru/>;
5. Устав ООН. Официальный сайт Организации Объединенных Наций. URL: <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter1.shtml>; Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. М.: Восток Запад, 2009. С. 42;
6. Лукьянов Г.В. Государственный суверенитет vs. право наций на самоопределение. Сб. науч. ст. / Под ред. Г.В. Лукьянова, А.Л. Рябиной. М.: ВШЭ, 2011. С. 11; Eagleton C. International Government. NY., 1957. P. 554–556; Deng F., Kimaro S., Lyons T., Rothchild D., Hartmann W. Sovereignty as Responsibility: Conflict management in Africa. Washington, D.C., 1996. P. 7;

7. Устав ООН. Организация Объединенных Наций;
<http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter2.shtml>; (дата обращения 10.03.2025)
8. Сеидов А.В. Международное право в эпоху глобализации. Эволюция концепции государственного суверенитета. М.: Научная книга, 2005. С. 52–53. 15 Каламанова С.В. Суверенитет государства в условиях глобализации. М.: Российский ун-т дружбы народов, 2012. С. 107–131;
9. Суверенное равенство государств
<https://cyberleninka.ru/article/n/suverennoe-ravenstvo-gosudarstv-v-sisteme-osnovnyh-printsipov-mezhdunarodnogo-prava/viewer>
(дата обращения 10.03.2025)
10. Пономарева Е.Г., Рудов Г.А. «Принцип домино»: мировая политика на рубеже веков. М.: Канон + РОИИ «Реабилитация», 2016. С. 58; Кузнецов А.С. «Надкушенный суверенитет»: проблема категории «суверенитет» при исследовании субнациональной дипломатии // Политэкс. СПб., 2006. № 3. URL:
<http://www.politex.info/content/view/264/30/>(дата обращения 10.03.2025)
11. Waltz K. Theory of international politics. Reading: Addison-Wesley, 1979. P. 96;
12. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. М.: Логос, 2002. С. 36.
13. Барабанов О.Н. Глобальное управление и глобальное сотрудничество // Глобализация: человеческое измерение / Под. ред. А.В. Торкунова, М.: МГИМО, РОССПЭН, 2002. С. 31
14. Гринин Л.Е. Национальный суверенитет в век глобализации // Суверенитет. Трансформация понятий и практик / Под ред. М.В. Ильина, И.В. Кудряшовой. М.: МГИМО, 2008. С. 124.
15. Лебедева М.М. Мировая политика: проблемы и тенденции развития // Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия / Под ред. М.М. Лебедевой. М.:

Издательский центр научных и учебных программ, 2000. С. 14.

16. Кулагин В.М., Лебедева М.М., Мельвиль А.Ю. Глобализация и развитие человека // Глобализация: человеческое измерение / Под ред. А.В. Торкунова. М.: РОССПЭН, 2002. С. 9–10.

17. Марченко М.Н., Дерябина Е.М. Европейский союз: настоящее и будущее: сравнительное теоретико-правовое исследование. М.: Проспект, 2017. С. 135.

18. Câtă suveranitate se cedează de fapt în cazul unei asocieri la Uniunea Europeană?

<https://moldova.europalibera.org/a/25396960.html> (дата обращения 10.03.2025)

19. PROVOCĂRILE GLOBALIZĂRII ECONOMICE – CONTEXT PENTRU IDENTIFICAREA UNUI PATTERN DE NEGOCIERE A REPUBLICII MOLDOVA

<https://old.aap.gov.md/files/publicatii/ri+/articole/21/06.pdf> (дата обращения 10.03.2025)

20. Republica Moldova in Contextul Globalizarii
<https://ru.scribd.com/doc/223575005/Republica-Moldova-in-Contextul-Globalizarii> (дата обращения 10.03.2025)

Ruslan ŞEVÇENKO (Moldova),
tarix doktoru

Xülasə. Məqalə, Moldova Respublikasının qloballaşma proseslərində iştirakı və milli suverenliyin qorunması ilə bağlı qarşılaşılan çətinlikləri təhlil edir. Xüsusilə, ölkənin dünya cəmiyyətindəki mövqeyinə təsir edən iqtisadi, siyasi və mədəni aspektlərə diqqət yetirilir. İşdə, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri, integrasiya prosesləri və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq araşdırılır. Həmçinin, siyasi sabitlik və milli kimlik məsələləri kimi daxili çağırışlar müzakirə edilir.

Ruslan SHEVCHENKO (Moldova),
doctor of history

Summary. The article analyzes Moldova's participation in globalization processes and examines the challenges associated with preserving national sovereignty. Special attention is paid to the economic, political, and cultural aspects that influence Moldova's position in the global community. The paper explores the country's foreign economic relations, integration processes, and cooperation with international organizations. It also addresses internal challenges such as political instability and issues of national identity.

Тамерлан ГАДЖИЕВ (Азербайджан),
преподаватель кафедры «Международные отношения и
внешняя политика» Академии Государственного
Управления при Президенте АР,
докторант по специальности «Этика»
Института Философии и Социологии НАНА

ЭТИКА ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В КОНТЕКСТЕ СУВЕРЕНИТЕТА И ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Açar sözlər: süni intellekt, etika, suverenlik, insan hüquqları, hüquqi tənzimləmə, rəqəmsallaşma, sosial ədalət, qloballaşma, hüquqi normalar, təhlükəsizlik.

Keywords: artificial intelligence, ethics, sovereignty, human rights, legal regulation, digitalization, social justice, globalization, legal norms, security.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этика, суверенитет, права человека, правовое регулирование, цифровизация, социальная справедливость, глобализация, правовые нормы, безопасность.

Введение. Тема искусственного интеллекта (ИИ) становится все более актуальной в свете глобальных изменений, происходящих в области технологий, права и общества. В 2025 году, в рамках Года Конституции и Суверенитета, вопросы, связанные с развитием ИИ, приобретают особое значение для понимания и защиты базовых ценностей демократии, прав человека и государственного суверенитета. В данной статье мы будем нацелены на исследование этических, правовых и философских аспектов применения искусственного интеллекта, а также на выявление его воздействия на современное сознание, в контексте существующих и

возможных изменений в правовой и социальной сферах. Важным аспектом является исследование, как ИИ может изменить традиционные представления о правах и свободах личности, а также в какой степени государство должно регулировать использование новых технологий в интересах общества. Для этого будет проанализировано множество этических и правовых теорий, а также примеры практического применения ИИ в различных странах.

Теоретические основы этики искусственного интеллекта. Этика искусственного интеллекта охватывает ряд вопросов, которые поднимают фундаментальные проблемы автономии, ответственности и моральной оценки действий, совершённых машинами. Одним из ключевых вопросов является проблема автономности ИИ — в какой степени машины могут принимать решения без участия человека и что это означает с точки зрения моральной ответственности. Важно различать, когда ИИ действует как инструмент, контролируемый человеком, и когда он становится самостоятельным агентом, принимающим решения, которые могут существенно повлиять на общество. Это ставит перед нами вопрос: кто несёт ответственность за действия ИИ — его создатели, пользователи или сам ИИ, если он имеет некоторую форму автономии? Этот вопрос не имеет однозначного ответа и требует дальнейших философских и юридических размышлений.

Ещё одной важной темой является наличие морального агента в контексте ИИ. Хотя машины могут выполнять задачи, которые ранее считались исключительно человеческими, возникает ли у них моральная ответственность? Является ли ИИ просто инструментом, выполняющим команды, или же мы должны признать за ним определённую степень моральной автономии, например, при принятии решений в условиях неопределённости и необходимости выбора между

различными моральными принципами? Эта проблема тесно связана с вопросами, касающимися морали и человеческой идентичности, ведь если ИИ способен действовать по моральным нормам, то в чём состоит отличие между машиной и человеком?

С точки зрения этических принципов, искусственный интеллект должен соответствовать ряду базовых требований, таких как добросовестность, справедливость и прозрачность. Принцип добросовестности предполагает, что ИИ должен действовать честно и не вводить в заблуждение пользователей, принцип справедливости требует, чтобы алгоритмы ИИ не проявляли дискриминацию по признаку пола, расы, возраста или других характеристик, а прозрачность означает, что процессы принятия решений ИИ должны быть понятны и объяснимы для человека. Эти принципы становятся особенно важными при применении ИИ в сферах, которые затрагивают права и свободы граждан, таких как судебная система, здравоохранение или финансовые услуги [1, с.103].

Наконец, развитие ИИ оказывает значительное влияние на социальные нормы и ценности. Технологические изменения, связанные с ИИ, приводят к изменению структуры общества и отношений между индивидами. Вопросы социальной справедливости, доступности технологий и их воздействия на неравенство становятся неотъемлемой частью обсуждения этики ИИ. Как мы будем обеспечивать этическое использование ИИ в условиях социального и экономического неравенства? В каком направлении должны развиваться этические нормы, чтобы ИИ способствовал благосостоянию всего общества, а не лишь его привилегированным слоям? Ответы на эти вопросы лежат в области этической теории, социальной философии и правового регулирования, и они требуют комплексного подхода для эффективного решения.

Искусственный интеллект, суверенитет и правовые аспекты. Развитие искусственного интеллекта тесно связано с трансформацией традиционных представлений о суверенитете, правовых системах и национальном законодательстве. В условиях глобализации технологий, когда ИИ не ограничивается границами отдельных государств, возникает вопрос о том, как государства могут сохранять суверенитет и контролировать внедрение таких технологий на своей территории. В частности, страны сталкиваются с необходимостью регулирования использования ИИ, обеспечивая при этом защиту своих граждан и интересов, что влечёт за собой изменения в правовых подходах к регулированию технологий, защите данных и обеспечению национальной безопасности [2, с.56].

Влияние ИИ на суверенитет касается как национальных, так и международных аспектов. На глобальном уровне возникают вопросы, связанные с конкуренцией между странами в области технологий, контролем за алгоритмами, а также их влиянием на международные отношения. Появление мощных технологических корпораций, которые обладают значительными возможностями в области ИИ, может затмить роль государств в принятии решений, что порождает новые вызовы для международного правопорядка. Как государствам обеспечивать свой суверенитет и национальные интересы, если крупные транснациональные корпорации могут влиять на решения, которые касаются безопасности, экономики и даже политики? Эти вопросы требуют разработки новых международных норм и соглашений, которые смогут сбалансировать интересы разных стран и минимизировать риски утраты контроля над важными технологиями.

Что касается правовых аспектов, то искусственный интеллект ставит перед государствами серьёзные вызовы в

области защиты прав человека. Одним из важнейших аспектов является защита персональных данных, которые обрабатываются с использованием ИИ. С развитием технологий для анализа и хранения больших объёмов информации возрастает угроза нарушения конфиденциальности, что ставит под вопрос баланс между инновациями и правами личности. В частности, алгоритмы, использующиеся в системах распознавания лиц, социальных сетях, кредитных оценках и других сферах, могут приводить к дискриминации, нарушению прав на частную жизнь или даже манипуляциям с общественным мнением. В этой связи правовые системы должны не только обеспечивать защиту граждан от возможных злоупотреблений со стороны ИИ, но и развивать новые нормы, которые будут отвечать требованиям технологического прогресса, учитывая возможные последствия для прав человека [3, с.42].

Кроме того, необходимо учитывать важность правового регулирования использования ИИ в государственном управлении. Внедрение ИИ в сферах, таких как судебная система, органы правопорядка, здравоохранение и социальные службы, требует особого внимания к вопросам прозрачности и подотчётности. Алгоритмы, принимающие решения о выдаче кредитов, назначении наказаний или медицинских вмешательствах, должны быть под контролем независимых органов, чтобы избежать произвола и обеспечения справедливости. Поэтому важным аспектом правового регулирования является создание системы, которая обеспечит соблюдение демократических принципов и защиту прав человека, одновременно поддерживая развитие и внедрение новых технологий.

Таким образом, искусственный интеллект представляет собой новый вызов для традиционных правовых систем и концепции суверенитета. Важно

выработать механизмы, которые позволят государствам не только сохранять контроль над технологическим прогрессом, но и эффективно защищать интересы своих граждан в условиях глобальных и технологических изменений [4, с.73].

Искусственный интеллект и новый облик сознания. Развитие искусственного интеллекта порождает фундаментальные вопросы, касающиеся человеческой природы, самосознания и понимания сознания в целом. Вопрос о том, как ИИ влияет на современные концепции личности и субъективности, становится всё более актуальным в свете того, что машины начинают выполнять задачи, традиционно считавшиеся исключительно человеческими. ИИ способен анализировать огромные массивы данных, принимать решения, создавать искусственные творения, а в некоторых случаях — обучаться и адаптироваться. Это ставит перед нами вопрос: что значит быть «сознательным» и как определить границы между машиной и человеком в контексте их интеллектуальных и моральных способностей.

Одним из ключевых аспектов является проблема идентичности. В условиях, когда ИИ может моделировать процессы мышления и принимать решения, схожие с человеческими, возникает вопрос о том, что делает нас уникальными как субъекты сознания. Если ИИ будет способен к самостоятельному обучению и выполнению интеллектуальных задач, которые сейчас доступны только человеку, стоит ли считать его обладателем сознания? В этом контексте философы и нейробиологи задаются вопросами о различиях между человеческим и машинным сознанием, а также о том, как технологии ИИ могут изменить наше понимание о том, что значит быть личностью [5, с.32].

С другой стороны, ИИ может стать инструментом для расширения возможностей человеческого сознания.

Использование технологий, таких как нейроинтерфейсы, которые соединяют человеческий мозг с искусственными системами, может привести к созданию новых форм когнитивных способностей и восприятия. Это порождает идеи о симбиозе человека и машины, когда искусственный интеллект не только служит инструментом для выполнения определённых задач, но и помогает развивать и улучшать качества человеческого сознания. Таким образом, ИИ может выступать как катализатор для расширения когнитивных горизонтов человека, делая возможным достижение новых уровней знаний и самосознания.

Однако такие преобразования не лишены рисков. Одним из них является возможность утраты человеческой субъективности и аутентичности. С развитием ИИ возникает опасение, что излишняя автоматизация и использование машин для выполнения функций, которые ранее выполнялись людьми, могут привести к ослаблению индивидуальной идентичности. Это особенно актуально в условиях, когда ИИ способен влиять на мнения людей, формировать предпочтения и управлять информационными потоками. В этом контексте возникает вопрос: как сохранить человеческое восприятие и уникальность сознания в мире, где машины могут выполнять всё больше тех же функций, что и человек?

Таким образом, искусственный интеллект не только воздействует на внешние процессы и повседневную жизнь, но и вызывает пересмотр основополагающих понятий, таких как сознание, личность и идентичность. Важно учитывать, что, несмотря на потенциал ИИ расширить возможности человеческого сознания, его использование требует этической осторожности, чтобы не утратить те аспекты человеческой субъективности и самосознания, которые делают нас уникальными существами [6, с.21].

Взаимодействие этики ИИ и суверенитета: поиск баланса. Развитие искусственного интеллекта неизбежно

ставит перед обществом задачу нахождения баланса между технологическим прогрессом и сохранением основных прав и свобод личности, а также защита государственного суверенитета. В условиях, когда ИИ влияет на все сферы жизни — от экономики до образования, здравоохранения и правосудия — важно выработать такие правовые и этические нормы, которые позволят интегрировать новые технологии, не нарушая фундаментальных принципов правового государства и демократических ценностей.

Одним из ключевых аспектов поиска этого баланса является создание системы правовых норм, которые обеспечат безопасность и ответственность за использование ИИ, а также защиту прав человека. На национальном уровне необходимо разработать законодательство, которое бы чётко определяло пределы допустимого использования технологий, особенно в сферах, где вмешательство ИИ может напрямую касаться личных прав граждан, таких как персональные данные, право на справедливое судебное разбирательство, свобода выражения мнений. В то же время важно обеспечить, чтобы эти законы не становились излишне ограничительными, не препятствуя развитию инновационных технологий, которые могут принести значительную пользу обществу [7, с.79].

На международном уровне вызовы становятся ещё более сложными, поскольку ИИ имеет транснациональный характер и может пересекать границы национальных юрисдикций. В этом контексте важно, чтобы международное сообщество выработало общие стандарты и принципы, которые бы регулировали использование ИИ с учётом интересов всех сторон — от стран, имеющих технологическое преимущество, до развивающихся стран, для которых доступ к инновациям и технологиям может стать ключом к экономическому и социальному развитию. Важно также установить международные соглашения, направленные на предотвращение злоупотреблений ИИ в

военной сфере, финансовых рынках и других областях, где его использование может нести угрозу для стабильности и безопасности [10, с.66].

Кроме того, одним из важнейших аспектов является обеспечение прозрачности и подотчётности технологий, чтобы избежать случаев, когда алгоритмы ИИ будут действовать скрыто от человеческого контроля. Разработка этических стандартов, ориентированных на справедливость, добросовестность и защиту прав личности, должна стать неотъемлемой частью любого процесса внедрения и использования ИИ. Это предполагает создание независимых органов, которые могли бы контролировать использование ИИ в критически важных сферах, а также обеспечить доступ граждан к информации о том, как используются их данные и какие решения принимаются с помощью машин [8, с.21].

Наконец, важно отметить, что поиск баланса между этическими нормами и суверенитетом также должен учитывать интересы будущих поколений. Этические принципы, разработанные сегодня, должны быть гибкими и адаптируемыми, чтобы они могли соответствовать быстро меняющемуся технологическому ландшафту, а также учитывать долгосрочные последствия для общества и государства. Поэтому важно вести не только текущие дебаты, но и активно работать над формированием долгосрочной стратегии использования ИИ, которая будет обеспечивать его интеграцию в жизнь общества без угрозы для прав человека и национальной безопасности [9, 34].

Таким образом, поиск оптимального баланса между этикой искусственного интеллекта, суверенитетом и правами личности требует комплексного подхода, который будет учитывать как национальные интересы, так и глобальные вызовы. Эффективное регулирование и этические стандарты, ориентированные на благополучие

человека, могут стать основой для развития безопасного и справедливого использования ИИ в будущем.

Заключение. Искусственный интеллект продолжает стремительно развиваться, открывая новые возможности для общества, но одновременно создавая уникальные вызовы для правовых и этических систем. В рамках Года Конституции и Суверенитета важным становится осознание того, что использование ИИ должно быть ориентировано на сохранение основных ценностей — прав человека, социальной справедливости и государственного суверенитета. Этические вопросы, связанные с ИИ, требуют не только разработки новых законодательных норм, но и глубоких философских размышлений о месте человека в мире, где технологии играют всё более значительную роль.

Еще раз подчеркну, что развитие и внедрение ИИ не должно происходить в ущерб личной свободе и правам граждан. Это требует создания механизмов контроля и регулирования, которые могут минимизировать риски, связанные с автоматизированными системами. Важно, чтобы технологии использовались не только для ускорения прогресса, но и для создания более справедливого, открытого и инклюзивного общества. Этические принципы, такие как справедливость, транспарентность и ответственность, должны стать основой для принятия решений, как на уровне отдельных государств, так и в международной практике.

Вместе с тем, необходимо признать, что искусственный интеллект не является нейтральной технологией. Его влияние на общественные структуры, экономику и личные свободы, а также на идентичность человека, требует непрерывного анализа и корректировки подходов в области этики, права и философии. В будущем перед нами стоит задача создания правовых и моральных ориентиров, которые помогут интегрировать ИИ в

общественную жизнь, обеспечивая при этом защиту суверенитета, прав человека и социальной справедливости.

Перспективы дальнейших исследований в этой области заключаются в углублённом анализе взаимодействия ИИ с правами личности и государственными интересами. Необходимо вырабатывать новые модели регулирования, которые будут учитывать изменения в технологическом ландшафте и обеспечивать долгосрочную безопасность и благополучие общества. Важно, чтобы разработчики технологий, законодатели и философы продолжали активно работать над поиском решений, которые позволят создать этичную и безопасную среду для развития ИИ, не нарушая при этом основополагающие ценности, на которых строится современное общество.

Библиография:

1. Бенджамин, Д. Этические дилеммы искусственного интеллекта. — Москва: Наука, 2022. - 320 с.

2. Гарфанкель, Х. Искусственный интеллект: философские и этические проблемы. — С.-Петербург: Питер, 2021. - 250 с.

3. Жуков, Н. П. Теория и практика правового регулирования искусственного интеллекта. — Момква: Юрайт, 2023. - 280 с.

4. Крейг, И. П. Искусственный интеллект и права человека: международный аспект. - Лондон: Routledge, 2020. - 200 с.

5. Максвелл, Дж. Глобализация и суверенитет в эпоху ИИ. — Нью-Йорк: Oxford University Press, 2022. - 340 с.

6. Петрова, И. В. Этические аспекты внедрения искусственного интеллекта в государственное управление. - Москва: Инфра-М, 2023. - 240 с.

7. Смит, Р. К. Защита данных и конфиденциальности в условиях ИИ: правовые аспекты. - Берлин: De Gruyter, 2021. - 260 с.

8. Тимоти, С. А. Проблемы регулирования искусственного интеллекта: философский и правовой анализ. - Москва: Проспект, 2020. - 290 с.

9. Шмидт, Р. Искусственный интеллект и будущее правовых систем. - Москва: Книжный мир, 2022. - 320 с.

10. Яковлева, Л. А. Суверенитет и новые технологии: вызовы эпохи искусственного интеллекта. - Екатеринбург: Уральский университет, 2021. - 270 с.

Tamerlan HACIYEV (Azərbaycan),
AR Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
"Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət" kafedrasının
müəllimi,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun "Etika" ixtisası üzrə
doktorantı

SUVERENLİK VƏ İNSAN HÜQUQLARI KONTEKSTİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN ETİKASI: QLOBAL DƏYİŞİKLİK DÖVRÜNDƏ ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Xülasə. Məqalə, Süverenlik və Konstitusiya ili kontekstində süni intellektin (SI) etik, hüquqi və fəlsəfi aspektlərinin tədqiqinə həsr olunub. Məqalədə SI-in müstəqilliyi, dövlətlərin suverenliyinə təsiri, insan hüquqları və sosial ədalət məsələləri araşdırılır. Müasir şüur üzərindəki çağırışlar və texnologiyaların təhlükəsiz və ədalətli istifadəsini təmin etmək üçün etik və hüquqi normaların yaradılması zərurəti vurğulanır. Məqalədə həmçinin SI-in tənzimlənməsi, şəxsi məlumatların qorunması və rəqəmsal transformasiya şəraitində hüquqların təminatı məsələlərinə diqqət yetirilir. Nəticələr, texnologiyalar və hüquqi prinsiplər arasında uyğunluq yaradılması üçün tövsiyələrin formalaşdırılmasına yönəlib.

Tamerlan HAJIYEV (Azerbaijan),
Lecturer at the Department of International relations and foreign
policy
at the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Azerbaijan,
phD student in Ethics at the Institute of Philosophy and
Sociology of ANAS

**ETHICS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE
CONTEXT OF SOVEREIGNTY AND HUMAN RIGHTS:
CHALLENGES AND PROSPECTS IN THE ERA OF
GLOBAL CHANGE**

Summary. The article focuses on exploring the ethical, legal, and philosophical aspects of artificial intelligence (AI) in the context of the Year of the Constitution and Sovereignty. The paper examines issues related to AI autonomy, its impact on state sovereignty, human rights, and social justice. The challenges AI poses to modern consciousness are analyzed, as well as the need for the creation of ethical and legal standards to ensure the safe and fair use of technology. Special attention is given to the regulation of AI, protection of personal data, and safeguarding individual rights in the context of digital transformation. The conclusions aim to provide recommendations for the development of a harmonious interaction between technology and legal principles.

Гасан АЛИЕВ (Азербайджан),
докторант по конституционному праву
ЦИФРОВОЙ СУВЕРЕНИТЕТ И ВНЕШНЯЯ
ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА: РОЛЬ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
КОНСТИТУЦИОННЫХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ
ВОПРОСАХ

Açar sözlər: rəqəmsal suverenitet, xarici siyasət, süni intellekt, konstitusiya hüququ, hüquqi çağırışlar, rəqəmsal iqtisadiyyat, kiber təhlükəsizlik, iqtisadi müstəqillik, beynəlxalq münasibətlər, milli maraqlar

Keywords: digital sovereignty, foreign policy, artificial intelligence, constitutional law, legal challenges, digital economy, cybersecurity, economic independence, international relations, national interests

Ключевые слова: цифровой суверенитет, внешняя политика, искусственный интеллект, конституционное право, правовые вызовы, цифровая экономика, кибербезопасность, экономическая независимость, международные отношения, национальные интересы

Современный мир переживает эпоху интенсивной цифровизации, где технологии играют центральную роль в глобальных процессах, от экономики до политики. В этих условиях вопросы суверенитета приобретают новое измерение, выходя за рамки традиционных представлений о политической и территориальной независимости. Цифровой суверенитет, как аспект национальной безопасности и самостоятельности, становится неотъемлемой частью внешней политики государств.

Для Азербайджана, который активно интегрируется в глобальные экономические и политические процессы, важно не только сохранить контроль над своими природными ресурсами и территорией, но и обеспечить безопасность в цифровом пространстве. Киберугрозы,

глобальные компании, которые контролируют значительные части цифровой инфраструктуры, а также использование искусственного интеллекта (ИИ) в международной политике требуют особого внимания к вопросу цифрового суверенитета.

Особую значимость этот вопрос приобретает в контексте международных отношений Азербайджана. Внешняя политика страны, которая направлена на обеспечение экономической стабильности, безопасность и стратегическое партнерство, все больше сталкивается с вызовами, связанными с цифровыми технологиями. Это включает не только угрозы в сфере кибербезопасности, но и необходимость защиты данных, защиты от манипуляций и обеспечения прозрачности в принятии решений с помощью технологий, таких как ИИ.

Цифровой суверенитет: теоретические аспекты и правовая основа

Цифровой суверенитет представляет собой важный и многогранный аспект суверенитета государства, который касается контроля над цифровыми ресурсами, инфраструктурой, данными и технологиями в условиях глобализации. В отличие от традиционного суверенитета, который связан с политической независимостью и контролем над территорией, цифровой суверенитет фокусируется на способности государства обеспечивать защиту своих цифровых активов и прав граждан в условиях роста влияния технологий и транснациональных компаний. В современных условиях важность цифрового суверенитета возрастает, поскольку каждый аспект жизни — от экономики до безопасности — всё более зависит от цифровых технологий, что требует внедрения новых механизмов правового регулирования и международного сотрудничества [1, с. 35].

В Азербайджане цифровой суверенитет становится центральной темой государственной политики в контексте

развития цифровой экономики и усиливающихся угроз в области кибербезопасности. Чтобы гарантировать контроль над своим цифровым пространством и обеспечить защиту национальных интересов, стране необходимо разрабатывать соответствующие законодательные и правовые нормы. Эти нормы должны учитывать, что цифровой суверенитет не ограничивается только вопросами киберзащиты, но также включает в себя защиту данных, контроль над критической инфраструктурой и управление новыми технологиями, такими как искусственный интеллект (ИИ). Важно, чтобы правовая база Азербайджана учитывала не только внутренние угрозы, но и возможные внешние риски, связанные с вмешательством других государств или международных корпораций.

Правовая основа цифрового суверенитета включает в себя несколько ключевых аспектов. Во-первых, необходимо развитие национального законодательства в области защиты персональных данных и обеспечения кибербезопасности. Законодательство Азербайджана должно защищать как физические, так и юридические лица от внешних и внутренних угроз в цифровом пространстве, включая кибератаки, шпионские действия и вмешательство в частную жизнь граждан. Во-вторых, важно учитывать международные соглашения и нормы, регулирующие использование цифровых технологий. Несмотря на независимость в вопросах суверенитета, Азербайджан, как и другие страны, сталкивается с необходимостью соблюдать международные стандарты защиты данных, кибербезопасности и цифровых прав, такие как Регламент о защите данных (GDPR) в Европейском Союзе или соглашения, связанные с цифровой экономикой.

Кроме того, важным элементом правовой базы является регулирование использования искусственного интеллекта и других передовых технологий. ИИ оказывает значительное влияние на принятие решений в

государственных и частных секторах, включая анализ данных, повышение эффективности государственного управления и проведение международных переговоров. В этом контексте правовое регулирование должно учитывать вопросы этики, защиты личных данных и прозрачности использования ИИ, чтобы избежать дискриминации и нарушения прав человека.

Опыт других стран показывает различные подходы к вопросу цифрового суверенитета. В Европейском Союзе, например, акцент сделан на защите персональных данных и кибербезопасности через такие законы, как GDPR и Европейскую стратегию по кибербезопасности. США, с другой стороны, в значительной степени полагаются на частные компании в решении вопросов цифрового суверенитета, несмотря на усилия по укреплению защиты национальных интересов в области технологий. Китай же демонстрирует более жесткий контроль, обеспечивая суверенитет через ограничение доступа иностранных технологий и ужесточение законодательства о кибербезопасности, что позволяет стране контролировать информацию и данные на уровне, намного более строгом, чем в других странах [2, с. 123].

Азербайджан, в свою очередь, находится на пути создания своей модели цифрового суверенитета. С учетом глобальных вызовов, связанных с распространением технологий и угрозами в киберпространстве, стране предстоит разработать правовую и технологическую инфраструктуру, которая обеспечит защиту ее национальных интересов и безопасное интегрирование в мировую цифровую экономику. Разработка таких законов, как закон о защите данных и кибербезопасности, а также стимулирование разработки технологий ИИ внутри страны, будет играть ключевую роль в обеспечении цифрового суверенитета Азербайджана.

Искусственный интеллект и его влияние на национальную безопасность и внешнюю политику

Искусственный интеллект оказывает значительное влияние на внешнюю политику и национальную безопасность государства, включая Азербайджан. Роль ИИ в современной внешней политике заключается не только в улучшении качества принятия решений, но и в преобразовании подходов к безопасности, экономике и дипломатии. Важнейшим аспектом является то, как ИИ может использоваться для анализа международной ситуации, прогнозирования внешнеэкономических процессов, а также для разработки стратегий в области национальной безопасности и защиты цифровых инфраструктур.

Современные технологии, включая ИИ, позволяют значительно повысить эффективность работы государственных органов в области дипломатии и внешней политики. ИИ может служить мощным инструментом для анализа данных, что помогает быстрее и точнее реагировать на изменения в международной обстановке. Например, с помощью алгоритмов машинного обучения можно анализировать большие объемы информации о международных отношениях, выявлять скрытые угрозы и прогнозировать последствия тех или иных внешнеэкономических и политических шагов. Это дает возможность государствам, включая Азербайджан, разрабатывать более точные и эффективные стратегии в области международных отношений.

Кроме того, ИИ вносит существенный вклад в сферу кибербезопасности, которая является неотъемлемой частью внешней политики. Для защиты цифровых инфраструктур и предотвращения киберугроз государствам необходимо использовать передовые технологии ИИ. Эти технологии позволяют не только быстро выявлять и нейтрализовать кибератаки, но и предсказывать возможные угрозы,

оптимизируя механизмы защиты. В условиях глобальной взаимозависимости цифровых экосистем, где киберугрозы становятся все более изощренными, Азербайджан может использовать ИИ для усиления своей киберзащищенности и обеспечения надежности критически важной инфраструктуры [7, с. 68].

Кроме того, ИИ может сыграть ключевую роль в укреплении внешней политики Азербайджана через усиление экономических и торговых связей. Внешнеэкономическая политика в эпоху цифровизации требует гибкости и скорости принятия решений. ИИ способен поддерживать экономическую дипломатию, улучшая торговые отношения, анализируя рынок, прогнозируя спрос на ресурсы и товары. В этой связи ИИ может стать не только инструментом для управления внутренними экономическими процессами, но и важным элементом в стратегическом управлении внешней политикой страны.

Помимо прочего, в области дипломатии ИИ может быть использован для оптимизации процессов переговоров, улучшения взаимодействия с международными организациями, а также для создания новых платформ для дипломатического общения. Например, ИИ может анализировать текстовые данные дипломатических документов и предложений, что ускоряет и упрощает переговорный процесс [3, с. 58].

Таким образом, искусственный интеллект является мощным инструментом не только для внутренней политики и управления, но и для внешнеполитической стратегии Азербайджана. Важно, чтобы при внедрении этих технологий государство учитывало не только их потенциал для улучшения дипломатии и безопасности, но и риски, связанные с воздействием иностранных держав и технологических гигантов, которые могут оказывать влияние на суверенитет страны через свои технологии.

Конституционно-правовые вызовы в контексте цифрового суверенитета

Цифровой суверенитет затрагивает важные аспекты конституционно-правового регулирования, поскольку охватывает вопросы, связанные с защитой национальных интересов в цифровой сфере, а также с правами граждан, их цифровыми правами и обязанностями государства. Конституционно-правовые вызовы в контексте цифрового суверенитета требуют разработки новых правовых норм, способных эффективно регулировать быстро меняющиеся условия глобального цифрового мира.

Один из главных вызовов заключается в установлении правовых основ для защиты национальных данных и информационных систем, которые становятся важными активами государства. В условиях цифровой трансформации необходимо четко определить, какие именно данные являются критически важными для национальной безопасности, как они должны защищаться, и какие правовые механизмы должны быть созданы для их защиты. Это требует пересмотра существующих нормативных актов и разработки новых законов, которые смогут адекватно регулировать цифровую сферу с учетом новых вызовов [6, с. 107].

Важным вопросом является гармонизация национального законодательства с международными стандартами защиты данных, таких как Общий регламент по защите данных (GDPR) Европейского Союза. Конституционно-правовые вызовы включают необходимость выработки четких норм по защите персональных данных граждан, защиты их права на неприкосновенность частной жизни и прав на цифровую идентичность. Важно также учитывать, как международные соглашения могут влиять на внутренние правовые системы и какие меры нужно принимать для предотвращения

возможных угроз цифровому суверенитету страны, связанных с передачей данных за рубеж.

Особое внимание в контексте цифрового суверенитета требует вопрос о правовом статусе и регулировании новых технологий, таких как искусственный интеллект и машинное обучение. Конституционно-правовые вызовы включают необходимость создания правовых механизмов для регулирования применения ИИ в таких сферах, как судебная система, госуправление, экономика и безопасность. Важно выработать четкие принципы и правила использования этих технологий с учетом возможных рисков, таких как дискриминация, нарушение прав и свобод граждан, а также угрозы манипуляции данными [5, с. 246].

Кроме того, необходимо определить правовые границы вмешательства государства в цифровую сферу. Вопрос о государственном контроле за цифровыми платформами, интернет-пространством и интернет-коммуникациями становится особенно актуальным в условиях борьбы с киберугрозами, дезинформацией и манипуляциями в сети. Важно определить, как в рамках конституционно-правового регулирования можно балансировать между обеспечением национальной безопасности и защитой свободы слова и других прав граждан.

Конституционно-правовые вызовы также затрагивают вопрос о правовом регулировании киберпространства в международном контексте. Азербайджан должен активно работать над выработкой международных норм и стандартов, которые бы обеспечивали защиту цифровых прав граждан, а также регулировали бы использование технологий в трансграничном контексте. Это потребует активного участия страны в международных организациях и форумах, таких как ООН и Всемирная организация интеллектуальной собственности (WIPO), а также сотрудничества с другими государствами для разработки универсальных правовых норм в сфере кибербезопасности и защиты данных [4, с. 351].

Таким образом, цифровой суверенитет в конституционно-правовом контексте требует комплексного подхода, включающего как защиту прав граждан, так и обеспечение безопасности государства. Конституционно-правовые вызовы в данной области связаны с необходимостью адаптации законодательства к быстро меняющимся условиям цифровой экономики, гармонизации национальных законов с международными стандартами и обеспечению баланса между правами граждан и интересами национальной безопасности. Решение этих задач позволит укрепить правовые основы цифрового суверенитета и обеспечить устойчивое развитие страны в условиях глобальных технологических изменений.

***Азербайджан в глобальном контексте:
практические шаги и вызовы***

Азербайджан, находящийся на перекрестке Европы и Азии, играет важную роль в глобальных политических и экономических процессах, что делает вопросы цифрового суверенитета и внешней политики страны особенно актуальными. В условиях глобализации и стремительного развития цифровых технологий, Азербайджан сталкивается с рядом уникальных вызовов и возможностей для укрепления своего суверенитета в цифровой сфере.

Одним из ключевых шагов для Азербайджана в глобальном контексте является развитие собственных технологий и инфраструктуры, которые позволят стране снизить зависимость от иностранных технологий и укрепить свою цифровую независимость. Развитие национальных дата-центров, поддержка стартапов и научных исследований в области информационных технологий и искусственного интеллекта позволит создать критически важную цифровую инфраструктуру, способную отвечать внутренним и внешним вызовам. Эти инициативы должны быть поддержаны на государственном уровне через меры стимулирования

инноваций, налоговые льготы и создание благоприятных условий для развития технологий.

Ключевым вызовом для Азербайджана в глобальном контексте является, как упоминалось ранее, защита национальных данных и предотвращение вмешательства иностранных сил в его цифровую сферу. Это становится особенно актуальным в условиях роста числа кибератак, шпионажа и манипуляций с данными на международной арене. В этом контексте Азербайджан должен выработать стратегию цифровой безопасности, которая включает в себя как государственные меры защиты, так и усиление сотрудничества с международными партнерами в области киберзащиты.

Наконец, для того чтобы справиться с вызовами, Азербайджану необходимо также решить кадровые проблемы, связанные с недостатком специалистов в области информационных технологий и искусственного интеллекта. Это требует создания образовательных программ и партнерств с международными учебными заведениями, а также разработки системы переподготовки и повышения квалификации для существующих специалистов.

Заключение

Цифровой суверенитет является важным и актуальным аспектом внешней политики Азербайджана, в частности, в условиях стремительных изменений, происходящих в глобальной цифровой экономике. Азербайджан сталкивается с множеством вызовов, таких как киберугрозы, трансграничные потоки данных, зависимость от иностранных технологий и влияние международных стандартов. Однако, несмотря на эти трудности, страна имеет возможность укрепить свой цифровой суверенитет, интегрируя передовые технологии и разрабатывая эффективные правовые и институциональные меры для защиты своих национальных интересов в цифровом пространстве.

Использование искусственного интеллекта и других высоких технологий может значительно усилить позиции Azerbaijan в глобальной политике и экономике, обеспечивая не только внутреннюю безопасность, но и позволяя стране успешно участвовать в международной арене. При этом важнейшим аспектом является создание правовой базы для регулирования использования технологий, защиты данных граждан и обеспечения киберзащищенности.

Таким образом, для укрепления цифрового суверенитета Azerbaijanу предстоит решить множество задач, однако это является важным шагом для обеспечения национальной безопасности, экономической независимости и устойчивости на международной арене.

Библиография:

1. Кириллов, В. Н. Цифровой суверенитет: концепция и правовые аспекты — Москва: Изд-во МГУ, 2020. — 320 с.
2. Михайлов, А. В. Цифровая безопасность и суверенитет: вызовы и возможности для России — Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2019. — 260 с.
3. Петров, П. А. Информационное право в условиях цифрового суверенитета — Москва: Норма, 2022. — 280 с.
4. Berman, L., & Zuboff, S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power — New York: Public Affairs, 2019. — 696 p.
5. Kuner, C. Transborder Data Flows and Data Privacy Law — Oxford: Oxford University Press, 2020. — 504 p.
6. O'Flaherty, M. Artificial Intelligence, Privacy and Data Sovereignty: New Frontiers in International Law — Cambridge: Cambridge University Press, 2020. — 400 p.
7. Binns, R. Managing the Risks of Artificial Intelligence: Legal, Regulatory, and Policy Challenges — Cambridge: Cambridge University Press, 2020. — 300 p.

Həsən ƏLİYEV (Azərbaycan),
konstitusiyə hüququ üzrə doktorant
AZƏRBAYCANIN RƏQƏMSAL SUVERENLIYI
VƏ XARICI SIYASƏTI: SÜNI INTELLEKTIN
KONSTITUSIYA VƏ BEYNƏLXALQ MƏSƏLƏLƏRDƏ
ROLU

Xülasə. Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının rəqəmsal suverenitetinin inkişafını və dövlətin xarici siyasətinə təsirini araşdırılır. Rəqəmsal suverenitet, qlobal rəqəmsal mühitdə milli maraqları qorumaq və inkişaf etdirmək üçün ölkələrə öz müstəqilliyini və təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan verir. Azərbaycan üçün bu anlayış xüsusilə vacibdir, çünki ölkə həm regional, həm də qlobal səviyyədə müasir texnologiyaların və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafını nəzərə alaraq öz mövqeyini gücləndirməyə çalışır. Məqalə həmçinin süni intellektin hüquqi və konstitusion çərçivədə necə tənzimlənməli olduğu barədə müzakirələr aparır və bu sahədə qarşıya çıxan hüquqi çağırışları analiz edir.

Hasan ALIYEV (Azerbaijan),
PhD student in Law
DIGITAL SOVEREIGNTY AND AZERBAIJAN'S
FOREIGN POLICY: THE ROLE OF ARTIFICIAL
INTELLIGENCE IN CONSTITUTIONAL AND
INTERNATIONAL ISSUES

Summary. This paper explores the development of digital sovereignty in the Republic of Azerbaijan and its impact on the country's foreign policy. Digital sovereignty allows nations to ensure their independence and security in the global digital space, protecting and promoting national interests. For Azerbaijan, this concept is particularly important as the country seeks to strengthen its position both regionally and globally, considering the development of modern technologies and the digital economy. The paper also discusses how artificial intelligence should be regulated within a legal and constitutional framework, analyzing the legal challenges that arise in this area.

Səbinə MUSTAFAYEVA (Azərbaycan),
AR Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət” kafedrasının
müəllimi

AZƏRBAYCANDA SUVERENLİYİN VƏ İNSAN HÜQUQLARININ KONSTITUSİYA VƏ BEYNƏLXALQ- HÜQUQİ MEYARLARI

Açar sözlər: dövlət suverenliyi, insan hüquq və azadlıqları, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu.

Ключевые слова: государственный суверенитет, права и свободы человека, международные документы, Конституция Азербайджанской Республики, Конституционный закон Азербайджанской Республики.

Keywords: state sovereignty, human rights and freedoms, international documents, Constitution of the Republic of Azerbaijan, Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan.

Dövlət suverenliyi beynəlxalq hüquqda mərkəzi anlayışdır və bu, dövlətin kənar müdaxilə olmadan özünü idarə etmək üçün müstəsna səlahiyyətinə və muxtariyyətinə istinad edir. Dövlət suverenliyi, bir dövlətin öz ərazisində sərbəst və müstəqil şəkildə siyasi, iqtisadi və hüquqi məsələlərə qərar vermə haqqını ifadə edir. Dövlət suverenliyi, dövlətin daxili işlərinə xarici müdaxilənin olmaması prinsipinə əsaslanır. Dövlətlər suverenliklərini qorumaq üçün öz sərhədlərini və ərazi bütövlüyünü təmin etməli və beynəlxalq münasibətlərdə sərbəst qərar vermək hüququna malik olmalıdırlar. Bu, beynəlxalq hüququn ən əsas prinsiplərindən biridir və BMT Nizamnaməsində də təsbit olunmuşdur. Belə ki, Nizamnamənin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində hər bir dövlətin suverenliyinə hörmət göstərilməli olduğu qeyd edilir. Bu, dövlətlərin daxili məsələlərinə müdaxilənin qadağan olunduğunu bildirir. 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində isə bütün üzvlərin öz beynəlxalq

münasibətlərində hər hansı dövlətin ərazi bütövlüyünə və ya siyasi müstəqilliyinə qarşı güc tətbiq etməklə hədələməkdən və ya istifadə etməkdən çəkinməli olduğunu bildirir [1]. Həmçinin, 1970-ci ildə BMT Baş Assambleyası (2625 sayılı qətnamə) tərəfindən qəbul edilmiş Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannamə də dövlət suverenliyinin əhəmiyyətini bir daha vurğulayır [2]. O, bütün dövlətlərin suverenlik, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqillikdə bərabər hüquqlara malik olduğunu bildirir. Bəyannamədə suveren dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamağın zəruriliyi də vurğulanır. **Bunlardan başqa**, 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi [3] dövlətlərin öz ərazilərində insan hüquqlarını qorumaqda suveren hüquqlara malik olduqlarını, öz ərazisində insan hüquqlarını təmin etməyə məsul olmaqları ilə yanaşı, xarici müdaxiləyə qarşı da mövqeyini nümayiş etdirir. Həmçinin bu aktın prinsiplərindən biri insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət prinsipidir.

Bundan başqa regional sənədlərdə də dövlətin suverenliyi məsələsi ön plana çıxır. **Beynəlxalq Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (1950)** [4] dövlətlərin suverenliyini tanımaqla yanaşı, vətəndaşların hüquqlarını təmin etməyə yönəlib. Lakin, dövlətlər insan hüquqları sahəsində müəyyən öhdəlikləri yerinə yetirmək məcburiyyətindədirlər.

1975-ci ildə qəbul olunmuş Helsinki Yekun Aktı BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndini genişləndirərək ərazi bütövlüyü prinsipini xüsusi vurğulamaq üçün ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı və gücdən istifadə edilməməsini ayrı prinsiplər kimi kodifikasiya edib. Bu sənəd dövlətlərin sərhədlərinə hörmətlə yanaşma, daxili işlərinə müdaxilədən qaçınma və dövlətin suverenliyini qoruma prinsiplərini təsbit edir [5].

Suverenlik Azərbaycanın dövlətçilik tarixində də çox əhəmiyyətli bir məsələdir. Belə ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini ilk dəfə 1918-ci ilin 28 mayında əldə etmiş,

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti yaranmışdır. Lakin 23 aydan sonra XI rus ordusu tərəfindən işğal olunmuşdur. Azərbaycan xalqı ikinci dəfə öz müstəqilliyini “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında” 18 oktyabr 1991-ci il tarixli Konstitusiya Aktı ilə bərpa etməyə nail olmuşdur. Konstitusiya Aktında Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının real hüquq və vəzifələri, dövlətimizin məram və məqsədləri tam əks olunmamışdır. Belə bir vəziyyətdə ölkədə Konstitusiya boşluğu açıq-aydın görünürdü. Bu tarixi zərurət nəzərə alınaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2 may 1995-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin sədrliyi ilə 33 nəfərdən ibarət Konstitusiya komissiyası yaradıldı. Beləliklə, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edildi, 27 noyabr tarixində isə qüvvəyə mindi. Konstitusiyamız 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddədən və keçid müddəalardan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası ölkəmizdə genişmiqyaslı qanunvericilik və institusional islahatların əsasını təşkil etdi. Azərbaycan Konstitusiyasında hüquqi dövlətin ayrılmaz prinsipi demokratik xalq hakimiyyəti təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın birinci fəslə "xalq hakimiyyəti", hakimiyyətin mənbəyi, xalqın suverenliyi, referendum, xalqı təmsil etmək, xalqın vahidliyi məsələlərinə həsr edilmişdir. Konstitusiyada qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır. Burada Azərbaycan xalqının suveren hüququ da göstərilir. 2-ci maddədə qeyd edilir: "Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını təyin etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur". Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu demokratik yolla - ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir. Konstitusiyada hakimiyyətin zorla mənimlənməsi xalqa qarşı ən ağır cinayət hesab edilir. Burada qeyd edilir ki, Azərbaycan

Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

Konstitusiyanın preambulasında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, demokratik quruluşa təminat vermək əsas niyyətlərdən biri kimi bəyan edilib. Lakin məlum olduğu kimi, 30 ilə yaxın bir müddətdə torpaqlarımızın 20 faizi işğal altında qalmışdır. Nəhayət, 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan, 44 gün davam edən Vətən müharibəsi nəticəsində işğal altındakı torpaqlarımız azad edildi və dövlətimiz öz ərazi bütövlüyünü bərpa etdi. Lakin buna baxmayaraq, Ermənistan tərəfindən hərbi təxribatlar müharibədən sonrakı dövrdə də davam etdirildi. Belə ki, Azərbaycan ordusunun mövqeləri atəşə tutulmuş, ərazilərimizin minalanması davam etdirilmişdir. 2023-cü il sentyabrın 19-da törədilən genişmiqyaslı təxribatların qarşısının alınması və Ermənistan silahlı qüvvələrinin tərk-silah edilərək torpaqlarımızdan çıxarılması, həmin ərazilərdə Azərbaycan Respublikası konstitusiya quruluşunun bərpa edilməsi məqsədilə bölgədə lokal xarakterli antiterror tədbirlərinə başlandı. 24 saatdan az müddətdə davam etmiş əməliyyat nəticəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyü və suverenliyi tam bərpa edildi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsi işğaldan azad edilmiş bütün ərazilərdə bərqərar oldu. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2024-cü il 19 sentyabr tarixli 294 nömrəli Sərəncamına əsasən, sentyabrın 20-si Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü elan edilmişdir [6].

Müasir beynəlxalq hüququn iki əsas prinsipi olan insan hüquqları ilə dövlət suverenliyi bir-birilə əlaqəlidir. İnsan hüquqları qanunun aliliyinin və dövlət suverenliyinin təməli daşdır. Onlar dövlətlərə cinsindən, irqindən, milliyyətindən və ya digər statusundan asılı olmayaraq hər bir insanın ləyaqətlə yaşaya bilməsini təmin etməyə imkan verən mühüm vasitədir.

Təbii ki, insan hüquqlarının əhatə dairəsi, məzmunu və mahiyyəti dövlətin suveren iradəsindən asılıdır. Eyni zamanda, eyni amillər həm insan hüquqlarının vəziyyətinə, həm də dövlətin suverenliyinə - idarəetmə formasına, dövlət quruluşuna, siyasi rejimə, iqtisadi münasibətlərin inkişaf səviyyəsinə, hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsinə və hüquq tətbiqetmə praktikasına təsir göstərir.

Müasir dövrdə insanın əsas hüquqları dedikdə dövlətlərin konstitusiyalarında və insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqi sənədlərdə təsbit olunmuş hüquqlar nəzərdə tutulur. Əsas baza prinsipləri özündə əks etdirən sənədlərə BMT Nizamnaməsi, İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, BMT Nizamnaməsinə müvafiq olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa aid beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannamə, 1975-ci il ATƏM-in **Helsinki Yekun Aktı və s. aiddir**. Ümumi (universal və regional) normalara isə 1966-cı ildə qəbul olunmuş İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Avropa Konvensiyası, İnsan və xalqların hüquqları haqqında 1981-ci il tarixli Afrika xartiyası və s. sənədlər daxildir. [7]. Azərbaycan Respublikası əsas beynəlxalq sənədlərə qoʻulmaqla yanaşı, onlardan irəli gələn müddəaların həyata keçirilməsi istiqamətində beynəlxalq təşkilatlarla hər zaman sıx əməkdaşlıq edir. Bu təşkilatların sırasında BMT-nin insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən müxtəlif qurumları, ATƏT, Avropa Şurası və Avropa İttifaqı mühüm yer tutur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquqlarının qorunması məsələsinin dövlətin prioritet vəzifələrindən biri olduğunu təsbit etmişdir. Əsas Qanunun 12-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Konstitusiyamızın “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan II bölmə, III fəslə (24-71-ci maddələr) insan və vətəndaş hüquqlarına və

azadlıqlarına həsr edilmişdir [8]. 71-ci maddədə insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına təminat verilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında BMT-nin 1948-ci il 10 dekabr tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində və digər beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquq və azadlıqları əhatəli şəkildə təsbit olunmuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan etmişdir. Belə ki, 71-ci maddənin I bəndində insan və vətəndaş hüquqlarını, azadlıqlarını gözləməyi və qorumağı qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının üzərinə vəzifə olaraq qoyulmuşdur [9].

Həmçinin, Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə 24 dekabr 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu qəbul olunmuşdur. 6 maddədən ibarət qanunda **insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən, məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqlarından, qanun əsasında insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair tələblərdən, şəxsin tutulmasına, həbsə alınmasına və ya azadlıqdan məhrum edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlərdən, şəxsin insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququndan, məhkəmələrin Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququndan bəhs edilir** [10].

İnsan hüquqları mürəkkəb struktura malikdir: "insan hüququ", "vətəndaş hüququ", insanın "hüquq və azadlıqları" "insanın əsas və başqa hüquqları", "fərdi və kollektiv hüquq"lar bir-birindən fərqlənir. İnsan hüquqları əmələ gəlmə vaxtına və

həyatı fəaliyyətə görə müxtəlif sahələrə (şəxsi, vətəndaş, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni hüquq və azadlıqlar) bölünür. Bəs insan hüquq və azadlıqlarını fərqləndirən əsas əlamətlər hansılardır? Hüquqi təbiəti və təminat sisteminə görə hüquq və azadlıqlar fərqlənir. Onlar müxtəlif sahələrdə dövlət tərəfindən təmin olunan sosial imkanları göstərir. Konstitusiyanın analizi göstərir ki, 5 insan və vətəndaş azadlığı var (maddə 47-51): “hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır”, “hər kəsin vicdan azadlığı vardır”, “hər kəsin sərbəst toplaşmaq azadlığı vardır”, “hər kəsin məlumat azadlığı vardır”, “hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır”. Eyni zamanda “hüquq” termini insanın konkret fəaliyyətini müəyyən edir (məsələn, dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, birləşmək hüququ və s.). Lakin hüquq və azadlıqlar arasında fərqi müəyyənləşdirmək çətinidir. Belə ki, çox vaxt bütün siyasi hüquqlar sahəsi “azadlıq” kimi qiymətləndirilir. Demək olar ki, bu fərq terminlər arasında ənənəvi və formal xarakter daşıyır .

İnsan hüquqları mütləq hüquqlar və dövlətin müəyyən hallarda geri çəkilmə bildiyi (məhdudlaşdırma bildiyi) hüquqlara ayrılır. Mütləq hüquqlar dəyişilməzdir, yəni onlardan geri çəkilməyə yol verilmir. Dövlət heç bir halda, hətta fəvqəladə vəziyyət şəraitində belə həmin hüquqlardan geri çəkilmə bilməz. yaşamaq hüququ, işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ, köləliyin qadağan edilməsi, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan edilməsi və qanunsuz cəzalandırılmamaq hüququ Bəzən mahiyyətinə görə məhdudlaşdırıla bilməyən hüquqlar da mütləq sayılır. Məsələn, düşüncə, vicdan və din azadlığı - daxildə nə düşündüyünüz və ya inandığınızı dövlət tərəfindən məhdudlaşdırıla və ya dəyişdirilə bilməz. Ona görə də daxili mahiyyətinə görə belə hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və mütləq sayılırlar.

Beynəlxalq və regional sənədlərdə hansı hallarda insan hüquq və azadlıqlarına məhdudiyyətlər qoyulması təsbit olunmuşdur. Məsələn, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 29-cu maddəsində deyilir: “Öz hüquq və

azadlıqlarını həyata keçirərkən hər bir şəxs ancaq elə məhdudiyyətlərə məruz qala bilər ki, onlar qanunla müstəsna olaraq başqalarının hüquq və azadlıqlarının tanınması, onlara hörmət edilməsi və demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai asayiş və ümumi rifahın ədalətli tələblərini təmin etmək məqsədilə müəyyən edilsin” [11].

Məhdudiyyət üçün əsaslar Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Paktda da nəzərdə tutulmuşdur. Paktın 4-cü maddəsinə əsasən, dövlətdə millətin taleyini təhlükədə qoyan və mövcudluğu haqda rəsmi surətdə elan edilmiş fəvqəladə vəziyyət yarandıqda, bu Paktda iştirak edən dövlətlər Pakt üzrə öhdəliklərindən geriçəkilmə tədbirləri qəbul edə bilər. Lakin, bu, vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə, belə tədbirlərin onların beynəlxalq hüquqa dair digər öhdəliklərinə zidd olmaması və müstəsna olaraq irq, dərisinin rəngi, cins, dil, din, yaxud sosial mənsə əsasında ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarmaması şərtlə olmalıdır. Paktda iştirak edən hər bir dövlət geriçəkilmə hüququndan istifadə etdikdə, dərhal həmin Paktda iştirak edən digər dövlətlərə geri çəkildiyi müddəalar və onu belə geriçəkilməyə vadar edən səbəblər haqqında BMT Baş katibi vasitəsilə məlumat verməlidir. Eləcə də, həmin vasitəçi ilə onun bu geriçəkilməyə xitam verdiyi tarix bildirilməlidir. Pakta əsasən 6-cı (yaşamaq hüququ), 7-ci (işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ), 8-ci (köləliyin qadağan edilməsi), 11-ci (hər hansı müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmamasına əsasən azadlıqdan məhrum edilmənin qadağan edilməsi), 15-ci (qüvvədə olan ölkədaxili qanunvericiliyə, yaxud beynəlxalq hüquqa əsasən törədildiyi vaxt cinayət olmayan hansısa hərəkət, yaxud səhv üstündə hansısa cinayət törətməkdə müqəssir sayılmanın qadağan edilməsi; cinayət törədildiyi vaxt tətbiq edilməli olan cəzadan ağır cəza təyin edilməsinin qadağan edilməsi), 16-cı (istənilən yerdə hüquq subyekti kimi qəbul edilmək hüququ) və 18-ci (fikir, vicdan və din azadlığı) maddələrdən hər hansı bir şəkildə geri çəkilməyə yol verilmir.

Hüquqi məhdudiyyətlər Paktın hər bir insanın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququnu nəzərdə tutan 19-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, bu hüquqdan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət tələb edir. Belə ki, bu məhdudiyyətlər qanunla müəyyənləşdirilməli, başqalarının hüquqlarına və adına hörmət etməli, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhalinin sağlamlıq, yaxud mədəniyyətinin qorunması təmin edilməlidir.

Paktın 20-ci maddəsinə əsasən hər cür müharibə təbliğatı, həmçinin ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə, zorakılığa təhrik edən milli, irqi, yaxud dini dözümsüzlüyü dəstəkləyən hər hansı bir hərəkət qanunla qadağan olunmalıdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsinə əsasən, Paktın iştirakçısı olan dövlətlər Paktın öz əksini tapmış hüquqları təmin etmək, onlara yalnız demokratik cəmiyyətdə ümumi rifaha yardım göstərmək məqsədilə qanunla müəyyən edilən və bu hüquqların təbiətinə uyğun tərzdə məhdudiyyətlər qoyulması barədə öhdəlik götürmüşlər.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 15-ci maddəsinə əsasən, müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı iştirakçı-dövlətlərdən hər hansı biri onun beynəlxalq hüquqa müvafiq digər öhdəliklərinə zidd olmamaq şərti ilə yalnız vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyədə bu Konvensiya üzrə öhdəliklərindən geri çəkilmə tədbirlər görə bilər. Geriçəkilmə hüququndan istifadə edən dövlət gördüyü tədbirlər və onların səbəbləri haqqında Avropa Şurasının Baş katibini tam məlumatlandırır. O, həmçinin belə tədbirlərin dayandırılması və konvensiyanın müddəalarının yenidən tam həyata keçirilməyə başlanması haqqında Baş katibə məlumat verir. Avropa Konvensiyasına əsasən, yaşamaq hüququ, işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ, köləliyin qadağan edilməsi və qanunsuz cəzalandırılmamaq hüququ mütləq hüquqlardır. Digər hüquqlardan isə müəyyən hallarda geri çəkilməyə yol verilir. Məsələn, yığıncaqlar və birləşmək

azadlığını ehtiva edən 11-ci maddəyə müvafiq olaraq, bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına mane olmur [12].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra bilməz. 3-cü hissəsində isə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması əsasları müəyyən olunmuşdur. Ona əsasən, müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir [13].

Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunun 3-cü maddəsinin 3.5. hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bundan başqa eyni maddənin 3.6. hissəsində deyilir: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı, Konstitusiyanın 28-ci (azadlıq hüququ) maddəsinin III (qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və

Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.) hissəsində, 32-ci (şəxsi toxunulmazlıq hüququ), 33-cü (mənzil toxunulmazlığı hüququ), 49-cu (sərbəst toplaşmaq azadlığı), 50-ci (məlumat azadlığı), 51-ci (yaradıcılıq azadlığı), 58-ci (birləşmək hüququ) maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci (fikir və söz azadlığı) maddəsində göstərilən söz azadlığı dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri üçün, sağlamlığın və mədəniyyətin, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin qarşısının alınması məqsədi ilə; Konstitusiyanın 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 48-ci (Vicdan azadlığı) maddəsinin II (hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.) hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün, Konstitusiyanın 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün; Konstitusiyanın 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 50-ci maddəsində göstərilən məlumat azadlığı həmçinin dövlətin ərazi bütövlüyü mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədi ilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və

qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün; Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunun 2-ci maddəsində məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqları göstərilmişdir. Orada deyilir, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində (yaşamaq hüququ, müharibənin hüquqa uyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci (azadlıq hüququ) maddəsinin I hissəsində (hər kəsin azadlıq hüququ vardır), 46-cı maddəsinin (şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ) III hissəsində (heç kəsə işgəncə və əzab verilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz), 63-cü (təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ), 64-cü (bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi) maddələrində və 71-ci (insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı) maddəsinin VIII hissəsində (heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır) nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

3-cü maddədə isə **Qanun əsasında insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair tələblər göstərilir.** Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər, məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir. İnsan hüquqlarına və azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər həmin hüquqların və azadlıqların mahiyyətini dəyişməməlidir [14].

Demokratik tələblərə tamamilə cavab verən Konstitusiyanın qəbulu dövlətimizin tarixində hakimiyyət bölgüsü prinsipini, demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunun hüquqi əsaslarını, insan hüquq və azadlıqlarının qeyd-şərtsiz təmin olunmasının bünövrəsini qoymuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikası demokratik dəyərlərin mənimsənilməsi, Avropaya inteqrasiya, vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində mühüm uğurlara nail olmuşdur. Bu gün artıq müstəqil, suveren Azərbaycan dövləti inkişafının yeni mərhələsində ərəzi bütövlüyünü, suverenliyini qoruyan, tam təmin edən bir ölkəyə çevrilib. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2024-cü il 28 dekabr tarixli Sərəncamı ilə 2025-ci il “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilib [15].

Bibliografiya:

1. United Nations Charter (full text), article 2.4 - <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
2. 2625 (XXV). Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations - [https://www.auswaertiges-
amt.de/resource/blob/2165236/b03d8c5c0c74fc7c9947bee51cd271
63/un-gv-res-freundschaftliche-beziehungen-data.pdf](https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2165236/b03d8c5c0c74fc7c9947bee51cd27163/un-gv-res-freundschaftliche-beziehungen-data.pdf)
3. Universal Declaration of Human Rights - [https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-
rights#:~:text=Drafted%20by%20representatives%20with%20diffe
rent,all%20peoples%20and%20all%20nations.](https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights#:~:text=Drafted%20by%20representatives%20with%20different,all%20peoples%20and%20all%20nations.)
4. European Convention on Human Rights - https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
5. Хельсинский Заключительный Акт Совещания По Безопасности И Сотрудничеству В Европе от 1 августа 1975 г. - [https://normativ.kontur.ru/
document?moduleId= 1&do
cumentId= 30039](https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=30039)

6. Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı - <https://e-qanun.az/framework/57986>

7. Ə.Əliyev. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Dərslik, Bakı, 2009, səh. 62. ISBN 9952-8086-7-4

8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 29 il keçir - <https://constcourt.gov.az/az/details/1792>

9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı -2019. səh. 32

10. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu - <https://meclis.gov.az/news-az.php?id=6&lang=az>

11. E.Süleymanova, Z.Əliyeva. İnsan hüquqları (mühazirələr toplusu). Dərs vəsaiti. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2014, səh. 33 -

<https://ombudsman.az/storage/H1JBmEq16zKRrdnBgqUxkBwlCBy3TKo9ZoohEQw.pdf>

12. E.Süleymanova, Z.Əliyeva. İnsan hüquqları (mühazirələr toplusu). Dərs vəsaiti. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2014, səh. 33-35 -

<https://ombudsman.az/storage/H1JBmEq16zKRrdnBgqUxkBwlCBy3TKo9ZoohEQw.pdf>

13. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı -2019. səh. 32-33

14. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu - <https://meclis.gov.az/news-az.php?id=6&lang=az>

15. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 28 dekabr 2024, 13:17 - <https://president.az/az/articles/view/67775>

Сабина МУСТАФАЕВА (Азербайджан),
преподаватель кафедры Международных отношений
и внешней политики Академии Государственного
Управления при Президенте АР

КОНСТИТУЦИОННЫЕ И МЕЖДУНАРОДНО- ПРАВОВЫЕ КРИТЕРИИ СУВЕРЕНИТЕТА И ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме. В представленной статье анализируется взаимосвязь между правами человека и государственным суверенитетом, которые являются двумя основополагающими принципами современного международного права, а также важные международные и региональные документы, связанные с этими двумя принципами, а также рассматривается Конституция Азербайджанской Республики и ее роль в обеспечении этих двух принципов. Был сделан краткий обзор истории суверенитета нашего государства и отмечена актуальность проблемы прав человека в современных международных отношениях. Обязательства Азербайджана в области прав человека путем присоединения к международным документам и их отражение в Конституции. Права, которые государство может отнять (ограничить) в определенных случаях, были проанализированы путем сопоставления их с международными документами, статьями Конституции Азербайджанской Республики и Конституционным законом Азербайджанской Республики «О регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республике».

Sabina MUSTAFAYEVA (Azerbaijan),
lecturer of the department of International relations and
foreign policy of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Azerbaijan

CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL CRITERIA OF SOVEREIGNTY AND HUMAN RIGHTS IN AZERBAIJAN

Summary. The presented article analyzes the relationship between human rights and state sovereignty, which are two basic principles of modern international law, as well as important international and regional documents related to these two principles, and examines the Constitution of the Republic of Azerbaijan and its role in ensuring these two principles. A brief overview of the history of our state's sovereignty and the relevance of the issue of human rights in modern international relations are noted. The obligations assumed by Azerbaijan in the field of human rights by joining international documents and their reflection in the Constitution. The rights that the state can withdraw (restrict) in certain cases are analyzed by comparing them with international documents and the Constitution of the Republic of Azerbaijan and the articles of the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan on the Regulation of the Implementation of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan.

Aynur T. KƏRİMOVA (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı

**BEYNƏLXALQ HÜQUQ KONTEKSTİNDƏ
AZƏRBAYCAN-SURİYA MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ
DÖVLƏT SUVERENLİYİ**

Açar sözlər: Azərbaycan, Suriya, Heydər Əliyev, siyasi əlaqələr, iqtisadi əlaqələr

Keywords: Azerbaijan, Syria, Heydar Aliyev, political relations, economic ties

Ключевые слова: Азербайджан, Сирия, Гейдар Алиев, политические отношения, экономические связи

Azərbaycanın xarici siyasətində Yaxın Şərq ölkələri ilə münasibətləri xüsusi istiqamət təşkil edir. Yaxın Şərq regionu ölkələrinin müsəlman dövlətləri olması, ölkələrin zəngin neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olması və bu mənada dünya bazarlarında onlarla razılaşdırılmış siyasətin yürüdülməsi, regionun geosiyasi xüsusiyyətləri və dünya siyasətində önəmli yer tutması müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin Yaxın Şərq istiqamətini təşkil edir.

1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyini yenidən qazanan Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlərin müstəqil aktoru kimi xarici siyasətin qarşısında duran əsas vəzifələri müəyyən etdi ki, buraya təhlükəsizlik, əməkdaşlıq və iqtisadi aspektlər daxil idi və elə bir siyasi xətt tutulmalı idi ki, sadalanan bu aspektlər bir-biri ilə əlaqələndirilsin. Nəzərə alsaq ki, Dağlıq Qarabağda erməni separatizmi hökm sürürüdü və Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü hələ də davam edirdi, bu cür çətin vəziyyətə rəğmən uğurlu xarici siyasət yürüdülməli idi. Azərbaycan diplomatiyası qarşısında duran əsas vəzifə də məhz uğurlu beynəlxalq əlaqələrin qurulması kimi müəyyən olundu.

Cənubi Qafqazda mühüm geosiyasi mövqeyə malik olan Azərbaycan təkcə dünya dövlətləri ilə ikitərəfli münasibətləri inkişaf etdirməklə kifayətlənməyərək regional və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsinə də çalışırdı.

1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiya müstəqil Azərbaycanın xarici siyasətinin məqsəd və prinsiplərinin qanuni və konseptual əsasını təşkil edir. Konstitusiyanın 10-cu maddəsində qeyd olunub ki, “Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur” [1]. Ümummilli Lider Heydər Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimi zamanı çıxış edərək demişdir ki, ölkəmizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında qoruyacaq ağıllı xarici siyasətin yeridilməsi, dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı-faydalı əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsidir ki, məqsəd həm Azərbaycanın beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək, həm də iqtisadiyyatı, elm və mədəniyyəti inkişaf etdirməkdir [2, s. 220].

1993-cü il iyunun 15 - də hakimiyyətə qayıdan Ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının global dünyada öz yerini müəyyənləşdirməsi üçün milli təhlükəsizlik siyasətinə xüsusi önəm verirdi. Çünki düzgün milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsi Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması, ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sisteminə uğurlu integrasiyası, beynəlxalq və regional təşkilatlara üzvlük, region və dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, humanitar vəs. əlaqələrin qurulması üçün prioritet təşkil edirdi.

Səmərəli xarici siyasət fəaliyyəti və tarazlı inkişaf prinsipinə riayət edən Azərbaycan müasir diplomatiyasını öz

xarici siyasət maraqları ilə dünya dövlətlərinin Azərbaycandakı maraqları arasında tarazlıq yaratmaq istiqamətində qurmuşdur. Geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi baxımdan mürəkkəb məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının və təhlükəsizliyinin təmin olunması milli dövlətçilik prinsiplərinə, müstəqilliyin və suverenliyin qorunmasına xidmət edəcək dayanıqlı və effektiv xarici siyasət strategiyasının işlənib hazırlanmasını tələb edirdi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən xarici siyasət strategiyası Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yerini almasını şərtləndirmişdir.

Azərbaycan Yaxın Şərq ölkələri ilə əlaqələrə xüsusi əhəmiyyət verir və bu siyasətin əsasında Heydər Əliyevin bu regionun ən nüfuzlu, aparıcı və siyasi arenada öz sözünü demiş ölkələri ilə sıx qarşılıqlı münasibətləri dayanır.

Asiya qitəsinin mühüm geosiyasi regionu olan Yaxın Şərqdə yerləşən Suriya Ərəb Respublikası geostrateji əhəmiyyətinə görə böyük dövlətlərin maraq dairəsində olan bir ölkədir və bu baxımdan Suriya ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin inkişaf dinamikası Azərbaycanın bu regionla qurulan münasibətlərə nə dərəcədə əhəmiyyət verməsinin bir nümunəsidir.

Azərbaycanın xarici siyasətində Yaxın Şərq ölkələri ilə münasibətlərin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsini nəzərə alaraq vurğulamaq lazımdır ki, 1993-cü ildən günümüzədək bu regionun müsəlman ölkəsi olan və Livan, İsrail, İordaniya, İraq və Türkiyə ilə həmsərhəd olan Suriya ilə münasibətlər dəyişkən xarakterli olsa da ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində kifayət qədər geniş olmuşdur. 1992-ci il yanvarın 16-da Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanıdıqdan sonra [8] 1992-ci il martın 28-də iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr qurulmuş və bu münasibətlər 1993-2003-cü illərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (keçmiş adı İslam Konfransı Təşkilatı) çərçivəsində həyata keçirilmişdir.

Suriya ilə Azərbaycan tarix, sivilizasiya və mədəniyyət baxımından sıx tellərlə bağlıdır. Tarixi İpək Yolu ilə təməli qoyulan ikitərəfli münasibətlər Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etməsinə qədər Heydər Əliyevin Azərbaycan SSRİ -nin rəhbəri olduğu dövrdə inkişaf edirdi. Heydər Əliyev 1972-ci ildə Suriyaya səfər edərək Suriya prezidenti Hafiz Əsədlə görüşmüş və Hələb şəhərində dahi Azərbaycan şairi Nəsiminin qəbrini ziyarət etmişdir. Elə o illərdə Suriya Prezidenti Hafiz Əsəd də SSRİ-yə rəsmi səfəri çərçivəsində Azərbaycanda səfərdə olmuş və Heydər Əliyevlə görüşmüşdür. 1984-cü ilin mart ayında isə Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi Dəməşqdə səfərdə olmuş və Hafiz Əsədlə Yaxın Şərqdə yaranmış vəziyyəti müzakirə etmişdir [3].

Azərbaycan Suriya ilə siyasi, iqtisadi, mədəni və humanitar sahələrdə ikitərəfli əlaqələri inkişaf etdirmək üçün 1997-ci il aprelin 11-də Suriyanın paytaxtı Dəməşq şəhərində Azərbaycan Respublikasının səfirliyinin təsis edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin xüsusi tapşırığı ilə 1997-ci ilin noyabr ayında xarici işlər naziri H. Həsənov Suriyaya rəsmi səfər etmiş və Suriya Prezidenti H. Əsəd ilə görüşdə Azərbaycan Prezidentinin şəxsi məktubunu ona təqdim etmişdir [9]. Səfər zamanı keçirilən görüşlər zamanı regional və beynəlxalq problemlər, Ermənistanın Azərbaycana qarşı yürütdüyü işğalçı siyasət və onun xalqımız üçün ağır nəticələri, Yaxın Şərqdə hökm sürən problemlər və qarşılıqlı maraq doğuran digər siyasi-iqtisadi məsələlər müzakirə olunmuşdur [2, s. 404-405].

İkitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün istifadə olunan vasitələrdən biri də dövlət və hökumət başçılarının qarşılıqlı səfərləri və ikitərəfli görüşləridir. Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyevin 9 dekabr 1997-ci il tarixində Tehrandə keçirilən İslam Konfransı Təşkilatının üzv ölkələri dövlət və hökumət başçılarının VIII zirvə görüşündə Suriya Prezidenti Hafiz Əsədlə görüşü xüsusi vurğulanmalıdır. Bu görüş zamanı Azərbaycan diplomatiyasının qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən birinin dünya dövlətlərinin Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi haqqında düzgün və dolğun

informasiya ilə məlumatlandırılması olduğunu nəzərə alaraq Suriya Prezidentinə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və münaqişə haqqında ətraflı məlumat verilmiş, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli üçün ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində danışıqlar aparılması prosesindən bəhs olunmuşdur.

Azərbaycan beynəlxalq müstəvidə, xüsusən də BMT və İKT çərçivəsində Suriya ilə əməkdaşlıq münasibətlərini möhkəmləndirmək üçün Suriyaya diplomatik dəstək göstərmiş və BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının ikinci sessiyasında Suriyanın irəli sürdüyü "Suriyanın işğal olunmuş Colan təpələri. İnsan hüquqlarının vəziyyəti" adlı qətnamə üzrə keçirilmiş səsvermədə qətnamənin lehinə səs vermişdir. Suriya da BMT və İKT çərçivəsində həmişə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə dövlət dəstəyi nümayiş etdirmişdir.

Beləliklə, 1993-cü il iyunun 15 - də hakimiyyətə qayıdan Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiyası, region və dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, humanitar və s. münasibətlərin qurulması, beynəlxalq və regional təşkilatlara üzvlük kimi mühüm məsələləri prioritet kimi önə çəkməsi nəticədə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yer tutması təmin edilmişdir.

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə Yaxın Şərq regionunun, xüsusilə də Suriya Ərəb Respublikasının əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır. Azərbaycan ilə Suriyanı tarix boyu Böyük İpək Yolu bağlamışdır. Hər iki ölkə bu tarixi iqtisadi layihədə öz strateji mövqeyi ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda Azərbaycan və Suriya xalqları arasındakı münasibətlər də dostluq xarakteri daşıyır.

Azərbaycanın dahi şairi Nəsimi öz poetik yaradıcılığını davam etdirmək üçün Suriyada yaşamış və orada dəfn olunmuşdur. Onun həyat və yaradıcılığı iki ölkə arasındakı münasibətlərin dərinliyinin göstəricilərindən biridir.

Azərbaycanın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində haqlı mövqeyinə dəstək nümayiş etdirən Suriya ölkəmizin davranışının

beynəlxalq qanunlar çərçivəsində olduğunu daim vurğulamışdır [4].

Azərbaycan ilə Suriya arasında ticarət, gömrük, maliyyə, sənaye, informasiya, təhsil sahələrinə dair bir sıra anlaşma memorandumlarının imzalanmasına baxmayaraq, bu gün iki ölkənin münasibətləri yox səviyyəsindədir. 2011-ci ilin mart ayında Suriyanı ağuşuna alan “Ərəb baharı” adı altında xalq nümayişləri və bunun ardınca proseslərin vətəndaş müharibəsi və qanlı münəqişə formasına keçməsi Suriyanı beynəlxalq aləmdən təcrid edərək Azərbaycan ilə Suriya arasında əlaqələrin kəsilməsinə səbəb olmuşdur.

Amma Suriya prezidenti Bəşər Əsədin 8 dekabr 2024-cü ildə hakimiyyətdən devrilməsi, Suriyada münəqişənin de-fakto bitməsi, orada Əhməd əl-Şaraanın rəhbərliyi ilə keçid hökumətinin qurulması, regionda əsas güc mərkəzi olan və Suriya münəqişəsinin həllində xüsusi rola malik Türkiyənin Suriya ilə diplomatik münasibətləri bərpa edərək çoxtərəfli əməkdaşlıq istiqamətində böyük addımlar atması Azərbaycan ilə Suriya arasında tarixi köklərə malik münasibətlərin yenidən canlanaraq dinakim şəkildə inkişaf etməsinə zəmin yarada bilər.

2025-ci il fevralın 17-də Azərbaycanın Dəməşqdəki səfirliyini yenidən açmaq [10] və iki ölkə arasında diplomatik münasibətləri bərpa etmək qərarı 2024-cü ilin dekabr ayının 8-də Suriyada mühüm siyasi dəyişikliklərə səbəb olan Bəşər Əsəd rejiminin devrilməsindən sonra verilmişdir [12]. Azərbaycan beynəlxalq hüququn prinsiplərinin vacibliyini vurğulayaraq, Suriyanın keçid dövrünü və sabitliyini dəstəkləmək öhdəliyini ifadə etmiş, Suriya Ərəb Respublikasının keçid dövrü prezidenti Əhməd əl-Şaraaya təbrik məktubu göndərən Prezident İlham Əliyev iki ölkə arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi potensialını vurğulayaraq, bu keçid mərhələsində Suriyaya kömək təklif etmişdir [7]. “Azərbaycan və Suriya arasında dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyması və siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün yeni imkanların yarandığı

bu vacib dövrdə Səfirliyimiz Suriyanın keçid dövrü hökuməti ilə yaxından əməkdaşlıq edərək ikitərəfli əlaqələrimizin inkişafına dəstək verəcəkdir”, – deyə nazirliyin məlumatında bildirilir [13].

2024-cü il dekabrın 29-da Azərbaycan xarici işlər nazirinin müavini Yalçın Rəfiyevin Dəməşqdə Suriyanın keçid hökumətinin xarici işlər naziri Əssad Həsən Əş-Şibani ilə görüşündə Azərbaycanın “bu yeni yaranmış vacib mərhələdə Türkiyə Respublikası ilə birlikdə Suriyanın yanında olduğu”nu bildirməsi və bu səfərdən sonra dekabrın 30-da Azərbaycan Suriyaya ilk humanitar yardım karvanını göndərilməsi Azərbaycanın Suriya ilə münasibətlərə verdiyi önəmi göstərir.

Azərbaycanın Suriyada səfirliyinin yenidən açılması siyasi, iqtisadi və mədəni sahədə yeni əməkdaşlıq imkanları və ikitərəfli münasibətlərdə dinamik inkişaf xətti yarada bilər. İki ölkə arasındakı münasibətlərin hüquqi bazası, xüsusən də Bəşər Əsəddən sonrakı dövrdə, ilk növbədə, beynəlxalq hüququn bir sıra aspektləri, ikitərəfli sazişlər və konstitusiya prinsiplərinə əsaslanır. Bunlardan birincisi suverenlik və müdaxilə etməmək prinsipidir. Belə ki, Azərbaycan və Suriya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olaraq ikitərəfli münasibətləri bu təşkilatın Nizamnaməsində təsbit edildiyi kimi suveren bərabərlik və daxili işlərə qarışmamaq prinsipləri əsasında qurmuşdur. Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Suriya münaqişəsi dövründə dəfələrlə burada sülh və sabitliyin bərqərar olmasının tərəfdarı olduğunu səsləndirmişdir [13].

Azərbaycanın Suriyaya münasibətdə yürütdüyü xarici siyasətin əsas prinsiplərindən biri də diplomatik neytrallığın qorunmasıdır. Belə ki, Azərbaycan tarixən Suriyanın daxili siyasi münaqişələrində iştirak etməkdən çəkinərək diplomatik neytrallıq siyasətinə sadıq qalmış, xüsusən də 2011-ci ildən davam edən və 2024-cü ilin sonunda Bəşər Əsədin hakimiyyətdən getməsi ilə başa çatan Suriya münaqişəsində də sözügedən prinsipə sadıqlıq nümayiş etdirmişdir. Suriya məsələsində Azərbaycan Türkiyənin yanında olduğunu ilk günlərdən bəyan edərək son proseslərdən sonra da Suriyada

sabitliyin, təhlükəsizliyin təmin olunmasına və humanitar problemlərin həllinə Türkiyə ilə əlaqələndirilmiş şəkildə öz töhfəsini verməyə hazır olduğunu bildirmişdir [5].

Diplomatik münasibətlər haqqında Vyana Konvensiyasını (1961) imzalamış və ratifikasiya etmiş Azərbaycan və Suriya üçün bu beynəlxalq sənəd diplomatik münasibətlərin qurulması və saxlanması, o cümlədən qarşılıqlı olaraq suverenliyə hörmət edilməsi üçün hüquqi bazanı təşkil edir. Azərbaycanın Dəməşqdəki səfirliyinin 2025-ci ildə yenidən açılması hər iki ölkənin beynəlxalq diplomatiya normalarına riayət etmək öhdəliyini əks etdirir.

Həm Azərbaycan, həm də Suriya BMT Nizamnaməsinə (2-ci maddə, 4-cü bənd) əsasən beynəlxalq hüququn əsas prinsipi olan ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsi öhdəliyini saxlayır. 2019-cu ildə Qoşulmama Hərəkatının Bakıda keçirilən 18-ci Zirvə Görüşü zamanı Prezident İlham Əliyev bütün ölkələrin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsinin vacibliyini vurğulayıb: “Bütün ölkələrin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə hörmət, dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq və qarşılıqlı maraqların qorunması və əməkdaşlığın təşviqi kimi prinsipləri ehtiva edən Bandunq prinsipləri Azərbaycanın xarici siyasətinin təməl prinsipləri ilə üst-üstə düşür” [6].

Beləliklə, Azərbaycan və Suriya münasibətləri beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri kimi suverenliyə, ərazi bütövlüyünə və müdaxilə etməməyə qarşılıqlı hörmətə əsaslanır. Bu öhdəlik hər iki ölkənin beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında ikitərəfli münasibətləri qoruyub saxlamaqda maraqlı olmasını təmin edir. Azərbaycanın Dəməşqdəki səfirliyinin yenidən açılması haqqında Azərbaycan hökumətinin qərarı isə bu əməkdaşlığın dəyişən siyasi reallıqlar fonunda davam etdirilməsini nümayiş etdirir.

Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlıq, mədəni mübadilə və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq məsələlərinə diqqət yetirərək Suriya ilə ikitərəfli münasibətlərini genişləndirməyi hədəfləyir. Bu yanaşma Azərbaycanın güclü regional iqtisadi tərəfdaşlıqların inkişaf etdirilməsi üzrə daha geniş xarici siyasət strategiyasına uyğun gəlir. Bu prioritetlər həmçinin Azərbaycanın

daha geniş xarici siyasət məqsədlərinə uyğun olaraq Suriyanın suverenliyini dəstəkləmək, humanitar yardım göstərmək və ikitərəfli münasibətləri inkişaf etdirmək öhdəliyini əks etdirir [11].

Azərbaycanın Suriyada öz səfirliyinin yenidən açmaq qərarı hər iki ölkənin qarşılıqlı maraqlara və regional inkişafa əsaslanan ikitərəfli münasibətlərdə yeni səhifənin açılmasından xəbər verir.

Bibliografiya:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Qanun, 2016
2. Həsənov, Əli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. – Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005. - 752 s.
3. Azərbaycan-Suriya münasibətləri. “Heydər Əliyev irsi” beynəlxalq elektron kitabxana. - <https://lib.aliyevheritage.org/az/8409348.html>
4. Azərbaycan-Suriya münasibətlərinin çox gözəl perspektivləri var. - https://www.yeniazərbaycan.com/Gundem_e3533_az.html
5. Azərbaycan Türkiyə ilə birgə Suriyada sabitliyin təmin olunmasına töhfə verməyə hazırdır. - <https://apa.az/resmi-xeber/azerbaycan-turkiye-ile-birge-suriyada-sabitliyin-temin-olunmasina-tohfe-vermeye-hazirdir-888392>
6. Bakıda Qoşulmama Hərəkatına üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının XVIII Zirvə Görüşü işə başlayıb. - <https://president.az/az/articles/view/34578>
7. İlham Əliyev Suriyanın keçid dövrü Prezidentini təbrik edib. - <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-prezidenti-ehmed-el-saraaya-mektub-gonderib/>
8. Suriya Ərəb Respublikası. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi. - <https://mfa.gov.az/az/category/asiya-ve-okeaniya/suriya>
9. Vahid Ömərov, Azərbaycan və Yaxın, Orta Şərq dövlətləri (Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı, Suriya Ərəb Respublikası).

- “Səs” qəzeti, 13 mart 2013. - <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2013/mart/298384.html>
10. 13 illik fasilədən sonra Azərbaycanın Suriyadakı səfirliyi yenidən fəaliyyətə başlayıb. - <https://jam-news.net/az/az%c9%99rbaycan-suriya-diplomatik-%c9%99laq%c9%99l%c9%99ri/>
  11. Azerbaijan offers humanitarian support and future partnership with Syria. - <https://caucasuswatch.de/en/news/azerbaijan-offers-humanitarian-support-and-future-partnership-with-syria.html>
  12. Change in Syria Has its Echoes in the South Caucasus. - <https://caspiantpost.com/opinion/change-in-syria-has-its-echoes-in-the-south-caucasus>
  13. No:492/24, Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the latest situation in Syria. - <https://mfa.gov.az/en/news/no49224>

Aynur T. KARİMOVA, (Azerbaijan),
PhD Candidate, the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan
**AZERBAIJANI-SYRIAN RELATIONS AND STATE
SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF
INTERNATIONAL LAW**

Summary. The article discusses the establishment of diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan, which restored its state independence on October 18, 1991, and the Syrian Arab Republic, with a focus on the successful development of international relations. The issue is analyzed from both historical and legal perspectives. In the context of the "Arab Spring" protests that occurred in the Middle East in 2011 and the ensuing geopolitical realities, Azerbaijan severed its diplomatic ties with Syria in 2012. However, after a 13-year hiatus, Azerbaijan decided to restore diplomatic relations with Syria and reopened its embassy in the capital, Damascus. Thus,

the restoration of diplomatic relations between the two countries serves as a clear example of Azerbaijan's intention to continue its relations with Syria based on respect for sovereignty, territorial integrity, and other fundamental principles of international law.

Айнур Т. КЕРИМОВА (Азербайджан),
докторант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики
АЗЕРБАЙДЖАНО-СИРИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ В
КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Резюме. В статье рассматривается установление дипломатических отношений между Республикой Азербайджан, восстановившей свою государственную независимость 18 октября 1991 года, и Сирийской Арабской Республикой, а также успешное развитие международных связей. Вопрос анализируется с исторической и правовой точки зрения. В контексте протестов "арабской весны", произошедших в 2011 году на Ближнем Востоке, и возникших геополитических реалий Азербайджан разорвал дипломатические отношения с Сирией в 2012 году. Однако спустя 13 лет Азербайджан принял решение восстановить дипломатические отношения с Сирией и вновь открыть свое посольство в столице Дамаске. Таким образом, восстановление дипломатических отношений между двумя странами является ярким примером стремления Азербайджана продолжать свои отношения с Сирией на основе уважения к суверенитету, территориальной целостности и другим основным принципам международного права.

Fidan Xəlilova (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət”
kafedrasının doktorantı

“HAY DAT” DOKTRINASININ ERMƏNİSTANIN XARİCİ SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ

Açar sözlər: “Hay Dat” doktrinası, erməni milliyyətçiliyi, xarici siyasət, Ermənistanın xarici siyasəti.

Keywords: ‘Hay Dat’ doctrine, Armenian nationalism, foreign policy, Armenian foreign policy.

Ключевые слова: Доктрина «Ай-Дат», армянский национализм, внешняя политика, внешняя политика Армении.

Xarici siyasət, dövlətin beynəlxalq arenada, istər regional, istərsə də qlobal miqyasda, milli maraqlarının təmin olunması istiqamətində həyata keçirdiyi fəaliyyət növüdür. Bu fəaliyyətdə siyasi, iqtisadi, mədəni, humanitar, hərbi, təhlükəsizlik və digər sahələri əhatə edən strateji maraqların reallaşdırılması nəzərdə tutulur [3, s. 6]. Dövlətin xarici siyasətinin formalaşmasına və reallaşdırılmasına təsir edən bir sıra amillər vardır ki, hər bir dövlətin xarici siyasətini təhlil edərkən bu meyarlara diqqət etmək lazımdır. Belə ki, bu amillər bir çox hallarda xarici siyasətin əsas istiqamət və hədəflərini, o cümlədən tətbiqi mexanizmlərini müəyyən edir. Buna görə də, dövlətlərin xarici siyasət kursunu təhlil edərkən strateji əhəmiyyətə malik bir sıra amillər nəzərdən keçirilir. Bu amillərə beynəlxalq sistemin xarakterini, dünyada mövcud olan vəziyyəti, dövlətin milli gücünün kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini (geosiyasi mövqeyi, hərbi gücü, iqtisadi potensialı, hökumətin tərkibi, diplomatik fəaliyyətin keyfiyyəti, milli xüsusiyyətləri və s.), dövlətlərin ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərini və s. aid etmək olar. Bundan başqa xarici siyasətə təsir edən ölkədaxili faktorları da qeyd etmək lazımdır. Bunlara

ictimai rəyi, media institutlarının fəaliyyətini, siyasi rejimin xarakterini, milli ideologiyaları, siyasi partiyaları, vətəndaş cəmiyyətinin rolunu və s. misal göstərmək olar [3, s. 6].

Xarici siyasətin həyata keçirilməsi mexanizmləri bu anlayışın necə dərk edilməsi ilə də sıx bağlıdır. Demək olar ki, xarici siyasətdə qavrayış ən azı faktlar qədər önəmlidir. Çünki bir məsələdə şərtlərdən və ölkənin gücündən asılı olmayaraq, qərarı müəyyən edən qavrayışlar, yəni o məsələnin necə dərk edilməsi və qəbul edilməsi olur.

Məsələn, iki ölkə arasında münasibətləri inkişaf etdirmək o ölkənin marağında olsa belə, o ölkənin xalqı və idarəçiləri buna inanmasa, əməkdaşlıq mümkün deyil. Milliyyətçiliyin əhəmiyyətli dərəcədə təsirinə məruz qalan Ermənistanın timsalında isə qavrayış daha vacib olur. Çünki ekstremistlərin bu qədər güclü olduğu bir ölkədə reallıqdan daha çox ideallar və bu idealların yaratdığı “saxta reallıqlar” faktları əvəz etməyə başlayır [7, s. 168].

Bu kontekstdə Ermənistan xarici siyasətinin və dünyada əhəmiyyətli təsiri olan erməni diasporasının fəaliyyətinin ideoloji bazasını təşkil edən ideyaları utopiya adlandırmaq yerinə düşərdi. Ermənistan dövlətinin xarici siyasət strategiyası rolunu oynayan “Hay Dat” (“Ermənilərin davası”) doktrinası bu baxımdan təhlil olunmalıdır. Ermənilər üçün siyasi fəaliyyət istiqamətlərinə və mexanizminə çevrilən bu doktrina nə qədər reallığa uyğundur və dövlətin siyasətinə hansı formada təsir edir? Bu sualın cavabını araşdırarkən erməni milliyyətçiliyini Karl Manheimin “Utopiya-İdeologiya” nəzəriyyəsi əsasında gözdən keçirmək faydalı olardı.

Karl Manheim düşüncəni “bilik sosiologiyası” nöqteyi-nəzərindən araşdırarkən ideologiyayı qismən ideologiyaya və vahid ideologiyaya ayırmışdır. Qismən ideologiyada ideyanın hər hansı hissəsinin ideoloji xüsusiyyəti sual altındadır və bu ideologiya ideologiyayı irəli sürən şəxsin səhvindən və ya şüurlu yalanından yaranır. Digər tərəfdən, vahid ideologiya bütün ideyanın ideoloji xüsusiyyətidir və tarix, din, mədəniyyət, adət-ənənələr və ictimai quruluş kimi sosial şəraitdən birbaşa təsirlənir. Karl Manheim tərəfindən irəli sürülmüş “bilik sosiologiyası”nda əsas tədqiqat

mövzusu bu vahid ideologiyanın arxasında duran sosial şərtlərdir [9, s. 84-85].

Manheimə görə, müasir dövrdə əsas siyasi ideyaları beş qrupa ayırmaq olar: Bürokratik mühafizəkarlıq, konservativ tarixçilik, liberalizm-demokratiya, kommunizm-sosializm və faşizm [9, s. 124].

Bürokratik mühafizəkarlıq inzibati vəzifələrdə olan bürokratların perspektividir. Onlar üçün siyasət qanuna uyğun həyata keçirilən idarəetmə demək idi [9, s. 124-126].

Mühafizəkar tarixçilik məhz aristokratiyalarda və burjua sinfinin bir hissəsində görünən siyasi düşüncə kimi uzun müddətdir real siyasi həyatda hökmranlıq edir. Bu ideologiyada siyasi qərarlara, həmçinin mürəkkəb maraqların və ideyaların bir-birinə qarışdığı siyasi vəziyyəti dərk etmək bacarığına önəm verilir [9, s. 126-128].

Liberalizm-Demokratiya ideologiyası Con Lokk və Jan Jak Russo kimi burjua sinfi tərəfindən dəstəklənən və müasir siyasi düşüncələrin mərkəzi olan siyasi perspektivdir. Kapitalizm sistemi ilə fəaliyyət göstərən burjuaziya əsasən rəşional elmlərə önəm verir [9, s. 129-130].

Sosializm-kommunizm ideologiyası burjua sinfinin siyasi ideyalarının mücərrəddliyini tənqid edən və siyasətə təsir edən sosial faktorlara əhəmiyyət verən proletariat sinfinin perspektividir. Bu ideologiya siyasi hərəkətlərdə qısamüddətli maraqlardan çox uzunmüddətli strategiyaya önəm verir və yeni inkişaf edən sinfə xas rəşionallığı daşıyır [9, s. 130-137].

Faşizm isə lider gücü və qəhrəman liderlərə mütləq sədaqət kimi xüsusiyyətləri olan qeyri-rəşional siyasi perspektivdir. Bu ideologiyanın əsasını insanları ajiotaj obyektı kimi təyin edən hakim sinif tərəfindən kənarlaşdırılan bəzi ziyalıların və təşkilatlanmamış və ya təşkilatlar tərəfindən qorunmayan, mövcud cəmiyyətə qarşı kin daşıyan işçilərin aşağı təbəqəsinin birləşməsi təşkil edir [9, s. 148].

Təkcə ideologiyayı müəyyən etsək, deyə bilərik ki, ideologiya insanların sosial vəziyyətindən asılı olan birölcülü

ideyadır. Lakin ideologiya və utopiyanı ideologiya-utopiya münasibəti kontekstində müəyyən edəndə Manheim ideologiyanı sosial qrupun keçmiş şərtlərindən (məsələn, həmin cəmiyyətin qızıl dövrdəki təcrübələrindən və ağrılarından) asılı olan ideya kimi müəyyən edir. Utopiya isə sosial qrupun gələcək şərtlərindən asılı olan ideya, yəni həmin qrupun onu ideya kimi müəyyən etdiyi xülya kimi müəyyən edilir [9, s. 190-192]. Başqa sözlə desək, ideologiya bir qrupun “keçmişi” ilə bağlı olduğu üçün cəmiyyətin gələcəyini təsəvvür edə bilməz. Gələcəyi xəyal edən isə utopiyadır. Bu, qeyri-real və xəyali olsa da, həmin qrupun gələcək məqsədini göstərir və onu mövcud vəziyyəti bu məqsəd üçün yaxşılaşdırmağa istiqamətləndirir.

“Böyük Ermənistan” xülyası və “Hay Dat” doktrinasını utopiya nəzəriyyəsi çərçivəsində təhlil etdikdə onun təsirlərinin bu qədər güclü olmasının səbəblərini daha aydın görmək olar. 19-cu əsrə qədər “erməni” kimi təyin olunmaq üçün qriqorian kilsəsinin üzvü olmaq kifayət idi və “vətən”, etnik mənsubiyyət, irq, dil, adət və mədəniyyət kimi ünsürlər əsas deyildi [13, s. 120]. Bu, təbii olaraq, “erməni” icmasına müxtəlif etnik-irqi mənşəli və sosial-mədəni xüsusiyyətlərə malik qrupların daxil olmasına səbəb oldu. Bundan əlavə, kilsə ilə münasibətlər “erməni” kimliyində ən mühüm element olsa da, erməni kimliyinin “vətən və torpaq”la əlaqələri gürcü, türk, çərkəz kimi digər xalqların kimlikləri ilə müqayisədə daha zəif olaraq qalırdı. Doğrudan da, ermənilər xüsusilə orta əsrlərdən bəri Dəməşq, Hələb, İstanbul, İsfahan, Venesiya və Tiflis kimi dünyanın bir çox şəhərlərində icmalar təşkil edərək başda Osmanlı və İran torpaqlarında olmaqla dünyanın hər yerinə səpələnmiş şəkildə yaşamışlar [12, s. 78-87]. Ermənilər yaşadıkları yerlərdə hər zaman azlıq təşkil etmişlər və həyatları boyu mədəniyyət, dil, adət-ənənələr baxımından digər xalqlarla dərin qarşılıqlı əlaqədə olmuşlar [4, s. 196]. Buna görə də İrəvan, Gümrü, Qarabağ, Cavaxetiya, Tbilisi, İstanbul, Diyarbəkir, Van, Yozqat, Adana, Təbriz və İsfahan kimi müxtəlif yerlərdə yaşayan ermənilərin sosial-

mədəni və fiziki quruluşları bir-birindən fərqlənmişdir [4, s. 215].

Yəni “erməni” termini erməni kilsəsinə mənsub olan hər kəsi əhatə edən çox geniş məfhum olduğundan “erməni” sayılanlar arasında birlik zəif idi.

Ermənilər Osmanlı İmperiyasının hər yerinə, xüsusilə Şərqi və Cənub-Şərqi Anadoluya səpələnmiş vəziyyətdə yaşayırdılar. Lakin müasir milli kimliyin “torpaq” və “vətən” ünsürləri ilə güclü əlaqəsi olduğundan dünyəvi erməni milli kimliyi bütün Şərqi və Cənub-Şərqi Anadolu ərazisini əhatə edən böyük Ermənistanı qurmağa yönəlmiş etnik hərəkətlərin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, müxtəlif ictimai quruluşa malik erməniləri dünyəvi milli kimlik altında birləşdirmək üçün “Böyük Ermənistan” utopiyası yarandı [2].

Bundan əlavə, erməni milli kimliyinə marksizmin təsiri kifayət qədər güclüdür. Həqiqətən də Osmanlı imperiyasına qarşı erməni etnik hərəkətlərində mühüm rol oynayan Hunçak və Daşnaksütyun təşkilatları marksizmin əhəmiyyətli dərəcədə təsirinə məruz qalmışdı. Marksizm nəzəriyyəsinin mühüm xüsusiyyəti “tarixin sinfi qarşıdurma yolu ilə inkişafı” kimi təsvir edilir və məqsədi “məzlum proletariat sinfinin” azad edilməsidir. Ona görə də erməni etnik hərəkətləri vəziyyəti “zalım osmanlı-türk-müsəlman” və “məzlum erməni-xristian” dilemması kimi qəbul etməyə çalışmışlar. Onların son məqsədi olan “Böyük Ermənistan” utopiyası “məzlum” ermənilərin və erməni torpaqlarının “zalım” Osmanlı və türklərdən azad edilməsi deməkdir [2].

Bu prosesdə xarici güclərin roluna nəzər salsaq, 19-cu əsrdə Rusiya Qafqazı öz nəzarətində saxlamaq, Osmanlı İmperiyası ilə Orta Asiya arasında əlaqəni kəsmək üçün erməniləri bir yere toplayaraq “Ermənistan” adlı bufer zona yaratmağa çalışırdı [10, s. 440-441]. Eyni zamanda, Rusiya, əvvəldən daşnak və Hınçak partiyalarına böyük dəstək vermiş, erməni etnik hərəkətlərinə həm maddi, həm də hərbi dəstək verməkdə davam etmişdir. Həmin dövrdə İngiltərə kimi dövlətlər də ermənilərin hərəkətlərini dəstəkləməyə meyilli idilər. Beləliklə, həm maddi, həm də hərbi

cəhətdən güclənən ermənilər özlərinin son hədəfi olan “Böyük Ermənistan” utopiyasının reallaşmasına doğru addım-addım irəliləyirdilər [1, s. 122-137].

Nəhayət, ermənilərin “Böyük Ermənistan arzusu”na əsaslanan etnik hərəkətlər Osmanlı İmperiyası daxilində ermənilərlə digər qruplar arasında şiddətli qarşıdurmaya və 1915-ci il deportasiyasına səbəb oldu. Bundan sonra, xüsusilə 1970-ci illərdən sonra “Hay Dat” doktrinasının erməni diasporu və Ermənistan üçün əhəmiyyəti daha da artmış, ermənilər ermənilərin “vətənə qayıtması, torpaqların geri qaytarılması, və “Böyük Ermənistan” utopiyasının həyata keçirilməsi ideyaları ətrafında birləşdilər.

Onlar “erməni məsələsi”ni hər zaman gündəmdə saxlamış, öz içlərində türk düşmənçiliyini artırmağa çalışmış, “barbar, zalım və zalım türklər” tərəfindən məhv edilmiş “günahsız, xeyirxah, məzlum erməni” kimi dünya ictimaiyyətinə özlərini göstərmək üçün bu günə qədər var gücləri ilə çalışırlar [13, s. 104].

Bu doktrinanın əsasını “4T strategiyası” təşkil edir və bu strategiya “erməni soyqırımı”nın dünya və Türkiyə tərəfindən tanınması, təzminatın ödənilməsi və torpaqların geri qaytarılması kimi mərhələli hədəflərdən ibarətdir. Hansı ki, bu hədəflər Ermənistan xarici siyasətinin başlıca məqsədləridir [6, s. 180].

“Hay Dat” təlimi marksizm nəzəriyyəsi ilə uzlaşdığından marksist təşkilat olan ASALA 1970-ci illərdə bu doktrina kontekstində əvvəlcə türklərə qarşı müxtəlif terror aktları törətmiş, sonra daşnak partiyası da bu metodu mənimsəmişdir. Erməni təşkilatlarının bu söyləri dünya ictimai rəyini, xüsusən də Avropa və Amerika ictimai rəyini ermənilərin xeyrinə çevirməyə müvəffəq olmuşdur. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Ermənistan Qarabağı və ətraf əraziləri işğal edərək, “Böyük Ermənistan” utopiyasına biraz da yaxınlaşdılar [6, s. 180].

Bundan başqa, ermənilər Avropa və Amerikada parlamentlərə istiqamətlənən intensiv lobbicilik söyləri göstərmiş, Fransa, Rusiya, Argentina, Yunanıstan, Polşa kimi ölkələrin “erməni məsələsi”ni “soyqırım” kimi tanıyaraq Türkiyəyə güclü

təzyiq göstərməsinə nail ola bilmişlər. Belə ki, Ermənistan və erməni diasporu xarici dövlətlərin dəstəyi ilə vəziyyətin elmi tədqiqi, ermənilərin təşkilatlanması və müntəzəm planlaşdırılması yolu ilə mərhələli şəkildə “Böyük Ermənistan” utopiyasına çatmaq istiqamətində fəaliyyətini bu günə qədər davam etdirir [11, s. 80].

Bu prizmadan baxsaq, “Böyük Ermənistan” Türkiyə-Ermənistan münasibətləri daxilində ermənilər üçün xəyali sosializm-kommunizm utopiyası kimi təyin oluna bilər və “Hay Dat” doktrinasını və “4T” strategiyasını bu utopiya çatmaq üçün mərhələlər kimi xarakterizə etmək olar. Digər tərəfdən, “Böyük Ermənistan arzusu” və “Hay Dat” doktrinası da erməni cəmiyyətinin keçmiş şərtlərindən asılı olan və onun öz sosial quruluşunu qanuniləşdirən ideoloji ölçü daşıyır. Xüsusilə 1915-ci il deportasiyasından sonra erməni diasporu fərqli sosial-mədəni strukturda azlıq təşkil etdiyi üçün yaşadıkları cəmiyyət tərəfindən assimilyasiya olunmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş və diasporun assimilyasiyaya müqavimət məsələsinə çevrilmişdir [11, s. 80].

Nəzərə alsaq ki, həm SSRİ-də, həm də Qərb ölkələrində dünyəviləşmə nəticəsində dinin əhəmiyyəti xeyli azalmışdır. Bu vəziyyət ənənəvi erməni elitasının qurduğu və qoruduğu sistemin dağılması və legitimliyin itirilməsi demək və onlar üçün arzuolunmaz bir vəziyyət idi. Buna görə də erməni kimliyi məsələsində artıq din yox, mifoloji təsəvvürlər və “qurban” psixologiyası önə keçmişdi. Ermənilər yaşadıkları cəmiyyətlərlə ziddiyyət təşkil etmədən öz varlıqlarını və sistemlərini assimilyasiyadan qorumaq üçün “erməni soyqırımı” əfsanəsindən daha çox istifadə edirdilər [11, s. 80].

Diasporda yaşayan ermənilər vahid kimlik altında birləşmək üçün məktəblərdə və kilsələrdə ermənilərin türk və müsəlman zülmünə qarşı mübarizə tarixini, Qərbi Ermənistanın tarixini tədris etməklə sonrakı nəsillərə erməni kimliyini aşılamişlar [13, s. 101-106]. Nəticədə, erməni diasporu üçün “Hay Dat” onları bir dam altında birləşdirən və erməni elitalarının sistemini qanuniləşdirən ideoloji ölçüyə sahib oldu. Beləliklə, yeni nəsillər “erməni məsələsi”ni səbəb kimi müəyyənləşdirməyə başladılar və

“erməni məsələsi” müasir erməni kimliyinin əsasını təşkil edən ən mühüm elementə çevrildi. Beləliklə, erməni diasporu daxilində, xüsusən də yeni nəsillərdə türklərə nifrət və “erməni soyqırımı” ağırları üzərində qurulan “Hay Dat” doktrinası “mühafizəkar-tarixçilik ideologiyası” statusu qazandı [8, s. 26-27].

Sovet Ermənistanında da oxşar vəziyyət yaranmışdı. Xüsusilə İkinci Dünya Mühəribəsindən sonra Stalin bütün dünyada erməniləri Rusiyanın təsiri altında birləşdirmək üçün “vətənə qayıdış” kampaniyasını başlatdı. SSRİ bu kampaniyanı həyata keçirərkən “Hay-Dat” doktrinasından və türk düşmənçiliyindən istifadə etdi və nəticədə Ermənistan erməniləri arasında türklərə qarşı nifrət daha da artdı [8, s. 131].

Bundan başqa, ermənilərin tarixi yazısı “Hay Dat” doktrinasına uyğun hazırlanmışdır. Stalinin dövründən sonra erməni diasporu ilə Ermənistan arasında əlaqələr sürətlə inkişaf etməyə başladı. 1962-ci ildə İrəvandakı təhsil ocaqları erməni diasporunu tələbə kimi qəbul etməyə başladı. Bu prosesdə “Hay Dat” doktrinası sürətlə təbliğ olunurdu.

Bütün bunların nəticəsində, “erməni məsələsi” Ermənistan erməniləri üçün kimliyin əsasını təşkil edən və ölkənin legitimliyini təmin edən ideologiyaya çevrildi. “Erməni məsələsi” bir ideologiya kimi 1965-ci ildə qondarma “erməni soyqırımının”nin 50-ci ildönümündə pik həddə çatdı və həmin il İrəvandakı Tsitsernakaberd təpəsində “Soyqırım” abidəsi ucaldıldı [8, s. 143].

Ermənistan müstəqillik əldə etdikdən sonra da “Hay Dat” doktrinasının bir ideologiya kimi əhəmiyyəti dəyişməyib. Əslində, R.Köçəryan hakimiyyətə gəldikdən sonra Ermənistanın milli dövlət kimi mövcudluğunu qanuniləşdirən bu doktrinanın əhəmiyyəti daha da artdı. Məktəblər, televiziya verilişləri və universitetlər "Hay Dat" doktrinasına əsaslanan təhsili gücləndirir və millətçiliyi təbliğ edirdi [2].

Amma bu siyasətin nəticəsində hazırda Ermənistan Qafqazda təcrid olunub və Ermənistanın sosial-iqtisadi vəziyyəti getdikcə daha da pisləşib. Bu vəziyyət qarşısında ümidini itirən

və Ermənistandan xaricə köç edən ermənilərin sayı artır və Ermənistan əhalisi azalmağa davam edir. Son məqsəd olan “Böyük Ermənistan” utopiyasının reallaşması bu vəziyyət qarşısında daha da çətinləşir və Ermənistanın vəziyyəti milli kimlik zəminində utopiyadan daha da uzaqlaşır. Son məqsəd olan “Böyük Ermənistan” utopiyası ilə reallıq arasında ziddiyyətlər artdıqca bu utopiya “erməni soyqırımı”nı daim gündəmdə saxlayan, mövcud ideologiya olan “Hay Dat” ideologiyasını qanuniləşdirən alətə çevrilib. Kimliyin əsasını təşkil edən “erməni soyqırımı”nı unutmamaq üçün bu gün Ermənistanın tarixi kimi “Böyük Ermənistan arzusu” öyrədilir. Beləliklə, “Hay Dat” doktrinası lap əvvəldən erməni ənənəvi siyasi və sosial-mədəni quruluşunu qanuniləşdirən, erməniləri birləşdirən, başqalarının tənqidini heç vaxt qəbul etməyən mühafizəkar tarixçilik ideologiyasının xüsusiyyətlərinə malikdir.

Hay Dat yalnız böyük məqsədlərə yönəlmiş doktrina deyil, o həmçinin kimlik böhranlarından icma daxilində birliyə, fərqli toplumlardan olan insanlarla evliliklərin qarşısının alınmasından, universitetlərdə erməni tarixinin qanuniləşdirilməsindən, nəsil münaqişələrindən, türklərin “soyqırım” törətdiyini inkar etməsinə və bu soyqırımın beynəlxalq səviyyədə tanınmasına qədər ermənilərlə bağlı hər şeyi ehtiva edirdi. Erməni müəllif Libaridyan “...*Erməni davası getdikcə beynəlxalq münasibətlər aləmində mistik strategiyalarla aparılan əfsanəvi mübarizəyə çevrildi*” desə də, Ermənistan müstəqilliyini elan etdikdən sonra Hay Dat doktrinasını təşkil edən sistematika demək olar ki, eyni şəkildə formalaşmağa başladı və xarici siyasətdə həyata keçirildi. Bu sistemli praktikada doktrinanın müddəaları hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələrin dünyagörüşü və ideologiyaları baxımından birinci və ikinci dərəcəli mövqedə olsa da, prinsipial baxımdan qəti dəyişiklik və ya doktrinadan kənarlaşma olmamışdır [5].

Hay-Dat doktrinasının üç əsas məqsədi var ki, bunlar 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin əvvəllərində müstəqil Ermənistan dövlətinin hələ yaranmaması və onların içində olduğu şərait

nəzərə alınmaqla yaradılmışdır və ermənilər üçün dəyişməz və əbədi milli məqsədlər kimi qəbul edilmişdir.

Qeyd olunan məqsədlər aşağıdakılardır:

- Tarixi erməni torpaqlarının geri qaytarılması və “Böyük Ermənistan” milli dövlətinin yaradılması;

- Tarix boyu dünyanın müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş erməni millətinin sözügedən torpaqlara qayıtmasını təmin etmək;

- Sosial dövlətin qurulması [5].

Hay Dat doktrinasının nəzəri əsasını regional güclərin ekspansionist siyasətini öz milli təhlükəsizliyinə əsas təhdid hesab edən erməni tarixi siyasi ənənəsi təşkil edir. Bunun səbəbi odur ki, ermənilər tarix boyu milli dövlətə malik olmayıblar və yarananda da ekspansionist siyasət yürüdən başqa dövlətlərin hökmranlığı altında qalıb, səmərəli fəaliyyət göstərə bilmirdilər. “Hay Dat”-ın mahiyyətindən göründüyü kimi heç bir cəmiyyət ermənilər qədər davamlı qurban psixologiyası yaratmamışdır. Gizli erməni mühacir təşkilatlarının Türkiyə vətəndaşlarına qarşı həyata keçirdiyi terror Türkiyə ilə əlaqələri rəşional dialoqun mümkünsüz həddə çatdırıb. Bu baxımdan diaspor Ermənistanın xarici siyasətinin tamamlayıcı elementi kimi çıxış edərək Ermənistanın ABŞ və Avropa ilə iqtisadi və siyasi əlaqələrinin qurulmasında böyük rol oynayıb [5].

Ermənistanın xarici siyasətini qiymətləndirən erməni akademik və tarixçiləri bilərəkdən Hay Dat doktrinasının üzərində dayanmırlar. Lakin bu gün Ermənistan hökumətinin həyata keçirdiyi xarici siyasət Hay Dat doktrinasında nəzərdə tutulan bütövlüyün bir hissəsidir. Ermənistanın xarici siyasət mənzərəsinə ümumi baxdığımızda Hay Dat doktrinasında çəkilmiş xəritəni görmək mümkündür.

Hay Dat Doktrinasında ölkənin daxili siyasəti ilə bağlı fikirlər olsa da, ümumilikdə onun xarici siyasətdə mühüm yeri var. Bu doktrinadan irəli gələn xarici siyasət məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar.

➤ qondarma erməni soyqırımının beynəlxalq səviyyədə təbliği;

- Türkiyənin qondarma soyqırımını tanıması;
- torpaq və kompensasiya tələbi;
- Separatçı Dağlıq Qarabağ ermənilərinin müstəqilliyinin tanınması və s. [5].

Bu məqamda vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanın uğurlu xarici siyasəti nəticəsində 2020-ci ildə qələbə ilə başa çatan “44 günlük Vətən müharibəsi” və 2023-cü ildə Qarabağda keçirilən anti-terror əməliyyatları nəticəsində əzəli Azərbaycan torpaqları erməni işğalından azad edilmiş, Qarabağdakı separatçı rejim məhv edilmiş və dövlətin ərazi bütövlüyü təmin olunmuşdur. Bu səbəbdən deyə bilərik ki, uzun müddət Ermənistan xarici siyasətinin başlıca məqsədi olmuş sonuncu bənd artıq aktuallığını itirmişdir. Lakin təəssüf ki, ümumilikdə bu gün “Hay Dat” doktrinası Ermənistan xarici siyasətinin əsas bazalarından biri kimi əhəmiyyətini qoruyub saxlayır və hökumət, diaspor və erməni baxışlarını dəstəkləyən bəzi Avropa dövlətlərinin köməyi ilə uğurlu icra mərhələsini yaşayır.

Bibliografiya:

1. Adəgəzəl Hüseyn. Yer Depiəotirmenin 100. Yələnda Ermeniler ve Ermeni Meselesi. - Əstanbul: Bilgeopuz Yayənlərə, 2015
2. Arumenia Hushigina [O kadar Acayip Ermenistan]. - <http://armenia.en-grey.com/> [13. 11. 2007]
3. Babaoğlu Hikmet. Xarici Siyaset. Dərslik. – Bakı: Elm, 2019
4. Barəak Tolga. Əngiliz Genelkurmay Barəkanləpənən Ermeni Raporu: “Tarihsel ve Etnolojik Azədan Ermeniler” (5 Nisan 1918)”. - Ermeni Araəotərmalarə, 2013, № 44
5. Cabbarlə Hatem. Hay Dat Doktrini ve Ermenistan Dəəo Politikasə, 20 Kasəm 2012. - <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20121120125650949.html>

6. Faruk Cımer An. Tırkiye'nin Dəy Politikasəna Etkisi Bakəməndan 2015'e Dəpru Ermeni Meselesi. - Ermeni Araıetərmalarə, 2013, № 45
7. Lachiner Sedat. Armenian Foreign Policy and Basic Determining Factors 1991-2002. - Armenian Studies Journal, 2004
8. Laziner Sedat. Tırk-Ermeni Əliökileri. – Əstanbul, Kaktəs Yayənlarə, 2004
9. Manheim Karl. Ədeoloji ve İtopya, zev. Mehmet Okyayuz. – Ankara: De Ki Basəm Yayəm, 2009
10. Oktay Hasan. Tırkiye'nin Dəpruya Azəlan Kapəsə Kafkasya'ya Stratejik Bakəy. - Yeni Tırkiye, 2014, № 56
11. Cıdemir Haluk. Diaspora Ararat'ə Ararken: Ermeni kimlipi ve Soykərəm Əddialarə. - Ermeni Araıetərmalarə, 2004, № 14-15
12. Panossian Razmik. The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commisars. - New York: Colombia University Press, 2006
13. Sezgin Mahmut Niyazi. Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet. – Ankara: Platin Yayənlarə, 2005.

Fidan KHALILOVA (Azerbaijan),
 Ph.D. candidate, Department of International
 Relations and Foreign Affairs,
 Academy of Public Administration under the
 President of the Republic of Azerbaijan

ANALYSIS OF THE 'HAY DAT' DOCTRINE IN THE CONTEXT OF ARMENIA'S FOREIGN POLICY

Summary. One of the concepts that constitute the ideological basis of Armenian nationalism is the doctrine of 'Hay-Dat' (Armenian Cause). The article analyses this doctrine as a factor influencing Armenia's foreign policy. The article

examines the historical and theoretical foundations of the Hai-Dat doctrine. At the same time, the author examines Armenian nationalism within the framework of the doctrine based on Karl Mannheim's 'Utopia-Ideology' theory. The author also emphasises the impact of the doctrine on the formation of Armenia's foreign policy and analyses it as a foreign policy strategy of the state.

Фидан ХАЛИЛОВА (Азербайджан),
докторант кафедры международных отношений и
внешней политики Академии Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской Республики

АНАЛИЗ ДОКТРИНЫ «АЙ-ДАТ» В КОНТЕКСТЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АРМЕНИИ

Резюме. Одной из концепций, составляющих идеологическую основу армянского национализма, является доктрина «Ай-Дат» («Армянский вопрос»). Статья посвящена анализу данной доктрины, как фактора, влияющего на внешнюю политику Армении. В статье рассматриваются исторические и теоретические основы доктрины «Ай-Дат». Вместе с этим автор исследует армянский национализм в рамках доктрины на основе теории «идеологии и утопии» Карла Мангейма. Автор также подчёркивает влияние доктрины на формирование внешней политики Армении и анализирует её как внешнеполитическую стратегию государства.

Роза БАЙРАМЛЫ (Азербайджан),
докторант кафедры «Международные отношения
и внешняя политика» Академии Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской Республики

ГОД КОНСТИТУЦИИ И СУВЕРЕНИТЕТА АЗЕРБАЙДЖАНА: ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ И НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ НА ОТНОШЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА И АРМИИ

Açar sözlər: Azərbaycan, suverenlik, Konstitusiya, ərazi bütövlüyü, erməni diasporu, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, dezinformasiya, diplomatiya, postmüharibə bərpaı, sülh, sabitlik.

Key words: Azerbaijan, sovereignty, Constitution, territorial integrity, Armenian diaspora, Armenia-Azerbaijan conflict, desinformation, diplomacy, post-conflict reconstruction, peace, stability.

Ключевые слова: Азербайджан, суверенитет, Конституция, территориальная целостность, армянская диаспора, армяно-азербайджанский конфликт, дезинформация, дипломатия, послевоенное восстановление, мир, стабильность.

Введение. Согласно Распоряжению Президента Азербайджанской Республики Об объявлении 2025 года в Азербайджанской Республике «Годом Конституции и Суверенитета» «Обладать независимым и суверенным государством, построить развитое общество, основанное на принципах национально-нравственных ценностей, солидарности, гуманизма, справедливости и верховенства закона, на протяжении веков было самой большой мечтой азербайджанского народа» [2]. В результате Отечественной войны 2020-го года, а также антитеррористических мероприятий в 2023-ем году Азербайджану удалось восстановить свою территориальную целостность и

суверенитет. Данное событие сыграло важную роль в жизни азербайджанского народа.

2025 год был объявлен Годом Конституции и суверенитета в Азербайджане, что подчеркивает при

верженность страны своим фундаментальным принципам государственного устройства. Этот выбор неслучаен, так как вопросы укрепления суверенитета и территориальной целостности играют важную роль на фоне сложных региональных и международных вызовов, включая последствия армяно-азербайджанского конфликта.

В данном исследовании рассматривается значение суверенитета для Азербайджана в контексте современного этапа государственного строительства, а также роль армянской диаспоры в формировании международного восприятия армяно-азербайджанского конфликта. Анализ основывается на исторических данных, международных правовых нормах и современной политической динамике.

Исторический контекст и вызовы суверенитета Азербайджана. Понятие суверенитета Азербайджана включает в себя представление о справедливой, современной, сильной и стабильной государственной власти. Одним из ключевых шагов на пути к её формированию является установление “общественного договора”, который в либеральной теории напрямую ассоциируется с Конституцией. Именно Конституция выступает фундаментальным правовым инструментом, обеспечивающим возможность проведения независимой внутренней и внешней политики [4]. Её соблюдение и эффективная реализация играют решающую роль в укреплении государственной стабильности и успеха Азербайджана [1].

История Азербайджана богата на примеры борьбы за независимость и сохранение территориальной целостности. После обретения независимости в 1991 году Азербайджан столкнулся с рядом серьёзных вызовов.

Первым из них стал вооружённый конфликт в Карабахском регионе Азербайджанской Республики, который привёл к потере контроля над значительными территориями. В результате военных действий в 1992–1994 годах около миллиона азербайджанцев получили статус беженца или вынужденного переселенца.

2 мая 1995 года решением Милли Меджлиса была создана Комиссия по подготовке проекта новой Конституции Азербайджана. В её состав вошли ведущие общественно-политические деятели, ученые и юристы, а председателем комиссии был избран Гейдар Алиев. В короткие сроки был проведен всесторонний анализ опыта конституционного строительства в развитых странах, что позволило создать современный и отвечающий национальным интересам проект Конституции. После завершения работы документ был вынесен на общественное обсуждение, а 12 ноября 1995 года принят на референдуме. В дальнейшем, 24 августа 2002 года и 18 марта 2009 года, в Основной закон страны были внесены изменения и дополнения, отражающие новые этапы развития Азербайджана. Конституция Азербайджана, принятая в 1995 году, закрепила основные принципы государственного устройства, включая территориальную целостность и суверенитет как неотъемлемые основы независимости. Этот документ стал правовой основой для противодействия внешним угрозам и для укрепления внутренней стабильности [1].

Однако противостояние этим вызовам требует постоянной борьбы не только с прямыми угрозами, но и с деструктивным влиянием, исходящим от определённых внешних сил, включая реваншистские настроения среди населения Армении, а также армянской диаспоры.

Роль армянской диаспоры в армяно-азербайджанском конфликте. Армянская диаспора — это одна из наиболее организованных и влиятельных диаспор в мире. Её численность превышает 8 миллионов человек, из которых значительная часть проживает в США, Франции и

России. В течение многих десятилетий диаспора активно поддерживала армянские интересы в международных отношениях, включая лоббирование вопросов, связанных с оккупацией Карабахского региона Азербайджанской Республики.

Основными аспектами деструктивного влияния армянской диаспоры являются:

1. *Международное лоббирование.* Армянская диаспора использует своё влияние для продвижения резолюций и законопроектов, которые поддерживают сепаратистские настроения. Например, парламент Франции неоднократно рассматривал инициативы, признающие самопровозглашённую «независимость» армян, оккупировавших Карабахский регион Азербайджанской Республики.

2. *Медийные кампании.* Диаспора организует широкомасштабные кампании дезинформации, направленные на дискредитацию Азербайджана. В частности, в ряде западных СМИ подчёркивается только армянская точка зрения на конфликт, что создаёт искажённое представление о реальной ситуации.

3. *Финансовая поддержка.* Значительные ресурсы диаспоры направляются на поддержку армянских организаций, включая те, которые действовали в контексте конфликта. Эти средства часто использовались для создания и укрепления инфраструктуры на оккупированных территориях.

Действия армянской диаспоры противоречат ключевым международным документам, включая резолюции Совета Безопасности ООН № 822, 853, 874 и 884, которые признали Карабахский регион частью Азербайджана и требовали вывода армянских войск с оккупированных территорий [3].

Усилия Азербайджана по защите суверенитета. В ответ на данные вызовы Азербайджан предпринял меры для укрепления своего суверенитета. По итогам Отечественной войны 2020 года, а также локальных антитеррористических мероприятий 2023 года Азербайджан восстановил свою

территориальную целостность. Однако, Армения не спешит подписывать мирный договор, а на территории страны и за ее пределами все еще существуют группы с реваншистским настроением. Данный фактор лишь усугубляет обстановку, создавая проблемы в контексте регионального взаимодействия. На данный момент государство обладает несколькими рычагами влияния:

1. *Международная дипломатия.* Азербайджан активно взаимодействует с международными организациями, включая ООН, Организацию исламского сотрудничества и Движение неприсоединения.

2. *Постконфликтное восстановление.* После Второй Карабахской войны началась реализация масштабных проектов по восстановлению инфраструктуры на освобождённых территориях. Это включает строительство дорог, жилья и социальных объектов.

3. *Информационная работа.* Азербайджан активно работает над исправлением искажений в международном медийном пространстве. С этой целью проводятся конференции, культурные мероприятия и создаются мультимедийные проекты, рассказывающие правду о конфликте.

Таким образом, несмотря на действия правительства Армении, а также армянской диаспоры, Азербайджан восстановил свой суверенитет на всей территории страны.

Заключение. 2025 год, объявленный Годом Конституции и суверенитета, символизирует стремление Азербайджана к укреплению своей государственности. Этот год служит напоминанием о важности территориальной целостности и необходимости защиты национальных интересов.

Однако деструктивная роль армянской диаспоры остаётся серьёзной проблемой, требующей активных мер. Азербайджан продолжает опираться на международное право, конституционные принципы и собственную дипломатическую активность для укрепления своей позиции на мировой арене. Помимо этого, азербайджанская сторона регулярно призывает

армянскую сторону к двухстороннему диалогу. Несмотря на это, армянская сторона не идет на диалог, принимая вооружения со стороны западных стран, что характеризует подготовку страны к новой войне.

Будущее стабильности в регионе зависит от соблюдения международных норм и отказа от провокационных действий, направленных против суверенитета Азербайджана. Азербайджан, в свою очередь, стремиться к завершению противостояния и установлению мира во всем регионе.

Библиография:

1. Алиев, Намик. Год Конституции и Суверенитета призван явиться годом развития масштабных достижений Азербайджана, 07.01.2025. - <https://1news.az/news/20250106061320665-God-Konstitutsii-i-Suvereniteta-prizvan-yavitsya-godom-razvitiya-masshtabnykh-dostizhenii-Azerbaidzhana> (дата обращения: 11.03.2025)
2. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики Об объявлении 2025 года в Азербайджанской Республике «Годом Конституции и Суверенитета», 28.12.2024. - <https://president.az/ru/articles/view/67775> (дата обращения: 11.03.2025)
3. Резолюции Совета Безопасности ООН № 822, 853, 874, 884. - <https://main.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions-adopted-security-council-1993> (дата обращения: 11.03.2025)
4. Конституция Азербайджанской Республики. - <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution> (дата обращения: 11.03.2025)

Roza BAYRAMLI (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
«Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət»
kafedrasının doktorantı,

**AZƏRBAYCANDA KONSTITUSIYA VƏ
SUVERENLİK İLİ: TARİXİ ÇAĞIRIŞLAR VƏ
ERMƏNİ DİASPORUNUN AZƏRBAYCAN-
ERMƏNİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNƏ MƏNFİ
TƏSİRİ**

Xülasə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2025-ci ili “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edərək milli müstəqillik, ərazi bütövlüyü, ədalət, həmrəylik və qanunun aliliyinə sadiqliyin vacibliyini vurğulamışdır. 2020-ci il Vətən müharibəsindəki qələbədən və 2023-cü ildə həyata keçirilən lokal antiterror əməliyyatlarından sonra Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bərpa etmişdir. Bununla belə, xarici çağırışlar, xüsusən erməni diasporunun dağıdıcı təsiri davam edir. Diaspora separatçı meylləri dəstəkləməklə və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı yanlış məlumatlar yaymaqla bölgədəki sabitliyə mənfi təsir göstərir.

Bu tədqiqat Azərbaycanın dövlət quruculuğunda suverenliyin əhəmiyyətini, Konstitusiyanın isə siyasi sabitliyin təməli kimi rolunu araşdırır. Eyni zamanda, erməni diasporunun dağıdıcı fəaliyyəti təhlil edilir və Azərbaycanın öz suverenliyini qorumaq üçün gördüyü tədbirlər qiymətləndirilir. Nəticələr diplomatiyanın, postmüharibə bərpasının və dezinformasiyaya qarşı mübarizənin bölgədə davamlı sülh və sabitliyin təmin olunmasındakı mühüm rolunu vurğulayır.

Roza BAYRAMLI (Azerbaijan),

PhD student of the department of International relations
and foreign policy of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan

**THE YEAR OF THE CONSTITUTION AND
SOVEREIGNTY OF AZERBAIJAN: HISTORICAL
CHALLENGES AND THE NEGATIVE IMPACT OF THE
ARMENIAN DIASPORA ON RELATIONS BETWEEN
AZERBAIJAN AND ARMENIA**

Summary. The President of the Republic of Azerbaijan declared 2025 as the “Year of the Constitution and Sovereignty,” emphasizing the importance of national independence, territorial integrity, and the principles of justice, solidarity, and rule of law. Following the victory in the Patriotic War of 2020 and subsequent local anti-terrorist operations in 2023, Azerbaijan restored its territorial integrity and sovereignty. However, external challenges remain, particularly the destabilizing influence of the Armenian diaspora, which actively supports separatist movements and spreads misinformation about the Armenia-Azerbaijan conflict.

This study examines the significance of sovereignty in Azerbaijan’s nation-building process, focusing on the Constitution as a cornerstone for political stability. It analyzes the destructive role of the Armenian diaspora in shaping international perceptions of the conflict and evaluates Azerbaijan’s measures to protect its sovereignty. The findings highlight the importance of diplomacy, post-conflict reconstruction, and combating disinformation in securing sustainable peace and stability in the region.

Pərvin İBRAHİMOVA (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət
kafedrasının doktorantı

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ƏRAZI
BÜTÖVLÜYÜNÜN
BƏRPA EDİLMƏSİ REGIONDA TƏHLÜKƏSİZLİYİN
TƏMİN OLUNMASINDA ƏSAS AMİL KİMİ**

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Ermənistan Respublikası, təcavüz, ərazi bütövlüyü, suverenlik, təhlükəsizlik, Cənubi Qafqaz, layihələr, sabitlik

Keywords: Republic of Azerbaijan, Republic of Armenia, aggression, territorial integrity, sovereignty, security, South Caucasus, projects, stability.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Республика Армения, агрессия, территориальная целостность, суверенитет, безопасность, Южный Кавказ, проекты, стабильность.

Dünyanın mühüm geostrateji regionlarından biri olan Cənubi Qafqazda son onilliklər ərzində sabitliyin təmin olunması yolunda əsas maneə Ermənistan və Azərbaycan arasında münaqişə idi. Cənubi Qafqazın ən böyük dövlətinin əraziləri qonşu dövlət Ermənistanın işğalı altında qaldıqca, regionda sabitlik və təhlükəsizlikdən söhbət gedə bilməzdi.

1974-cü il dekabrın 14-də BMT Baş Məclisinin XXIX sessiyasının 3314 (XXIX) saylı qətnaməsində ilk dəfə təcavüz anlayışının mahiyyəti və məzmunu açıqlandı, ona beynəlxalq hüquqi qiymət verildi. Həmin qətnamənin 1-ci maddəsində göstərilirdi ki, bir dövlət tərəfindən digər dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə qarşı silahlı qüvvə tətbiq edilməsi BMT Nizamnaməsinə ziddir və təcavüzkarlıq

hesab olunur. 2-ci maddəyə görə, dövlətin BMT Nizamnaməsini pozaraq birinci olaraq silahlı qüvvə tətbiq etməsi təcavüz aktına sübutdur.

3-cü maddədə: a) bir dövlətin silahlı qüvvələrinin digər dövlətin ərazisinə müdaxilə və ya hücum etməsi, yaxud müvəqqəti xarakter daşımından asılı olmayaraq hər hansı bir hərbi işğal və ya müdaxilə nəticəsində ərazisinin ilhaqı; b) bir dövlətin silahlı qüvvələri tərəfindən digər dövlətin ərazisinin bombardman edilməsi; c) bir dövlət tərəfindən və ya onun adından, silahlı qüvvələrin, qeyri-nizami dəstələrin və ya muzdluların göndərilməsi və s. təcavüz aktı kimi qiymətləndirilir [5, s.244-245]

Bu qətnamənin maddələri Ermənistan Respublikası tərəfindən 30 ilə yaxın həyata keçirilmiş təcavüzkar siyasətin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirir. Təəssüf ki, bu siyasət soyqırımı, etnik təmizləmə, terror aktlarını da ehtiva etdiyindən, həll edilməsi olduqca mürəkkəb idi.

Münaqişənin həlli istiqamətində uzun illər aparılan diplomatik-siyasi fəaliyyət, 44 günlük Vətən müharibəsi və lokal xarakterli antiterror tədbirləri (sentyabr, 2023-cü il) nəticəsində Azərbaycan Ordusu Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərində onun dövlət suverenliyini tam bərpa etdi.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin tam bərpa edilməsini regionda təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas amili hesab etmək olar. Çünki Azərbaycan Ordusunun nailiyyətləri Qarabağ ərazisində qanunsuz rejimin iflası, tərkisilah edilməsi və Ermənistan hərbi qüvvələrinin və digər qeyri-qanuni hərbi birləşmələrin Azərbaycan ərazilərindən çıxarılması ilə nəticələndi. Bundan başqa, antiterror əməliyyatları ölkə ərazisindəki separatizmə son qoydu.

Keçmiş avtonom ərazilər olan Abxaziya və Osetiya öz müstəqilliklərini elan etdikdən sonra Qarabağda münaqişənin uzanması Azərbaycan Respublikası üçün çox təhlükəli idi. Son

illərin hadisələri Ermənistan tərəfindən adekvat qiymətləndirildiyi halda regionda davamlı sülhə doğru addım atıla bilər. Azərbaycanın suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün bərpası Cənubi Qafqazda yeni reallıqlar yaratdı, Azərbaycanın mövqelərini gücləndirdi, bundan əlavə olaraq regionun hər üç dövləti üçün yeni perspektivlər imkanı yaratdı.

10 noyabr 2020-ci il tarixli Üçtərəfli Bəyanatın qısa təhlili və onun maddələrinin implementasiyası ilə əlaqəli bəzi problemlər

Azərbaycan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik haqqında” Qanununda qeyd edildiyi kimi, dövlətin milli maraqları arasında dövlət müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyü birinci yerdə durur [9]. Müstəqil Azərbaycanın diplomatik fəaliyyəti Heydər Əliyev və İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə məhz bu marağın təmin olunmasına yönəlmişdi. Diplomatik arenada gərgin iş münaqişənin həllində çox mühüm rol oynasa da, müharibə və hərbi əməliyyatlar olmadan əsas məqsədə çatmaq mümkün olmadı. Çoxillik ordu quruculuğu və ildən-ilə artan hərbi büdcə sayəsində gücləndirilmiş Azərbaycan Ordusu parlaq qələbə qazandı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin 10 noyabr 2020-ci il tarixli Üçtərəfli Bəyanatı 44 günlük müharibəyə son qoydu. 9 maddədən ibarət sənəddə ilk növbədə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olunur və hər iki tərəfin tutduğu mövqelərdə qalacaqları qeyd edilir. Bəyannamənin şərtlərinə görə, Ermənistan Respublikası Ağdam (20 noyabr 2020-ci ilə qədər), Kəlbəcər (15 noyabr 2020-ci ilə qədər) və Laçın (1 dekabr 2020-ci ilə qədər) rayonlarını Azərbaycana qaytarmağı öhdəsinə götürdü [10].

Ermənistanın kapitulyasiyası və adı çəkilən rayonların hər hansı hərbi əməliyyatlar olmadan qaytarılması bundan sonra baş verə biləcək itkilərin və qan tökülməsinin qarşısını aldı.

Region üçün önəmli məsələlərdən biri Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin (1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət) yerləşdirilməsi idi. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilir. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 il müəyyən edilir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış bu müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyətini Tərəflərdən hər hansı biri bəyan etməzsə, avtomatik olaraq növbəti 5 illik müddətlərə uzadılır [10].

Həmin dövrdə Bəyanatın bu maddəsi Azərbaycan cəmiyyətində birmənalı qarşılanmasa da, fikrimizcə, regionda sülhməramlıların olması müharibədən sonra sabitliyin bərqərar olmasına töhfə verdi və hərbi toqquşmaların qarşısını mümkün qədər aldı.

Hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsinin həyata keçirilməsi bəndi ilk növbədə, müharibə iştirakçılarının ailələri və yaxınları üçün önəmli addım idi. Bu məsələnin həlli hər iki ölkənin cəmiyyətində həyəcanlı atmosferin normallaşmasına xidmət etdi. Bəyanatda tərəflər qarşılıqlı öhdəlik götürülər: Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Məhz bu müddəa Zəngəzur dəhlizi barədədir. Aşağıda bu məsələyə daha ətraflı toxunacağıq.

Zəngəzur dəhlizinin açılması Cənubi Qafqazda sülhün bərpası prosesində əsas amillərdən biri kimi

Üçtərəfli Bəyanatın IX maddəsinə əsasən, Ermənistan Azərbaycanın əsas hissəsi ilə onun Naxçıvan muxtar ərazisi arasında nəqliyyat əlaqəsini – Zəngəzur dəhlizini açmağı öhdəsinə götürüb [Bax.: 14]. Həmin maddədə qeyd edilir ki, bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa olunmalıdır. Bu maddənin implementasiyası Ermənistan tərəfindən konyuktur (vəziyyətə, şəraitə görə), qeyri-ardıcıl xarakter daşıyır. Ermənistan 44 günlük müharibədən sonra yaranmış yeni reallıqlar şəraitində hələ də qəti addımlar atmaq niyyətində deyil. Çünki bənzər addımların Ermənistanın xarici siyasəti və milli təhlükəsizliyi üçün gələcək nəticələrindən ehtiyat edir. Elə bu səbəbdən biz hələ də Ermənistan rəhbərliyinin Fransa və ABŞ tərəfindən kömək və dəstək axtarışlarını müşahidə edirik. Bütün bu cəhdlərə baxmayaraq Azərbaycan tərəfi həm geoiqtisadi, həm də geosiyasi baxımdan önəmli olan Zəngəzur dəhlizinin açılması mövzusunda qəti mövqeyini nümayiş etdirir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yerli televiziya kanallarına müsahibəsində: “Zəngəzur dəhlizi açılmalıdır və açılacaqdır. Onlar bunu nə qədər tez başa düşsələr, o qədər də yaxşıdır” – deyə qeyd edib. Azərbaycan dövləti Vətən müharibəsindən sonra əzəli torpaqlarını işğaldan azad etməklə yanaşı, 100 il əvvəl - 1923-cü ildə Qarabağda məqsədli şəkildə pozulmuş inzibati-ərazi bölgüsünü də yenidən təmin etdi: “Azərbaycan Prezidentinin 2021-ci il iyulun 7-də imzaladığı Fərmana əsasən, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılması ilə tarixi ədalət bərpa edilmiş oldu” [3].

Azərbaycan ərazilərinin kütləvi şəkildə mina və digər partlayıcı maddələrlə çirklənməsi sülhə əsas maneədir və ciddi humanitar təhlükə yaradır. Fərq qoymadan basdırılan minalar demək olar ki, hər gün insanların həyatına son qoymağda davam edir. Ermənistanın bütün hərbi fəaliyyətlərin dayandırıldığını elan etməsindən sonra belə minalanmış ərazilərin bütün xəritələrini paylaşmaqdan

imtina etməsi və minaların basdırılmasını davam etdirməsi, mina tələləri və digər partlayıcıları qurması vəziyyəti daha da gərginləşdirir və qurbanların sayını artırır. Bura həmçinin 10 noyabr 2020-ci il tarixli Üçtərəfli Bəyanatın imzalanmasından sonra Azərbaycan ərazisinə gətirilən və orada basdırılan minalar da daxildir [1, 15]. Müharibədən sonra da Azərbaycan vətəndaşlarının mina partlayışı nəticəsində həlak olması, ya da ağır yaralanması Azərbaycana qarşı açıq terror hərəkətidir. Azərbaycan, ölkəmizin Qarabağ bölgəsinin etnik erməni sakinlərini bərabərhüquqlu vətəndaşlar kimi Azərbaycanın siyasi, hüquqi, iqtisadi və sosial çərçivəsinə reinteqrasiya etməkdə qərarlıdır. Hökumət onların reinteqrasiyasına aid məsələləri müzakirə etmək üçün yerli erməni sakinləri ilə dialog üzrə xüsusi nümayəndə təyin edib.

Tərəfdar çıxdığımız beynəlxalq sənədlərlə yanaşı, xüsusən də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və Milli Azlıqların Müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası, Azərbaycan Konstitusiyası və milli qanunvericiliyi buna əsaslı zəmin yaradır. Bu gün bütün dünyada olduğu kimi, regionda da terrorizm təhlükəsizliyə əsas hədələrdən biridir. Terrorizmin müxtəlif təzahürləri ilə mübarizədə Azərbaycan kifayət qədər problemlərlə üzləşmişdir. Ermənistan tərəfindən müxtəlif dövrlərdə ölkəmizə qarşı 30-dan çox terror aktı həyata keçirilmiş, nəticədə 2000-dən artıq soydaşımız həlak olmuşdur [4, s.194]. Ermənistan tərəfi müharibədən sonra Üçtərəfli Bəyanatın icrası zəruri bəzi müddəalarını kobud şəkildə pozmağa davam etdilər. Bunlardan ən başlıcası isə razılaşdırılmış və qəbul edilmiş öhdəliklərdən sui-istifadə edərək humanitar məqsədli “Laçın” dəhlizindən öz hərbi-siyasi məqsədləri üçün istifadə etmələri idi. Ərazilərimizin minalanması, təbii sərvətlərimizin talan edilərək “Laçın” dəhlizi vasitəsilə Ermənistana daşınması da buna misaldır. Bütün bu qanunsuz əməllər və biganə münasibət Azərbaycan tərəfinin haqlı olaraq daha ciddi tədbirlər görməsini zəruri etdi.

23 aprel 2023-cü ildə Azərbaycan-Ermənistan sərhədində

Laçın-Xankəndi yolunun başlanğıcında "Laçın" sərhəd-buraxılış məntəqəsinin quruldu. Bununla da Azərbaycanın sərhədlərinin bütövlüyü tam təmin olundu. "Laçın" sərhəd-buraxılış məntəqəsinin qurulması Azərbaycanın suveren hüquqları çərçivəsində və bütün beynəlxalq qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilib. Beləliklə, Azərbaycan Laçın-Xankəndi yolunda avtomobillərin və insanların təhlükəsiz hərəkətini təmin etməklə yanaşı, ölkə ərazisinə qeyri-qanuni daşımaların qarşısını aldı.

Laçın sərhəd-keçid məntəqəsinin açılması nəticəsində Xocalı soyqırımında iştirak etmiş və işğal olunmuş digər ərazilərdə cinayətlər törətmiş bir sıra terrorçular tutularaq istintaqa təhvil verildi.

Zəngəzur dəhlizinin icrası və ondan səmərəli istifadə regional inkişafda və sabitliyin təmin edilməsində əsas rol oynayacaq [2, s. 20]. Nəzəri baxımdan, coğrafiya, siyasət, iqtisadiyyat, etnoslararası və icmalararası münasibətlər hamısı bir yerdə regionlarda özünəməxsus təhlükəsizlik sistemi formalaşdırır. Eyni zamanda onların inkişafı müəyyən dərəcədə siyasi mühitin amillərindən asılı olaraq qalır. Yeni dünya nizami şəraitində regionların muxtariyyəti təbii olaraq artır. Endogen amillər regional dinamikanın formalaşmasında getdikcə daha çox yer tutur, qlobal amilləri tamamlayır, bəzən isə onlarla üst-üstə düşür. Böyük zonalar öz lokal spesifikliyi səbəbindən öz məntiqinə uyğun olaraq inkişaf etmişdir [7, s.11-13].

Müasir beynəlxalq sistemdə dövlətlərin təhlükəsizlik sahəsində bir-birindən qarşılıqlı asılılığı həm regional, həm də qlobal səviyyədə özünü göstərir. Təhlükəsizlik sahəsində qarşılıqlı asılılığın ümumi strukturu əsasən *maddi-resurs komponentlərinə* - ərazi, etnik/dini bağlılığı olan əhali, su ehtiyatları, enerji mənbələri və digər maddi nemətlərə əsaslanır ki, bunlara sahib olmaq bütün dövlətlər tərəfindən təhlükəsiz mövcudluq və möhkəmlənmə mənbəyi kimi qəbul edilir [8, s. 82].

Cənubi Qafqazda toqquşan maraqlar regionun təhlükəsizliyi üçün təhdid kimi

Onu da unutmaq olmaz ki, Cənubi Qafqaz bəzi güclü dövlətlərin xarici siyasətində prioritet regionlardan biridir. Bununla əlaqəli olaraq, Cənubi Qafqazın üç dövlətinin fəal təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması üç qonşu ölkə - İran, Rusiya və Türkiyənin mövqelərindən də asılıdır. Onlar regionda tarixən zidd maraqları olub. İkitərəfli münasibətlərdəki mövcud problemlər məsələni daha da mürəkkəbləşdirir. Yuxarıda qeyd olunan Ermənistan-Azərbaycan əlaqələrindən başqa, Ermənistan ilə Türkiyə, Gürcüstan ilə Rusiya arasında münasibətlərdə ciddi problemlər var.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan və İran münasibətlərində zaman-zaman çətinliklər və anlaşılmazlıqlar müşahidə olunur. Doğrudur, son illərin təcrübəsinə nəzər salsaq, tərəflərin birgə nəqliyyat və enerji layihələri ilə bağlı ümumi iqtisadi maraqları olduğundan, bu problemləri aradan qaldıra bilirlər [11]. Belə layihələrə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Hər iki ölkənin ən önəmli tranzit marşrutlarından biri olan və İran ərazisindən keçməklə malların Rusiyadan Fars körfəzi ölkələrinə və Hindistana daşınması üçün nəzərdə tutulmuş “Şimal-Cənub” dəhlizinin qurulması;
- Yeni dəmir yolunun, Araz çayının cənub sahili (İran) boyunca Naxçıvana qədər avtomagistralin və əlaqəli kommunikasiya xətlərinin tikintisini nəzərdə tutan “Araz dəhlizinin” (Aras Corridor) həyata keçirilməsi;
- Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikasının dövlət sərhədində, Araz çayı üzərində “Xudafərin” və “Qız qalası” hidroqovşaqlarının yaradılması.

Bu cür qarşılıqlı faydalı nəqliyyat və enerji layihələri dövlətlər arasında münasibətlərə daim konstruktiv təsir göstəmiş, onlar arasında dinc əlaqələrin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Bu layihələrin qısa tarixinə nəzər salaıq.

“Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin

yaradılması haqqında saziş 12 sentyabr 2000-ci ildə Sankt-Peterburqda Rusiya, İran və Hindistan hökumətləri tərəfindən imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikası bu sazişə 20 sentyabr 2005-ci il tarixli Qanun əsasında qoşulub.

Artıq Azərbaycanın Astara stansiyasında İranın Astara şəhərinə dəmiryolu çəkilib. Növbəti mərhələdə İran və Azərbaycan dəmiryollarının tam integrasiyası üçün Astara-Rəşt dəmir yolunun qalan 167 km-lik hissəsinin tikintisi nəzərdə tutulur. 2023-cü ilin may ayında Astara-Rəşt dəmiryolu hissəsinin yaradılması haqqında Azərbaycan və İran arasında saziş imzalandı. Həmin hissə Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin qərb marşrutunun son hissəsidir və dəhlizin bütün uzunluğu boyunca dəmiryolunun tam istismarı üçün zəruridir.

Bu yaxınlarda, 2025-ci il yanvarın 22-də Tehrandə keçirilən Azərbaycan-İran Hökumətlərarası Birgə Komissiyasının növbəti iclası çərçivəsində İran və Azərbaycanın dəmir yolu idarələri arasında bu ilin sonuna kimi Astara terminalında tikinti işlərinin başa çatdırılması haqqında saziş imzalanıb. Bu məqsədə nail olmaq hər iki ölkənin nəqliyyat infrastrukturunun gücləndirilməsinə və regional ticarətin inkişafına stimol olacaq [13].

“Araz” dəhlizi layihəsi olduqca yenidir. Bu barədə müzakirələr 2023-cü ilin sonunda başladı. Burada söhbət Azərbaycan, Naxçıvan və Türkiyə arasında dəmir yolunun İran ərazisindən çəkilməsindən gedir. 2023-cü ilin oktyabrında Bakı ilə Tehran arasında ilkin memorandum imzalanıb. 2023-cü il dekabrın sonunda İran və Azərbaycan arasında yeni sərhəd keçidi istifadəyə verildi: 22 ay ərzində təxminən 6 milyon dollar investisiya ilə uzunluğu 89 metr və eni 30 metrdən çox olan 4 zolaqlı körpü tikildi [6]. İrandan gələn sərmayələr onun Cənubi Qafqazda sülh və təhlükəsizlik mühitinin yaradılmasında maraqlı olduğunu düşünməyə əsas verir. “Xudafərin” və “Qız Qaalası” hidroqovşaqlarının layihələri 1977-ci ilin oktyabrında SSRİ ilə İran arasında imzalanmış saziş əsasında hazırlanıb. 1990-cı ilin əvvəllərində bu layihələrə yenidən

baxılmış, lakin Ermənistanın Azərbaycanın ərazisinin 20 faizini işğal etməsi nəticəsində su elektrik stansiyalarının tikintisi dayandırılmış, tikinti işləri yalnız İran tərəfdə aparılmışdır.

Azərbaycan ərazilərinin işğaldan azad olması sözügedən layihələrin reallaşdırılmasını bir daha aktuallaşdırdı. Qeyd etmək istərdik ki, 19 may 2024-cü il tarixində Azərbaycan və İran prezidentlərinin iştirakı ilə “Xudafərin” hidroqovşağının istismara verilməsi və “Qız Qalası” hidroqovşağının açılış mərasimi keçirildi.

Prezident İlham Əliyev mərasimdə çıxışı zamanı Azərbaycan-İran münasibətləri barədə bunları söylədi: “Bu gün keçirilən mərasim dostluğumuzun növbəti təzahürüdür. Bu gün İran-Azərbaycan dostluğunun nə qədər möhkəm olmasını bütün dünya görür. Bu dostluğun dərin kökləri, dərin tarixi var. Əsrlər boyu İran və Azərbaycan xalqları bir yerdə yaşayıb-yaratmışlar və bu gün bu möhkəm zəmin üzərində qurulan dövlətlərarası münasibətlər, hesab edirəm ki, ən yüksək səviyyəyə qalxıb”. [12]

Müasir dövrdə Azərbaycan regionun yeganə ölkəsidir ki, düşünülmüş və milli maraqlara söykənən xarici siyasəti ilə regional təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində ardıcıl və sistemli addımlar atır. Hazırda Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi enerji layihələri, regional integrasiyaya xidmət edən əməkdaşlıq formatları Cənubi Qafqazda sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, Azərbaycan dünyada sülhəratma prosesində fəal iştirak edir, səmərəli təklif və təşəbbüslərlə çıxış edir, öz praktik fəaliyyəti ilə sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə dəyərli töhfələr verir.

Bibliografiya:

1. Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri cənab Ceyhun Bayramovun ATƏT-in Daimi Şurasının xüsusi iclasında çıxışı, 6 iyun 2023-cü il. - <https://mfa.gov.az/az/news/no31423>
2. Azizova G., Yüce V. Türk devletleri açısından Zengezur koridorunun önemi. Türk Dünyası Akademik Bakış

dergisi. 2024, cilt: 4, sayı: 7 E-ISSN: 2791- 8270 Makale DOI: 10.52703/ay.194, s.17-36

3. Əhmədov E. “Azərbaycan regionda sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır”. - <https://pravda.az/news/152477>

4. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: etnik təmizləmə, soyqırımı, terror, işğal, II kitab. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2015. – 408 s.

5. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: Beynəlxalq təşkilatların və böyük dövlətlərin siyasəti. III kitab. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2015. – 368 s.

6. Арешев А. «Аракский коридор» в новой коммуникационной архитектуре Кавказа. Интернет-журнал «Военно-политическая аналитика». - <https://vpoanalytics.com/sobytiya-i-kommentarii/araksskiy-koridor-v-novoy-kommunikatsionnoy-arkhitecture-kavkaza/>

7. Эйвазов Дж. Державы и регионы: системный анализ безопасности постсоветского пространства. - Стокгольм: Издательский дом СА&СС Press®, 2015. – 320 с.

8. Эйвазов Дж. Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики. Баку: Издательство «Нурлан», 2004. - 352 с.

9. Закон Азербайджанской Республики «О национальной безопасности» 10.

Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации. - <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>

11. Пашаева Г. Перспективы региональной безопасности на Южном Кавказе в контексте нормализации отношений между Азербайджаном и Арменией. - <https://aircenter.az/ru/single/perspektivy-regionalynoy-bezopasnosti-na-yujnom-kavkaze-v-kontekste-normalizacii->

otnoseniy-mejdu-azerbaydjanom-i-armeniyey-1497

12. <https://president.az/ru/articles/view/65901>

13. <https://adyexpress.az/mediaru/novosti/azd-i-zeleznye-dorogi-irana-rassir-yayut-sotrudnicestvo-dlya-realizacii-potenciala-koridora-sever-yug-podpisan-novy-dokument>

14. Алиев, Намик. Зангезурский коридор станет гарантией долгосрочного, устойчивого мира на Южном Кавказе. - <https://news.day.az/politics/1416060.html>

15. Алиев, Намик. О подлости армянского фашизма должен узнать весь мир - о "минном шантаже". - https://news.day.az/politics/1319184.html?fbclid=IwAR3JNpyHaScLoxzmjmKS6kpFDkOEz3qzlYkLn_FgCdzz8gn_yrmzvefays

Parvin IBRAHIMOVA (Azerbaijan),

PhD student of the department of International relations
and foreign policy of the Academy of Public Administration
under
the President of the Republic of Azerbaijan

RESTORATION OF THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AS A KEY FACTOR IN ENSURING SECURITY IN THE REGION

Summary. The article is devoted to such an actual issue as the security of our region, the restoration of the territorial integrity of the Republic of Azerbaijan - the problem that has found its solution after almost 30 years and the role of solving this problem in ensuring security and stability in the South Caucasus region.

The author has reviewed some studies on regional security. The problem is examined at the level of bilateral relations and at the regional level. The article describes diplomatic and military steps in restoring territorial integrity of Azerbaijan, the latest course of events both in the region and in the great powers, which directly or indirectly

affect our region. The author analyzes these events and appreciates their impact on Azerbaijan.

Парвин ИБРАГИМОВА (Азербайджан),
докторант кафедры Международных отношений и
внешней политики Академии Государственного
Управления
при Президенте Азербайджанской Республики

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕГИОНЕ

Резюме. Статья посвящена столь актуальному вопросу, как безопасность нашего региона, проблеме, нашедшей своё решение почти через 30 лет - восстановлению территориальной целостности Азербайджанской Республики и значению этой победы в обеспечении безопасности и стабильности в Южно-Кавказском регионе. Автор рассмотрел некоторые аспекты региональной безопасности, касаясь проблемы и на уровне двусторонних отношений, и на региональном уровне. В статье отражаются дипломатические и военные шаги в восстановлении территориальной безопасности Азербайджана, последний ход событий и в регионе, и в отношениях с большими державами, которые непосредственно или косвенно сказываются в нашем регионе. Автор анализирует данные события и оценивает их влияние на Азербайджан.

Azər HƏZİYEYEV (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyası “Beynəlxalq münasibətlər” ixtisası üzrə
doktorant

AZƏRBAYCANIN RƏQƏMSAL SUVERENLİYİ: MÖVCUD ÇAĞIRIŞLAR VƏ İMKANLAR

Açar sözlər: rəqəmsal suverenlik, Azərbaycan, kibertəhlükəsizlik, suverenlik, global çağırışlar, xarici siyasət, texnoloji asılılıq, innovasiya.

Keywords: digital sovereignty, Azerbaijan, cybersecurity, sovereignty, global challenges, foreign policy, technological dependency, innovation.

Ключевые слова: цифровой суверенитет, Азербайджан, кибербезопасность, суверенитет, глобальные вызовы, внешняя политика, технологическая зависимость, инновации.

Giriş. Rəqəmsal suverenlik XXI əsrdə dövlətlər üçün vacib anlayışlardan birinə çevrilmişdir. Bu anlayış dövlətin öz rəqəmsal infrastrukturunu, məlumatları və texnoloji resursları üzərində nəzarəti həyata keçirmək qabiliyyətini əks etdirir. Ənənəvi suverenlik anlayışlarına əsaslanan bu yanaşma, suverenliyi rəqəmsal sahədə genişləndirir. Bu baxımdan, kiberməkan, məlumat axınları və texnoloji innovasiyalar milli gücün rəqəmsal dünyada əsas göstəricilərinə çevrilmişdir. Paul Timmers rəqəmsal suverenliyi dövlətin öz rəqəmsal ekosistemini təmin etməklə yanaşı, innovasiyanı dəstəkləmək və ictimai dəyərləri qorumaq bacarığı kimi xarakterizə edir [8].

Müasir dövrdə rəqəmsal suverenliyin əhəmiyyətini diqqətə almamaq mümkün deyil. Texnoloji inkişaf və qloballaşma nəticəsində dövlətlər artan kibertəhlükələr, texnoloji asılılıqlar və həyatı əhəmiyyət daşıyan texnologiyalar üzərində geosiyasi rəqəbətlə üzləşirlər. Bu vəziyyət Azərbaycan kimi

geosiyasi mübarizənin kəskin olduğu regionda yerləşən dövlətlər üçün texnologiya nəhənglərinin və xarici güclərin rəqəmsal infrastruktur və məlumat idarəçiliyinə hakim olduğu dövrdə suverenliyi qorumaq kimi vacib vəzifəyə yeni elementlər əlavə edir. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, enerji əsaslı iqtisadiyyatı və regional və qlobal qeyri-sabitlik nəzərə alındıqda rəqəmsal suverenliyin strateji əhəmiyyəti daha da artır.

Bu məqalə, Azərbaycanın rəqəmsal suverenliyi tədqiqat, innovasiya və digər strateji tədbirlər vasitəsilə prioritetləşdirməsinin vacibliyini diqqətə çatdırır. Bu baxımdan qeyd olunur ki, rəqəmsal strategiyalar işləyib hazırlamaqla Azərbaycan öz dayanıqlığını artıraraq gətirdikə rəqəmsallaşan və qeyri-sabit dünyada öz yerini möhkəmləndirə bilər.

Rəqəmsal suverenlik anlayışının izahı. Dövlət suverenliyi ənənəvi olaraq, bir dövlətin öz ərazisi, əhalisi və idarəetmə strukturları üzərində ali hakimiyyəti kimi müəyyən edilir. Krasner tərəfindən qeyd edildiyi kimi, suverenlik ərazi nəzarətinə və müəyyən edilmiş sərhədlər daxilində hakimiyyətə əsaslanır [7]. Lakin cəmiyyətlərin sürətlə rəqəmsal transformasiyası suverenliyin əhatə dairəsini əsaslı şəkildə yenidən formalaşdırmış, onun rəqəmsal sahəyə genişləndirilməsini zəruriləşdirmişdir. Rəqəmsal suverenlik dövlətin rəqəmsal infraquruktura nəzarət etmək, məlumat axınlarını tənzimləmək və kibertəhlükəsizliyi təmin etməklə yanaşı, texnoloji qərar qəbulunda müstəqilliyini qorumaq qabiliyyətini ifadə edir.

Rəqəmsal suverenlik konstitusiyə-hüquqi suverenliklə sıx bağlıdır. Çünki bu anlayış fundamental hüquqların qorunması, iqtisadi müstəqillik və rəqəmsal dövrdə demokratik idarəetməni təmin etməklə sıx əlaqəlidir. Chander dövlətlərin həyatı əhəmiyyət daşıyan rəqəmsal sistemlər üzərində nəzarətini təmin etməklə bağlı vacib rolunu vurğulayaraq, qanunun aliliyi və demokratik idarəetmə kimi konstitusiyə prinsiplərini gücləndirdiyini qeyd edir [9]. Rəqəmsal suverenlik, milli təhlükəsizlik və xarici siyasət arasındakı qarşılıqlı əlaqə mühüm

əhəmiyyət daşıyır. Geosiyasi gərginliklər rəqəmsal infrastruktur üzərində nəzarəti bir çox dövlətlər üçün strateji prioritetə çevirib və texnoloji asılılığın riskləri getdikcə daha çox dərk edilir. Məsələn, Avropa İttifaqının (Aİ) “Gaia-X” layihəsi qeyri-Avropa aktorlardan rəqəmsal sahədə asılılığı azaltmağı hədəfləyir. Buna oxşar olaraq, Çinin “Böyük Şəbəkə Divarı” (Great Firewall) siyasəti rəqəmsal suverenliyin dövlət tərəfindən idarə olunan yanaşmasının nümunəsidir. Bu yanaşma kiberməkan üzərində ciddi nəzarət vasitəsilə milli təhlükəsizlik və idarəetmənin gücləndirilməsini qarşıya məqsəd qoyur.

Rəqəmsal sahədə suverenliyin aktuallaşması fonunda bu məsələ qlobal güc dinamikasına böyük təsir göstərir. Avropa İttifaqının “Avropa yanaşması” daha çox dövlətlərin hüquqları qorumaq və rəqəmsal innovasiyanı təşviq etmək üçün tənzimləməyə vurğu edir. Bunun əksinə olaraq, ABŞ və Çin texnoloji üstünlük uğrunda rəqabət apararaq rəqəmsal suverenliyi iqtisadi və geosiyasi təsir vasitəsi kimi istifadə edirlər [10]. Azərbaycan üçün bu yanaşmaları təhlil etmək yeni imkanlar yaradır və rəqəmsal dövrdə suverenliyi təmin etmək üçün xüsusi strategiyanın zəruriliyini vurğulayır.

Rəqəmsal suverenliklə bağlı qlobal çağırışlar. Müasir dövrdə rəqəmsal suverenlik mürəkkəb qlobal çağırışlar tərəfindən getdikcə daha çox təhlükə altına alınır. Kibertəhlükəsizlik riskləri, texnoloji asılılığın artması və geosiyasi rəqabət dövlətlər üçün rəqəmsal sahədə suverenliyin qorunması istiqamətində çətin mühit yaradır.

Kibertəhlükəsizlik riskləri ilə bağlı qeyd edilməlidir ki, kibercinayətkarlar və dövlət tərəfindən dəstəklənən digər aktorlar rəqəmsal infraquruluşdakı zəifliklərdən istifadə edərək həyatı əhəmiyyətli sistemlərə zərər vurur, həssas məlumatları oğurlayır və cəmiyyət daxilində sabitliyi pozur. Buna nümunə kimi “WannaCry” yaxud “SolarWinds” kimi sistemli kibercinayətlərin sərhədləri aşaraq dövlət qurumlarını, biznesləri və fərdləri necə hədəf aldığını göstərə bilərik [4]. Bu baxımdan, rəqəmsal sistemlərdən asılı olan Azərbaycan üçün bu təhlükələr

güclü kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsinin vacibliyini diqqətə çatdırır.

Rəqəmsal suverenliklə bağlı digər əsas qlobal çağırışlar xarici texnologiyalardan asılılıqla bağlıdır. Qeyd edilməlidir ki, rəqəmsal infrastruktur, məlumat saxlama və xidmətlər üçün xarici texnologiyalardan asılılıq dövlətlər üçün strateji zəifliklər yaradır. Google, Microsoft və Amazon kimi qlobal texnologiya şirkətləri bulud texnologiyalarının və kritik proqram təminatının böyük hissəsini idarə edir ki, bu da məlumat suverenliyi və təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olur [4]. Timmers qeyd edir ki, belə asılılıqlar dövlətin öz rəqəmsal ekosisteminə müstəqil idarə etmək qabiliyyətini məhdudlaşdırır [8]. Azərbaycan üçün xarici təminatçılardan asılılıq həyati əhəmiyyətli məlumatların geosiyasi manipulyasiyaya məruz qalması və yerli texnologiya ekosisteminin inkişafına maneələr yarada bilər.

Qlobal çağırışlarla bağlı qeyd olunmalı digər əsas məsələ mövcud geosiyasi rəqabət mühitidir. Qlobal rəqəmsal güc uğrunda mübarizə, xüsusən ABŞ-Çin texnologiya müharibəsi Azərbaycanın beynəlxalq arenadakı mövqeyini mürəkkəbləşdirir. Süni intellekt, 5G şəbəkələri və yarımkeçiricilər sahəsində üstünlük uğrunda rəqabət texnoloji nəhəngləri bir-birinə qarşı qoyur və kiçik dövlətləri bu gərginlikləri strateji şəkildə yönləndirməyə məcbur edir [5]. Bu baxımdan, Azərbaycanın hər hansı bir gücə həddən artıq etibar etmədən, strateji müstəqilliyini qorumaq üçün tərəfdaşlıqlarını balanslaşdırması məqsədəuyğun hesab edilir.

Beynəlxalq hüquq və idarəetmə üzrə boşluqlar rəqəmsal suverenliklə əlaqəli qlobal çağırışların digər istiqamətidir. Rəqəmsal idarəetmə üçün universal qəbul olunmuş qaydaların olmaması mövcud narahatlıqları daha da dərinləşdirir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və regional təşkilatların kibertəhlükəsizlik normalarını inkişaf etdirmək söylərinə baxmayaraq kiberməkanda dövlət davranışını tənzimləyən hərtərəfli hüquqi çərçivə yoxdur. Bu boşluq güclü dövlətlərə və korporasiyalara

strateji üstünlük verir ki, bu da çox vaxt kiçik dövlətlərin maraqları hesabına başa gəlir [2]. Nəticədə, Azərbaycan digər dövlətlər kimi beynəlxalq standartlara riayət etmək və aydın qaydaların olmadığı şəraitdə milli maraqlarını qorumaq kimi ikiqat çağırışlarla üzləşir.

Yekun olaraq qeyd edilməlidir ki, yuxarıda sadalanan global çağırışları diqqətə almaq Azərbaycanın rəqəmsal suverenliyini təmin etmək, həyati infrastrukturunu qorumaq və getdikcə qütbləşən texnoloji mənzərəni idarə etmək üçün vacibdir.

Azərbaycanın rəqəmsal suverenliyinin təhlili. Azərbaycan informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına (İKT) investisiyalar vasitəsilə rəqəmsal infrastrukturunu modernləşdirməkdə əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edib. “İnformasiya cəmiyyətinin inkişafına dair milli strategiya” və ASAN xidmət kimi rəqəmsal ictimai idarəetmə təşəbbüsləri ilə Azərbaycan texnologiyadan ictimai xidmətlərin göstərilməsi üçün istifadəyə sadiqliyini nümayiş etdirib [1]. Əsas infrastruktur layihələrinə internetin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və şəhər və kənd yerlərində əlaqənin yaxşılaşdırılması məqsədilə fiber-optik şəbəkələrin yaradılması daxildir. Bundan əlavə, Azərbaycanda “AzInTelecom” kimi yerli məlumat saxlama həlləri təklif edən mərkəz qurmuşdur.

Bununla belə, bu sahə üzrə bir inkişaf etdirilməsi vacib olan bir sıra məsələlər qalmaqdadır. Məsələn, internet sürətləri yaxşılaşsa da, inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə geridə qalır. Xüsusilə də bəzi kənd yerlərində əlaqə problemləri mövcuddur. Eyni zamanda, ölkənin avadanlıq və proqram təminatı da daxil olmaqla, idxal edilən texnologiyalardan böyük asılılığı rəqəmsal infrastrukturunu xarici təzyiqlərə qarşı həssas edir. Həmçinin, daxili texnologiya istehsalının və tədqiqat və inkişaf imkanlarının məhdudluğu Azərbaycanın rəqəmsal sahədə problemlərinin digər istiqamətini təşkil edir.

Son illər ərzində Azərbaycan kibertəhlükəsiz sahəsində boşluqların aradan qaldırılması məqsədilə bir sıra tədbirlər

görülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin Elektron Təhlükəsizlik Xidməti kritik məlumat infrastrukturunun qorunmasına və kibertəhlükələrin qarşısını almağa diqqət yetirərək kibertəhlükəsizlik söylərini koordinasiya edir [3]. “Fərdi məlumatlar haqqında” Qanun və “İnformasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair Strategiya”-nın qəbulu kimi qanunvericilik tədbirləri Azərbaycanın qlobal kibertəhlükəsizlik standartlarına uyğunlaşma cəhdlərini əks etdirir. Bundan əlavə, Azərbaycan ATƏT və kibertəhlükəsizlik şirkətləri ilə əməkdaşlıq da daxil olmaqla, regional və beynəlxalq təşəbbüslərdə iştirak edərək bu sahədə dayanıqlılığını artırır.

Eyni zamanda, vurğulamaq vacibdir ki, bu istiqamətdə bəzi boşluqlar mövcuddur. Azərbaycan kritik rəqəmsal texnologiyalar, o cümlədən, əməliyyat sistemləri, bulud xidmətləri və telekommunikasiya avadanlıqları üçün xarici təminatçılardan böyük ölçüdə asılıdır. Bu asılılıq, ABŞ tərəfindən “Huawei”-yə tətbiq olunan sanksiyalar kimi qlobal hadisələrin göstərdiyi kimi, Azərbaycanı geosiyasi risklərə məruz qoyur və rəqəmsal infrastruktur üzərində nəzarəti məhdudlaşdırır [6]. Qeyd edilməsi vacib olan digər problem yerli ekspertiza və rəqəmsal innovasiyada olan boşluqlardır. Yerli texnoloji ekosistemin inkişafı rəqəmsal suverenliyə nail olmaq üçün vacibdir. Azərbaycanda bu sahə üzrə təhsilə qoyulan investisiya, yaxud Yüksək Texnologiyalar Parkı kimi innovasiya mərkəzlərinin yaradılması yerli texnoloji ekosistemin inkişafına töhvə verməyi hədəfləyir. Lakin, bu istiqamətdə daha çox inkişafa ehtiyac duyulur. Kibertəhlükəsizlik və süni intellekt kimi sahələrdə nəzərə çarpan kadr çatışmazlığı dayanıqlı rəqəmsal infrastrukturun qurulması üçün maneə yaradır.

Günü-gündən artmaqda olan kibertəhlükələr Azərbaycan üçün güclü rəqəmsal suverenlik siyasətinin əhəmiyyətini vurğulayır. Bu baxımdan, xarici texnologiyalardan asılılığı azaltmaq, kibertəhlükəsizlik tədbirlərini gücləndirmək və kritik infrastruktur qorumaq proaktiv siyasət aparmağı zəruri edir. Azərbayca-

nın geosiyasi mövqeyi, münaqişələrin alovlanması ilə müşahidə olunan qeyri-müəyyən beynəlxalq vəziyyət, ölkəmizin enerji sektoru, ictimai idarəetmə və iqtisadiyyatını dəstəkləmək üçün rəqəmsal sistemlərdən asılılığı kimi faktorlar nəzərə alındıqda təhlükənin miqyasının nə qədər böyük olduğu aydın olur.

Azərbaycan rəqəmsal infrastrukturunun qurulması və kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edib. Lakin, infrastruktur boşluqlarının aradan qaldırılması, yerli istedad və innovasiyalara sərmayə qoyulması və uyğun strategiyanın hazırlanması ilə Azərbaycan rəqəmsal dövrdə öz mövqeyini daha da gücləndirə bilər. Xüsusilə də, süni intellekt, blokçeyn və kibertəhlükəsizlik kimi yeni texnologiyalara yönəlmiş xüsusi tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması ölkənin texniki potensialını artırmağa bilər. Universitetlər və özəl şirkətlərlə daha sıx əməkdaşlıq və innovasiya mərkəzləri yaratmaq yerli həllərin inkişafını dəstəkləyə bilər. Həmçinin, xarici texnologiyalardan asılılığı azaltmaq üçün yerli texnologiya sənayesinin inkişafı çox vacibdir. Bu baxımdan, yerli avadanlıq, proqram təminatı və süni intellekt həllərinin istehsalını hədəfləyən təşəbbüslərin investisiyalar və subsidiyalar vasitəsilə dəstəkləməsinə böyük ehtiyac var. Bundan əlavə, xarici texnologiya şirkətlərinin Azərbaycanda məlumat mərkəzləri və istehsal müəssisələrini yaratmasını təşviq etmək rəqəmsal infrastrukturunu yaxşılaşdırmağa və ölkənin rəqəmsal suverenliyinin gücləndirilməsinə töhvə verə bilər. Digər tərəfdən, rəqəmsal suverenlik və kibertəhlükəsizliklə bağlı ictimai maarifləndirmənin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı məktəblərdə, iş yerlərində və digər müəssisələrdə təhlükəsiz internet istifadəsi və kibertəhlükəsizliyin əhəmiyyəti haqqında məlumatlandırma kampaniyalarının aparılması insan səhvlərindən qaynaqlanan təhlükələrin qarşısını ala bilər.

Nəticə. Bu məqalə rəqəmsal suverenliyin mahiyyətini, onun dövlət suverenliyi ilə əlaqəsini və Azərbaycanın bu sahədə mövcud vəziyyətini təhlil edir. Rəqəmsal suverenlik dövlətlərin milli təhlükəsizliyini, iqtisadi müstəqilliyini və texnoloji nəzarət-

tini təmin etmək üçün müasir dövrdə strateji əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat zamanı Azərbaycanın rəqəmsal infrastrukturunun gücləndirilməsi, kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi və texnoloji müstəqilliyin artırılmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Məqalə xarici texnologiyalardan asılılığın yaratdığı riskləri, yerli texnoloji innovasiyanın məhdudiyyətlərini və global rəqəmsal çağırışların ölkəyə təsirlərini xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Yekunda, rəqəmsal suverenliyin gücləndirilməsi üçün texnoloji dayanıqlılığın artırılması və yeni texnologiyalara investisiya qoyulması kimi tədbirlərin zəruriliyi vurğulanmışdır. Bu yanaşma Azərbaycanın həm daxili sabitliyini qorumaq, həm də beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

Biblioqrafiya:

1. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya » Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi. (n.d.). - <https://president.az/az/articles/view/11312> (müraciət tarixi 21.03.2025)
2. Balarabe, K. (2024). Digital Borders and Beyond: Establishing Normative Grounds for Cybersecurity and Sovereignty in International Law. Kasim Balarabe. - <https://doi.org/10.2139/ssrn.4876617> (müraciət tarixi 21.03.2025)
3. Elektron təhlükəsizlik xidməti. (n.d.). - <https://mincom.gov.az/az/nazirlik/struktur/elektron-tehlukesizlik-xidmeti> (müraciət tarixi 21.03.2025)
4. From WannaCry to SolarWinds: How these massive cyber attacks changed the world forever – RFBENCHMARK Telecommunication magazine WebPortal. (n.d.). - <https://rfbenchmark.com/en/from-wannacry-to-solarwinds-how-these-massive-cyber-attacks-changed-the-world-forever/?> (müraciət tarixi 21.03.2025)

5. Grano, S. A., & Huang, D. W. F. (2023). China-US competition. In Springer eBooks. - <https://doi.org/10.1007/978-3-031-15389-1> (müraciət tarixi 21.03.2025)
6. IDEA: Investing in the Digital Economy of Azerbaijan. (n.d.). World Economic Forum. - <https://www.weforum.org/publications/idea-investing-in-the-digital-economy-of-azerbaijan/> (müraciət tarixi 21.03.2025)
7. Krasner, S. D. (1999). Sovereignty: organized hypocrisy. Choice Reviews Online, 38(01), 38–0575. - <https://doi.org/10.5860/choice.38-0575> (müraciət tarixi 21.03.2025)
8. Moerel, L., & Timmers, P. (2021). Reflections on digital sovereignty. SSRN Electronic Journal. - https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3772777_code2554847.pdf?abstractid=3772777&mirid=1 (müraciət tarixi 21.03.2025)
9. “Sovereignty 2.0” by Anupam Chander and Haochen Sun. (n.d.). - <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/2404/> (müraciət tarixi 21.03.2025)
10. What is digital sovereignty and how are countries approaching it? (2025, January 10). World Economic Forum. - <https://www.weforum.org/stories/2025/01/europe-digital-sovereignty/> (müraciət tarixi 21.03.2025)

Azar HAZIYEV (Azerbaijan),

phD student in "International Relations" at the Academy of
Public Administration under the President of the Republic of
Azerbaijan

DIGITAL SOVEREIGNTY OF AZERBAIJAN: CURRENT CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Summary. Digital sovereignty has emerged in the 21st century within the framework of state sovereignty and encompasses national security, economic independence, and governance issues. This article examines the significance of

digital sovereignty for Azerbaijan in the context of constitutional-legal sovereignty and foreign policy. The article analyzes global challenges such as cyber threats, technological dependency, and geopolitical competition, highlighting their impact on Azerbaijan's digital future. Additionally, it focuses on Azerbaijan's existing digital infrastructure and ongoing efforts in this direction, providing recommendations to strengthen the digital sovereignty of the country.

Азер ГАЗИЕВ (Азербайджан),
докторант по специальности «Международные отношения»
Академии Государственного Управления при Президенте
Азербайджанской Республики

ЦИФРОВОЙ СУВЕРЕНИТЕТ АЗЕРБАЙДЖАНА: АКТУАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация. Цифровой суверенитет появился в XXI веке в рамках концепции государственного суверенитета и охватывает вопросы национальной безопасности, экономической независимости и управления. В данной статье рассматривается значение цифрового суверенитета для Азербайджана в контексте конституционно-правового суверенитета и внешней политики. В статье анализируются глобальные вызовы, такие как киберугрозы, технологическая зависимость и геополитическая конкуренция, подчеркивая их влияние на цифровое будущее Азербайджана. Кроме того, внимание уделяется существующей цифровой инфраструктуре Азербайджана и текущим усилиям в этом направлении, а также представлены рекомендации по укреплению цифрового суверенитета страны.

Гюнай РУСТАМОВА (Азербайджан),
докторант Института Философии и Социологии
НАНА

**ПСИХОЛОГИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В ЭПОХУ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА:
ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ СУВЕРЕНИТЕТА**

Açar sözlər: süni intellekt, suverenlik, psixologiya, insan hüquqları, məlumatların məxfiliyi, etik prinsiplər, rəqəmsallaşma.

Keywords: artificial intelligence, sovereignty, psychology, human rights, data privacy, ethical principles, digitalization.

Ключевые слова: искусственный интеллект, суверенитет, психология, права человека, конфиденциальность данных, этические принципы, цифровизация.

История искусственного интеллекта как нового научного направления начинается в середине XX века. Термин «искусственный интеллект» впервые использовал Джон Маккарти в 1956 году. Английский математик Алан Тьюринг, сыгравший важную роль в создании компьютерной науки, опубликовал свои первые идеи об искусственном интеллекте в журнале *Mind* в 1950 году. Идея Тьюринга теперь называется «тестом Тьюринга» и до сих пор используется в исследованиях по созданию искусственного интеллекта. Целью теста является определение того, обладает ли компьютер или другая система такими же умственными способностями, как человек. Его подход представлял собой наиболее примитивную форму исследования искусственного интеллекта, тогда как сейчас уже не вызывает удивления возможность общаться с такими программами, как SIR, и получать от них ответы [8, с. 36].

Следует отметить, что развитие новых технологий также оказывает влияние на права человека. Это влияние, в частности, выдвигает на первый план существование новых прав в Интернете. На ранних этапах развития глобального информационного общества подчеркивалась возможность реализации традиционных прав в онлайн-среде. На ранних этапах развития глобального информационного общества подчеркивалась возможность реализации традиционных прав в онлайн-среде.

На более ранних этапах развития глобального информационного общества было отмечено, что традиционные права также могут быть реализованы в интернете. Например, в 2012 году (а затем в 2014 и 2016 годах) Совет ООН по правам человека подчеркнул, что «те же права, которые люди имеют офлайн, должны быть защищены и в онлайн», тем самым косвенно определив, что новое технотронное общество не создает новых прав.

Однако мы должны помнить, что национальные законы, регулирующие конфиденциальность персональных данных в цифровом мире, часто не поспевают за развитием технологий и не могут защитить конфиденциальность в сети. Поэтому влияние цифровизации на права человека необходимо детально проанализировать в рамках международного и национального права.

По мере роста использования Интернета необходимо защищать и уважать основные права и свободы каждого человека в цифровом мире. Шесть из десяти человек в мировом сообществе не имеют доступа к Интернету, и продолжаются нарушения прав человека, включая отстранения от работы, слежку за активистами и журналистами за их онлайн-активность, сбор персональных данных без согласия человека и цифровую слежку. Коалиция городов за цифровые права поддерживает применение технологий для улучшения жизни людей и предоставления надежных цифровых услуг и

инфраструктуры населению городов. Деятельность коалиции направлена на обмен передовым опытом, изучение проблем и успехов друг друга, а также на координацию общих инициатив и мероприятий [4, с. 101].

Применение элементов человеческого интеллекта в машинах на основе искусственного интеллекта должно быть обусловлено рядом основных принципов, таких как социальная, материальная и моральная полезность, а также уважение прав и свобод человека на универсальном уровне. Искусственный интеллект не должен превращаться в угрозу для общества и фактор риска, направленный против основных правовых принципов.

С целью обеспечения всего этого в 2017 году по инициативе Института Будущего Жизни (Future of Life Institute) была организована конференция в Асиломаре, в которой приняли участие юристы, экономисты, ученые, специалисты в области социальных наук, а также инженеры и эксперты в ряде технических областей. Эта конференция вошла в историю как одна из лучших в области искусственного интеллекта, и по результатам конференции был принят международно-правовой документ под названием «Принципы искусственного интеллекта Асиломара», который включает двадцать три принципа [7, с. 88].

Применение искусственного интеллекта ставит на повестку дня не только новые технические и юридические концепции, но и различные терминологические вопросы. Во многих случаях возникает сложность в правильном применении этих терминов в рамках действующего законодательства. Например, один из важнейших этических принципов, термин "privacy", переводится на азербайджанский язык как "gizlilik" или "məxfilik". Однако, поскольку "gizlilik" не является юридическим термином, возникает необходимость использовать понятие "məxfilik". Тем не менее, такой подход будет некорректным с точки

зрения законодательства, поскольку в соответствии с Законом о получении информации от 30 сентября 2005 года, информация, ограниченная законом, классифицируется как "məxfi" и "gizli" (конфиденциальная). "Məxfi" информация охватывает данные, составляющие государственную тайну. Если принять принцип "məxfilik", то для всех данных должен будет применяться правовой режим конфиденциальной информации, что нарушит границы между конфиденциальной и секретной информацией и может привести к путанице в юридическом регулировании. Поэтому более правильным будет использовать термин "конфиденциальность" для перевода термина "privacy". Для решения таких юридических проблем необходимо правильно согласовать новые термины с законодательством. Однако наличие таких юридических трудностей не должно приводить к пессимистическому отношению к применению систем искусственного интеллекта в нашей стране. Например, по данным глобального индекса искусственного интеллекта, опубликованного в журнале "Oxford Insights" во второй половине 2019 года, Азербайджан занимает 64-е место (5.244 балла) [6, с. 172].

В 2022 году, опираясь на предыдущие успехи в области искусственного интеллекта, OpenAI запустила ChatGPT. Он привлек внимание СМИ, общественности, бизнеса, образовательных учреждений, а также специалистов в области права и здравоохранения благодаря своему потенциалу вести разговоры на любые темы, включая психологию и психическое здоровье.

Быстрое развитие искусственного интеллекта показывает, что цифровизация психологии с помощью технологий искусственного интеллекта в следующем десятилетии неизбежна. Использование современных чат-ботов ясно показывает, что искусственный интеллект сможет давать индивидуальные рекомендации и оценивать риски развития логических психологических состояний.

В психотерапевтической практике чат-боты на основе искусственного интеллекта могут сделать терапию более доступной и дешевле. Инструменты искусственного интеллекта также могут улучшить вмешательства и помочь в автоматизации административных задач. В научной сфере искусственный интеллект предлагает новые способы понимания человеческого интеллекта, а устройства с искусственным интеллектом позволяют исследователям получать инсайты из больших объемов данных.

Успешная связь искусственного интеллекта с психологией — это не реальность сегодняшнего дня, а процесс, развивающийся на протяжении десятилетий. Когда мы думаем об искусственном интеллекте, нам часто приходят на ум такие сложные системы, как Siri, Alexa или ChatGPT. Однако корни искусственного интеллекта уходят гораздо глубже, к более простому, но глубоко влиятельному проекту под названием ELIZA. Созданная в середине 1960-х годов в Массачусетском технологическом институте (MIT) Джозефом Вейзенбаумом, ELIZA была первой программой обработки естественного языка, которая, несмотря на отсутствие настоящего понимания слов, умела имитировать человеческий разговор и поразила людей своей способностью к этому. ELIZA была одной из первых компьютерных программ, предназначенных для обработки естественного языка, и предоставляла пользователям возможность вести разговор. Разработанная в 1966 году, ELIZA не была предназначена для настоящего понимания беседы. Вместо этого она использовала простые правила соответствия и замены образцов для имитации человеческого общения. Несмотря на свою простоту, ELIZA захватывала воображение пользователей и прокладывала путь для будущего развития искусственного интеллекта.

Однако то, что делало ELIZA столь привлекательной, заключалось не только в технологии, но и в её психологическом воздействии. Пользователи знали, что они

взаимодействуют с машиной, но многие считали, что ELIZA их понимает и поддерживает. Этот феномен, теперь известный как "эффект ELIZA", является тенденцией проецировать человеческие черты, такие как опыт, семантическое понимание или эмпатия, на примитивные компьютерные программы с текстовым интерфейсом в области компьютерных наук..

Растущее влияние компьютера и человеческая психология породили вопросы о роли искусственного интеллекта в жизни человека и стали причиной долгих обсуждений о роли компьютерных систем в принятии решений. Искусственный интеллект — это системы, которые позволяют машинам выполнять задачи, подобные человеческим, обучаться через опыт и адаптироваться к новым данным. Основная особенность, которая отличает искусственный интеллект от других современных технологий, заключается в его способности имитировать человеческий разум. С помощью этой технологии компании могут более эффективно использовать данные и принимать более важные решения.

Кроме того, Организация Объединенных Наций (ООН) заявила, что технологические достижения в области искусственного интеллекта должны внимательно отслеживаться, чтобы избежать их злоупотребления. Джеффри Хинтон, известный как "отец искусственного интеллекта", несмотря на свои 75 лет, назвал развитие этой области "ужасающим" и признался, что сожалеет о своей работе. Несмотря на многие положительные аспекты искусственного интеллекта, эта технология также имеет свои отрицательные стороны. Она может усилить проблему безработицы, вызвать этические вопросы и привести к ослаблению человеческого общества [3, с. 72].

Большинство нынешних разработок искусственного интеллекта основано на когнитивных процессах мозга. Из-за несовершенства существующего искусственного

интеллекта данный труд обобщает и разъясняет, что системы искусственного интеллекта, интегрированные с когнитивной психологией, представляют собой направление исследований в области искусственного интеллекта. Это направлено на развитие искусственного интеллекта и наделение компьютеров передовыми когнитивными способностями человека, чтобы компьютеры могли распознавать эмоции, понимать человеческие чувства и, в конечном итоге, взаимодействовать и проявлять эмпатию как с людьми, так и с другими системами искусственного интеллекта.

Статья подчеркивает потенциал и важность развития искусственного интеллекта для понимания, обладания и различения психических состояний человека и обсуждает его ценность применения в контексте трех типичных примеров взаимодействия человек-компьютер: привлекательность лиц, аффективные вычисления и музыкальные эмоции, направленные на более высокие и более сложные уровни исследований в области искусственного интеллекта.

В процессе продвижения прогресса искусственного интеллекта психология и философия разума, полученная от нее, играют прямую или косвенную важную роль и могут считаться одной из основных поддерживающих теорий искусственного интеллекта. Существующая теория подкрепляющего обучения в искусственном интеллекте вдохновлена теорией поведения в психологии, то есть тем, как организм постепенно развивает ожидания стимулов в ответ на вознаграждения или наказания, предоставленные окружающей средой, и в результате формируется поведение, которое приносит максимальную пользу. Текущие проблемы, с которыми сталкивается общество искусственного интеллекта — эмоциональная реакция машин искусственного интеллекта, принятие решений в неопределенных ситуациях — также должны опираться на

достижения в соответствующих областях психологии. Когнитивная психология в основном изучает продвинутое психические процессы человеческого восприятия, включая мышление, принятие решений, аргументацию, мотивацию и эмоциональную реакцию.

Однако также возрастают опасения по поводу влияния искусственного интеллекта на наше психическое здоровье. Проблемы, создаваемые этой технологией, часто игнорируются, хотя их следует рассматривать всерьез. Алгоритмы искусственного интеллекта могут быть использованы для манипуляции поведением людей. Алгоритмы социальных сетей, реклама и системы, отслеживающие личные данные, могут вызвать зависимость у людей.

Для снижения зависимости полезными могут быть занятия, такие как чтение, участие в социальных мероприятиях, посещение тренингов, занятия спортом и прогулки на свежем воздухе. Вместо того чтобы дети с раннего возраста увлекались телефонами, лучше поддерживать их общение со сверстниками, водить в игровые центры, гулять в парке и рассказывать им сказки [2, с. 180].

Интеграция искусственного интеллекта в нашу жизнь, с одной стороны, приводит к прогрессу и положительным изменениям в различных сферах, с другой стороны, оказывает серьезное влияние на социальное и психологическое состояние людей. В современную эпоху, в связи с быстрым развитием технологий, наблюдается снижение количества личных встреч и общения между людьми. Ранее было естественным для человека проводить больше времени с близким окружением, друзьями, устанавливать социальные связи. Однако в современном мире системы искусственного интеллекта, функционирующие на основе мобильных устройств и интернета, направляют людей больше в виртуальное

пространство, ослабляя отношения в реальном мире. Чтобы избежать этой ситуации, важно быть более внимательным при использовании искусственного интеллекта и не забывать о значении человеческих связей. Кроме того, параллельно с развитием технологий должны разрабатываться стратегии, направленные на установление более здоровых социальных отношений между людьми.

В результате люди, чрезмерно полагаясь на технологии, доверяют свою работу искусственному интеллекту, ослабляя свои навыки самоуправления. Влияние искусственного интеллекта на нашу психологию имеет как положительные, так и отрицательные аспекты. Однако ответственное использование этой технологии может минимизировать ее вредные последствия.

Некоторые исследователи предлагают различать отрицательные социальные последствия искусственного интеллекта в трех направлениях:

1. Отрицательные последствия искусственного интеллекта на уровне личности;
2. Отрицательные последствия искусственного интеллекта на организационно-коллективном уровне;
3. Отрицательные последствия искусственного интеллекта на уровне общества [7, с. 43].

В настоящее время проводимые юридические оценки и связанные с ними рискованные анализы в первую очередь обращают внимание на негативное воздействие искусственного интеллекта, которое в основном касается отдельных лиц, а в меньшей степени — определенных групп или институтов. Кроме того, применение и использование систем искусственного интеллекта могут привести к общественным угрозам, выходящим за рамки личных и коллективных потерь. Например, риски, связанные с использованием систем искусственного интеллекта для нанесения ущерба общественно-политическим процессам, нарушению верховенства закона

или разжиганию этнических и национальных конфликтов, выходят за пределы личной сферы и оказывают влияние на все общество [1, с. 97].

Другим негативным аспектом является то, что отсутствие прозрачности может привести к проблемам. В этих технологиях есть вход и выход. Процессы, происходящие между ними, являются черным ящиком. Особенно это проявляется в сфере медицины. Промежуточные результаты должны быть видны.

Чтобы предотвратить эту ситуацию, необходимо быть более внимательными при использовании искусственного интеллекта и не забывать о важности человеческих связей. Кроме того, параллельно с развитием технологий должны разрабатываться стратегии, направленные на построение более здоровых социальных отношений между людьми. Несмотря на то, что роль технологий в жизни людей возрастает, следует учитывать важность общения и социальных связей в реальном мире, а также создавать тренинги, социальные мероприятия и системы общественной поддержки для борьбы с психологическими последствиями, вызванными искусственным интеллектом.

В конечном счете, для полного использования потенциала искусственного интеллекта важно сбалансировать его влияние на жизнь людей и поддерживать социально-эмоциональное развитие. Только в этом случае искусственный интеллект сможет приносить пользу людям, улучшать их качество жизни и способствовать формированию более здорового общества.

Библиография:

1. Бенжамин Д. Искусственный интеллект и его влияние на общественные институты: Влияние на права человека. - Москва: ИД "Наука", 2021. - 256 с.

2. Громов С. В. Психология и технологии: Влияние ИИ на личность и общественные отношения. - С.-Петербург: Питер, 2020. - 312 с.

3. Жеребцов А. И. Искусственный интеллект и права человека: Конфликт или симбиоз? - Москва: Юридический центр "Пресс", 2022. - 210 с.

4. Куликова Е. Н. Психология и право: Влияние новых технологий на личность в условиях глобальных изменений. - Казань: Казанский университет, 2019. - 184 с.

5. Ли С. Искусственный интеллект и суверенитет государства: Правовые и психологические аспекты. - Лондон: Routledge, 2023. - 278 с.

6. Максудов И. Р. Права человека в условиях цифровых трансформаций: Психологические и юридические вызовы. - Москва: ИД "Юрист", 2020. - 320 с.

7. Никитина И. Ю. Психологические аспекты взаимодействия человека с искусственным интеллектом. - Екатеринбург: УрФУ, 2018. - 215 с.

8. Романов И. О. Искусственный интеллект и суверенитет: Технологический и правовой анализ. - Москва: Московский юридический институт, 2021. - 242 с.

9. Смирнов П. С. Психология прав человека в цифровую эпоху. - Москва: Аспект Пресс, 2019. - 276 с.

10. Томас Р. Этические и правовые вызовы искусственного интеллекта. - Оксфорд: Oxford University Press, 2022. - 298 с.

11. Терехова О. В. Искусственный интеллект и его влияние на психологию прав человека: Мифы и реальность. - Новосибирск: СибГИУ, 2021. - 220 с.

12. Юсупова Н. А. Суверенитет в эпоху искусственного интеллекта: Психологический и правовой контекст. - Москва: МГУ, 2022. - 240 с.

Günay RÜSTƏMOVA (Azərbaycan),
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun doktorantı
SÜNİ İNTELLEKT DÖVRÜNDƏ PSIXOLOGİYA
VƏ İNSAN HÜQUQLARI: SUVERENLİK ÜÇÜN
PERSPEKTİVLƏR VƏ ÇAĞIRIŞLAR

Xülasə. Məqalədə süni intellektin (Sİ) inkişafı XX əsrin ortalarından bəri yeni bir elmi istiqamət və onun insan hüquqları, psixi sağlamlıq və suverenlik də daxil olmaqla cəmiyyətə təsiri nəzərdən keçirilir. Xüsusilə, ELIZA layihəsi kimi ilk təcrübələrdən başlayaraq ChatGPT kimi müasir sistemlərə qədər Sİ inkişafının kritik mərhələləri nəzərdən keçirilir. Sİ-in istifadəsində, xüsusən də insan hüquqları və məlumatların məxfiliyi kontekstində etik norma və prinsiplərin əhəmiyyəti müzakirə olunur. Məqalədə rəqəmsal dünyada fərdi məlumatların qorunması üçün texnologiyaların hüquqi tənzimlənməsinə və hüquqi əsasların yaradılmasına diqqətli yanaşmanın zəruriliyi vurğulanır.

Bundan əlavə, məqalə bir insanın psixoloji vəziyyətinə təsirini təhlil edir. Sİ-in psixoterapiya və psixologiya kimi müxtəlif sahələrdə artan rolu fonunda, onun fərdi inkişafa və sosial əlaqələrə təsiri ilə bağlı suallar ortaya çıxır. Sosial əlaqələri və zehni sağlamlığı zəiflədə bilən və sosial və etik problemlərə səbəb ola biləcək texnologiyaya həddindən artıq asılılıq təhlükəsi nəzərdən keçirilir.

Sonda Sİ-in məsuliyyətli və balanslı istifadəsinin həyat keyfiyyətini və sosial təhlükəsizlik səviyyəsini artırma biləcəyi vurğulanır. Sağlam sosial münasibətləri qorumaq və həddindən artıq rəqəmsallaşma ilə əlaqəli mənfi nəticələrin qarşısını almaq üçün strategiyalar hazırlamaq vacibdir.

Gunay RUSTAMOVA (Azerbaijan),
PhD student at the Institute of Philosophy and Sociology
of ANAS

PSYCHOLOGY AND HUMAN RIGHTS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PROSPECTS AND CHALLENGES FOR SOVEREIGNTY

Summary. The article examines the development of artificial intelligence (AI) as a new scientific field since the mid-20th century and its impact on society, including human rights and mental health. In particular, the article discusses key milestones in the development of AI, from early experiments such as the ELIZA project to modern systems like ChatGPT. The importance of ethical norms and principles in the use of AI is also addressed, especially in the context of human rights and data privacy. The article emphasizes the need for a careful approach to legal regulation of technologies and the creation of legal frameworks to protect personal data in the digital world.

Moreover, the article analyzes the influence of AI on human psychological well-being. Against the backdrop of the growing role of AI in fields such as psychotherapy and psychology, questions are raised about its impact on personal development and social connections. The dangers of excessive dependence on technology, which can weaken social ties and mental health, as well as lead to social and ethical problems, are considered.

In conclusion, the article highlights that responsible and balanced use of AI can improve the quality of life and enhance social security. It is crucial to develop strategies to maintain healthy social relationships and prevent the negative consequences associated with excessive digitalization.

Aysel MƏMMƏDOVA (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının «Beynəlxalq münasibətlər
və xarici siyasət» kafedrasının magistrantı

AZƏRBAYCANIN REGIONDA VƏ BEYNƏLXALQ ALƏMDƏ SUVERENLİYİNİ QORUMA İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: dövlət idarəetməsi, müstəqillik, suverenlik, xarici siyasət, hüquqi çərçivə

Keywords: public administration, independence, sovereignty, foreign policy, legal framework

Ключевые слова: государственное управление, независимость, суверенитет, внешняя политика, правовые рамки

Giriş. Dövlət suverenliyi beynəlxalq hüququn və beynəlxalq münasibətlərin əsas təməl prinsiplərindən biri kimi qalmaqda davam edir. Qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi, dövlətlər arasında qarşılıqlı asılılığın artması və yeni beynəlxalq çağırışların meydana çıxması suverenlik anlayışının dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə ölkələr təkcə müstəqilliklərini qorumaqla kifayətlənmir, həm də global proseslərə uyğunlaşmaq və beynəlxalq münasibətlər sistemində aktiv iştirak etmək zərurəti ilə üzləşirlər.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xarici siyasətini dövlət suverenliyi, ərazi bütövlüyü və milli maraqların müdafiəsi prinsipləri əsasında formalaşdırmışdır. Mövcud global çağırışlar və beynəlxalq siyasətdə baş verən dəyişikliklər fonunda Azərbaycan təhlükəsizlik, iqtisadi sabitlik, texnoloji inkişaf və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq istiqamətində balanslaşdırılmış strategiya həyata keçirməyə çalışır.

Bu baxımdan məqalədə suverenliyin konstitusiya-hüquqi konsepsiyası və onun ölkənin xarici siyasətinə təsirinin dərinədən

müəyyənləşdirilməsinə nəzər yetirilmişdir. Əsas diqqət suverenliyin hüquqi çərçivəsinə, xarici siyasətin əsas strateji istiqamətlərinə və müasir global proseslər fonunda qarşıya çıxan çağırışlara yönəldilmişdir. Mövzunun təhlili ölkəmizin beynəlxalq arenada müstəqilliyini möhkəmləndirmək, bununla yanaşı dövlətin milli maraqlarını qorumaq üçün hüquqi və diplomatik alətlərdən necə istifadə etdiyini daha ətraflı şəkildə araşdırmağa imkan verir.

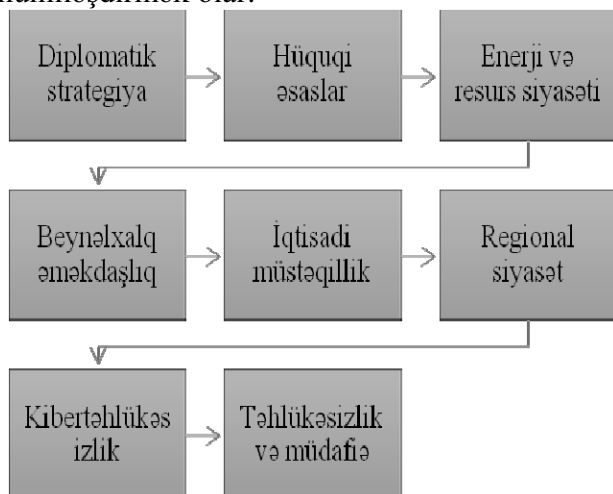
Suverenlik anlayışının konstitusion-hüquqi əsasları.

Suverenlik beynəlxalq münasibətlərdə ən vacib anlayışlardan biridir. Belə ki, suverenlik dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyir və qaydalara əsaslanan nizamın əsasını təşkil edir. 1648-ci ildə Avropada Otuzillik müharibədən sonra imzalanmış Vestfal sülh müqaviləsi suveren dövlət konsepsiyasını möhkəmləndirdi. Hətta demək olar ki, bu müqavilə müasir beynəlxalq münasibətlərin əsasını qoymuşdur. Bu gün adi hal kimi qəbul edilsə də, müasir global düzənin struktur elementi olan suveren dövlət konsepsiyası məhz həmin müqavilə ilə formalaşmışdır. Bu, dövlətlərin öz sərhədləri daxilində sülhü təmin etməsi, diplomatiya aparması, sazişlər bağlaması və müharibə aparmaq hüququna sahib olması demək idi.

Vestfal müqaviləsindən əvvəl Avropadakı knyazlıqlar məhdud suverenlik imkanına malik idilər və onların hökmdarlarının qanuniliyi əsasən papalıq tərəfindən təsdiqlənirdi. Roma papası dini hakimiyyəti vasitəsilə Avropa hökmdarlarının legitimliyini müəyyən edirdi. Eyni şəkildə Hind-Sakit okean regionunda ənənəvi Çin mərkəzli sistem (sino-sentrik nizam) mövcud idi. Burada Çin imperatoru müəyyən hökmdarları legitim sayırdı və bunun qarşılığında onlar Çin hegemoniyasını, yəni “Tyanşya” prinsipini qəbul edirdilər. Bu baxımdan 1648-ci ildən sonra müəyyən olunan suverenlik təkcə ərazi bütövlüyünü təmin edən bir prinsip deyil, eyni zamanda nominal bərabərliyi qoruyan mexanizm kimi də qəbul olunmuşdur [6].

Suverenlik və xarici siyasət anlayışlarının vəhdəti. Suverenlik və xarici siyasət bir-biri ilə sıx bağlı olan iki əsas anla-

yışdır. Dövlətin suveren olması onun xarici siyasətini müstəqil şəkildə müəyyən etməsinə və həyata keçirməsinə imkan yaradır. Dövlətin xarici siyasətində suverenlik prinsipini sxemdə olduğu kimi ümumiləşdirmək olar.

Sxem 1. Xarici siyasətdə suverenlik prinsipi

Azərbaycanın nümunəsində bu iki anlayışın vəhdətini açıq şəkildə görmək mümkündür. 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan əvvəlcə xarici siyasətdə müəyyən çətinliklərlə qarşılaşdı, çünki ölkənin suverenliyi təhdid altında idi, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Qarabağ və ətraf rayonlar işğal olunmuşdu. Azərbaycan beynəlxalq hüququn prinsiplərinə əsaslanaraq ərazi bütövlüyünü tanıtdı və diplomatik yollarla öz suverenliyini qorumağa çalışdı. Lakin 2020-ci ildə Vətən müharibəsi və 2023-cü ildə həyata keçirilən antiterror tədbirləri göstərdi ki, xarici siyasət yalnız diplomatik münasibətlərin qurulması deyil, eyni zamanda dövlətin ərazi bütövlüyü və milli maraqlarını qorumaq üçün strategiyaların formalaşdırılmasıdır.

Azərbaycan xarici siyasətində balanslaşdırılmış və çoxtərəfli yanaşma tətbiq edir. Bu, onun suverenliyinin gücləndirilməsi üçün vacibdir. Qoşulmama Hərəkatına üzv olması, Qərb və Şərq ölkələri ilə eyni dərəcədə əlaqələr qurması, həm regionda,

həm də qlobal miqyasda diplomatik mövqelərini möhkəmləndirməsi Azərbaycanın müstəqil xarici siyasət yürütməsinin nəticəsidir [5].

Bu gün beynəlxalq siyasət arenasında dövlətlərin suverenliyi təkcə sərhədlərin toxunulmazlığı ilə məhdudlaşmır. Suverenliyin qorunması üçün güclü iqtisadiyyat, texnoloji inkişaf, hərbi qüdrət və beynəlxalq siyasətdə aktiv iştirak vacibdir. Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat dəhlizləri və beynəlxalq diplomatiya sahəsindəki uğurları ilə öz suverenliyini daha da möhkəmləndirir. Xarici siyasət dövlətin suverenliyini dünyaya nümayiş etdirmək və onun toxunulmazlığını təmin etmək üçün bir alət rolunu oynayır. Buna görə də suverenlik və xarici siyasət bir-birini tamamlayan anlayışlardır. Güclü və müstəqil xarici siyasət olmadan suverenliyi qorumaq çətindir, eyni zamanda, tam suverenliyə malik olmayan bir dövlətin xarici siyasətdə müstəqil addımlar atması mümkün deyil. Azərbaycanın təcrübəsi sübut edir ki, milli maraqlara əsaslanan, pragmatik və balanslaşdırılmış xarici siyasət suverenliyin qorunması və gücləndirilməsində həlledici rol oynayır.

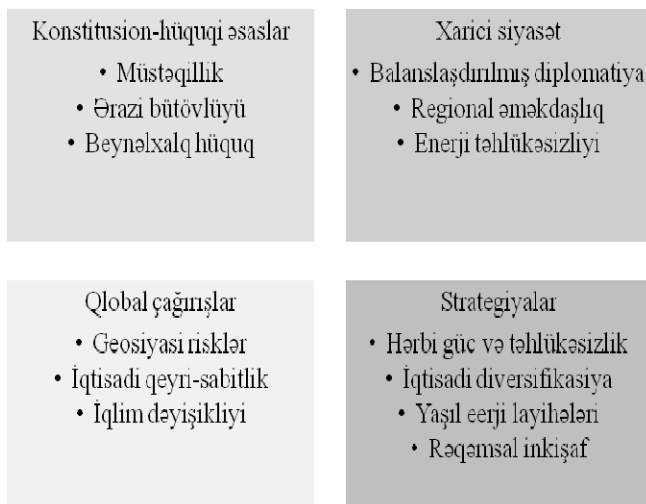
Azərbaycan Respublikasının suverenliyin əsasları.

Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin əsasları onun müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü, beynəlxalq hüquq normaları və dövlət hakimiyyətinin müstəqil fəaliyyəti ilə müəyyən edilir. Bu prinsip dövlətin daxili və xarici siyasətində tam sərbəst olmasını, öz sərhədləri üzərində nəzarətini qorumasını və beynəlxalq arenada bərabərhüquqlu subyekt kimi iştirakını təmin edir. Konstitusiya ölkənin suverenliyini qoruyan əsas hüquqi sənəddir və bu sənədə görə Azərbaycan vahid, bölünməz və müstəqil dövlətdir. Dövlətin idarəetmə sistemi xalqın iradəsinə əsaslanır və hakimiyyətin mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.

Ölkə suverenliyinin ən vacib komponentlərindən biri ərazi bütövlüyüdür. Ölkə 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etdikdən sonra Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Qarabağ və ətraf rayonlar işğal edilmişdi. Bu, ölkəmizin suverenliyinə ciddi təhdid idi. Lakin 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsi və 2023-

cü ildə həyata keçirilən antiterror tədbirləri nəticəsində Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü tam şəkildə bərpa etdi. Bu hadisələr bir daha sübut etdi ki, suverenlik təkcə hüquqi anlayış deyil, həm də onu qorumaq üçün konkret siyasi, diplomatik və hərbi addımlar tələb edən prosesdir [9].

Suverenliyin bir digər vacib aspekti dövlət hakimiyyətinin müstəqilliyi və daxili siyasətdə heç bir xarici təsirin olmamasıdır. Azərbaycan öz qanunlarını müstəqil qəbul edir, daxili və xarici siyasətini suveren qərarlar əsasında həyata keçirir. İqtisadi sahədə də müstəqillik gücləndirilir, milli maraqlar qorunur və global bazarda ölkəmizin rolunu artırmaq üçün müxtəlif strategiyalar hazırlanır. Xarici siyasət kontekstində Azərbaycan Qoşulmama Hərəkətinin fəal üzvü kimi balanslı və müstəqil siyasət yürüdür. Regionda və beynəlxalq arenada ölkəmizin nüfuzu getdikcə artır və ölkə enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat layihələri və beynəlxalq diplomatiya sahəsində mühüm rol oynayır.

Sxem 2. Dövlətin suverenliyi və xarici siyasət amilləri

Fikrimcə, Azərbaycan suverenliyini qorumaq üçün təkcə hüquqi və hərbi tədbirlərlə kifayətlənməməli, həm də iqtisadi, texnoloji və mədəni cəhətdən daha güclü olmağa çalışmaq

lazımdır. Çünki müasir dünyada güc təkcə hərbi amillərlə deyil, həm də iqtisadi qüdrət, texnoloji inkişafa nail olmaq və beynəlxalq tərəfdaşlarla səmərəli əməkdaşlıq qurmaqla ölçülür. Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün suverenliyi möhkəmləndirən əsas amillərdən biri məhz dayanıqlı iqtisadiyyat və elmi-texnoloji tərəqqidir.

Qarabağ məsələsi kontekstində suverenlik prinsipi.

Qarabağ məsələsi kontekstində suverenlik prinsipi Azərbaycanın beynəlxalq hüquq çərçivəsində ərazi bütövlüyünü qorumaq və öz suverenliyini bərpa etmək hüququnu ifadə edir. Bu prinsip BMT Nizamnaməsi, Helsinki Yekun Aktı və bir çox beynəlxalq sənədlərlə təsbit olunmuşdur və dövlətlərin öz əraziləri üzərində tam hüquqlara malik olduğunu göstərir. Bu məsələlərə beynəlxalq hüquq və obyektiv faktlar əsasən yanaşmaq lazımdır [10, s. 146-159]. Qarabağ məsələsi beynəlxalq hüquq baxımından Azərbaycanın suveren ərazisi kimi tanınır və bu, BMT-nin qəbul etdiyi qətnamələr, bir çox dövlətlərin rəsmi mövqeyi və beynəlxalq təşkilatların qərarları ilə təsdiqlənmişdir.

Bu məsələyə yanaşmada əsas üç mühüm prinsip var:

- Dövlətlərin ərazi bütövlüyü beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biridir. Azərbaycan da bu hüquqa əsaslanaraq Qarabağ üzərində suverenliyini bərpa etmişdir.

- Qarabağ Azərbaycanın tarixi torpağıdır və əsrlər boyu burada azərbaycanlılar yaşamışdır. Ermənistanın dəstəyi ilə separatçı rejim yaradılması suverenlik prinsipinə hər bir halda ziddir.

- Əsas məsələ yalnız torpaq üzərində nəzarət deyil, həm də orada yaşayan insanlara təhlükəsiz və firavan həyat təmin etməkdir. Hazırda Azərbaycan Qarabağda reinteqrasiya prosesini həyata keçirir, infrastruktur qurur və bölgənin tam iqtisadi və sosial inkişafını təmin etməyə çalışır [4].

Ölkəmiz 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Qarabağın böyük hissəsini işğaldan azad edərək öz suverenliyini bərpa etdi. Daha sonra 2023-cü ilin sentyabr ayında keçirilən antiterror tədbirləri nəticəsində separatçılar tam

tərk-silah edildi və Azərbaycanın konstitusiyaya quruluşu bərpa olundu. Bütün bu hadisələr göstərdi ki, suverenlik prinsipi beynəlxalq hüququn əsas qaydalarından biri olsa da, onun təmin edilməsi üçün dövlətlər bəzən hərbi, diplomatik və hüquqi yollarla mübarizə aparmalı olurlar. Hazırda Azərbaycan Qarabağda bərpa və reintegrasiya siyasəti həyata keçirir, keçmiş separatçı qüvvələrin qalıqlarını hüquqi çərçivəyə uyğunlaşdırır və bölgədə iqtisadi inkişafı sürətləndirir. Beynəlxalq sistemdə güc balans, geosiyasi maraqlar və tarixi proseslər istənilən halda dövlətlərin suverenlik məsələsinə təsir edir. Amma hüquq və ədalət baxımından ölkəmiz öz haqlı mövqeyini sübut etmiş və beynəlxalq hüquqa uyğun hərəkət edərək Qarabağ üzərində tam nəzarəti bərpa etmişdir. Növbəti mərhələdə isə əsas çağırış bölgədə dayanıqlı sülhün təmin edilməsi və inkişafın davam etdirilməsidir. Ölkə rəhbərliyi artıq bu istiqamətdə praktiki addımlar atılmasını həyata keçirir və işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, məcburi köçkünlərin geri qayıdışı kimi məsələlərdə irəliləyiş əldə etmişdir. Sülh prosesi isə qarşılıqlı etimad və əməkdaşlıq əsasında daha da möhkəmləndirilməlidir.

Azərbaycanın global çağırışlar çərçivəsində həyata keçirdiyi əməkdaşlıqlar. Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlıqlara geniş yer ayıraraq, global problemlərin həllində və dünya ölkələri ilə sıx əlaqələr qurmaqda fəal iştirak edir. Bu əməkdaşlıqlar müxtəlif sahələri əhatə edir:

- enerji;
- iqtisadiyyat;
- ekoloji dayanıqlıq;
- humanitar yardım;
- təhlükəsizlik.

Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün mühüm layihələr həyata keçirir. TANAP və TAP boru kəmərləri vasitəsilə Azərbaycan qazı Türkiyə və Avropaya çatdırılır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri isə Azərbaycanın neftini dünya bazarına çıxarmağa imkan verir. Bundan əlavə, Azərbaycan bərpa olunan enerji sahəsində də

beynəlxalq əməkdaşlıq edir və BP, Masdar, ACWA Power kimi şirkətlərlə birlikdə günəş və külək enerjisi layihələri həyata keçirir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə “yaşıl enerji zonası” yaradılması da bu strategiyənin bir hissəsidir [2].

İqtisadi sahəyə gəldikdə isə Azərbaycan qonşu ölkələrlə və Avropa bazarı ilə ticarət əlaqələrini inkişaf etdirir. Türkiyə ilə imzalanan “Şuşa Bəyannaməsi” iqtisadi və sənaye əməkdaşlığını daha da gücləndirmişdir. Orta Dəhliz layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Çin və Avropa arasında mühüm nəqliyyat bağlantısı rolunu oynayır. Bu dəhliz malların Orta Asiyadan Avropaya daha qısa müddətdə daşınmasını təmin edir.

Ekoloji problemlərin həlli istiqamətində ölkəmiz xüsusilə ötən il gündəmdə olan BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Konfransı (COP29)-a ev sahibliyi etmişdir. Bu tədbir qlobal iqlim problemləri və dayanıqlı inkişaf üçün yeni qərarların qəbuluna imkan yaratmışdır [8].

Humanitar sahədə isə ölkəmizin rolunu təbii ki, xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bunu Pakistan, Türkiyə, Ukrayna nümunəsində nümunə göstərə bilərik. Türkiyədə baş verən zəlzələ zamanı ölkəmiz dərhal xilasetmə qrupları və humanitar yardım göndərdi, Pakistan və Ukraynaya da yardımlar edilərək beynəlxalq humanitar missiyalara dəstək verildi.

Beynəlxalq təhlükəsizlik və sülh təşəbbüsləri baxımından isə Qoşulmama Hərəkətinə 2019-2023-cü illərdə sədrliyi dövründə Azərbaycan pandemiya zamanı beynəlxalq yardımların təşkili və vaksinlərin ədalətli bölgüsü kimi məsələlərdə fəal mövqə tutmuşdur. Təbii ki, Azərbaycan hərbiçilərinin BMT missiyaları çərçivəsində Əfqanıstan və digər bölgələrdə sülhməramlı kimi xidmətini də vurğulamaq lazımdır. Bütün bu əməkdaşlıqlar Azərbaycanın qlobal çağırışlara uyğun şəkildə beynəlxalq arenada fəal iştirak etdiyini göstərir və ölkənin etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyini gücləndirir [9].

Nəticə. Dövlət suverenliyi müasir beynəlxalq hüquqda və siyasətdə ən çox müzakirə olunan anlayışlardan biridir. Xüsusilə qloballaşma və beynəlxalq münasibətlərdə gedən

sürətli dəyişikliklər fonunda dövlətlərin suverenliyinin qorunması və xarici siyasətlərinin uyğunlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, müasir suverenlik konsepsiyası əsrlər boyu müharibələrdən əziyyət çəkmiş xalqlar tərəfindən formalaşdırılmış və hazırkı siyasi düzənin təməlini təşkil edən, qaydalara əsaslanan cəmiyyət modelidir. Dövlətlər bu düzəni qoruyaraq öz sərhədləri və əhalisi üzərində suveren nəzarəti həyata keçirirlər. Lakin belə bir nizamlılıq eyni zamanda, dövlətlərin öz vətəndaşları ilə davranış qaydalarına dair müəyyən normativ tələblər irəli sürür.

Azərbaycanın konstitusiya-hüquqi çərçivədə suverenlik anlayışı və onun xarici siyasətə təsiri kontekstində dəyərləndirilməsi isə ölkənin beynəlxalq mövqeyinin necə formalaşdığına dair vacib nəticələr çıxarmağa imkan verir. Azərbaycan, xüsusilə son illərdə, regional və qlobal siyasətdə aktiv iştirak edərək öz suverenliyini qorumaq və gücləndirmək üçün müxtəlif hüquqi və diplomatik mexanizmlərdən istifadə edir. Qeyd edə bilərəm ki, Azərbaycanın xarici siyasəti və suverenlik məsələsi üç əsas aspektdə qiymətləndirilməlidir:

- Azərbaycanın dövlət suverenliyini qorumaq üçün konstitusiya və beynəlxalq hüquq çərçivəsində qəbul etdiyi prinsiplər. Bu kontekstdə Azərbaycan öz müstəqilliyini qorumaq üçün BMT Nizamnaməsi və digər beynəlxalq hüquq normalarına istinad edir.

- Xarici siyasətin balanslaşdırılması və regional, eləcə də qlobal güclərlə əməkdaşlığın qurulması. Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərində və ikitərəfli diplomatik əlaqələrində strateji yanaşma tətbiq edir.

- Qlobal və regional kontekstdə Azərbaycanın qarşılaşdığı əsas problemlər və onların həlli üçün seçdiyi strategiyalar. Xüsusilə enerji siyasəti, iqtisadi diversifikasiya və təhlükəsizlik məsələləri bu kontekstdə ön plana çıxır.

Ümumilikdə, Azərbaycan dövlət suverenliyini qorumaqla yanaşı, beynəlxalq əməkdaşlığa da açıq siyasət tətbiq

edir. Bu balanslaşdırılmış yanaşma həm ölkənin beynəlxalq mövqeyini gücləndirir, həm də qlobal çağırışlara qarşı davamlılığını artırır.

Bibliografiya:

1. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 28 dekabr 2024-cü il

2. Rzayeva P. Dövlətin suverenliyi onun konstitusion hüquqi statuslarından biri kimi. – Qanun, 2016, № 4 (258), s. 31

3. Бредихин А. Л., Проценко Е. Д., Принципы и свойства государственного суверенитета. - Академический юридический журнал, 2016, с. 4

4. Adilova N. İnformasiya əsrinin qlobal çağırışları və post-müharibə dövründə Azərbaycanda siyasi mədəniyyətə təsiri. – Bakı, 2024, s. 28

5. Adıgözəlov K. Heydər Əliyevin xarici siyasətinin Avropa istiqaməti: suverenliyi təmin edən integrasiya nümunəsi // Olaylar, 2023, 12-18 may, №18, s.9

6. Мельников Д. Ю. Суверенитет как конституционно-правовая категория. – Москва, 2017, с. 6

7. Feyzili M. Müstəqillik və suverenlik prinsiplərinə əsaslanan xarici siyasət. - Yeni Azərbaycan, 2024, 26 sentyabr, s. 5

8. Абдуллаев Н. Н. Правовые основы внешней политики Азербайджанасо странами СНГ // Международное право, 2021, № 2, с. 21

9. Cənubi Qafqaz yeni qlobal çağırışlar kontekstində. - https://www.au.edu.az/az/conferences/cenubi_qafqaz_yeni_glob al_cagirislar_kontekstinde_2024

10. Алиев, Гасан. Проблемы конституционализма в Азербайджанской Республике и Республике Молдова. Монография. – Баку: Азернешр, 2019. – 212 с.

Aysel MAMMADOVA (Azerbaijan),
Master student of the department of International relations
and foreign policy of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan

WAYS TO PROTECT AZERBAIJAN'S SOVEREIGNTY IN THE REGION AND IN THE INTERNATIONAL ARENA

Summary. State sovereignty is one of the basic principles of international law. In the modern world, globalization and strengthening of relations between states require new approaches to this concept. The foreign policy of the Republic of Azerbaijan is based on the protection of sovereignty, territorial integrity and ensuring national interests.

In this framework, the legal foundations of state sovereignty of Azerbaijan and its impact on foreign policy are reviewed, and how our country complies with international law norms to protect its independence, its diplomatic strategies and how it adapts to global changes are studied. The constitutional and legal sovereignty of the Republic of Azerbaijan is a fundamental principle that ensures the independent implementation of the state's domestic and foreign policy. This sovereignty expresses the territorial integrity of the country, political independence and the right to act within the framework of international law norms. Azerbaijan has fully restored its sovereignty through the anti-terrorist measures taken, strengthening its rightful position based on international law. In addition, active participation in the Non-Aligned Movement, energy cooperation with Europe, integration with the Organization of Turkic States and joining global environmental initiatives are considered important directions of the country's foreign policy.

It can be noted that Azerbaijan is pursuing an independent policy based on economic, diplomatic and

technological development, responding flexibly to global challenges. The country is further strengthening its position as a stable, reliable and strong actor at the regional and international levels.

Айсель МАМЕДОВА (Азербайджан),
магистрант кафедры Международных отношений
и внешней политики Академии Государственного
Управления при Президенте АР

НАПРАВЛЕНИЯ ЗАЩИТЫ СУВЕРЕНИТЕТА АЗЕРБАЙДЖАНА В РЕГИОНЕ И НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

Резюме. Государственный суверенитет является одним из основных принципов международного права. В современном мире глобализация и укрепление отношений между государствами требуют новых подходов к этому понятию. Внешняя политика Азербайджанской Республики основывается на защите суверенитета, территориальной целостности и обеспечении национальных интересов.

В рамках данной работы рассматриваются правовые основы государственного суверенитета Азербайджана и его влияние на внешнюю политику, а также изучается, как наша страна соблюдает нормы международного права для защиты своей независимости, ее дипломатические стратегии и как она адаптируется к глобальным изменениям. Конституционно-правовой суверенитет Азербайджанской Республики является основополагающим принципом, обеспечивающим независимую реализацию внутренней и внешней политики государства. Этот суверенитет выражает территориальную целостность страны, политическую независимость и право действовать в рамках норм международного права. Азербайджан полностью восстановил свой суверенитет посредством

принятых антитеррористических мер, укрепив свою законную позицию, основанную на международном праве. Кроме того, активное участие в Движении неприсоединения, энергетическое сотрудничество с Европой, интеграция в Организацию тюркских государств и присоединение к глобальным экологическим инициативам считаются важными направлениями внешней политики страны.

Можно отметить, что Азербайджан проводит независимую политику, основанную на экономическом, дипломатическом и технологическом развитии, гибко реагируя на глобальные вызовы. Страна еще больше укрепляет свои позиции как стабильного, надежного и сильного игрока на региональном и международном уровнях.

Gülay VEYISOVA (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyası “Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət”
kafedrasının magistrantı

QLOBAL TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ENERJİ SIYASƏTİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN

Açar sözlər: Azərbaycan, enerji diplomatiyası, “Əsrin müqaviləsi”, global təhlükəsizlik və enerji, enerji diplomatiyasının diversifikasiyası, yaşıl enerji.

Keywords: Azerbaijan, energy diplomacy, "Deal of the Century", global security and energy, diversification of energy diplomacy, green energy.

Ключевые слова: Азербайджан, энергетическая дипломатия, «Сделка века», глобальная безопасность и энергетика, диверсификация энергетической дипломатии, зеленая энергетика.

Azərbaycanın enerji siyasəti son illərdə mühüm beynəlxalq əhəmiyyət qazanıb. Ölkəmiz həm regionda, həm də global miqyasda enerji ixracatçısı kimi strateji mövqeyini möhkəmləndirib. Enerji siyasəti iqtisadi inkişafın əsas sütunlarından biri olmaqla yanaşı, xarici siyasətdə də mühüm rol oynayır. Bu siyasət neft, təbii qaz və bərpaolunan enerji mənbələrinin şaxələndirilməsinə yönəlib.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadi sahədə öz suveren hüquqlarını həyata keçirməyə və müstəqil siyasət yeritməyə başlamışdır. Bu siyasətin əsas istiqamətləri müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılmış iqtisadi sistem, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyadır. Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın xarici siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri enerji siyasəti olmuşdur. Azərbaycanın enerji siyasətinin bir neçə istiqaməti var ki, onlardan ikisini daha vacib saymaq olar. Birincisi Azərbaycanın daxili enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə verdiyi töhfə, ikincisi isə digər dövlətlərin enerji təhlükə-

sizliyinin təmin edilməsinə verdiyi töhfələr haqqında idi. Bu baxımdan Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının inkişafı üçün yeni imkanların yaradılması, o cümlədən bu resursların beynəlxalq bazarlara çıxarılması yolları böyük əhəmiyyət kəsb edir [1].

Həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində ölkənin enerji təhlükəsizliyi təmin edilmiş, Azərbaycan enerji daşıyıcılarının etibarlı ixracatçısına və regionun ən mühüm tranzit mərkəzinə çevrilmişdir. Karbohidrogen ehtiyatlarının çıxarılması və Avropa bazarlarına çıxarılması istiqamətində həyata keçirilən iri layihələr Azərbaycanın Avropanın neft və qaz təchizatında mühüm yer tutmasına şərait yaratmışdır. Xəzər dənizi regionunun dünya üçün mühüm karbohidrogen mənbəyi olması Avropanın diqqətini yayındırmadı. Qərb analitikləri qeyd edirlər ki, Azərbaycan Xəzərdə iri neft şirkətləri ilə ən yüksək səviyyədə əməkdaşlıq yaradan ölkədir və enerji daşıyıcılarının istismarı sahəsində Qərbin Azərbaycanla əməkdaşlığı yüksək qiymətləndirilir [2].

Əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş böyük neft strategiyası 1994-cü ildə 15 dövlətdən 33 şirkətin iştirakı ilə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”nin reallaşması üçün qaçılmaz şərait yaratdı. Azərbaycan Respublikasının imzaladığı ilk beynəlxalq neft müqaviləsi olub, ilk gündən adı, tarixi əhəmiyyəti və gələcək üçün nəzərdə tutulan strateji mahiyyəti ilə müstəqillik salnaməmizdə özünün ən layiqli yerini tutub [3].

Son illər enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı məsələlər sırasında təkcə ölkəmizdə deyil, regionda və Avropa qitəsində iri layihələr həyata keçirilir. Buraya “Şahdəniz-2”, “TANAP” və “TAP” layihələrini xüsusi qeyd etmək olar. Ulu öndərin layiqli davamçısı cənab Prezident İlham Əliyev çox gözəl bir fikir söyləmişdir: “Şahdəniz-2”, “TANAP” və “TAP” dünyanın ən böyük enerji layihələrindən biridir. Layihəyə 45 milyard dollar investisiya cəlb olunmuş, marşrut boyunca yerləşən ölkələrdə 30 mindən çox yeni iş yeri açılmışdır. Azərbaycanın Qərblə iqtisadi və strateji əməkdaşlığının möhkəmlənməsində neft-qaz amili mühüm rol oynayır. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə

də göstərdiyi fəaliyyətə görə Qərbdə ölkəmizin etibarlı müttəfiq imicini yaratmışdır. Neft respublikamızın ən zəngin təbii sərvətidir və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əvəzsiz rola malikdir. Bu layihə çərçivəsində Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya ərazilərindən və Adriatik dənizinin dibi ilə 3500 kilometrədən çox uzunluğunda olan boru kəmərləri ilə İtaliyaya çatdırılmış və il ərzində 16 milyard kubmetrdən çox qaz hasil edilir. Göründüyü kimi, Azərbaycan Avropanın gətirdicə artan enerji tələbatını ödəmək üçün hasil edilən təbii qaz həcmələrini dəstəkləyir, bu məqsədlə nəqliyyat marşrutlarının şaxələndirilməsini dəstəkləyir. Cənub Qaz Dəhlizinin həyata keçirilməsində ən qabaqcıl layihələrdən biri də “TANAP” layihəsidir [4]. Bir çox ekspertlər bu layihəni Azərbaycanın ən mühüm enerji layihəsi hesab edirlər. “TANAP” Azərbaycanın Avropanın enerji bazarlarına inteqrasiyası, eləcə də təhlükəsiz tranzit dövlət kimi mövqeyini möhkəmləndirməsi üçün demək olar ki, ən böyük imkandır. Uzunmüddətli perspektivdə layihə ölkənin təbii qaz ixracını ildə 8,1 milyard kubmetrdən təxminən 24 milyard kubmetrə çatdırır. “TANAP” layihəsinin köməyi ilə Türkiyə illik istehlakı 5% olan zəif qaz ehtiyatları probleminin həllinə bir addım da yaxınlaşmalı olacaq, bu göstərici Avropa ölkələrində 20-30%-ə bərabərdir. İlk razılaşmaya əsasən, “TANAP”la nəql olunacaq Avropaya illik qaz tədarükünün həcmi Avropanın qaz idxalının təqribən 3-4%-ni, təqribən 20 milyard kubmetr qaz təchizatı isə bu göstəricinin təxminən iki qatını təşkil edəcək. Avropa Komissiyasının fikrincə, uzunmüddətli perspektivdə zərurət yaranarsa, Avropa İttifaqı (Aİ) Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə idxal olunan qazın həcmi 80-100 milyard kubmetr artır bilər [5].

Qlobal əməkdaşlıq mühitində baş tutan Cənub Qaz Dəhlizi boru kəmərlərini geniş coğrafi məkanda enerji təhlükəsizliyinə birləşdirmiş Balkanların enerji təchizatına töhfə vermişdir. Öz növbəsində Avropa İttifaqı üçün Rusiya qazına ən yaxşı alternativdir. Cənub Qaz Dəhlizi və onun tərkib hissəsi olan “TAP” layihəsi bir tərəfdən Avropanın artan enerji tələbatına ye-

ni mənbə və marşrut təklif edir. “TAP” layihəsi Trans-Anadolu boru kəmərinə qazı Yunanıstan və Türkiyə sərhədindən Cənubi İtaliya bazarına çıxarılır. Eyni zamanda, Albaniya, Bosniya və Herseqovina, Monteneqro, Yunanıstan, Xorvatiya, eləcə də Bolqarıstan “TAP”dan daxili şəbəkələr vasitəsilə “mavi yanacaq” ala bilirlər [4]. Bu da Azərbaycan qazının artıq Avropa bazarına çıxması deməkdir. “TAP” layihəsi demək olar ki, enerjinin şaxələndirilməsi məqsədinə xidmət edir və digər tərəfdən, kömürdən çox istifadə edən ölkələrdə təmiz enerji mənbəyinin tətbiqinə imkan verir.

Qonşu dövlətlərə nəzər yetirdikdə Cənubi Qafqaz boru kəmərinin Gürcüstandan keçməsi öz növbəsində həm hər iki dövləti diplomatik arenada həmçinin enerji təhlükəsizliyi məsələsində yaxınlaşdırır. Gürcüstan Azərbaycanın regionda ən yaxın müttəfiqlərindən biridir. Azərbaycan da Gürcüstanın enerji təhlükəsizliyində öz rolunu oynaya biləcək. Birincisi, Gürcüstan enerji mənbəyindən asılı deyil, ona görə də dövlətin Rusiyanın qaz inhisarı ilə danışıqlar aparmaq risklidir, o, təkcə “Rus Gazelle” ilə əməkdaşlıq etməyəcək. “Qazprom”la danışıqlar siyasi xarakter daşıyır və ölkənin enerji təhlükəsizliyini zəiflətməyə yönəlib. İkincisi, Azərbaycan alternativ qaz mənbəyidir və strateji tərəfdaşdır.

Türkiyə enerji layihələrinin həyata keçirilməsində ikinci mühüm ölkədir Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində tranzit ölkə kimi Türkiyənin ən etibarlı tərəfdaşdır. Qarşılıqlı etimad və həmrəylik əsasında formalaşan Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri beynəlxalq platformalarda davam edir. Hər iki ölkə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Türk Şurası və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında əməkdaşlıq edir.

Enerji idxalına ehtiyacı olan Türkiyə üçün bu qaynaqlardan etibarlı enerjinin sabit mənzərəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İkincisi, Türkiyə üzərindən birdən çox tranzit boru kəməri var. Bura əsasən Azərbaycanda həyata keçirilən beynəlxalq və

iri enerji layihələri daxildir. Bu vəziyyət Türkiyəyə bir neçə imkan verir. İlk növbədə, daxili bazarlarının enerji ehtiyaclarını alternativ mənbələrdən təmin edir İkincisi, Avropa İttifaqına namizəd ölkə kimi bu təşkilatın mühüm enerji təchizatçısına çevrilir və tam üzvlük mövqeyini gücləndirir. Üçüncüsü o geosiyasi mövqeyindən istifadə edərək dünyanın enerji istehlakçıları və istehsalçıları arasında körpü rolunu oynayır, həm siyasi, həm də iqtisadi dividendlər əldə etməyə çalışır. Türkiyə tranzit ölkə olduğu üçün digər ölkələrdən də öz ərazisinə neft və təbii qaz ixracatçısı olmaq istəyir. Azərbaycan Türkiyənin enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynayır [6].

Azərbaycanın enerji diplomatiyasında yeni era isə “yaşıl enerji”yə keçməsi ilə başladı. Xüsusilə Xəzər dənizində və Abşeron rayonunda küləkdən enerji alınması, digər yandan Naxçıvan və işğaldan azad olmuş rayonlarda həm günəş, həm də dağ çaylarından enerjinin alınması alternativ enerji mənbələrinin səmərəli istifadə olunmasına bariz nümunədir.

“Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 may 2021-ci il tarixli 2620 nömrəli Sərəncamı ilə beynəlxalq məsləhətçi şirkətin cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Sərəncamın icrası istiqamətində Yaponiyanın TEPSCO şirkəti ilə əməkdaşlığa başlanılmış və müvafiq Konsepsiya sənədi hazırlanmışdır. Konsepsiyanın məqsədi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud olan yüksək bərpa olunan enerji potensialından istifadə etməklə ərazini ekoloji cəhətdən təmiz yaşıl enerji ilə təmin etmək və ekoloji cəhətdən təmiz və enerji səmərəliliyinə malik yaşıl texnologiyaların tətbiqi perspektivlərini araşdıraraq təkliflər formalaşdırmaqdır. Bunun üçün müxtəlif ssenarilər tətbiq edilməklə ərazilərin enerji tələbatı modelləri hazırlanmışdır [7].

Laçın və Kəlbəcərin dağlıq əraziləri külək enerjisi, Zəngilan, Füzuli, Cəbrayıl və Qubadlı isə günəş enerjisi potensialı ilə diqqət cəkməkdədir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin "yaşıl enerji" zonasına çevrilməsi istiqamətində görülən işlər, günəş və

külək enerjisiindən istifadə ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanı regionda lider mövqeyinə yüksəltdi. Regionun Tərtərçay, Bazarçay, Həkəriçay kimi əsas çayları və digər kiçik çayları böyük hidroenerji potensialına malikdir. Həmçinin ilkin təhlillərə əsasən, Kəlbəcərdə 3093 m³ /gün, Şuşada isə 412 m³ /gün termal su ehtiyatlarının mövcud olması ehtimal edilir [8].

2021-ci ildə azad edilmiş ərazilərdə 20 meqavat gücündə 4 su elektrik stansiyası inşa edilmişdir. Bunlar 8 MVt gücə malik "Güləbird", ümumi gücü 7,8 MVt olan "Suqovuşan-1" və "Suqovuşan-2" kiçik su elektrik stansiyaları və Kəlbəcər rayonunun ərazisində Lev çayı üzərində 4,4 MVt gücündə "Kəlbəcər1" Kiçik Su Elektrik Stansiyasıdır. Hazırda azad edilmiş ərazilərdə ümumi gücü 140 MVt-a qədər olan və dağıdılan 33 KSES-in bərpası istiqamətində də iş aparılır. 2022-ci ildə gücü 27 meqavata bərabər olan daha beş stansiya "Azərenerji" tərəfindən bərpa ediləcək [8, 9].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə "yaşıl enerji" zonası yaradılır, bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadənin artırılması üçün "Masdar", "ACWA Power", "China Gezhouba Group Overseas Investment", "Total Energies", "Nobel Energy Management", BP kimi şirkətlərlə əməkdaşlıq edilir. Ölkəmizin "yaşıl enerji" sahəsinə göstərdiyi xüsusi diqqət bu sahənin qısa zamanda sürətlə inkişaf edəcəyindən xəbər verir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərinin "yaşıl enerji" zonasına çevrilmək potensialı var və bu, ölkəmizdə "yaşıl iqtisadiyyat"ın formalaşmasına böyük töhfə verəcəkdir. Nəzərə alaq ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə mövcud olan bütün infrastruktur düşmənin tərəfindən dağıdılmışdır. Hazırda həmin ərazilərdə infrastrukturun bərpası da "yaşıl iqtisadiyyat" prinsiplərinə əsasən həyata keçirilir, yeni salınan şəhər və kəndlərdə, sənaye zonalarında ekoloji normaların gözlənilməsi prioritetdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə "netto sıfır emissiya" zonasının yaradılmasının rəsmən bəyan edilməsi də bunun göstəricisidir. Qənaətimizcə, qarşıdakı illərdə işğaldan azad olunmuş ərazilərimiz "yaşıl

iqtisadiyyat” prinsipləri ilə inkişaf edən dünyanın nümunəvi məkanlarından biri olacaqdır [10].

Bibliografiya:

1. Aliyev, I. (2020). Azerbaijan's Role in the Energy Security of Europe: Challenges and Prospects. *Energy Policy Journal*, 45(2), 135-145.
2. Babayeva, A. (2019). Energy Geopolitics and Azerbaijan's Strategic Position in the Caspian Region. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(4), 167-176.
3. Huseynov, F. (2021). Global Security Challenges in the South Caucasus and Azerbaijan's Position. *Journal of Global Security Studies*, 12(3), 94-106.
4. Jafarov, M. (2018). Azerbaijan's Energy Policy: Strategic Partnerships and Regional Implications. *Journal of Energy and International Relations*, 23(1), 45-60.
5. Mammadov, R. (2022). Azerbaijan's Energy Diplomacy and its Role in the Global Security Architecture. *Energy Politics Review*, 33(2), 210-225.
6. Pashayev, N. (2017). The Role of Azerbaijan in Shaping Regional Security in the South Caucasus. *Central Asian Security Studies Journal*, 11(1), 68-79.
7. Sadykov, R. (2019). Azerbaijan and Global Energy Trends: Impact on National Security. *Global Energy Review*, 28(4), 102-115.
8. Shahbazov, K. (2021). Energy Security and Geopolitical Interests: Azerbaijan's Strategy in the European Energy Market. *European Energy Security Review*, 15(3), 88-101.
9. Stein, A. (2018). Energy Security in the Caspian Region: Azerbaijan's Role in Europe's Energy Transition. *Journal of Geopolitics and Energy*, 7(2), 45-58.

10. Williams, P. (2020). Regional Security in the South Caucasus: Azerbaijan's Strategic Importance. *Global Security and Strategy Review*, 29(5), 134-149.

Gulay VEYISOVA (Azerbaijan),
master's student of the "International Relations and Foreign Policy" department of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

**AZERBAIJAN WITHIN THE FRAMEWORK OF
GLOBAL SECURITY AND ENERGY POLICY**

Summary. In the article, the issue of Azerbaijan exercising its sovereign right in the economic sphere after regaining its independence, implementing its energy diplomacy within the framework of global security, the role played by Azerbaijan's energy in the energy security of regional states, and other such issues are touched upon.

Гюлай ВЕЙИСОВА (Азербайджан),
магистрант кафедры «Международные отношения и внешняя политика» Академии Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики

**АЗЕРБАЙДЖАН В РАМКАХ ГЛОБАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ
ПОЛИТИКИ**

Резюме. В статье затрагиваются вопросы реализации Азербайджаном своего суверенного права в экономической сфере после восстановления независимости, реализации своей энергетической дипломатии в рамках глобальной безопасности, роль энергетики Азербайджана в энергетической безопасности государств региона и другие подобные вопросы.

Айшан БЕХБУДОВА (Азербайджан),
магистрант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА КАК ЗНАЧИТЕЛЬНЫЙ ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ПРАВОВУЮ СТРУКТУРУ НАЦИОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНИТЕТА В КОНТЕКСТЕ ВЫЗОВОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, dövlət suverenliyi, «Əsrin müqaviləsi», Azərbaycanın suverenliyi, suveren dövlətlər, siyasi müstəqillik, milli təhlükəsizlik, Azərbaycanda globallaşmanın təsiri.

Keywords: International law, State sovereignty, “Contract of the Century”, Sovereignty of Azerbaijan, Sovereign states, Political independence, National security, The influence of globalization in Azerbaijan.

Ключевые слова: международное право, государственная суверенитет, «Контракт века», суверенитет Азербайджана, суверенные государства, политическая независимость, национальная безопасность, влияние глобализации в Азербайджане.

Государственный суверенитет, как концепция, развивался параллельно с развитием международного права, что связано с историческим процессом утверждения независимости и самостоятельности государств. Эта концепция приобрела особое значение в контексте глобализации, которая оказывает давление на традиционные представления о суверенитете и вводит новые вызовы для государств. Суверенитет всегда был важнейшей характеристикой независимого и самостоятельного государства, обеспечивающим ему право на территориальную целостность, принятие решений без

вмешательства внешних сил и способность защищать свои национальные интересы.

В истории государственный суверенитет в значительной степени зависел от формы правления, которая существовала в государстве. До середины XVII века власть в большинстве государств принадлежала монархам, которые обладали абсолютными правами на свою территорию и на управление ею. Однако после Вестфальского мирного договора 1648 года была заложена основа для формирования системы современных международных отношений. Этот договор зафиксировал ключевой принцип территориального суверенитета, установив запрет на вмешательство во внутренние дела других стран и закрепив принципы территориальной целостности.[1]

Вестфальский мирный договор стал основой международного порядка, в котором национальное государство стало основной политической организацией. Важнейшими принципами международного взаимодействия стали суверенитет государств и баланс сил, которые служат основой для стабильности и мира в мире. Эти принципы и стали основой для формирования правовых норм, которые закрепляют независимость каждого государства и ограничивают возможность вмешательства внешних сил в дела суверенных государств.

Государство, как политическая и правовая организация, обладает несколькими основными характеристиками: оно имеет специализированный аппарат управления, законодательную власть, а также верховную власть на своей территории. Суверенитет государства, таким образом, означает его способность самостоятельно принимать решения, соблюдать законы и реализовывать внутреннюю политику без внешнего вмешательства. Эффективность функционирования государства зависит от качественного осуществления внутренней и внешней

политики, а также от соблюдения принципов суверенитета, которые дают возможность защищать интересы страны на международной арене. [2 стр-115]

Особое значение государственный суверенитет приобретает в современных условиях глобализации, когда взаимодействие стран на мировой арене становится более тесным, а вызовы для национальной безопасности, стабильности и развития страны возрастает. Влияние глобализационных процессов заставляет государства адаптировать свои внешнеэкономические и внешнеполитические стратегии. Глобализация усиливает взаимозависимость государств, изменяя традиционные представления о суверенитете, так как сегодня даже самые мощные государства не могут оставаться полностью независимыми от мировой политической и экономической системы.

Азербайджанская Республика, как и многие другие страны, стремится сохранить свой суверенитет и независимость в условиях глобализации, при этом не отказываясь от активного участия в международных процессах. Суверенитет Азербайджана заключается в его способности самостоятельно определять свою внешнюю политику, защищать свои национальные интересы и поддерживать независимость в принятии политических решений. Внешняя политика Азербайджана, ориентированная на принципы международного права, обеспечивает стране возможность сохранять свою независимость и активно развивать международные отношения.

Основные направления внешней политики Азербайджана включают укрепление безопасности, развитие добрососедских отношений и участие в глобальных инициативах по предотвращению распространения ядерного оружия. Также значительную роль в внешней политике страны играет развитие ее

интеграции в международные структуры безопасности, такие как Европейский Союз и НАТО, и поддержка стратегических партнерств с мировыми державами. Важнейшими приоритетами являются мирное разрешение конфликтов и сотрудничество с соседними государствами.[3]

Отдельно следует отметить важность экономики для национального суверенитета Азербайджана. Нефтегазовый сектор, а также успешные крупные энергетические проекты, такие как «Контракт века», Баку-Тбилиси-Джейхан и Южный газовый коридор, значительно укрепляют экономическую стабильность страны, открывая новые возможности для интеграции в мировые рынки. Экономическая независимость и активное использование нефтяных доходов для реализации масштабных инфраструктурных и социальных проектов делают Азербайджан ключевым игроком в экономике региона и в международной политике.[4]

Внешняя политика Азербайджанской Республики играет важнейшую роль в укреплении правовой основы национального суверенитета. Благодаря акценту на соблюдение норм международного права и уважение к территориальной целостности других государств, Азербайджан поддерживает стабильные дипломатические отношения с многими странами мира. Азербайджан ориентируется на международное сотрудничество, которое обеспечит не только защиту национальных интересов, но и стабильность в регионе и на международной арене.

Кроме того, важнейшим элементом внешней политики Азербайджана является его позиция по вопросам уважения суверенитета и независимости других стран. Принцип невмешательства в дела других государств и соблюдения прав человека остается основополагающим в дипломатической практике страны. Это позволяет Азербайджану сохранять независимость в принятии

политических решений и эффективно взаимодействовать с мировым сообществом, несмотря на сложные геополитические вызовы.

Конституция Азербайджанской Республики, принятой 12 ноября 1995 года, четко фиксирует основные принципы внешней политики страны. В статье 10 Конституции подчеркивается, что внешняя политика Азербайджана строится на основе норм международного права и с учетом национальных интересов, что подтверждает стремление государства к сохранению суверенитета и независимости в рамках глобальных процессов.[5]

Глобализация не только открывает новые возможности для стран, но и создает новые угрозы, такие как экономические санкции, политическое давление и вмешательство в дела суверенных государств. В условиях глобализации государства сталкиваются с растущими вызовами, связанными с усилением влияния международных организаций и транснациональных корпораций. Однако Азербайджан благодаря гибкой и дипломатичной внешней политике, проводимой президентом Ильхамом Алиевым, успешно сохраняет независимость и обеспечивает суверенитет на международной арене. Стратегическое развитие дипломатии и международных отношений позволяет Азербайджану не только эффективно реагировать на современные вызовы, но и обеспечивать стабильность, безопасность и прогресс на внешней арене. [6]

Таким образом, внешняя политика Азербайджанской Республики играет ключевую роль в укреплении правовой основы национального суверенитета. В условиях глобализационных вызовов страна сохраняет свою независимость, активно развивает международные отношения и эффективно адаптируется к изменениям в мировой политической и экономической системе. Внешняя политика Азербайджана способствует не только

укреплению национальной безопасности, но и созданию стабильных и взаимовыгодных отношений с другими государствами, обеспечивая устойчивое развитие страны на международной арене.

Библиография:

1. Абдуллаев И. М. Внешняя политика Азербайджана в условиях глобализации: вызовы и перспективы / И. М. Абдуллаев. — Баку: Изд-во Национальной академии наук Азербайджана, 2019. — 254 с.

2. Алиев Э. В. Национальный суверенитет Азербайджана в условиях международной глобализации / Э. В. Алиев. - Баку: Научно-издательский центр, 2020. - 230 с.

3. Борисова И. А. Глобализация и суверенитет государств: правовые и политические аспекты / И. А. Борисова. - Москва: Наука, 2018. - 276 с.

4. Кашапов М. Т. Влияние внешней политики на правовую структуру национального суверенитета / М. Т. Кашапов. - Москва: Юридическая литература, 2021. - 310 с.

5. Сулейманов Р. Г. Внешняя политика и международные отношения Азербайджана / Р. Г. Сулейманов. - Баку: Университет, 2022. -190 с.

6. Филиппов С. П. Глобализация и вызовы для национальных правовых систем / С. П. Филиппов. - Москва: Восточная книга, 2019. - 330 с.

7. Галиева А. В. Правовая структура суверенитета в условиях глобализации: Азербайджан и международные отношения / А. В. Галиева. - Баку: Научное обозрение, 2021. - 215 с.

8. Никулин И. П. Современная внешняя политика Азербайджана: анализ и перспективы / И. П. Никулин. - Москва: РОССПЭН, 2019. - 320 с.

9. Барон А. В. Глобализация и национальный суверенитет: проблемы и пути решения / А. В. Барон. — Москва: ИД Московский университет, 2018. - 264 с.

10. Smith J. M. Sovereignty and International Relations in the 21st Century / J. M. Smith. - Oxford: Oxford University Press, 2020. - 310 p.

Ayşan BEHBUDOVA (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçiliyi Akademiyasının magistrantı

**AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİ
QLOBALLAŞMANIN ÇƏŞİTLİ ÇƏKİŞMƏLƏRİ
KONTEKSTİNDƏ MİLLİ SUVERENLİYİN HÜQUQİ
STRUKTURUNA TƏSİR EDƏN ƏHƏMİYYƏTLİ
FAKTOR KİMİ**

Xülasə. Məqalə, qloballaşma şəraitində Azərbaycanın milli suverenliyinin qorunması və gücləndirilməsində xarici siyasətin rolunu təhlil edir. Dövlət suverenliyi və beynəlxalq münasibətlərin tarixi və müasir çağırışlar kontekstində necə inkişaf etdiyi araşdırılır. Xüsusilə, xarici siyasətin ölkənin sabitliyi, təhlükəsizliyi və beynəlxalq arenada dayanıqlılığı üçün əhəmiyyəti vurğulanır. Azərbaycan müstəqillik prinsipini dünya gücləri və beynəlxalq təşkilatlarla fəal əməkdaşlıqla uğurla birləşdirir. Məqalədə, çevik diplomatiya və beynəlxalq hüquqa yönəlmənin Azərbaycanın qlobal siyasi sistemdəki dəyişikliklərə uyğunlaşmasını təmin edərək müstəqilliyini və inkişafını qoruduğu qeyd edilir.

Ayshan BEHBUDOVA (Azerbaijan),
master student of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan

**THE FOREIGN POLICY OF AZERBAIJAN HAS A
SIGNIFICANT IMPACT ON THE LEGAL STRUCTURE
OF NATIONAL SOVEREIGNTY, ESPECIALLY IN THE
CONTEXT OF GLOBALIZATION CHALLENGES**

Summary. The article analyzes the role of Azerbaijan's foreign policy in maintaining and strengthening national sovereignty in the context of globalization. It examines how

state sovereignty and international relations have evolved in the face of historical and contemporary challenges. In particular, the article emphasizes the importance of foreign policy for the country's stability, security, and resilience on the international stage. Azerbaijan successfully combines the principle of independence with active cooperation with global powers and international organizations.

The article highlights that flexible diplomacy and adherence to international law enable Azerbaijan to adapt to changes in the global political system, while preserving its independence and fostering development.

İbrahim BİLALOV (Azərbaycan),

AR Prezidenti yanında Dövlət İdarəetməçilik Akademiyasının
Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət kafedrasının
magistrantı

**AZƏRBAYCANIN QONŞU DÖVLƏTLƏRLƏ
SUVERENLİYƏ ƏSASLANAN ƏMƏKDAŞLIQ SİYASƏTİ**

Açar sözlər : Suverenlik, Şuşa, Bəyannamə,
Konstitusiya, qonşu, dövlət

Keywords : Sovereignty, Shusha, Declaration,
Constitution, neighbor, state

Ключевые слова: Суверенитет, Шуша, Декларация,
Конституция, сосед, государство

Hər bir dövlətin bir nömrəli vəzifəsi öz ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir. Bu nöqteyi nəzərdən, uzun müddət müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması mümkün olmamışdır. Lakin şanlı ordumuzun və müzəffər Ali Baş Komandanımızın səyi nəticəsində Aprel Döyüşləri, ardınca 44 Günlük Mühəribə və nəhayət Antiterror Əməliyyatı zamanı, son olaraq Qazax rayonunun işğal altında olan 4 kəndinin ölkəmizə geri qaytarılması ilə, tarixdə unikal bir hadisə olaraq, ölkəmizdə bu şərəfli işə nail olunmuşdur.

Dünyada ərazi bütövlüyünün pozulması, əsasən, qonşu ölkələr arasında baş verir. Bizim ərazi bütövlüyümüzün pozulmasına səbəb olan ən mənfur qonşumuz Ermənistan Respublikası hesab olunmuşdur.

Dünya üzərində yaranan hər bir dövlət hüquqi olaraq suveren dövlət hesab edilir. Suveren olmayan bir dövlətin idarə edilməsi, onun beynəlxalq əlaqələrdə iştirak etməsi və müstəqil dövlət olaraq mövcudluğu qeyri-mümkündür. Düzdür, dünya üzərində bəlli sayda dövlətlər var ki, onların suverenliyi dövlətlər birliyi tərəfindən tanınmır. Buna Şimali Kipr Türk Respublikasını misal çəkə bilərik ki, bu dövlətin müstəqilliyi və

suverenliyi sadəcə Türkiyə Respublikası tərəfindən tanınmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci il 18 oktyabrda Dövlət Müstəqilliyini Konstitusiyaya Aktı ilə elan etdikdən sonra suveren dövlət olaraq öz mövcudluğunu yenidən bərpa etmişdir. 1992-ci il martın 2-də BMT-yə tamhüquqlu üzv seçildikdən sonra Azərbaycan artıq dünyada suveren dövlət olaraq tanınmağa başlamışdır. Həmçinin bu sırada, müstəqil Azərbaycanın 1991-ci ildə ilk qoşulduğu təşkilatın İslam Konfransı Təşkilatı (2011-ci ildən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı) olması qürurverici hadisə idi [1].

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Suverenliyi onun Konstitusiyasında da öz yerini tapmışdır. Belə ki, 1995-ci il 12 noyabrda, keşməkeşli və mürəkkəb bir şəraitdə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Konstitusiyasının 2-ci maddəsində qeyd olunur:

I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

Bu bəndlər bir daha sübut edir ki, Azərbaycan Respublikası suveren dövlətdir və öz suverenliyini xalqın iradəsi ilə həyata keçirir.

Respublikamızın suverenliyini əldə etməsi heç də rahat proses olmamışdır. Belə ki, 1990-cı illər Xalqlar Həbsxanası hesab edilən SSRİ-də ciddi narahatlıq doğuran hallar baş verməkdə idi və İttifaq dövlətlərinin öz müstəqilliklərini elan etmək zərurəti yaranmışdı.

1988-cu ildən başlayan Azadlıq Mübarizəmizə Moskva çox sərt reaksiya göstərmişdir. Belə ki, 1990-cı ilin yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə saat 23:30-da Sovet İttifaqı qoşunları

SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin "Bakı şəhərində fövqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında" Fərmanına uyğun olaraq və siyasi müxalifət nümayəndələrinin təşkil etdiyi kütləvi iğtişəşlərin qarşısını almaq üçün SSRİ Konstitusiyasının 14-cü maddəsinin 119-cu bəndini rəhbər tutaraq Bakı şəhərinə daxil oldular. Fövqəladə vəziyyətin elan edilməsi xalqdan gizli saxlanılmış, bu elanın xalqa çatdırılması ilə məsul olan Az TV-nin enerji bloku partladılmışdır, nəticədə 131-lə 170 civarı mülki şəxsin qətlə yetirilməsi, yüzlərlə vətəndaşın itkin düşməsi ilə kütləvi qırğın həyata keçirən SSRİ istər öz daxilində, istərsə də beynəlxalq aləmdə öz imicinə ciddi surətdə zərbə yetirmiş oldu. İttifaq daxilində bunun kimi baş vermiş bəzi qırğınlar nəticədə 25 dekabr 1991-ci ildə SSRİ-nin ilk və son prezidenti Mixail Qorbaçovun istefa etməsi ilə və rəsmi şəkildə Sovetlər Birliyinin dağılması ilə nəticələndi. Bu o demək idi ki, Azərbaycan da daxil olmaqla digər 14 respublika artıq müstəqil və suveren dövlətdir, Azərbaycan suveren dövlət olaraq öz xarici siyasətini fəallıqla həyata keçirə bilər [2].

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra, dərhal dünya dövlətlərinin ölkəmizi müstəqil və suveren dövlət olaraq tanıması, istər ikitərəfli, istərsə də çoxtərəfli əməkdaşlığa başlamaları əlamətdar hadisə idi. Azərbaycanı müstəqil olaraq tanıyan ilk dövlət, 9 noyabr 1991-ci ildə, qardaş Türkiyə Respublikası olmuşdur. Daha sonra, ölkəmizi müstəqil olaraq tanıyan ilk 5 dövlət arasında növbəti qonşu dövlətimiz İranın (25 dekabr 1991) da adını qeyd edə bilərik.

Suveren dövlət olaraq Azərbaycanın digər dövlətlərlə sərbəst xarici siyasət həyata keçirməsi bilavasitə qonşu dövlətlərlə əməkdaşlığından qaynaqlanırdı. Belə ki, 1992-ci ildə ölkəmizin BMT-yə qəbul olunmasında zəmin dövlət olaraq birbaşa Türkiyə Cümhuriyyətinin rolu əvəzolunmaz idi. Sonrakı əlamətdar hadisələrdə, misal olaraq 5 may 1994-cü ildə Azərbaycanla Ermənistan arasında baş vermiş I Qarabağ Müharibəsinin yekunlarına həsr olunmuş Bişkek Protokolu

bilavasitə Rusiyanın dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir. Bu da suveren dövlət olaraq Azərbaycanın qonşu dövlətlərlə əməkdaşlığa necə böyük önəm verdiyinin bariz göstəricisidir.

Azərbaycan Respublikası suveren dövlət olaraq nəinki qlobal kontekstdə, eləcə də regional kontekstdə aktiv xarici siyasət həyata keçirmişdir. Uzun illərdən bəri idi ki, “Qafqaz evi” yaradılması barəsində ölkəmizin müəyyən təşəbbüsləri olmuşdur. İdeya 1915-ci ildə Əlimərdan bəy Topçubaşı tərəfindən irəli sürülmüş olsa da, 1918-ci ildə qısa müddətlik də olsa müstəqillik qazanmış hər üç Cənubi Qafqaz dövləti bu uğurda heç bir ciddi addım atmamışdır. Ancaq hal-hazırda bu siyasətin formalaşdırılması uğrunda suveren dövlət olaraq Azərbaycanın ciddi təşəbbüsləri vardır. Belə ki, Cənubi Qafqazda “3+3” platforması adlanan bu təşəbbüslərin həmmüəllifləri Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev və Türkiyə Cümhuriyyəti prezidenti cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğandır. Bu siyasətin təməli 3 Cənubi Qafqaz respublikası (Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan) ilə yanaşı 3 qonşu dövlətin (Türkiyə, Rusiya və İran) bir platformada əməkdaşlığına əsaslanır [3].

Azərbaycan Respublikası nəinki dünya dövlətləri ilə, eləcə də öz qonşu dövlətləri ilə, eləcə də bizə misli görülməmiş əzab-əziyyətlər vermiş Ermənistan Respublikası ilə də beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini əldə rəhbər tutaraq həyata keçirir.

Dost və qardaş Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycanın əməkdaşlığı dünya üzərində analoqu olmayan bir hadisədir və bu əməkdaşlıq gündən-günə yüksələn xəttlə inkişaf etməkdədir. Bu əməkdaşlığı yeni pilləyə çatdıran, tərəflər arasında 2021-ci il 15 iyun tarixində imzalanmış Şuşa Bəyannaməsi olmuşdur. Belə ki, bu bəyannamənin imzalanması Azərbaycan tarixində çox önəmli və əlamətdar hadisə hesab olunur. Tərəflər bu deklarasiyadan sonra artıq strateji müttəfiq olmaqla, istər daxili siyasət, istərsə də xarici siyasət həyata keçirilməsi zamanı, o cümlədən müxtəlif səpkili hadisələr zamanı daim bir-birlərinin

maraqlarına xidmət etməyi öz öhdələrinə götürmüşlər. Bu deklarasiyanın ardınca artıq biz Türk milli kimliyinin daha da qabarılmasını, həmçinin Türk dövlətlərinin integrasiyasının daha da sürətləndiyinin şahidi oluruq.

Daha bir qonşu dövlətimiz olan Gürcüstan Respublikası ilə Azərbaycanın əməkdaşlığı da Azərbaycanın suverenliyə əsaslanan əməkdaşlıq siyasətinin növbəti nümunələrindən biridir. Yaxın tarixdə, 17 yanvar 2025-ci ildə Gürcüstan Respublikasının baş naziri İrakli Kobaxidzenin ölkəmizə rəsmi səfəri və aparılan müzakirələr zamanı prezidentin Gürcüstan Respublikası ilə münasibətlərin həyati önəm kəsb etdiyini vurğulaması çox önəm kəsb etməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Rusiya ilə münasibətləri tarazlıq siyasətinə əsaslanmaqdadır. Belə ki, 2022-ci ilin fevralın 22-də Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin və Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında Bəyannamə” tərəflər arasında münasibəti daha yüksək səviyyəyə qaldırmışdır. 25 dekabr 2024-cü ildə Aktauda baş vermiş qəza tərəflər arasında münasibətə nisbətən soyuqluq gətirsə də, uzunmüddətli perspektivdə hər iki ölkənin apardığı siyasət və əməkdaşlıq münasibətləri bu soyuqluğun da aradan qaldırılmasına xidmət edəcəkdir [4].

Azərbaycan Respublikasının İran İslan Respublikası ilə münasibətləri də tərəflərin bir-birlərini qarşılıqlı müstəqil və suveren dövlət olaraq tanıması, həmçinin əməkdaşlıq siyasətinə əsaslanaraq həyata keçirilməkdədir. Hər iki dövlətin ortaq tarix, din, mədəniyyət paylaştığını göz önünə alınmaqla, həmçinin Azərbaycan Respublikası prezidenti cənab İlham Əliyevin müəllifi olduğu Zəngəzur Dəhlizinin, istərsə də buna alternativ Araz dəhlizinin bu dövlət üzərindən keçməsi ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin bundan sonra da daha da güclənəcəyi proqnozunu verməkdədir.

Respublikamız uzun illər boyu müharibə və münaqişə şəraitində olmuş Erməistan Respublikası ilə də münasibətlərini suverenliyə əsaslanaraq, ən əsası beynəlxalq hüququn bütün dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilmiş ümumi prinsiplərini rəhbər tutmaqla həyata keçirir. 2020-ci il 10 noyabr Bəyanatından artıq 5 ilə yaxın müddət keçməsinə baxmayaraq, müxtəlif səbəblərdən dolayı tərəflər arasında sülh müqaviləsinin imzalanmaması, əməkdaşlığın qarşısını alan ən böyük maneələrdən biridir. Əgər Azərbaycan və Ermənistan arasındakı əlaqələr normallaşarsa, bu Ümumqafqaz evinin yaradılması və Cənubi Qafqaz regionunun sabitlik və əmin-amanlıq regionuna çevrilməsi uğrunda atılmış ən böyük addım hesab olunardı.

İstər qonşu, istərsə də qonşu olmayan dövlətlərlə aparılan əməkdaşlıq siyasəti, həmçinin ölkəmizin milli maraqlarına da xidmət etməkdədir. Qloballaşan dünyada bundan sonra dövlətlər arasında münasibətlərin qurulması münaqişələrə əsaslanmaqla deyil, bir-birinə qarşılıqlı hörmət və sülhlə yanaşma tələb edir, bu kontekstdə başda cənab Prezidentimizin apardığı uğurlu siyasət digər dövlətlər üçün nümunəvi xarakter kəsb edir. Son hadisələr işığında, 11-22 noyabr 2024-cü ildə BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasının ölkəmizdə keçirilməsi çox əlamətdar bir hadisə idi və ölkəmizin dünya üzərində sülh və təhlükəsizliyə, iqlim dəyişmələrinə necə çevik cavab verdiyinin ən bariz göstəricisi hesab olunur. İlin sonlarına doğru, daha dəqiq desək 19 dekabr 2024-cü ildə respublikamızın D-8 İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına tamhüquqlu doqquzuncu üzv seçilməsi də, suveren dövlət olaraq növbəti uğurlarımızdan biri hesab edilməkdədir.

2025-ci ilin “Konstitusiya və Dövlət Suverenliyi ili” elan edilməsinin bir digər əhəmiyyətli tərəfi ondan ibarətdir ki, 2020-ci ildən bu yana ölkəmiz öz sülh quruculuğu və dövlət suverenliyinin bərpası uğrunda hansı addımlar atmış, həmçinin 1995-ci ildə qəbul etdiyi Konstitusiyanın prinsiplərinə necə sadıq qalmışdır. Prezidentin də vurğuladığı kimi, “Bu gün

Azərbaycan Respublikası xalqımızın milli maraqlarını rəhbər tutaraq, yeni reallıqlar şəraitində müstəqil siyasətini daha cəsarətlə, prinsipliliklə davam etdirir, Konstitusiyanın tələblərinə və öz suveren hüquqlarına əsaslanaraq, qarşıda duran strateji hədəflərə doğru inamla irəliləyir” [2].

Nəticə. Azərbaycan Respublikası istər qonşu dövlətlərlə, istərsə də dünyanın digər dövlətləri ilə beynəlxalq hüququn ümumi tanınmış prinsipləri çərçivəsində, suverenliyə əsaslanan xarici siyasət və əməkdaşlıq həyata keçirməkdədir. Bunu həm bir sıra beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, BMT-nin prinsiplərinə uyğun, həmçinin Konstitusiyamızın prinsiplərini əldə rəhbər tutaraq reallaşdırmaqdadır

2025-ci ilin “Konstitusiya və Dövlət Suverenliyi ili” elan olunması əlamətdar hadisədir, eyni zamanda Vətən Müharibəsinin beşinci, həmçinin Konstitusiyanın qəbul edilməsinin otuzuncu il dönümünün Respublikamızda təntənəli surətdə qeyd edilməsinin bariz nümunəsidir.

Bibliografiya:

1. Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında Bəyannamə. - <https://president.az/az/articles/view/55498> (müraciət tarixi 30.03.2025 15:23)

2. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. - <https://president.az/az/articles/view/67775> (müraciət tarixi 30.03.2025 15:44)

3. Cənubi Qafqazın yeni inkişaf düsturu: “3+3” – TƏHLİL. - <https://oxu.az/siyaset/cenubi-qafqazin-yeni-inkisaf-dusturu-33-tehlil> (müraciət tarixi 30.03.2025 15:12)

4. Musa İ. Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti. Ali məktəblər üçün Dərslik. Üçüncü Hissə. - Bakı: Elm və təhsil, 2011. - 535 s.

5. Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk 5 dövlət. -
<https://modern.az/olke/374230/azerbaycanin-musteqilliyini-taniyan-ilk-5-dvlet/> ((müraciət tarixi 30.03.2025 15:21)

Ibrahim BILALOV (Azerbaijan),
master's student at the Department of International
relations and foreign policy of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of
Azerbaijan
**AZERBAIJAN'S COOPERATION POLICY WITH
NEIGHBORING COUNTRIES BASED ON
SOVEREIGNTY**

Summary. The mechanism of Azerbaijan's cooperation with neighboring states based on sovereignty is a key aspect of the country's foreign policy. Azerbaijan, aiming to strengthen its position in international affairs, actively develops diplomatic, economic, and cultural ties with its neighbors. Special attention is given to preserving the country's sovereignty and independence, while, within the framework of bilateral and multilateral cooperation, Azerbaijan seeks to ensure regional stability and security. The article examines various aspects and strategies that enable Azerbaijan to maintain stable and mutually beneficial relations with its neighbors, relying on the principles of respect for sovereignty, territorial integrity, and peaceful coexistence.

Ибрагим БИЛАЛОВ (Азербайджан),
магистрант кафедры «Международные отношения и
внешняя политика» Академии Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской Республики

ПОЛИТИКА СОТРУДНИЧЕСТВА АЗЕРБАЙДЖАНА С СОСЕДНИМИ ГОСУДАРСТВАМИ НА ОСНОВЕ СУВЕРЕНИТЕТА

Резюме. Механизм сотрудничества Азербайджана с соседними государствами на основе суверенитета является ключевым аспектом внешней политики страны. Азербайджан, стремясь укрепить свои позиции в международных делах, активно развивает дипломатические, экономические и культурные связи с соседями. Особое внимание уделяется сохранению суверенитета и независимости страны, при этом в рамках двустороннего и многостороннего сотрудничества Азербайджан стремится обеспечить стабильность и безопасность в регионе. В статье рассматриваются различные аспекты и стратегии, которые позволяют Азербайджану поддерживать стабильные и взаимовыгодные отношения с соседями, опираясь на принципы уважения суверенитета, территориальной целостности и мирного сосуществования.

Zahra MUSAYEVA (Azerbaijan),
international relations specialist

THEORETICAL UNDERSTANDING OF SOVEREIGNTY AND ITS EVOLUTION IN INTERNATIONAL RELATIONS

Açar sözlər: suverenlik, beynəlxalq münasibətlər, qloballaşma, kibertəhlükələr, miqrasiya, iqlim dəyişikliyi, beynəlxalq təşkilatlar, suverenliyin məhdudlaşdırılması, beynəlxalq əməkdaşlıq, dövlət müstəqilliyi, qlobal çağırışlar.

Keywords: sovereignty, international relations, globalization, cyber threats, migration, climate change, international organizations, sovereignty limitation, international cooperation, state independence, global challenges.

Ключевые слова: суверенитет, международные отношения, глобализация, киберугрозы, миграция, изменение климата, международные организации, ограничение суверенитета, международное сотрудничество, государственная независимость, глобальные вызовы.

The concept of sovereignty is one of the central themes in the theory of international relations and serves as a crucial conceptual tool for analyzing both domestic and international politics. Since its emergence in the 16th-17th centuries, this concept has undergone significant changes, evolving in response to shifts in the international system, the development of globalization, the growing role of international organizations, and the increasing interdependence of states. Sovereignty, initially understood as the absolute authority of the state over its territory, has become the subject of extensive debates within academic circles, as the modern international system has raised doubts about the possibility of maintaining its absoluteness in the face of new challenges and threats.

From the very beginning of its existence, sovereignty was perceived as a foundational value in the system of international relations, granting states full autonomy and

independence in decision-making. In this context, the classical concept of sovereignty, formulated by Jean Bodin and Carl Schmitt, defined it as unlimited power, unconstrained by external demands. However, the development of international diplomacy, the creation of international organizations, and the strengthening of ties between states, along with the rise of transnational threats (economic, environmental, and terrorist), have led to the traditional understanding of sovereignty being under threat [1, p.123].

The transformation of the concept of sovereignty is an integral part of broader changes in international relations, driven by the processes of globalization, technological and scientific revolutions, as well as the growing role of supranational and intergovernmental structures. Globalization has led to the situation where traditional states, despite their independence and sovereignty, have found themselves unable to effectively control their economic, political, and social processes in the context of global markets, transnational corporations, and international financial flows. In such conditions, there arises a need for the creation of international standards and mechanisms that would ensure joint regulation of global issues, such as climate change, international security, migration flows, and the protection of human rights.

At the same time, the growing importance of international organizations, such as the United Nations, the World Trade Organization, the European Union, and others, has led to significant changes in the understanding of sovereignty. The principles of collective security, commitments to human rights, intervention in cases of violations of international norms, sanctions, and other mechanisms of influencing states that violate international law have given rise to a new, limited form of sovereignty, which implies the possibility of external intervention to safeguard global interests. Thus, sovereignty is no longer seen as the absolute right of a state to inviolable self-

determination, but rather as the ability to adapt to the demands of the international legal order [2, p. 98].

Furthermore, the evolution of sovereignty has also impacted domestic governance within states. As international law and international obligations become increasingly significant in domestic decision-making, the question arises of how to maintain a balance between national interests and the duties stemming from a state's participation in international processes. It is important to note that the evolution of sovereignty is not solely a consequence of globalization processes. Equally significant are factors such as global security threats (terrorism, cyber threats), economic crises, migration flows, epidemics, and environmental disasters, which present new challenges to states and require a reassessment of traditional notions of sovereignty.

One of the central aspects to be analyzed is how sovereignty is changing in the context of modern international relations. While in the 19th century, sovereignty within the international system was often understood as the unlimited power that states exercise over their territory, in the 21st century, sovereignty must be viewed as a dynamic process influenced not only by internal factors but also by external ones, such as international agreements, commitments to human rights, economic and environmental obligations, and participation in international organizations [3, p. 42].

Conceptual changes in the understanding of sovereignty require a new approach to analyzing the role of the state in international relations. It is important to emphasize that sovereignty, despite all the changes, has not lost its significance. On the contrary, it has become a more complex and multifaceted concept, now encompassing elements of legal responsibility, readiness for international cooperation, and the ability to integrate into the global system while maintaining national identity and independence.

Theoretical understanding of sovereignty: classical understanding

The concept of sovereignty, as a key category of political theory, has undergone significant changes since its emergence in the 16th century. However, to deeply understand contemporary notions of sovereignty, it is essential to refer to its classical interpretation. The foundational theoretical principles of this concept were laid out in the works of philosophers such as Jean Bodin and Carl Schmitt, whose ideas continue to be fundamental for understanding sovereignty as a political institution today.

Jean Bodin, the French political philosopher, provided one of the first clear definitions of sovereignty in his work «Six Books of the Commonwealth» (1576). He regarded sovereignty as the supreme and absolute authority of the state, one that is not subject to external authorities or limitations. For Bodin, sovereignty was an unlimited power that allows the state to establish laws, manage political order, and ensure internal security within its territory. An important aspect of his theory was that sovereignty could not be delegated or divided, and any external intervention undermined the state's independence. This concept, based on the absolute power of the state, formed the foundation for the understanding of sovereignty that remained dominant in international politics until the late 19th century [4, p. 77].

With the development of political theory at the turn of the 19th and 20th centuries, a more dynamic understanding of sovereignty emerged, proposed by the German jurist Carl Schmitt. Unlike Bodin, who viewed sovereignty as an unchanging and eternal power, Schmitt emphasized the role of the state in addressing exceptional situations. According to Schmitt, sovereignty is not merely the ability to make laws, but rather the right of the state to make decisions in times of crisis, when normal legal and political mechanisms prove insufficient. His famous formula, "Sovereignty is he who decides on the

exception," underscores that sovereignty not only reflects legislative power but also the ability of state leadership to act in extraordinary situations, which is crucial for ensuring internal order and national security. Schmitt views sovereignty as an act of will that allows state authority to exercise independence in moments of political instability [5, p. 201].

Against the backdrop of these philosophical frameworks, the concept of sovereignty gradually began to encompass not only the political right to internal autonomy but also legal aspects related to state power. Sovereignty becomes the connecting link between the legislative, executive, and judicial branches, as well as a crucial element in the system of internal legal order. The ideas proposed by Charles-Louis Montesquieu and John Locke regarding the separation of powers significantly expanded the understanding of sovereignty, emphasizing it not only as a power capacity but also as a duty of the state towards its citizens and society. Locke, for example, argued that the sovereignty of the state should serve the interests of society, ensure the protection of citizens' rights, and adhere to the principles of the rule of law, which provides a basis for further analysis of sovereignty as a legal construct [6, p. 39].

Thus, the classical concept of sovereignty is not limited to the domestic context alone. An essential point is that sovereignty is a necessary condition for maintaining international order. In a situation where the state has the exclusive right to make decisions in its internal politics and on the international stage, it becomes a key actor in international relations. The principles of sovereignty enshrined in international law, such as respect for territorial integrity and state independence, as well as adherence to international agreements, became fundamental pillars of the international legal order in the 19th and 20th centuries. Sovereignty, as the concept of state independence, shapes international relations and continues to influence the structure of international law,

especially in the context of interstate treaties and political interactions [7, p. 55].

Thus, the classical understanding of sovereignty encompasses several key aspects: the absoluteness of the state's power, its right to make decisions within its territory, and independence from external interference. This concept forms the basis of many modern theories of political sovereignty, despite the changes brought about by globalization and the development of international institutions. Sovereignty, as the supreme form of state power, remains a primary tool in regulating both domestic and foreign policy, and its evolution is an integral part of the development of international relations.

The evolution of sovereignty in international relations: the impact of globalization

The evolution of sovereignty in international relations in recent decades cannot be considered outside the context of globalization, which profoundly influences traditional notions of national independence and political autonomy. The globalization process, encompassing economic, political, cultural, and technological spheres, alters the balance between state sovereignty and the necessity for cooperation between states in addressing global issues. One of the key aspects of this process is the transformation of the role of national states, their ability to control internal processes and interact with the outside world.

In the traditional understanding, sovereignty was synonymous with the autonomy and independence of the state. However, with the growth of interdependence and globalization, international norms and obligations have become increasingly significant, limiting the absolute power of the state. An important step in the evolution of sovereignty was the emergence of international organizations and legal institutions, such as the United Nations, the World Trade Organization, the European Union, and others, which intervene in processes traditionally considered to be the internal affairs of sovereign states. These organizations develop and implement international

standards, requiring states to adhere to commonly accepted norms in the areas of human rights, the environment, security, and economics. This, in turn, necessitates the adaptation of domestic policies to these global demands [8, p. 64].

Globalization has significantly enhanced the role of transnational actors, such as international corporations, financial institutions, non-governmental organizations, and global information networks, which also impact sovereignty. In this context, sovereignty becomes a more multifaceted concept, as states can no longer ignore the influence of these global players, creating new challenges and limiting their autonomy. Economic globalization, in particular, has led to the interdependence of national economies, requiring states to make decisions that align not only with national interests but also with the demands of international financial markets, investment flows, and trade agreements.

With the development of information technologies and the strengthening of global communications, states are facing new challenges in the realm of information security, data flow management, and cybersecurity, which, in turn, affects their ability to control territory and maintain sovereignty. Global threats, such as terrorism, climate change, migration crises, and pandemics, also require collective efforts and cooperation from states, making national autonomy increasingly relative. Sovereignty, therefore, ceases to be an absolute and unchanging right, and becomes part of a more complex system of global interactions and obligations.

The transformation of sovereignty has also affected the realm of human rights, where international human rights organizations and institutions have begun to actively intervene in the affairs of sovereign states when they violate citizens' fundamental rights. In this sphere, a new concept of "humanitarian intervention" has emerged, where the international community has the right, or even the obligation, to intervene in the internal affairs of states in order to protect

human rights. This, in turn, raises debates about how far sovereignty can be limited in the name of protecting global values [9, p. 174].

Thus, the evolution of sovereignty in the context of globalization requires a reassessment of the traditional approach to this concept. Sovereignty ceases to be an absolute and exclusive right of the state, giving way to a more complex and multifaceted model based on interdependence and cooperation. Globalization, on one hand, strengthens the role of international institutions and norms, while on the other hand, it opens up new opportunities for mutually beneficial cooperation between states. In the context of such processes, sovereignty becomes an integral part of a broader international order, one that requires flexibility and the ability to adapt to new challenges and threats.

New challenges to sovereignty: cyber threats, migration, climate change

New challenges to sovereignty, such as cyber threats, migration, and climate change, are becoming crucial factors that can reshape traditional notions of state independence and autonomy. In the context of globalization and rapid technological progress, these issues require states to not only reassess their domestic policies but also develop new approaches to international cooperation. Cyber threats, mass migration, and climate change affect state sovereignty by undermining their ability to effectively control their territories and make decisions solely in line with national interests.

Cyber threats have become one of the most serious threats to national security in the 21st century. Modern states face attacks targeting their critical infrastructures, including management systems, energy, financial, and communication networks. Unlike traditional military threats, cyberattacks can originate from both states and private actors, making the fight against them even more complex. Cyber threats are borderless, and their consequences can affect multiple countries simultaneously. This calls into question sovereignty in the

traditional sense, as states increasingly struggle to protect their digital infrastructures without international cooperation. Moreover, cyberspace has distinct features, such as anonymity and a global nature, which complicate not only legal regulation but also accountability for actions directed against sovereignty. In response to these threats, states are forced to operate within the framework of international agreements, establishing common cybersecurity standards, which limits their full control over digital processes.

Migration is also a significant challenge to sovereignty. In recent decades, there has been a sharp increase in migration flows, driven by conflicts, economic hardships, climate change, and other factors. Migration is a multi-layered issue that affects both domestic policies of countries and their relations with neighboring states and the international community as a whole. For many countries, migration represents a threat to social stability and national identity, leading to attempts to tighten immigration policies and close borders. However, in the context of globalization and modern issues, such as the war in Syria or humanitarian crises in Africa, states are faced with the need to make international commitments to protect the rights of refugees and migrants, which limits their ability to conduct an exclusively national migration policy. The implementation of international agreements such as the United Nations Global Compact for Migration emphasizes the importance of cooperation in addressing migration issues, which forces states to find a balance between preserving sovereignty and fulfilling international obligations.

Climate change is another factor that significantly impacts state sovereignty. At the global level, this phenomenon poses a threat to the security and stability of many countries, particularly those located in vulnerable regions. The effects of climate change, such as rising sea levels, droughts, floods, and natural disasters, disrupt the socio-economic situation of countries, deteriorate their food security, and create new

humanitarian crises. In response to these threats, states are compelled to cooperate on an international level, participating in agreements such as the Paris Agreement on climate change, which includes commitments to reduce carbon emissions and adapt to the consequences of climate change. However, this cooperation requires states to make compromises, limiting their ability to independently determine their environmental and energy policies. Countries seeking to maintain their sovereignty face the need to adhere to global obligations and align their environmental policies with international standards [10, p. 78].

Thus, new challenges such as cyber threats, migration, and climate change significantly alter the landscape of international relations and put pressure on traditional forms of state sovereignty. Global threats require states not only to reassess their national policies but also to actively collaborate with other countries to address complex issues. Sovereignty, therefore, ceases to be an exclusively internal and independent right, becoming part of a more complex international system where states must take global realities into account and work for the collective security and sustainable development of all.

The role of international organizations in limiting sovereignty

The role of international organizations in limiting state sovereignty in the modern world is becoming increasingly significant, especially in light of globalization and intergovernmental cooperation. International organizations such as the United Nations (UN), the World Trade Organization (WTO), the International Monetary Fund (IMF), the European Union (EU), and others create platforms for coordinating policies and decision-making that can influence the internal affairs of countries. These organizations often introduce international obligations requiring states to comply with common standards and rules, which leads to restrictions on their traditional understanding of sovereignty.

The influence of international organizations on state sovereignty manifests in various forms. One of the main functions of such organizations is regulating issues that go beyond the capabilities of individual states, such as ensuring global security, protecting human rights, and regulating trade and finance. In this context, countries joining international organizations often agree to limit their autonomy by taking on obligations that may require changes to their domestic policies. For example, countries joining the WTO commit to adhering to international trade rules, which can limit their ability to independently regulate trade, set tariffs, or impose sanctions. Similarly, EU members are required to fulfill commitments related to the creation of a single market, respect for human rights, and the integration of various standards, which significantly limits their national sovereignty in favor of broader European cooperation [8, p. 193].

International organizations also play a crucial role in managing global threats such as climate change, international crises, humanitarian issues, and conflicts. In such cases, state sovereignty is limited by the necessity to participate in joint efforts to address these problems. For example, in response to climate change, countries commit to following international agreements such as the Paris Agreement, where they are required to reduce carbon emissions and fulfill other obligations that may impact their domestic economic and environmental policies. This demonstrates how international agreements and institutional governance mechanisms limit the freedom of action of states in areas that were previously considered solely internal matters [8, p. 198].

Furthermore, international organizations play a significant role as actors in maintaining peace and stability, as well as in conflict resolution. For example, peacekeeping missions by the United Nations or other international forces can be deployed to stabilize situations in countries affected by war, even if this involves limiting national sovereignty in terms of

territorial control or military operations. These interventions, while justified by the international need to restore peace, inevitably come with limitations on sovereignty, as states are compelled to agree to the presence of external forces on their territory.

In conclusion, sovereignty remains one of the most fundamental and debated categories in international relations, but in the context of modern global challenges, its meaning and form are changing. The traditional understanding of sovereignty as the absolute and unrestricted power of the state over its territory and internal affairs is facing new realities driven by globalization processes, technological innovations, and international cooperation. In response to new challenges, states are increasingly forced to seek compromises, limiting their autonomy in favor of collective actions aimed at solving global problems. Thus, sovereignty takes on a more flexible and multifaceted character, becoming part of a more complex system of international interactions, where not only national interest but also responsibility for maintaining global stability and sustainable development is important.

Bibliography:

1. Krasner, S. D. Sovereignty: Organized Hypocrisy / S. D. Krasner. — Princeton: Princeton University Press, 1999. — 232 p.
2. Keohane, R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy / R. O. Keohane. — Princeton: Princeton University Press, 2005. — 341 p.
3. Finkelstein, L. International Organizations and Global Governance: A Handbook / L. Finkelstein. — New York: Routledge, 2018. — 450 p.
4. Nye, J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. S. Nye. — New York: PublicAffairs, 2004. — 308 p.

5. Ruggie, J. G. Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization / J. G. Ruggie. — London: Routledge, 2004. — 299 p.

6. Risse, T. Governance in Areas of Limited Statehood: New Modes of Governance? / T. Risse. — New York: Cambridge University Press, 2016. — 380 p.

7. Hurrell, A. On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society / A. Hurrell. — Oxford: Oxford University Press, 2007. — 372 p.

8. Waltz, K. Theory of International Politics / K. Waltz. — Reading, MA: Addison-Wesley, 1979. — 253 p.

9. Barnett, M. The International Politics of Humanitarian Intervention / M. Barnett. — Ithaca: Cornell University Press, 2006. — 315 p.

10. Zurn, M. Global Governance: Theorizing the Global Polity / M. Zurn. — Cambridge: Polity Press, 2013. — 290 p.

Zəhra MUSAYEVA (Azərbaycan),

beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssis

SUVERENLIYIN NƏZƏRİ ANLAYIŞI VƏ

BEYNƏLXALQ MÜNASIBƏTLƏRDƏ TƏKAMÜLÜ

Xülasə. Məqalədə beynəlxalq münasibətlər kontekstində suverenlik anlayışının təkamülü, qloballaşmanın və yeni çağırışların, o cümlədən kibertəhlükələr, miqrasiya və iqlim dəyişikliyi kimi amillərin təsiri araşdırılır. Klassik suverenlik anlayışındakı dəyişikliklər və beynəlxalq təşkilatların dövlət müstəqilliyinə təsiri təhlil edilir. Dövlətlər arasında artan qarşılıqlı asılılıq nəzərə alınaraq, məqalə müasir global problemlərlə mübarizədə suverenliyin çevikliyinə və əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır. Nəticə etibarilə, suverenliyin beynəlxalq münasibətlərdə hələ də mühüm kateqoriya olduğunu, lakin onun forması və əhəmiyyətinin dəyişdiyini və yeni çağırışlara uyğunlaşma tələb etdiyini qeyd edir.

Захра МУСАЕВА (Азербайджан),
специалист по международным отношениям
ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ
СУВЕРЕНИТЕТА И ЕГО ЭВОЛЮЦИЯ В
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Резюме. В статье рассматривается эволюция концепции суверенитета в контексте международных отношений, с акцентом на влияние глобализации и новых вызовов, таких как киберугрозы, миграция и изменение климата. Анализируются изменения в классическом понимании суверенитета, а также роль международных организаций в ограничении государственной независимости. Учитывая растущую взаимозависимость между государствами, статья подчеркивает важность гибкости суверенитета в условиях современных глобальных проблем и необходимость сотрудничества для их решения. В заключение делается вывод о том, что суверенитет продолжает оставаться важной категорией в международных отношениях, но его форма и значение подвергаются изменениям, что требует адаптации к новым вызовам.

Марзия АСЛАН (Азербайджан),
магистрант Академии Государственного Управления при
Президенте Азербайджанской Республики

АЗЕРБАЙДЖАН В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУВЕРЕНИТЕТА В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ

Açar sözlər: ətraf mühitin mühafizəsi, beynəlxalq əməkdaşlıq, Azərbaycan, bəşəriyyətin qlobal problemləri.

Keywords: environmental protection, international cooperation, Azerbaijan, global challenges of humanity.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, международное сотрудничество, Азербайджан, глобальные проблемы человечества.

В условиях глобальных экологических кризисов важность международного экологического права как важного правового инструмента для борьбы с этими кризисами возрастает. С углублением глобализации экологические проблемы уже не являются локальными проблемами, которые может решать одна страна самостоятельно, а стали глобальными вызовами, с которыми необходимо столкнуться и принять меры со стороны всех стран. Поэтому стало неизбежным формирование и совершенствование международной экологической правовой базы для содействия международному сотрудничеству в области охраны окружающей среды. Однако развитие и применение международного экологического права не обходится без препятствий. Одним из самых очевидных вызовов является вопрос национального суверенитета.

Традиционно национальный суверенитет является основным символом независимости государства, что означает, что государство обладает верховной властью в

решении внутренних и внешних дел. В условиях сегодняшней все более глобализированной экономики и экологии принцип абсолютного суверенитета стал непригодным, и национальный суверенитет подвергся определенным вызовам, его необходимо координировать с требованиями международной охраны окружающей среды [1, с. 285].

С увеличением серьезности глобальных экологических проблем традиционное понимание принципа национального суверенитета уже недостаточно для решения современных глобальных вызовов. Суверенитет современных государств больше не является абсолютно неприкосновенным правом и должен быть переосмыслен в рамках глобальных интересов и международного права. Развитие международного экологического права заставило государства взять на себя большую ответственность за охрану окружающей среды, что привело к возникновению новых требований для признания национального суверенитета. Национальные и международные исследования показывают, что отношения между экологическим правом и национальным суверенитетом постепенно переходят от антагонизма к гармонии. Это находит отражение в разработке новых принципов международного права и современных трактовках государственного суверенитета, в частности, принципа применения суверенитета, изложенного в Стокгольмской декларации [13]. Декларация не только утверждает применение суверенитета в международных отношениях, но и подчеркивает баланс прав и обязательств среди государств. Это координация национальных интересов и интересов человечества. Через такой обзор литературы мы можем не только проследить эволюцию отношений между международным экологическим правом и государственным суверенитетом, но и предсказать новые теоретические и практические тенденции, которые могут возникнуть в этих

двух областях в будущем. Это предоставляет теоретическую основу и практическое руководство для дальнейшего изучения координации международного экологического права и государственного суверенитета.

Международно-правовое сотрудничество Азербайджанской Республики в сфере охраны окружающей среды в различных аспектах становилось объектом внимания многих исследователей. Вместе с тем их подход не предполагал комплексной характеристики влияния глобальных проблем современности на развитие международного сотрудничества Азербайджанской Республики в сфере охраны окружающей среды.

Прежде всего, следует отметить, что Азербайджанская Республика присоединилась к более 20 конвенциям по охране окружающей среды, включая Конвенцию о биоразнообразии, Конвенцию о защите трансграничных водных путей и международных озер, а также Конвенцию о защите дикой природы и окружающей среды Европы. Азербайджан является стороной Конвенции по контролю за трансграничным перемещением опасных отходов и Конвенции о стратегической экологической оценке в трансграничном контексте. Однако имеются также соглашения, такие как "Соглашения между правительствами Азербайджана и Турции по охране окружающей среды", "Обновление соглашения между Министерством экологии и природных ресурсов Азербайджанской Республики и Министерством экологии Исламской Республики Иран", "Азербайджан и охрана окружающей среды Грузии, Дании и правительства Объединенных Наций". Эти соглашения касаются участия в реализации Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций по изменению климата [2, с. 3-5].

В рамках глобального участия в обеспечении природной безопасности наша страна ищет стратегию сотрудничества и расширения взаимодействия с мировыми

ассоциациями для обеспечения устойчивости климата, извлечения выгоды из имеющегося международного опыта и развития экологической правовой политики в мировом контексте. В связи с этим, правительство Азербайджана проявляет интерес к международным и региональным выставкам и конвенциям в области охраны окружающей среды. Поэтому были эффективно реализованы серьезные меры и положительные шаги, направленные такими организациями, как Программа развития Организации Объединенных Наций, Программа экологического развития, Организация промышленного развития, Всемирный банк, Глобальный экологический фонд, Европейский банк реконструкции и развития и Азиатский банк развития [3, с. 28].

Весь регион Южного Кавказа, включая Азербайджан, очень уязвим к происходящим изменениям климата, как показано в нескольких ранее проведенных исследованиях. Согласно исследованию, анализ данных с 1991 по 2000 годы выявил повышение температуры на 0,41°C, что больше, чем повышение, зафиксированное в период с 1961 по 1990 годы.

В настоящее время существует пробел в законодательной и политической базе, касающейся изменения климата. Изменение климата упоминается в некоторых стратегических документах в широком контексте, таких как Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее» (например, признание изменения климата и необходимость принятия мер) и Стратегическая дорожная карта по производству и переработке сельскохозяйственной продукции в Азербайджанской Республике (например, решение проблемы изменения климата в сельскохозяйственном секторе через сокращение выбросов CO₂ и разработку механизмов для устранения негативных последствий изменения климата) [4].

Кроме того, отсутствие стратегий смягчения последствий изменения климата и планирования адаптации в Азербайджане также является проблемой для решения этого вопроса.

Стремление Азербайджана активно участвовать в механизме международно-правового сотрудничества по охране окружающей среды нашло свое отражение не только в развитии договорного, но и институционального сотрудничества. В сфере управления охраной окружающей среды налажены тесные партнерские связи с ЕС (особенно по вопросам энергетической эффективности), Мировым банком (в контексте развития инфраструктуры управления сферой охраны окружающей среды, утилизации отходов и восстановления системы мелиорации), а также правительством Германии и Японии. Особенно плодотворным сотрудничество с Германией на институциональном уровне является в таких сферах, как энергетика, сохранение биоразнообразия, водоснабжение. С точки зрения принимаемых политических мер в экологической сфере, следует отметить участие Азербайджана в работе таких международных организаций, как ОЭСР, Европейская экономическая комиссия ООН и ОБСЕ [5, с. 18-19].

Несмотря на то что изменения климата не упоминаются явно в действующем законодательстве, некоторые связанные аспекты могут быть охвачены в следующих документах: Закон о гидрометеорологической деятельности (1998), Закон об охране окружающей среды (1999), Закон об экологической безопасности (1999) и Закон о защите атмосферного воздуха (2001).

На глобальном уровне Азербайджан, будучи стороной нескольких международных экологических документов (например, Киотский протокол, Дохийская поправка и Парижское соглашение), имеет определенные обязательства. Среди этих документов наиболее важным

является представленный отчет о Намерениях по снижению выбросов парниковых газов Азербайджана в рамках Парижского соглашения (2015) в рамках Рамочной конвенции ООН об изменении климата, направленный на борьбу с изменением климата. В этом контексте в отчете Азербайджан, используя 1990 год как базовый, ставит цель снизить выбросы парниковых газов на 35% к 2030 году. В соответствующем отчете выделяются такие сектора, как энергетика, сельское хозяйство, отходы, использование земли, изменение использования земли и лесное хозяйство, в которых планируется предпринять определенные действия для достижения целевого уровня сокращения выбросов парниковых газов. Однако документ не предоставляет точных данных о сокращении выбросов по секторам, а также не указывает сроки и запланированные действия, представляя собой довольно общую рамочную концепцию.

Азербайджан также является проактивным участником международного общения в части развития сотрудничества по вопросам охраны окружающей среды, выступая в качестве организатора и принимающей стороны разнообразных международных мероприятий. К примеру, 07-08.05.2014 г. Азербайджан принимал гостей на саммите, организованном Международным диалогом в целях действий в отношении окружающей среды совместно с Центром Гейдара Алиева и с привлечением широкого круга региональных ученых, представителей общественности и государственных учреждений, а 02-04.06.2014 г. на территории Азербайджана проходила третья встреча Региональной комиссии по рыбному хозяйству и аквакультуре в Центральной Азии и на Кавказе. Кроме того, 19-21.11.2014 г. в г. Баку проводилась Пятая ежегодная международная выставка в области охраны окружающей среды «Каспий: Технологии для окружающей среды», объединившая 77 компаний, представляющих Азербайджан,

Германию, Грецию, Данию, Италию, Россию, Соединенное Королевство, Турцию и Швецию [7]. Особое внимание Азербайджан уделяет привлечению внимания мировой общественности к вопросам сложной экологической обстановки на территории Нагорного Карабаха, оккупированной армянскими вооруженными силами, начиная с первой половины 1990-х гг. [8, с. 6]. К сожалению, эти призывы не имеют должного эффекта, что осложняет и без того непростую экологическую ситуацию, нанося непоправимый ущерб экосистеме Азербайджана.

29-я Конференция сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата (COP29), состоявшаяся в Баку 11–22 ноября 2024 г., стала важной вехой в глобальной борьбе с климатическим кризисом. Стоит отметить, что это первая климатическая конференция ООН на постсоветском пространстве. В COP29 приняли участие главы государств и правительств более 80 стран. Мировые лидеры, эксперты и представители бизнеса обсудили усиление климатического финансирования, внедрение углеродных рынков и адаптацию к новым вызовам. Несмотря на достигнутый прогресс, COP29 также продемонстрировала сложности в согласовании действий между развитыми и развивающимися странами. На COP29 была достигнута важная договоренность о новой цели климатического финансирования: мобилизовать 300 млрд долларов ежегодно до 2035 года для поддержания усилий развивающихся стран по борьбе с изменением климата. Страны не смогли достичь соглашения о том, как должны быть реализованы результаты «глобального обзора» прошлого года, включая ключевое обязательство по отказу от ископаемых видов топлива, и отложили принятие решения на COP30 в следующем году в Бразилии [14].

Тем не менее, им удалось достичь соглашения по оставшимся разделам статьи 6-ого Парижского соглашения,

что означает, что все элементы соглашения теперь завершены почти через 10 лет после его подписания.

Тяжелая экологическая ситуация является одной из сложнейших глобальных проблем, решение которой невозможно без надлежащей реализации всего потенциала международно-правового сотрудничества при участии максимально широкого круга государств-членов мирового сообщества. Осознавая это, Азербайджан демонстрирует приверженность целям и задачам охраны окружающей среды, принимая активное участие как в договорном, так и институциональном сотрудничестве на универсальном и региональном уровнях. Такая позиция отражает важность вопроса охраны окружающей среды в развитии Азербайджана, что отмечается Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым: «Вопросы, связанные с экологической ситуацией, постоянно находятся в центре нашего внимания» [9].

Библиография:

1. Абдуллаев И. М. Геополитические аспекты обеспечения безопасности в условиях изменения климата / И. М. Абдуллаев. - Баку: Изд-во Национальной академии наук Азербайджана, 2020. - 188 с.

2. Алиев Э. В. Экологические вызовы и устойчивое развитие Азербайджана / Э. В. Алиев. - Баку: Научно-издательский центр, 2019. - 256 с.

3. Божко В. И. Международное право и изменение климата: правовые аспекты глобальной экологической безопасности / В. И. Божко. - Москва: Юрист, 2018. - 320 с.

4. Зеленков В. А. Экологическая безопасность и правовые механизмы её обеспечения в условиях изменения климата / В. А. Зеленков. - Москва: Научная книга, 2021. - 290 с.

5. Ковалёв А. Н. Суверенитет государств в условиях глобальных экологических угроз / А. Н. Ковалёв. — С.-Петербург: Юридическая литература, 2022. 342 с.

6. Климатическое соглашение в контексте международного права: сборник статей / под ред. М. А. Соловьевой. - Москва: Наука, 2021. - 402 с.

7. Сидоров О. Л. Право и изменение климата: мировой опыт и возможности для Азербайджана / О. Л. Сидоров. — Баку: Экономика и экология, 2020. — 275 с.

8. Филиппов С. П. Экологическая политика и международные обязательства в контексте изменения климата / С. П. Филиппов. - Москва: ИД Восточная книга, 2019. - 312 с.

9. Шмидт И. Б. Международное экологическое право и его роль в обеспечении суверенитета в условиях изменения климата / И. Б. Шмидт. - Москва: РОССПЭН, 2021. - 359 с.

10. Юсупов Р. Р. Правовые аспекты охраны окружающей среды в Азербайджане: теоретические и практические проблемы / Р. Р. Юсупов. - Баку: Университет, 2022. - 210 с.

11. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. - Cambridge: Cambridge University Press, 2022. - 345 p.

12. Smith J. M. Sovereignty and Climate Change: The Role of International Law / J. M. Smith. - Oxford: Oxford University Press, 2020. - 290 p.

13. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, Стокгольм, 1972 г. - https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml

14. COP29 beynəlxalq münasibətlərin inkişaf prosesində (Konfrans materialları, Bakı, 2024, oktyabr). Prof., dr. Namiq H. Əliyevin redaktəsi ilə. – Bakı: Elm və Təhsil, 2024. – 380 s.

Mərziyə ASLAN (Azərbaycan),
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının magistrantı

İQLİM DƏYİŞİKLİYİ ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCAN: EKOLOJİ ÇAĞIRIŞLAR KONTEKSTİNDƏ SUVERENLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə. Qlobal ekoloji böhranlar şəraitində beynəlxalq ekoloji hüquq getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir və bu problemlərlə mübarizə üçün vacib bir vasitə halına gəlir. Ekoloji problemlər artıq yerli deyil və bütün ölkələrin birgə səylərini tələb edir. Bu, milli suverenlik məsələləri ilə əlaqəli ətraf mühitin qorunması üçün beynəlxalq hüquqi bazanın formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaradır. Qloballaşma şəraitində suverenlik prinsipi yenidən nəzərdən keçirilir və onun beynəlxalq tələblərlə əlaqələndirilməsi ekoloji problemlərin effektiv həlli üçün zəruri olur.

Azərbaycan ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlıqda fəal iştirak edir, müxtəlif ölkələrlə 20-dən çox ekoloji konvensiya və saziş imzalayır. COP 29 kimi beynəlxalq konfranslarda iştirak etmək və ətraf mühit siyasətini beynəlxalq standartlara uyğun inkişaf etdirmək vacib addımlardır. Buna baxmayaraq, iqlim dəyişikliyi ilə bağlı qanunvericilik bazasında boşluq var. Xüsusilə, Azərbaycan Paris Sazişi çərçivəsində istixana qazı tullantılarını 2030-ci ilə qədər 35% azaltmağı öhdəsinə götürüb. Bununla birlikdə, iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma strategiyalarının olmaması kimi problemlər aktual olaraq qalır.

Azərbaycanın beynəlxalq ekoloji tədbirlərdə fəal iştirakı ölkə üçün ətraf mühitin qorunmasının vacibliyini vurğulayır ki, bu da hökumətin rəsmi mövqeyində əks olunur.

Marziyya ASLAN (Azerbaijan),
master's student at the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan
**AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF CLIMATE
CHANGE: LEGAL ASPECTS OF ENSURING
SOVEREIGNTY IN THE FACE OF ECOLOGICAL
CHALLENGES**

Summary. In the context of global environmental crises, international environmental law is becoming increasingly important as a tool to address these challenges. Environmental problems are no longer local but require the joint efforts of all countries. This has led to the need for the development and enhancement of an international legal framework for environmental protection, which is related to issues of national sovereignty. In the context of globalization, the principle of sovereignty is being rethought, and its coordination with international requirements is becoming essential for effectively addressing environmental issues. Azerbaijan actively participates in international environmental cooperation, having signed more than 20 environmental conventions and agreements with various countries. Important steps include participation in international conferences such as COP29 and the development of environmental policy in accordance with international standards. Despite this, there are gaps in the legislative framework concerning climate change. Specifically, Azerbaijan has committed to reducing greenhouse gas emissions by 35% by 2030 under the Paris Agreement. However, challenges such as the lack of strategies for climate change adaptation remain relevant.

Azerbaijan's active participation in international environmental events highlights the importance of environmental protection for the country, as reflected in the official position of the government.

Fuad ŞAMMADOV (Azərbaycan),
AR Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
“Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət” kafedrasının
müəllimi

SUVEREN AZƏRBAYCANIN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİNİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK İNSTITUTLARI İLƏ ƏMƏKDAŞLIQ: NATO TİMSALINDA

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, suveren, təhlükəsizliyin təmini, NATO, əməkdaşlıq, sülhməramlı əməliyyatlar, enerji təhlükəsizliyi, kiber təhlükəsizlik, beynəlxalq terrorizm.

Keywords: Republic of Azerbaijan, sovereignty, security assurance, NATO, cooperation, peacekeeping operations, energy security, cyber security, international terrorism.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, суверенитет, обеспечение безопасности, НАТО, сотрудничество, миротворческие операции, энергетическая безопасность, кибербезопасность, международный терроризм.

Giriş. Dünya təhlükəsizlik sisteminin davamlı dəyişən məzmunu milli dövlətlərin suverenliyinin qorunması və davam etdirməsi baxımından çoxsaylı beynəlxalq institutlarla əməkdaşlıq etməsini vacib edir. NATO bu istiqamətdə global təhlükəsizlik sahəsində ən nüfuzlu təşkilatlardan biridir. Azərbaycan da öz təhlükəsizliyini möhkəmləndirmək üçün bu beynəlxalq institutlarla əlaqələrini genişləndirməkdə maraqlıdır. Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığı geosiyasi sabitliyin qorunması və regional təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

NATO-nun beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində rolu

NATO 1949-cu ildə yaradılmış və kollektiv müdafiə prinsipinə əsaslanan hərbi-siyasi təşkilatdır. “Soyuq müharibə” dövründə Sovet İttifaqına qarşı balans yaratmaq məqsədilə formalaşan Alyans, hazırda global təhlükəsizliyə cavabdeh olan əsas aktorlardan biridir. İttifaqın əsas məqsədi üzv dövlətlərin təhlükəsizliyini təmin etmək, kollektiv müdafiə konsepsiyası çərçivəsində hərbi yardımlar göstərmək və global təhdidlərə cavab verməkdir. NATO, həmçinin, terrorizmlə mübarizə, kiber təhlükəsizlik, enerji təhlükəsizliyi və sülhməramlı əməliyyatlar sahəsində də fəal iştirak edir [8].

NATO-nun Cənubi Qafqaz regionunda fəaliyyəti əsasən sabitliyin qorunması və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üzərində qurulmuşdur. Azərbaycan geosiyasi mövqeyinə və zəngin enerji ehtiyatlarına görə NATO üçün əhəmiyyətli tərəfdaşdır. Şimali Atlantika İttifaqı, eyni zamanda, Cənubi Qafqazda münaqişələrin həllinə dair diplomatik yanaşmalar tətbiq edir və bu kontekstdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən mövqedə dayanır.

Azərbaycanın NATO ilə əlaqələrinin tarixi

Azərbaycan 1994-cü ildə NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" (SNT) proqramına qoşulmuş və bundan sonra bir sıra mühüm əməkdaşlıq formatlarına daxil olmuşdur. SNT çərçivə sənədinin imzalanması ilə Azərbaycan-NATO əməkdaşlığı keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. 1996-cı ildə Azərbaycanın Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramına qoşulması ilə ikitərəfli münasibətlər hərbi və hərbi-siyasi istiqamətlərlə yanaşı, ölkə həyatının digər sahələrini, o cümlədən təhlükəsizlik sektorunu da əhatə etməyə başlamışdır. Bu proqrama qoşulandan sonra NATO-nun Baş katiblərinin (1997-ci ilin fevral, 1998-ci ilin sentyabr, 2001-ci ilin yanvar və 2024-cü ilin mart aylarında) və Alyansın digər ali nümayəndələrinin Bakıya səfər etmələri, Brüsseldəki mənzil-qərargahda diplomatik missiyamızın fəaliyyətə başlaması, Azərbaycan sülhəratma qüvvələrinin ilk əvvəl Kosovada, sonralar isə İraqda və Əfqanıstanda NATO rəhbərliyi altında

sülhün keşiyində dayanması, respublikamızın ərazisində SNT çərçivəsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi və başqa mühüm hadisələr artıq Azərbaycan-NATO münasibətlərinin yeni keyfiyyətindən xəbər verməkdə idi [6].

2004-cü ildən Azərbaycan NATO ilə “Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı” (FTƏP) çərçivəsində əlaqələrini daha da möhkəmləndirmişdir. Bu ikitərəfli əməkdaşlıq hərbi sahədən əlavə siyasi dialoq və təhlükəsizlik islahatlarını da əhatə edir. Azərbaycanın müdafiə sahəsində Alyans ilə əməkdaşlığı onun silahlı qüvvələrinin modernləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində mühüm addım olmuşdur [9].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan-NATO münasibətlərini qısa olaraq belə xarakterizə etmək olar: Azərbaycan Respublikası Avropa və Avroatlantik məkanda qeyri-sabitliyin, münaqişələrin və təhdidlərin aradan qaldırılmasında İttifaq ilə əməkdaşlıq etmiş və təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipinə zidd coğrafi və siyasi ayrı-seçkilik olmadan Avropa və yerləşdiyi regionda vahid təhlükəsizlik sisteminin qurulması yükünü bölüşmək əzmində olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Avroatlantik Tərəfdaşlıq Şurası və SNT Proqramı çərçivəsində NATO ilə mümkün olan tərəfdaşlıq vasitələrindən tam gücü ilə istifadə etmişdir. FTƏP, bu baxımdan Alyans ilə əməkdaşlığın yaxın və orta perspektivdə daha da gücləndirilməsi yolunda mühüm bir vasitə olmuşdur.

Təhlükəsizliyin təmini kontekstində Azərbaycan-NATO əməkdaşlığı

Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, həmçinin təhlükəsizliyini təmini etmək Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur [1, s. 3]. Beləki, Azərbaycanın geostrateji mövqeyi və regionda mövcud olan təhlükəsizlik təhdidləri onun xarici siyasətində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın mühüm yer tutmasını şərtləndirir. Bu baxımdan, Azərbaycanın təhlükəsizliyinin təminində beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə də

mühüm hərbi-siyasi ittifaq olan NATO ilə əməkdaşlığı çox təbii sayılmalıdır.

Eyni zamanda, Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası da Azərbaycanın müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin qorunmasını prioritet olaraq müəyyən edir. Bu strategiya çərçivəsində beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə NATO ilə əməkdaşlıq, ölkənin müdafiə və təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir [2]. Azərbaycanın beynəlxalq hərbi əməkdaşlıq fəaliyyətləri, SNT Proqramına qoşulması və bu çərçivədə həyata keçirilən islahatlar, müdafiə sektorunda modernləşməyə imkan yaradır.

Bundan başqa, təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi regionun da daxil olduğu Avroatlantik məkanda təhlükəsizlik sisteminin yaradılması üzrə söylərin dəstəklənməsi, NATO ilə qarşılıqlı maraqlar əsasında əməkdaşlığın davam etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinasında da öz əksini tapmışdır [3, s. 3-4].

SNT sənədini imzalamaqla Azərbaycan beş əsas məsələni öhdəliyinə götürmüşdür. Azərbaycan-NATO əməkdaşlığının əsasını təşkil edən bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- *milli müdafiə planlaması və maliyyələşdirilməsi prosesində şəffaflığın təmin edilməsi;*
- *müdafiə qüvvələrinin demokratik nəzarəti üçün zamanətin yaradılması;*
- *BMT və ya ATƏT-in cavabdehliyi altında keçirilən əməliyyatlara töhfənin verilməsi üçün imkan və hazırlığın təmin edilməsi;*
- *sülhə dəstək, axtarış və xilasetmə və humanitar sahələr üzrə missiyalara qatılmaq üçün Tərəfdaşların imkanlarının gücləndirilməsi məqsədi ilə birgə planlama, məşq və təlimlər vasitəsi ilə NATO ilə hərbi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;*

- *uzunmüddətli məqsəd kimi Alyansın qüvvələri ilə tam uyumlu qüvvələrin inkişaf etdirilməsi.*

Azərbaycan SNT çərçivəsində NATO ilə üç səviyyədə əməkdaşlıq etməkdədir:

- *birinci səviyyə:* Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramı - Individual Partnership Programme (IPP);
- *ikinci səviyyə:* Proseslərin Planlaşdırılması və Analizi Proqramı - Planing and Review Process (PARP);
- *üçüncü səviyyə:* Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı - Individual Partnership Action Plan (IPAP).

XXI əsrdə NATO-nun qəbul etdiyi bütün sənədlərin demək olar ki, hamısında “kiber təhlükəsizlik” və ya “informasiya sistemləri” mövzuna yer verilmişdir. Bu baxımdan, Azərbaycan NATO ilə kiber təhlükəsizlik sahəsində də əməkdaşlığın aparılmasında maraqlı olmuşdur. 2012-ci ildə Planlaşdırma və Analiz Prosesi sənədi çərçivəsində Azərbaycan kiber təhlükəsizlik ilə bağlı iki “tərəfdaşlıq məqsədi” bəyan etmişdir. Kiber təhlükəsizlik üzrə NATO ilə əməkdaşlıq imkanları təşkilatın Sülh və Təhlükəsizlik naminə Elm Proqramının maliyyələşməsi vasitəsilə layihələrin icrası, həmçinin tərəfdaşlara açıq olan təlim və məşğələlərdə iştirakdan ibarətdir [7].

NATO hərbi-siyasi ittifaq olmasına baxmayaraq, enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı çoxsaylı konfranslar keçirməkdə və bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə etməkdədir. Azərbaycan da enerji istehsalı üzrə dünyada öndə gedən dövlətlərdən biri olması səbəbi ilə enerji təhlükəsizliyi sahəsinə xüsusi önəm verir. Şimali Atlantika İttifaqı enerji sahəsində geniş fəaliyyət göstərən bir təşkilat olmasa da bu məsələ Azərbaycan-NATO məsləhətləşmələrinin bir hissəsidir. Buna görə də söyləyə bilərik ki, enerji təhlükəsizliyi sahəsində Alyans və digər Avropa təşkilatları ilə əməkdaşlıq, eyni zamanda ABŞ və Avropa dövlətləri ilə ikitərəfli əməkdaşlıq Azərbaycanın Avroatlantik

məkana integrasiyasına və NATO ilə münasibətlərinə də öz müsbət təsirini göstərməkdir.

XXI əsrin ən faciəli reallıqlarından biri olan terrorizm artıq milli sərhədləri aşaraq beynəlxalq bir hadisəyə çevrilmişdir. Xüsusilə də 2001-ci il 11 sentyabr hadisələri terrorizmlə mübarizəni NATO-nun əsas prioriteti etdi. Bu hadisədən sonra İttifaqın qəbul etdiyi yeni strategiya konsepsiyasında terrorizm XXI əsrin əsas təhlükəsi olaraq göstərilir. Konsepsiyada deyilir ki, terrorizm Alyans ölkələri, həmin ölkələrin vətəndaşları və beynəlxalq nizam üçün ən ciddi təhlükədir. Hal-hazırda terrorizm dünya ölkələrinin əksəriyyətində sürətlə yayılır və bu ölkələrə NATO üzvü olan ölkələr də daxildir. Xüsusilə də müasir dövrdə texnikanın inkişafı, daha təhlükəli kütləvi qırğın silahları terrorizmi daha da təhlükəli edir. Azərbaycan da terrorçuluqla mübarizə müstəvisində NATO ilə birgə fəaliyyətə xüsusi önəm verir. Azərbaycan Respublikası terrorizmə qarşı mübarizə məsələsində Alyans ilə əməkdaşlığı Avro-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurası (AATŞ) çərçivəsində qurur və bu məsələ ilə bağlı bir çox sahədə AATŞ dövlətləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Bu sahələrə terrorçuluğa hərbi cavab, əks-terrorçuluq üzrə milli təlim imkanlarının təkmilləşdirilməsi, kəşfiyyat məlumatlarının mübadiləsi, sərhəd təhlükəsizliyi və mülki müdafiə məsələləri daxildir. Təhlükəsizlik məsələlərinin müzakirəsi və risklərin qiymətləndirilməsi üzrə geniş imkanlar yaradan AATŞ və SNT formatları eyni zamanda terrorçuluqla mübarizənin daxili və xarici aspektləri üzrə hərbi və mülki qurumlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin qurulması üçün ümumi mexanizmlərin yaradılmasına da yardım edir [5, s. 52].

Azərbaycanın NATO və digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı ölkənin qlobal təhlükəsizliyə verdiyi töhfənin göstəricisidir. Azərbaycan sülhməramlıları Əfqanıstan, Kosovo və İraqda müxtəlif dövrlərdə xidmət etmiş, təhlükəsizliyin təmin olunması və sabitliyin bərpası proseslərində fəal iştirak etmişlər.

Xüsusilə, Azərbaycanın Əfqanıstanın təhlükəsizliyinə verdiyi dəstək beynəlxalq miqyasda yüksək qiymətləndirilmişdir. Hazırda Azərbaycan beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik missiyalarında iştirakını davam etdirərək, beynəlxalq səviyyədə öz mövqeyini daha da möhkəmləndirməkdədir [10].

NATO ilə əməkdaşlıq Azərbaycanın təhlükəsizliyini və müdafiə qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, ölkənin beynəlxalq arenadakı mövqeyini də gücləndirir. Şimali Atlantika İttifaqı ilə qarşılıqlı dialoqlar və əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycan beynəlxalq təhlükəsizlik strukturlarında daha fəal iştirak edə bilər. Hərbi sahədə təlimlər, modernizasiya layihələri və strateji tərəfdaşlıq proqramları Azərbaycanın müdafiə potensialını artırmağa kömək edir. Eyni zamanda, NATO ilə əməkdaşlıq Azərbaycanın xarici siyasətində balanslı mövqeyini qorumasına imkan yaradır.

Nəticə. Azərbaycanın suverenliyi və təhlükəsizliyi NATO ilə əməkdaşlıq çərçivəsində daha güclü müdafiə strategiyaları ilə təmin edilə bilər. Bununla yanaşı, Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik institutları ilə əməkdaşlığında geosiyasi balansı qoruması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Alyans ilə əməkdaşlıq Azərbaycana hərbi modernizasiya, beynəlxalq arenada mövqeyini möhkəmləndirmək və təhlükəsizlik sahəsində yeni imkanlar əldə etmək baxımından mühüm üstünlüklər qazandırır. Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik institutları ilə əməkdaşlığı yalnız hərbi sahədə deyil, eyni zamanda diplomatik və iqtisadi sahələrdə də mühüm nəticələr verir. NATO ilə birgə fəaliyyət göstərmək ölkənin müdafiə imkanlarını artırmaqla yanaşı, qlobal təhlükəsizlik arxitekturasında Azərbaycanın rolunu möhkəmləndirir.

Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığı ölkənin xarici siyasətində balansın qorunmasını təmin edir. Eyni zamanda, bu tərəfdaşlıq münasibətləri Azərbaycanın geosiyasi risklərini azaltmağa, regionda sülh və sabitliyin təmin edilməsinə yönəlmiş addımlar atmağa imkan yaradır. Azərbaycanın

sülhməramlı missiyalarda fəal iştirakı beynəlxalq aləmdə ölkənin müsbət imicinin möhkəmlənməsinə, eləcə də digər dövlətlərlə əməkdaşlıq imkanlarının genişlənməsinə şərait yaradır.

Bundan əlavə, Alyans ilə birgə fəaliyyət çərçivəsində həyata keçirilən hərbi-modernizasiya layihələri və texnoloji yeniliklər Azərbaycanın müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına mühüm töhfə verir. Müdafiə sahəsində islahatların davam etdirilməsi və NATO standartlarına uyğun hərbi təlimlərin aparılması Azərbaycanın təhlükəsizliyinin uzunmüddətli perspektivdə təmin edilməsinə xidmət edir. Geosiyasi reallıqları nəzərə alaraq, Azərbaycan Şimali Atlantika İttifaqı ilə əməkdaşlığını inkişaf etdirməklə, regional və global təhlükəsizlik sistemində öz mövqeyini daha da gücləndirə bilər.

Bibliografiya:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - Bakı: Qanun nəşriyyatı. 2019. - 96 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası. - Bakı: Qanun nəşriyyatı. 2007. - 48 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası. - *Azərbaycan qəzeti*, 2010, 17 iyun.
4. “Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. - *Azərbaycan qəzeti*, 2010, 18 iyul.
5. Azərbaycan-NATO 15 illik tərəfdaşlıq. – Brüssel: Azərbaycan Respublikasının NATO yanında Nümayəndəliyi. 2009, -78 s.
6. Azərbaycan-NATO: tərəfdaşlıqdan başlanan yol (1994-2009)./Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. – Bakı: Apostrof, 2009, -342 s.
7. Azərbaycan və NATO əməkdaşlığı haqqında arayış // www.mfa.gov.az (21.03.2025 15:23).

8. NATO-nun rəsmi saytı. <http://www.nato.int/> (19.03.2025 20:30).
9. “Azərbaycan-NATO” // <https://azerbaijan.az/related-information/198> (20.03.2025 15:49).
10. “Beynəlxalq sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak”. <https://mod.gov.az/az/beynəlxalq-sulhmeramli-emeliyyatlarda-istirak-027/> (21.03.2025).

Fuad SHAMMEDOV (Azerbaijan),

The lecturer of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan, The
department of “International relations and foreign policy”

**COOPERATION WITH INTERNATIONAL
SECURITY INSTITUTIONS IN ENSURING
THE SECURITY OF SOVEREIGN AZERBAIJAN:
THE CASE OF NATO**

Summary. The article explores the role of international security institutions in safeguarding the sovereignty of Azerbaijan. In particular, it analyzes NATO's mechanisms of influence on security, cooperation formats with Azerbaijan, and the main aspects of collaboration. At the same time, it examines progressive assurance mechanisms, the challenges of the geopolitical situation, and NATO's policy in responding to regional demands. In this context, the steps taken to ensure the security of Azerbaijan are highlighted.

Фуад ШАММЕДОВ (Азербайджан),
преподаватель кафедры «Международные
отношения и внешняя политика» Академии
Государственного Управления при Президенте АР
**СОТРУДНИЧЕСТВО С МЕЖДУНАРОДНЫМИ
ИНСТИТУТАМИ БЕЗОПАСНОСТИ В
ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ СУВЕРЕННОГО
АЗЕРБАЙДЖАНА: НА ПРИМЕРЕ НАТО**

Резюме. В статье исследуется роль международных институтов безопасности в обеспечении суверенитета Азербайджана. В частности, анализируются механизмы влияния НАТО на безопасность, форматы сотрудничества с Азербайджаном и основные стороны партнёрства. Также рассматриваются прогрессивные механизмы обеспечения, сложности геополитической обстановки и политика НАТО по ответу на вызовы в регионе. В этом контексте освещаются шаги, предпринимаемые для обеспечения безопасности Азербайджана.

**Ağazadə Aytac, Hüseynova Nərmin, Nəsrullayev Sərdar
(Azərbaycan),**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası magistrantları

QLOBAL ÇAĞIRIŞLAR FONUNDA AZƏRBAYCANIN ENERJİ SİYASƏTİ VƏ SUVERENLİK MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: enerji siyasəti, suverenlik, Əsrin müqaviləsi, Cənub Qaz Dəhlizi, yaşıl enerji, COP29.

Keywords: energy policy, sovereignty, Contract of the Century, Southern Gas Corridor, green energy, COP29.

Ключевые слова: энергетическая политика, суверенитет, Контракт века, Южный газовый коридор, зеленая энергия, COP29.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın üzləşdiyi daxili və xarici təhdidlər, xalqımızın illər boyu həsrətində olduğu müstəqilliyi itirmək təhlükəsi bir daha sübut etdi ki, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək onu əldə etmək qədər çətinidir.

Müstəqilliyə qovuşduqdan sonra prezident Heydər Əliyev 1993-cü ildən başlayaraq ciddi xarici geosiyasi müdaxilələrə, kəskin daxili ictimai-siyasi, iqtisadi və mənəvi böhrana, günügündən güclənən milli-vətəndaş qarşıdurması və s. neqativ hadisələrə baxmayaraq, müstəqil Azərbaycanın milli dövlətçiliyini qoruyub saxladı, onun gələcək inkişaf resurslarının müəyyən edilməsi və istifadəsi strategiyasını irəli sürdü. 1993-1996-cı illərdə inkişafın əsas şərti olan ölkədaxili milli-vətəndaş qarşıdurması dayandırıldı, ictimai-siyasi sabitlik bərpa edildi, yeni və ardıcıl daxili, xarici, milli dövlət quruculuğu və sosial-iqtisadi siyasət yürüdüldü, 1994-cü ildə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində müvəqqəti atəşkəsə nail olundu. Bütün bu proseslər Azərbaycan prezidentinə öz xalqının gələcəyi ilə bağlı həyati əhəmiyyət kəsb

edən çoxsaylı strateji layihələri, o cümlədən də iqtisadi və enerji siyasətini həyata keçirməyə imkan yaratdı [9, s.17].

Bu dövrdə Azərbaycan Qərbin böyük dövlətləri ilə enerji sahəsində transmilli münasibətlər quraraq həm öz geosiyasi mövqeyini gücləndirmək, dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin əsaslarını möhkəmləndirmək, üzləşdiyi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində beynəlxalq dəstək almaq, xüsusilə Qərb dövlətlərinin hərbi-siyasi yardımını almaq, digər tərəfdən bu dövlətlərin dəstəyi ilə öz dayanıqlı iqtisadiyyatını qurmaq, dövlət idarəçilik strukturlarını möhkəmləndirmək, NATO standartlarına cavab verən ordu formalaşdırmaq, sosial-iqtisadi islahatlar həyata keçirmək, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesini sürətləndirmək məqsədi güdürdü.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə gerçəkləşən “Əsrin müqaviləsi”ndən sonra Azərbaycan böyük inkişaf yoluna qədəm qoydu. Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının işlənməsi, əslində, əsrlərə hesablanmış bir layihədir. Onun reallaşması təkcə Azərbaycan üçün deyil, Qərbin bir sıra aparıcı dövlətləri, habelə Cənubi Qafqaz və Orta Asiya regionu üçün də strateji əhəmiyyət kəsb etdi. Bu saziş Qərb dövlətlərinin Azərbaycanla bütün sahələrdə genişmiqyaslı əməkdaşlığa marağını artırdı, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə münasibətlərdə keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu.

Əsrin müqaviləsi” böyük sabaha hesablanmış bir saziş olduğunu təsdiqləyərək yeni qlobal layihələrə yol açdı. 2014-cü il sentyabrın 20-də Səngəçal terminalında “Cənub qaz dəhlizi”nin təməlinin qoyulması bu həqiqətin daha bir sübutu oldu. “Cənub qaz dəhlizi”nin ehtiyat mənbəyi Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Şahdəniz” yatağının işlənməsinin ikinci mərhələsi çərçivəsində çıxarılan mavi yanacaqdır. Bu yataq Azərbaycanı dünyada qaz ixrac edən ölkə kimi tanıtdı. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) 2006-cı ilin ortalarında istifadəyə verildəndən bəri “Şahdəniz-1” qazını Gürcüstana çatdırır. 2007-ci il iyulun 3-dən isə Türkiyə Bakı-Tbilisi-

Ərzurum kəməri ilə Azərbaycan qazı alır. Beləliklə, “Cənub qaz dəhlizi” möhkəm təmələ əsaslanır. 2018-ci ildə istifadəyə verilən TANAP, 2020-ci ildə istifadəyə verilən TAP boru kəməri layihələri Azərbaycan qazını Avropa bazarına çatdıraraq Avropa üçün Rusiya qazına alternativ mənbə rolunu oynayır, enerji şaxələndirilməsini həyata keçirir, həmçinin region ölkələri arasında əməkdaşlığı gücləndirir. Bu gün Azərbaycan qazı Gürcüstana, Türkiyəyə, Yunanıstana, Bolqarıstana, İtaliyaya, Rumıniyaya, Macarıstana və Serbiyaya ixrac edilir.

Azərbaycan Respublikasının 1994-cü ildən bəri yeritdiyi yeni neft və enerji siyasəti ölkənin xarici əlaqələrini və beynəlxalq nüfuzunu xeyli gücləndirmişdir. Ötən müddətdə aparılan uğurlu enerji siyasəti nəticəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi və suverenliyi daha da möhkəmlənmiş, respublikanın təhlükəsizliyinin və gələcək tərəqqisinin əlavə təminatları yaradılmış, beynəlxalq münasibətlər arenasında Azərbaycana olan etimadı artmış, onun geosiyasi mövqeyi güclənmiş, dünya dövlətləri ilə mövcud olan qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və əlaqələr dərinləşmişdir.

Regional və beynəlxalq tərəfdaşlıqlar. Azərbaycanın enerji sektoru BP (British Petroleum) və digər beynəlxalq şirkətlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində beynəlxalq enerji bazarlarında mühüm mövqeyə malikdir. Azərbaycanın BP ilə əməkdaşlığı "Əsrin müqaviləsi" ilə rəsmi olaraq başlayıb. Bu müqavilə Azərbaycanın ən böyük neft yataqları olan "Çıraq" və "Günəşli" sahələrində BP-nin operatorluq etdiyi layihələrdə iştirakını nəzərdə tuturdu. BP, həmçinin “Şahdəniz” qaz yatağında da operator olaraq fəaliyyət göstərir. Bu layihə Azərbaycanın gələcək enerji istehsalının artırılması üçün əhəmiyyətli bir mənbədir və BP-nin strateji əməkdaşlığı bu yatağın inkişafına təsir göstərmişdir. BP-nin iştirakı ilə həyata keçirilən "Şahdəniz-2" layihəsi, təbii qazın Avropaya daşınması məqsədilə "Cənub Qaz Dəhlizi"nin bir hissəsi olan "TANAP" və "TAP" layihələrinin tikintisi də BP-nin enerji sahəsindəki fəallığını artırmışdır. Bu layihələr, Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının

dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin etməklə yanaşı, həm də Avropa İttifaqı və Türkiyə üçün alternativ enerji mənbələri təqdim etmişdir.

BP ilə uzunmüddətli əməkdaşlıq, Azərbaycan üçün bir çox üstünlüklər təmin etmişdir. Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın iqtisadiyyatını diversifikasiya etməyə, enerji resurslarını effektiv idarə etməyə və neft-qaz ixracatını artırmağa imkan yaradıb. BP-nin müasir texnologiya və idarəetmə təcrübələri, Azərbaycan neft və qaz hasilatında dünya standartlarına uyğun inkişafı təmin etməyə kömək edir. Müxtəlif beynəlxalq layihələrə BP-nin qatılması Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrini genişləndirmiş, ölkəni enerji sahəsində beynəlxalq səviyyədə etibarlı tərəfdaş olaraq tanıtmışdır. BP-nin fəaliyyəti eyni zamanda Azərbaycanın enerji sektorunda texnoloji yeniliklərin tətbiqini sürətləndirmişdir. BP müxtəlif müasir texnologiyaların tətbiqini təmin edərək, həm də ətraf mühitin qorunması məsələlərində mühüm addımlar atıb. Əlavə olaraq BP ilə əməkdaşlıq Azərbaycan üçün xarici sərmayə cəlb etməklə yanaşı, ölkənin enerji infrastrukturunun müasirləşdirilməsi və əməliyyat səmərəliliyinin artırılması sahəsində də böyük əhəmiyyət kəsb edir [10, s.126].

Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə enerji sahəsində qurduğu əməkdaşlıq həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan ölkənin strateji mövqeyini möhkəmləndirən ən mühüm sahələrdən biridir. Bu əməkdaşlıq yalnız enerji resurslarının təchizatının diversifikasiyası baxımından deyil, həm də geosiyasi təhlükəsizlik, regional sabitlik və iqtisadi inkişaf baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Avropa İttifaqı (Aİ) ilə Azərbaycan arasındakı əməkdaşlıq, son illərdə daha da genişlənmiş, enerji sahəsindəki əlaqələr müxtəlif strateji layihələr və yeni təşəbbüslərlə zənginləşmişdir.

Avropa İttifaqı enerji təhlükəsizliyini təmin etmək və qaz təchizatını diversifikasiya etmək məqsədini daşıyan bir sıra layihələri həyata keçirir. Rusiya ilə enerji təchizatında yaşanan problemlər və Aİ-nin enerjidəki asılılığını azaltmaq arzusu,

Avropa İttifaqı üçün alternativ enerji mənbələri tapmağı prioritet halına gətirib. Azərbaycan, bu məqsədlərə uyğun olaraq, Aİ üçün vacib enerji təchizatçısına çevrilmişdir. Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatları, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi ilə birgə Avropaya qaz təchizatını artırmağa imkan vermişdir. Bu layihə, xüsusilə "Şahdəniz-2" qaz yatağından hasil edilən qazın Türkiyə üzərindən Avropaya daşınmasına yönəlmişdir. Aİ Azərbaycanın təbii qazını qiymətli bir enerji mənbəyi kimi qəbul edir və bu əməkdaşlıqdan həm iqtisadi, həm də siyasi faydalar əldə edir. Avropa İttifaqı eyni zamanda Aİ-nin enerjidəki asılılığını artırmamaq üçün daha çox qaz mənbələrinə ehtiyac duyur, bu isə Azərbaycanın rolunu daha da vacib edir. Azərbaycanın enerji sahəsindəki əməkdaşlığının mərkəzində olan ən böyük layihə, "Cənub Qaz Dəhlizi" (SGC) layihəsidir. Bu layihə Azərbaycan qazını Avropaya daşıyan vacib bir təchizat marşrutudur və Aİ üçün enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından əsas əhəmiyyətə malikdir. Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycan qazının Avropaya daşınması üçün çoxsaylı kəmərləri və infrastrukturuları əhatə edir. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi "Şahdəniz-2" yatağından hasil edilən qazın Türkiyə üzərindən Avropaya daşınmasını təmin edir. Layihənin üç əsas komponenti: "TANAP" (Trans Anadolu Təbii Qaz Kəməri), "TAP" (Trans Adriatik Qaz Kəməri) və "BTE" (Bakı-Tbilisi-Erzurum) kəməri, Azərbaycanın qazının Avropa bazarına çıxarılmasına imkan verir. Bu layihə, Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələri gücləndirir və Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında mühüm rol oynamasını təmin edir. Cənub Qaz Dəhlizi, həm də Aİ-nin enerji sahəsindəki məqsədləri ilə uyğunlaşır. Aİ bu layihəni dəstəkləyərək, yalnız enerji mənbələrinin diversifikasiyasını deyil, həm də bölgənin enerji təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır. Azərbaycanın Avropaya qaz ixrac etməsi, həm də Aİ-nin Rusiya və digər ənənəvi enerji tədarükçülərinə olan asılılığını azaldır, bu isə Aİ üçün strateji baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan, Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlıq edərək yalnız enerji resurslarını Avropa bazarlarına ixrac etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda Aİ-nin müxtəlif enerji təşviq proqramlarından da faydalanır. Aİ təmiz enerji və bərpa olunan enerji sahələrindəki layihələri dəstəkləməkdədir. Bu çərçivədə, Azərbaycan da öz enerji strategiyasını bərpa olunan enerji mənbələrinə yönəldərək Aİ ilə əməkdaşlıq sahəsində yeni perspektivlər açə bilər. Aİ-nin "Yaşıl Anlaşma" (Green Deal) çərçivəsində tətbiq etdiyi ekoloji layihələr və enerji transformasiyası təşəbbüsləri, Azərbaycanın enerji sektorunda daha çox investisiya cəlb etməyə imkan verə bilər. Bu, həmçinin Azərbaycanın enerjidəki dayanıqlı inkişafını təmin edəcək, həm də ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqini sürətləndirəcəkdir.

Türkiyə Azərbaycanın ən yaxın regional tərəfdaşdır və enerji sahəsində əlaqələr hər iki ölkə üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. TANAP və TAP layihələri Azərbaycan qazını Türkiyə üzərindən Avropaya daşımayı hədəfləyir. Bu layihələr Cənub Qaz Dəhlizinin bir hissəsi olaraq, Azərbaycanın enerji potensialını Türkiyə və Avropa bazarlarına çıxarmaqda mühüm rol oynayır. Həmçinin, Azərbaycan və Türkiyə arasında "Əsrin müqaviləsi"nin müddəti başa çatdıqdan sonra yeni layihələr üzərində də əməkdaşlıq genişlənməkdədir.

Qarabağ münaqişəsinin 2020-ci ildə başa çatmasından sonra Azərbaycanın enerji siyasətində yeni bir dövrün başlanğıcı yaranmışdır. Ermənistanla olan münaqişə nəticəsində əldə edilən diplomatik və hərbi üstünlüklər Azərbaycanın enerji siyasətini daha müstəqil və suveren bir şəkildə formalaşdırmasına imkan yaratmışdır. Bu dəyişikliklər həm daxili siyasət, həm də beynəlxalq münasibətlərdə ciddi dəyişikliklərə yol açmışdır. Azərbaycan ərazi bütövlüyünü bərpa etdikdən sonra enerji sahəsindəki strateji qərarlarını daha müstəqil şəkildə qəbul etməyə başlamışdır. Bu yeni vəziyyət ölkənin enerji resurslarının təhlükəsizliyini artırmağı və regiondakı enerji layihələrini daha effektiv şəkildə idarə etməyi mümkün etmişdir.

Xüsusilə, Qarabağ münaqişəsindən sonra Azərbaycanın enerji resurslarının nəzarəti altında olan ərazilərdə neft və qaz yataqlarının mövcudluğu bu prosesin daha da vacib hala gəlməsini təmin edib. Qarabağ münaqişəsi sonrası Azərbaycanın enerji siyasətində həyata keçirilən dəyişikliklər, xüsusən yeni enerji marşrutları ilə əlaqədar qərarların qəbul edilməsi ilə özünü göstərmişdir. Azərbaycanın enerji diplomatiyası, regionda daha güclü mövqe əldə etməyi və ölkənin enerji təchizatı şəbəkələrini diversifikasiya etməyi hədəfləyir. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin genişləndirilməsi və yeni qaz kəmərlərinin tikintisi, Azərbaycanın enerji siyasətinin beynəlxalq təsirini artırmışdır. Bu layihələr, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlığı daha da gücləndirərək, Azərbaycanın mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Qarabağ münaqişəsindən sonra Azərbaycan, yalnız daxili enerji ehtiyaclarını deyil, həm də regional enerji təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə daha müstəqil qərarlar qəbul etməyə başlamışdır. Bu, Azərbaycanın enerji bazarlarını diversifikasiya etməyə, yeni investorları cəlb etməyə və xarici dövlətlərə enerji sahəsində daha az asılı olmağa imkan yaratmışdır. Həmçinin, ölkənin suveren enerji siyasətinin formalaşması, hərbi və diplomatik gücün birləşməsi ilə daha da dərinləşmişdir.

İqlim dəyişikliyi və enerji keçidi. Enerji keçidi karbon emissiyalarını azaltmaq və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə aparmaq üçün mədən əsaslı sistemlərdən (neft, kömür və qaz) bərpa olunan enerji mənbələrinə (günəş, külək və hidroenergetika kimi) qlobal keçidi nəzərdə tutur. Bu dəyişiklik iqtisadiyyatları karbonsuzlaşdırmaq, enerji təhlükəsizliyini artırmaq və davamlılığı təşviq etmək üçün vacibdir. Paris Sazişinin şərtlərinə görə, Avropa İttifaqı 2030-cu ilə qədər istixana qaz tullantılarının (“Greenhouse gas emissions”) 1990-cı illə müqayisədəən azı 40 faiz azaldılmasını öhdəlik kimi götürüb. 2050-ci ildə isə sıfır tullantıya (“Net-zero greenhouse gas emissions”) nail olunmalıdır. BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədlərinin də əsas hədəfi məhz iqlim dəyişikliyi və təmiz

enerjiyə nail olmaqdır. İqlim dəyişikliklərinin sürətlənməsi və ardıcıl, davamlı xarakter alması, onun neqativ nəticələrinin həyatın bütün sahələrində hiss olunması enerji keçidini əsas qlobal çağırışa çevirib. Azərbaycan da bu proseslərin tərkib hissəsidir. 2016-cı ilin oktyabrında Milli Məclis Paris Sazişini ratifikasiya edərək 2030-cu ilə 1990-cı illə müqayisədə istixana qaz tullantılarını 35 faiz azaltmağa dair öhdəlik götürüb.

Azərbaycan hökumətinin “Yaşıl enerji” ilə bağlı xüsusi strategiyası mövcuddur. Bu siyasətə uyğun olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilər “Yaşıl enerji” zonası elan edilib. Azad olunmuş Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə 2021-2023-cü illər ərzində 170 meqavat gücündə hidroelektrik stansiyalar istifadəyə verilib. 2024-cü ilin sonuna qədər bu rəqəm 270 meqavata çatacaq. Bir neçə ildən sonra erməni işğalından azad edilmiş ərazilərdə hidroelektrik stansiyaların ümumi gücü 500 meqavat təşkil edəcək. Həmçinin Səudiyyə Ərəbistanının “Acwa Power” şirkəti 240 MVT gücündə külək enerji parkı və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin (BƏƏ) “Masdar” şirkəti isə 230 MVT gücündə günəş elektrik stansiyası inşa edəcək.

2022-ci il dekabrın 17-də Rumıniyanın Buxarest şəhərində “Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan Hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş”in imzalanması Azərbaycanın bu sahədə potensialının realizə olunmasını və dünyanın enerji bazarında əhəmiyyətli rolunun daha da yüksəlməsini şərtləndirir [3].

Elektrik enerjisi istehsalında bərpaolunan enerji mənbələrinin payının 2026-cı ilədək 24 faiz, 2030-cu ilədək isə 30 faizə çatdırılması “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası”nda nəzərdə tutulub.

2023-cü il dekabrın 11-də Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin ev sahibliyi etdiyi COP28-in plenar iclasında COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi ilə bağlı qərar qbul olundu. Bu qərarın qəbulu neft-qaz ölkəsi kimi tanınan Azərbaycanın iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə söylərinin, o cümlədən “yaşıl enerji”

sahəsindəki fəaliyyətinin yüksək qiymətləndirildiyini bir daha göstərir. Bir sözlə, Azərbaycanın dünyanın ən böyük tədbirlərindən biri olan COP29-a ev sahibliyi etməsi Prezident İlham Əliyevin növbəti qələbəsidir. İqlim dəyişikliklərinin fəsadları ilə bağlı aparılan hesablamalar uyğun əldə olunan razılaşmaya əsasən hər il inkişaf etməkdə olan ölkələrə 1,3 trilyon dollar iqlim maliyyəsini yönəltməyi, kasıb dövlətlər üçün isə 2035-ci ilə qədər 300 milyard dollar məbləğində vəsaitin səfərbər olunmasına rəhbərlik etməsini nəzərdə tutan hədəflər müəyyənləşdirildi. Həmçinin, COP29 sədrliyi enerji saxlama, şəbəkələr, zonalar, dəhlizlər və hidrogen mövzularında öhdəliklər və bəyanatlar təqdim etdi, bunları 150 tərəf təsdiq etdi. COP29-un ən böyük uğurlarından biri 2015-ci ildən bəri ilk dəfə olaraq “Paris sazişi”nin 6-cı maddəsi tam şəkildə işlək vəziyyətə gətirilməsi oldu. 6-cı maddə üzrə yekdilliklə qəbul edilən qərarlar ətraf mühitin bütövlüyünü, şəffaflığı və karbon bazarlarının möhkəmliyini təmin etməkdə mühüm rol oynayacaq.

Azərbaycanın enerji siyasətində gələcək perspektivdə əsasən enerji diversifikasiyası, bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı və enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi gözlənilir. Xüsusilə, Xəzər dənizində külək enerjisi layihələri, günəş enerjisi potensialının artırılması və "yaşıl enerji" ixracı prioritet istiqamətlərdən biridir. Bununla yanaşı, Azərbaycan qaz tədarükündə əsas oyunçulardan biri kimi Avropa və Asiya bazarlarında mövqeyini gücləndirmək üçün yeni boru kəməri və infrastruktur layihələrini inkişaf etdirməyi hədəfləyir.

Bibliografiya:

1. Cənub Qaz Dəhlizi və Avropa İttifaqı Enerji Siyasəti - <https://brussels.mfa.gov.az/index.php/az/news/avropa-ittifaqi-enerji-sammitinde-cenub-qaz-dehlininin-ehemiyetinden-danisilib>

2. Azerbaijan 2021: Energy policy review - <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-2021-energy-policy-review/>

3. Enerji keçidi uzunmüddətli dayanıqlı inkişafın təminatıdır - https://azertag.az/xeber/ekspert_enerji_kechidi_uzunmuddetli_d_ayaniqli_inkisafin_teminatidir-3177842

4. Azərbaycan enerji keçidini prioritet hesab etməklə yanaşı digər dövlətlərin də bu təşəbbüslərinə töhvə verəcək - https://azertag.az/xeber/azerbaycan_enerji_kechidini_prioritet_hesab_etmekle_yanasi_diger_dovletlerin_de_bu_tesebbuslerine_tohfe_verecek_musahibe-3175134

5. Enerji Təhlükəsizliyi və Avropa Bazarı - <https://www.geostrategiya.az/news.php?id=185>

6. BP-nin Azərbaycan Fəaliyyəti - https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/bp-az_rbaycanda-.html

7. Azərbaycanın “yaşıl” enerjiyə keçidlə bağlı təşəbbüsləri - <https://cop29.az/az/sustainability/energy-transition-initiatives>

8. Energy efficiency policy in Azerbaijan: A Roadmap - <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-policy-in-azerbaijan-a-roadmap>

9. Əhmədov M. Azərbaycan: yeni neft erası və beynəlxalq siyasət. Bakı, Elm, 1997. - 124 s.

10. Həsənov Ə. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2016. - 296 s.

11. Qaynarinfo.az COP29 çərçivəsində üç mühüm sənəd imzalanıb - <https://qaynarinfo.az/az/cop29-cercivesinde-uc-muhum-sened-imzalanib>

12. Azərbaycan külək enerjisi potensialına görə dünyanın 2-cisi olub - <https://report.az/amp/energetika/azerbaycan-kulek-enerjisi-potensialina-gore-dunyanin-2-cisi-olub/>

13. Azərbaycanın Enerji Siyasəti və Beynəlxalq Əməkdaşlıq - <https://report.az/energetika/socar-abs-sirketlei-enerji-kecidinin-inkisafi-meqsedile-emekdasliq-sazisi-imzalayib/>

**Azerbaijan Aytac, Husseinova Nermin, Nasrullayev
Sardar (Azerbaijan),**
Master students of the Academy of Public Administration
under
the President of the Republic of Azerbaijan

AZERBAIJAN'S ENERGY POLICY AND SOVEREIGNTY ISSUES IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES

Summary. The article analyzes Azerbaijan's energy policy in the context of global challenges, emphasizing energy security, international cooperation, and sovereignty. It first highlights the geopolitical significance of the energy sector in the early years of independence and how the "Contract of the Century" strengthened Azerbaijan's economic and political position. The importance of the Southern Gas Corridor, TANAP, and TAP projects in ensuring Europe's energy security is also emphasized. Additionally, Azerbaijan's cooperation with BP and the European Union has solidified its position in the international energy market. After the resolution of the Karabakh conflict, new opportunities have emerged in energy policy, further strengthening sovereignty. The article also discusses the transition to renewable energy sources, the green energy strategy, and Azerbaijan's hosting of COP29, underlining its commitment to climate change and environmental sustainability.

**Агазде Айтадж, Гусейнова Нармин, Насруллаев
Сардар (Азербайджан),**
магистранты Академии Государственного Управления
при Президенте АР

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА И ВОПРОСЫ СУВЕРЕНИТЕТА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Резюме. В статье анализируется энергетическая политика Азербайджана в контексте глобальных вызовов, акцентируя внимание на энергетической безопасности, международном сотрудничестве и суверенитете. Сначала подчеркивается геополитическая значимость энергетического сектора в первые годы независимости и то, как «Контракт века» укрепил экономическое и политическое положение Азербайджана. Также отмечается важность проектов Южного газового коридора, TANAP и TAP для энергетической безопасности Европы.

Директор издательства “Элм и тахсил”:
Инал Мамедли

Дизайнер: Захид Мамедов
Технический редактор: Ровшана Низамигизы

Подписано к печати 25.04.2025
Формат 60х84 1/16.
Условно-печатных листов 30,5
Заказ № 168. Тираж 200.

Книга отпечатана с готовых диапозитивов
на издательско-полиграфическом
предприятии “Elm və təhsil”
E-mail: nurlan1959@gmail.com
Тел: 497-16-32; 050-311-41-89
Адрес: Азербайджан, AZ 1000, Баку, Ичеришехер,
ул. 3-й переулок Магомаева 8/4

